

Lud.Du Guernier inv: et Sculp.

Lud.Du Guernier inv: et Sculp.

87788

C. JULII CÆSARIS

ET

A. HIRTII

De rebus à C. Julio Cæsare gestis

COMMENTARII

CUM

C. JUL. CÆSARIS fragmentis.

Editio Nova Accuratissima.

LONDINI:

Impensis J. & R. TONSON.

MDCCLXIV.

CUM PRIVILEGIO.

BRITISH MUSEUM
24
NOV
83

ANNE R.

WHEREAS Our Truſty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly repreſented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Preſs a complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes, and has therefore humbly beſought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the ſole Printing and Publiſhing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciouſly pleaſed to condeſcend to his Requeſt; and do therefore, by theſe Preſents, grant unto him the ſaid *Michael Maittaire*, his Executors, Adminiſtrators, and Aſſigns, Our Royal Licence for the ſole Printing and Publiſhing the complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes aforeſaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof, ſtrictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the ſame, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatſoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Diſtribute any Copies thereof Reprinted beyond the Seas, during the aforeſaid Term of Fourteen Years, without the Conſent or Approbation of the ſaid *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Aſſigns, under his or their Hands and Seals firſt had and obtained; as they will Anſwer the Contrary at their Peril. Whereof the Commiſſioners and other Officers of Our Cuſtoms, the Maſter, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the ſame may be entered in the Regiſter of the ſaid Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at St. *James*'s, the fourth Day of *April*, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majeſty's Command,

DARTMOUTH.

Illuſtriſſimo PRINCIPI

JOHANNI

Duci ARGATHELIÆ, &c.

Nobiliſſimi Periſcelidis Ordinis Equiti

S. D.

MICHAEL MAITTAIRE.

QUUM parvulas haſce Authorum editiones præſidio deſtitui noluerim, ferè omnibus nomina nobilia, generoſa, & docta præpoſui. Poſt multos ex Anglis viros compellatos mihi meritò cœpi ſuccenſere, quòd Scotos hactenus præterierim; quorum gentem & armis & literis nulli cedere inter omnes

utriuſque Palladis alumnos jamdiu compertum eſt & exploratum. Id mecum cogitanti ſuccurrunt commodè Cæſaris de ſuis rebus Commentarii: illis quidem agendis, his ſcribendis par erat nulla præterquam Imperatoris manus; hos jam in publicum prodeuntes afferere & tueri nulla dignior, quàm quæ poſſit illas gerere. Prior Londinenſis horum Commentariorum editio Characterum & Tabularum pompâ celeberrimâ ſub Angli Archiſtrategi auſpiciis aſpexit lucem. Poſterior hæc mole quidem minor, materiâ tamen eadem, typorum elegantiâ (neque enim parvis ſua abeſt gratia) minimè aſpernanda, æmulâ quâdam ardet ambitione, & aut dignum Cæſare aut nullum ambit Patrocinium. In tuam igitur, DUX ILLUSTRISSIME, clientelam & fidem ſe commendat. Te ſuum vindicem & aſſertorem implorat Cæſar. Te inter Tuos Scotos animi viribus & magnitudine principem; quem ſi tantum vidimus in vitæ carceribus, qualem quantum exſpectabimus in metâ! Cæſarem tuâ authoritate protege; Principem tui quàm ſimillimum, victorias parare, & paratis uti ſcientem; hoſtium vires armis in-

infringentem, animos clementiâ emollientem. Major certè eſt triumphus domare corda quàm corpora; eò quòd hic ſæpe à fortunâ, quæ domina eſt campi; ille ab indole victoris, qui dominus eſt ſui, pendeat. Animi tui fortitudo, licèt ſupra alios aſſurgat, tibi tamen cum paucis aliis communis eſt: mite autem ingenium adeò tibi proprium inhæret, ut in Te, utì in ipſo Numine, Clementia, primaria illa & divina Imperatoris virtus, reliquas omnes ornet & ſuperemineat. Perge modò, PRINCEPS CLARISSIME; his macte virtutibus, hoſtium Patriæ & Tuorum victor; nec niſi poſt vitam longiſſimam feliciſſimámque, ſerum ac diuturnum Tui relinquas deſiderium.

1716. 5. *Id. Jun.*

De C. JULIO CÆSARE.

C. JULII CÆSARIS vitam Plutarchus & Suetonius fusè & copiosè scripserunt; indè Lector petat, quicquid hìc fuerit prætermissum. Meum fuit propositum, tanti hujus viri imaginem ab illis, aliisque plurimis authoribus expressam, repræsentare, quàm breviter licuit. Neque profectò facile est ad compendium verba conferre, ubi res tot gestæ, tot scriptæ occurrunt, ut majórne sit Imperator, an Orator, an Historicus, ambigatur: in quo vitia non admodum multa, plures certè virtutes elucent; imprimis mira etiam erga perduelles clementia. Cujus neci causam præbuit comes virtutis invidia magìs quàm dominationis affectatio; non tam Monarchiæ odium, quàm Tyrannidis desiderium: cùm constat omnium ætatum experientiâ, nullum esse Tyrannum pestilentiorem quàm plures Tyrannos.

a Caius Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, à quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata *fuit*; *b* natus est Romæ, C. Mario & L. Valerio Flacco Coss. ad IIII. idus Quintiles: educatus apud Aureliam matrem C. Cottæ filiam, & Juliam amitam Marii conjugem: edoctus literas Latinas Græcásque & præcepta dicendi à M. Antonio Gniphone homine Gallo. Fuit admirabili docilitate, & ad dicendi facultatem appositus; *a* vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, *c* excellentis prudentiæ, *d* peracris judicii; *e* gravis linguæ Latinæ auctor; *f* artis Grammaticæ doctissimus; *g* summis oratoribus æmulus; *h* auctorum summus; *i* quem studia certandi, dictandi, lectitandique sibi mutuò vindicavere. *k* Ille omnium ferè Oratorum Latinè locutus est elegantissimè; nec id solùm domestica consuetu-

a A. Gell. l. 19. c. 8. *b* Supplement. Vivis ad Sueton. Vit. C. Cæs. *c* A. Gell. l. 1. cap. 10. *providentiæ*. Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 5. *d* Cicer. l. 9. ad Familiar. Epist. 16. *e* A. Gell. l. 4. c. 16. *f* Priscian ex Edit. Putsch. col. 545. *g* Tacit. Annal. lib. 13. pag. 213. Edit. Lipsi. 1607. *h* Id. de morib. German. pag. 445. *i* Apollinar. l. 8. Epist. 6. *k* Cicer. Brut. pag. 242, & 243. Edit. Car. Steph.

dine,

dine, ſed ut eſſet perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis & exquiſitis, ſummóque ſtudio & diligentiâ eſt conſecutus. Rationem adhibens, conſuetudinem vitioſam & corruptam purâ & incorruptâ conſuetudine emendat. Itaque cùm ad hanc elegantiam verborum Latinorum adjungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. *l* Cæſar ſi tantùm foro vacâſſet, non alius è noſtris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mirâ ſermonis, cujus propriè ſtudioſus fuit, elegantiâ. *m* Animi vigore *erat* præſtantiſſimus. Nec virtutem conſtantiámque nunc commemoro, nec ſublimitatem omnium capacem, quæ cœlo continentur: ſed proprium vigorem celeritatémque quodam igne volucrem. Scribere & legere ſimul, dictare & audire ſolitus *eſt:* epiſtolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare; aut, ſi nihil aliud ageret, ſeptenas. *n* Annum agens XVI. patrem amiſit; ſequentibúſque Coss. flamen dialis deſtinatus, dimiſsâ Coſſutiâ, Corneliam Cinnæ filiam uxorem duxit. *o* Stipendia prima in Aſiâ fecit, Marci Thermi prætoris contubernio. *p* Meruit & ſub Servilio Iſaurico in Ciliciâ. *q* Compoſitâ ſeditione civili Cornelium Dolabellam conſularem & triumphalem virum repetundarum poſtulavit *r* uno & viceſimo ætatis anno. *ſ* Tribunus militum, Lucio Cinnæ uxoris fratri reditum in civitatem rogatione Plotiâ confecit, habuítque & ipſe ſuper eâ re concionem. *t* Quæſtor, Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro roſtris; ſed in amitæ quidem laudatione de ejus ac patris ſui utrâque origine ſic refert. *Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus or-*

l Quintilian. Inſtitut. lib. 10. cap. 1 & 2. & lib. 12. cap. 10. *m* Plin. Hiſt. lib. 7. cap. 25. *n* Sueton. Vit. Caeſ. cap. 1. *o* cap. 2. *p* cap. 3. *q* cap. 4. Val. Max. lib. 8. cap. 9. *r* Author Dialog. de Orator. ex Edit. Lipſ. 1607. pag. 487. ubi Lipſius dubitat, anon corrigendum ſit *Vigeſimo quarto.* *ſ* Sueton. Vit. Cæſ. cap. 5. *t* cap. 6.

tum

tum, paternum cum Dîs immortalibus conjunctum eſt. Nam ab Anco Martio ſunt Martii reges, quo nomine fuit mater; à Venere Iulii, cujus gentis familia eſt noſtra. Eſt ergo in genere & ſanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & cærimonia Deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges. In Corneliæ autem locum Pompeiam duxit Qu. Pompeii filiam, L. Syllæ neptem; cum quâ deinde divortium fecit, adulteratam à Publio Clodio opinatus. *u* Animadversâ Gadibus apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingemuit; quaſi pertæſus ignaviam ſuam, quòd nihildum à ſe memorabile actum eſſet in ætate, quâ jam Alexander orbem terrarum ſubegiſſet. *x* Ante paucos dies quàm ædilitatem iniret, venit in ſuſpicionem conſpirâſſe cum M. Craſſo, Pub. Syllâ, & L. Autronio. *y* Ædilis, Capitolium porticibus ornavit. *z* Pontificatum maximum petiit; quúmque manè ad comitia deſcenderet, prædixiſſe matri oſculanti fertur, domum ſe non niſi pontificem reverſurum. *a* Prætor creatus, detectâ conjuratione Catilinæ, ſenatûque univerſo in ſocios facinoris ultimam ſtatuente pœnam, ſolus municipatim dividendos cuſtodiendóſque publicatis bonis cenſuit.

b Inter ſocios Catilinæ nominatus, imploravit Ciceronis teſtimonium. *c* Ex prætură ulteriorem ſortitus eſt Hiſpaniam. *d* Cum Bibulo Conſul creatus, unus omnia in Republicâ & ad arbitrium adminiſtravit. *e* Calpurniam L. Piſonis filiam duxit uxorem. *f* Ex omni provinciarum copiâ Gallias potiſſimùm elegit; initio ciſalpinam accepit, mox comatam; quo gaudio elatus non temperavit, quin jactaret invitis adverſariis adeptum ſe, quæ concupîſſet; proinde ex eo inſultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, *facile hoc ulli fœminæ fore*, reſpondit quaſi alludens, *in Aſſyriâ quoque regnâſſe Semiramin, magnámque Aſiæ partem Amazones quondam tenuiſſe.* *g* Novem annis, quibus in imperio fuit, Galliam in provinciæ formam redegit; Germanos maximis affecit

u Suet. Vit. Cæſ. cap. 7. *x* cap. 9. *y* cap. 10. *z* cap. 13. *a* cap. 14. *b* cap. 17. *c* cap. 18. *d* cap. 19. & 20. *e* cap. 21. *f* cap. 22. *g* cap. 25.

cladibus

cladibus; aggreſtus eſt & & Britannos. *b* Aſinius Pollio refert eum Pharſalicâ acie cæſos profligatóſque adverſarios proſpicientem dixiſſe; *Hæc voluerunt; tantis rebus geſtis C. Cæſar condemnatus eſſem, niſi ab exercitu auxilium petiiſſem.* Captum imperii conſuetudine exiſtimâſſe videbatur Cicero ſcribens de Officiis tertio libro, ſemper Cæſarem in ore habuiſſe *i* Euripidis verſus, quos ſic ipſe convertit,

Nam ſi violandum eſt jus, imperii gratiâ
Violandum eſt; aliis rebus pietatem colas.

k Conſecutus cohortes ad Rubiconem, *Etiam nunc*, inquit, *regredi poſſumus; quòd ſi ponticulum tranſierimus, omnia armis agenda erunt.* Quùmque cunctanti oſtentum factum eſſet, *Eatur*, inquit, *quò deorum oſtenta & inimicorum iniquitas vocat; jacta eſt alea.* *l* Validiſſimas Pompeii copias invaſit, profeſſus antè inter ſuos, *ire ſe ad exercitum ſine duce, & indè reverſurum ad ducem ſine exercitu.* *m* Pompeium ad extremum fudit; confectíſque bellis quinquies triumphavit. Pontico triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum, *Veni, Vidi, Vici.* *n* Idem ſignis collatis quinquagies dimicavit; ſolus M. Marcellum tranſgreſſus, qui undequadragies dimicaverat. Nam præter civiles victorias, undecies C. & XCII. M. hominum occiſa prœliis ab eo, non equidem in gloriâ poſuerim, tantam etiam coactam humani generis injuriam; quod ita eſſe confeſſus eſt ipſe, bellorum civilium ſtragem non prodendo. Hujus proprium eſt & peculiare clementiæ inſigne, quâ uſque ad pœnitentiam omnes ſuperavit. Illa fuit vera & incomparabilis invicti animi ſublimitas; captis apud Pharſaliam Pompei Magni ſcriniis epiſtolarum, iterúmque apud Thapſum Scipionis, concremâſſe ea optimâ fide, atque non legiſſe: *o* clementer, manſuetè, juſtè, moderatè, ſapienter agere; animum vincere, iracundiam cohibere; adverſarium nobilitate, ingenio, virtute præſtantem non modò extollere jacentem, ſed etiam ejus priſtinam dignitatem amplificare. *p* Nemo Cæſare acrior in rebus gerendis, nemo in victoriâ

b cap. 30. *i* Phœniſ. verſ. 527. *k* Suet. Vit. Cæſ. cap. 31 & 32. *l* cap. 34. *m* cap. 35 & 37. *n* Plin. Hiſt. lib. 7. cap. 25. *o* Cicer. pro Marcel. *p* Cicer. Epiſt. ad Famil. lib. 8. Cœl. ad Cicer.

tem-

temperatior. *q* Converſus ad ordinandum Reip. ſtatum, faſtos correxit, jampridem vitio pontificum per intercalandi licentiam turbatos: ſenatum ſupplevit: jus laborioſiſſimè ac ſeveriſſimè dixit. Deſtinabat Bibliothecas Græcas & Latinas, quas maximas poſſet, publicare, datâ M. Varroni curâ comparandarum ac dirigendarum. *r* Fuiſſe traditur excelſâ ſaturâ, colore candido, teretibus membris, ore paulò pleniore, nigris vegetíſque oculis, valetudine proſperâ; niſi quòd tempore extremo repentè animo linqui, atque etiam per ſomnium exterreri ſolebat. Comitiali morbo bis inter res gerendas correptus eſt. *ſ* Pudicitiæ ejus famam nihil quidem præter Nicomedis contubernium læſit. Pronum & ſumptuoſum in libidines fuiſſe conſtans opinio eſt, plurimáſque & illuſtres fœminas corrupiſſe, neque provincialibus matrimoniis abſtinuiſſe; Eunoénque Mauram Bogudis *regis* uxorem dilexiſſe. Vini parciſſimum ne inimici quidem negaverunt. Abſtinentiam neque in imperiis neque in magiſtratibus præſtitit. *t* Eloquentiâ militari, quâ re aut æquavit præſtantiſſimorum gloriam, aut exceſſit, poſt accuſationem Dolabellæ, haud dubiè principibus patronis annumeratus eſt. Certe *u* Cicero ad Brutum oratores enumerans, negat ſe videre, cui Cæſar debeat cedere; aítque eum elegantem, ſplendidam quoque ac etiam magnificam ac generoſam quodammodo rationem dicendi tenere. Et ad Cornelium Nepotem de eodem ita ſcripſit: *Quid? Oratorum quem huic antepones eorum qui nihil aliud egerunt? Quis ſententiis aut acutior aut crebrior? Quis verbis aut ornatior aut elegantior?* Genus eloquentiæ duntaxat adoleſcens adhuc Strabonis Cæſaris ſecutus videtur, cujus etiam ex oratione, quæ inſcribitur *pro Sardis*, ad verbum nonnulla tranſtulit in Divinationem ſuam. Pronuntiâſſe autem dicitur voce acutâ, ardenti motu, geſtûque non ſine venuſtate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur pro Q. Metello; quam non immerito Auguſtus exiſtimat magis

q Sueton. Vit. Cæſ. cap. 40, 41, 43, 44. *r* cap. 45. *ſ* cap. 49, 50, 51, 52, 53, 54. *t* cap. 55. *u* pag. 243. Edit. Car. Steph.

ab

ab actuariis exceptam, malè ſubſequentibus verba dicentis, quàm ab ipſo editam. Apud milites quoque in Hiſpaniâ, idem Auguſtus orationem eſſe vix ipſius putat, quæ tamen duplex fertur; una quaſi priore habita prœlio; altera poſteriore, quo Aſinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuiſſe eum dicit, ſubitâ hoſtium incurſione. [Neſcio, an huc referenda ſit Cæſaris pro Decio Samnite oratio, cujus mentionem facit Author Dialog. de Orator. pag. 480. edit. Lipſ. 1607. Certè orationem pro Sextilio, quæ in Londinenſi Cæſar. Comment. editione anno 1710, inter fragmenta pag. 488, memoratur, nequaquam eſſe C. Jul. Cæſaris conſtabit ex Valer. Maxim. lib. 5. cap. 3. ubi Sextilius dicitur illum C. Cæſarem ſuum patronum Cinnanæ proſcriptionis tempore profugum truculento victori jugulandum tradidiſſe. Is forſan fuit C. Cæſar Strabo, à Vell. Paterculo (l. 2. c. 9.) laudatus.] *x* Volumina Ἀποφθεγμάτων confecit; libros *y* Auguralium; *z* Auſpiciorum, *quorum 16um memorat Macrobius*; & *a* Ephemeridem, in quâ dicit, quum dimicaret in Galliâ, & ab hoſte raptus, equo ejus portaretur armatus, occurriſſe quendam ex hoſtibus, qui eum nôſſet; & inſultantem clamâſſe; *Cæſar*, quod Gallorum linguâ *dimitte* ſignificat; & ita factum eſſe, ut dimitteretur. *b* Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Egyptiis diſciplinis hauſit. De hâc arte paucos ſcripſit verſus, & ipſos tamen de alieno opere mutuatus. *c* Ejus carminibus præcipuè jocíſque militaribus celebratum eſt olus ſylveſtre trium foliorum; alternis quippe verſibus exprobravere lapſanâ ſe vixiſſe apud Dyrrhachium, præmiorum parſimoniam cavillantes. *d* Reliquit & rerum ſuarum Commentarios, Gallici civiliſque belli Pompeiani; *valde quidem*, (ut *e* Cicero refert,) *probandos*; *nudi enim ſunt, recti & venuſti, omni ornatu orationis tanquam veſte*

x Cicer. lib. 9. ad Famil. Epiſt. 16. *y* Priſcian. Col. 719. Edit. Putſch. *z* Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 16. *a* Servius in lib. 11. Æneid. v. 743. Symmach. lib. 4. Epiſt. 18: Lege Voſſ. Hiſt. Lat. *b* Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 16. Lege & Plin. Hiſtor. lib. 18. cap. 25, 26, 27, 28. Jul. Firmic. Matern. Matheſ. lib. 2. Præf. *c* Plin. Hiſt. lib. 19. cap. 8. Lege & Suet. Vit. Cæſ. cap. 68. *d* Cap. 56. *e* Cicer. Brut. pag. 243. Edit. Car. Steph.

detractâ

detractâ: ſed dum voluit alios habere, paratam undè ſumerent, qui vellent ſcribere hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui illa volunt calamiſtris inurere; ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit. Adeò probantur omnium judicio (ita prædicat *f* Hirtius.) *ut prærepta, non præbita facultas ſcriptoribus videatur, &c.* Pollio Aſinius parùm diligenter, parúmque integrâ *g* veritate compoſitos putat: quum Cæſar pleraque & quæ per alios erant geſta, temere crediderit; & quæ per ſe, vel conſultò vel etiam memoriâ lapſus, perperam ediderit: exiſtimátque reſcripturum & correcturum fuiſſe. Reliquit & *h* de Analogiâ libros duos; & *i* Anti-Catones totidem; ac præterea Poëma, quod inſcribitur Iter. Quorum librorum primos in tranſitu Alpium, quum ex citeriore Galliâ conventibus peractis ad exercitum rediret; ſequentes ſub tempus Mundenſis prœlii fecit; noviſſimum, dum ab urbe in Hiſpaniam ulteriorem 24°. die pervenit. Feruntur & à puero & ab adoleſcentulo quædam ſcripta; ut Laudes Herculis, Tragœdia Oedipi: item Dicta Collectanea: quos omnes libellos vetuit Auguſtus publicari. Epiſtolæ quoque ejus ad *k* Senatum extant; quas *l* primùm videtur ad paginas & formam memorialis libri convertiſſe, quum antea conſules & duces nonniſi tranſversâ chartâ literas mitterent. Extant & ad *m* Ciceronem: Item ad familiares domeſticis de rebus: in quibus ſiqua occultiùs perferenda erant, per notas ſcripſit, id eſt, ſic ſtructo literarum ordine, ut nullum verbum effici poſſet: quæ ſiquis inveſtigare & perſequi vellet, quartam elementorum literam, id eſt, *d* pro *a*, & perinde reliquas commutet. *n* Libri ſunt hu-

f Pag. 161. hujus noſtræ Editionis. *g* Lege Gerard. Joan. Voſſ. de Hiſtor. Lat. lib. 1. cap. 13. *h* De quibus Quintilian. lib. 1. cap. 13. *i* De quibus Cicer. ad Attic. lib. 12. pag. 392. 394. & lib. 13. pag. 409. & Topic. pag. 297. Edit. Car. Steph. & Tacit. Annal. lib. 4. pag. 120. Edit. Lipſ. 1607. Quintilian. lib. 3. cap. 9. Martian Capell. pag. 152. Edit. Plantin. & Juvenal. Satir. 6. verſ. 337. ubi lege Veter. Scholiaſt. Plutarch. Vit. Cæſar. pag. 733. & Cicer. pag. 880. Edit. Pariſ. 1624. & Appian. pag. 490. Edit. H. Steph. & Dio Caſſ. pag. 219. Edit. Han. *k* De quibus Cicer. ad Famil. lib. 16. pag. 193. Edit. Car. Steph. *l* Plutarch. Vit. Cæſ. pag. 716. Edit. Pariſ. 1624. *m* pag. 413. hujus noſtræ editionis. *n* A. Gel. lib. 17. cap. 10.

juſmodi epiſtolarum ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res ejus abſentis curabant. In his epiſtolis, quibuſdam in locis, inveniuntur literæ ſingulariæ ſine coagmentis ſyllabarum, quas tu putes poſitas inconditè, &c. Eſt adeò Probi grammatici commentarius ſatis curiosè factus de occultâ literarum ſignificatione epiſtolarum C. Cæſaris ſcriptarum. *o* Cæſar equitandi peritiſſimus erat, laboris ultra fidem patiens; in obeundis expeditionibus, dubium cautiórne an audentior: ne religione quidem ullâ à quoquam incepto abſterritus unquam, vel retardatus. Prolapſus in egreſſu navis, verſo ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa! p* Alexandriæ in ſcapham pluribus eodem præcipitantibus cùm deſiliſſet in mare, nando per 200 paſſus evaſit ad proximam navem, elatâ lævâ, ne libelli, quos tenebat, madefierent, paludamentum mordicus trahens, ne ſpolio potiretur hoſtis. *q* Simultates contra nullos tam graves excepit unquam, ut non occaſione oblatâ libens deponeret; in ulciſcendo naturâ leniſſimus. Moderationem clementiámque tum adminiſtratione, tum in victoria belli civilis admirabilem exhibuit. Acie Pharſalicâ proclamavit, *ut civibus parceretur. r* Prægravant tamen cætera facta dictáque ejus, ut & abuſus dominatione, & jure cæſus exiſtimetur. Propalam edebat, *nihil amplius Remp. eſſe, appellationem modo ſine corpore ac ſpecie. Syllam neſciſſe literas, qui Dictaturam depoſuerit. Debere homines conſideratiùs jam loqui ſecum, ac pro legibus habere quæ dicat.* Eóque arrogantiæ progreſſus eſt, ut haruſpice triſtia & ſine corde exta ſacro quodam nuntiante, *futura* diceret, *lætiora, quum vellet; nec pro oſtento ducendum, ſi pecudi cor defuiſſet.* Triumphanti ſibi Pontium Aquilam non aſſurrexiſſe adeò indignatus eſt, ut proclamaverit, *Repete ergo à me, Aquila, Remp. tribunus*; nec deſtiterit per continuos dies cuiquam niſi ſub exceptione polliceri, *ſi tamen per Pontium Aquilam licuerit.* Plebi regem ſe ſalutanti, *Cæſarem ſe, non regem eſſe* reſpondit. Quum percrebuiſſet fama L. Cottam XV. virum ſententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos niſi à rege non poſſe vinci, Cæſar rex appellaretur;

o Sueton. Vit. Cæſ. cap. 57, 58, 59. *p* cap. 64. *q* cap. 73, 74, 75. *r* cap. 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82. 88.

cauſa

cauſa conjuratis fuit maturandi deſtinata negotia, ne aſſentiri neceſſe eſſet. Conſpiratum eſt in eum á LX amplius, C. Caſſio, Marcóque & Decimo Bruto principibus conſpirationis. Immolantem aruſpex Spurina monuit, caveret periculum, quod non ultra Martias Id. proferretur. Dein introiit curiam ſpretâ religione, Spurinámque ut falſum arguens, *quòd ſinè ullâ noxâ Idus Martiæ adeſſent*, quanquam is *veniſſe quidem eas* diceret, ſed *non præteriſſe*. Aſſidentem conſpirati ſpecie officii circumſteterunt. Ut animadvertit undique ſe ſtrictis pugionibus peti, togâ caput obvolvit, atque ita 23 plagis confoſſus eſt. Tradiderunt quidam M. Bruto irruenti dixiſſe, καὶ σὺ τέκνον. Anno ætatis quinquageſimo ſexto periit.

DE A. HIRTIO.

A. Hirtius Jul. Cæſaris notarius à *a* Lupo Abbate Ferrarienſi vocatur. *b* Gallici belli noviſſimum imperfectúmque librum ſupplevit. *c* Imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confecit, uſque ad exitum non quidem Civilis diſſenſionis, ſed vitæ Cæſaris. Huic non accidit, ut Alexandrino atque Africano bello intereſſet; quæ bella ex parte ei Cæſaris ſermone erant nota, &c. Videtur itaque bellum Alexandrinum & Africanum ſcripſiſſe. *a* Suetonio tamen ſi fides habeatur, belli Alexandrini Africique & Hiſpanienſis incertus author eſt; alii enim Oppium putant, alii Hirtium. *d* Jo. Alb. Fabricius vir clariſſ. dudum obſervavit in quibuſdam editionibus ineptè appellari A. Hirtium Panſam, cùm notum ſit *e* Hirtium fuiſſe in conſulatu Panſæ collegam.

f Quod ad Fragmentum Belli Hiſpanienſis attinet, alii ex Julii Celſi de Julii Cæſaris vitâ Commentariis anno 1473 editis deſumptum putant; nonnulli Oppium hujus auctorem exiſtimant.

a Epiſtol. 37. *b* Sueton. Vit. Caeſ. cab. 56. *c* Praefat. lib. 8. Gallic. bell. *d* Biblioth. Latin. *e* Author. Dialog. de Orator. pag. 478. Edit. Lipſ. 1607. *f* lege. Gerrard. Joh. Voſſ. de Hiſtor. Lat. pag. 65, 66, 67, 68. & Joh. Albert. Fabric. Biblioth. Latin. cap. 10. VI.

Variantes

Variantes Lectiones ex Londinenſis Editionis margine excerptæ.

Pag. Lin.

5. 12. factis alii ; alii, vadis
14. 13. primâ noctis vigiliâ, *al.* primâ noctis horâ
15. 33. millia XII. Rhenum
18. 2. commeatu atque molimento, in
19. 22. flumen Adduaſdubis, ut Ult. *omitt.* magnum periculum miſerebantur : quod
22. 3. amplius quinquaginta circuitu
23. 13. honore auctiores velit
26. 20. hominum numero
28. 9. Cæſarem hoſtem equitatu perſequentem
29. 13. & initâ ætate in ulteriorem Galliam
30. 26. Menapios, VII millia :
28. totidem : Catuacos, XIX millia :
31. 27. *ſubſidium ſubmittatur,*
32. 36. commeatuque noſtros prohiberent.
35. 15. elangueſcere
31. centuriones præmittit,
37. 18. brevitas & ſucceſſus & incurſus hoſtium,
25. imperium exſpectabant ;
38. 6. diverſis legionibus alii aliâ
22. in fugam conjecerunt.
39. 2. fremituſque exaudiebatur :
10. pulſos ſeparatóſque ;
40. 25. deberent ; auſi ſunt
32. ſuperârant, conſilio, legatos
41. 7. leviter acclivis
15. cuſtodiam ex ſuis ac præſidium,
42. 23. præſidia deducturos, aut
42. 38. defenderet captum oppidum nemo ;
43. 23. *omitt.* itinere

Pag. Lin.

44. 2. Gallis ad hyemandum conceſſit ; —cohortibus attribuit.
45. 4. lapides teláque in vallum
46. 19. frumenti commeatûſque petendi
30. Velanii, & ſiquos intercipere potuerunt ; quod
48. 8. *Belgas arceat, atque.*
23. lingulis promontoriiſque
49. 20. minùs incommodè ſcopulis
31. naves eorum potiſſimæ, atque
50. 3. ad malos diſtinebant, *al.* detinebant,
52. 14. hoſtium inſcitiâ
38. provinciæ finitimæ) ex his regionibus
53. 25. oppidi Adcantuannus,
55. 11. eductis his cohortibus,
16. his prorutis
57. 5. domi manſerint, ſe atque illos alunt : hi
58. 10. infirmioréſque reddiderunt.
59. 39. ſe Ubiis imperaturum,
64. 3. pro ariete ſubjectæ,
37. perfectum
66. 13. circiter 880 onerariis
14. ad ſuas legiones
68. 12. in adverſos tela
28. ad eos oratoris modo Cæſaris
69. 30. ad Cæſarem convenerant
70. 38. atque ita currus collocant,
71. Ult. hiemis navigationem ſubeundam
73. 6. Ad celeritatem onerariis ſubductiores, paullóque facit humiliores, quàm quibus in reliquis utimur maribus ;
10. magis magnos

VARIANTES LECTIONES.

Pag.	Lin.	
74.	27.	& auctoritate Cingetorigis
75.	2.	cum CCC obſidibus
	16.	cognoſcit LX naves, quæ in Meldis factæ
77.	15.	*omitt.* timore
78.	1.	tripartito milite equites in
	7.	funeſque ſuſtinerent;
79.	3.	aut taleis *al.* aut laminis ferreis
	21.	ſubjectæ inſulæ
	38.	horridiores ſunt
80.	5.	prœlium
82.	38.	duce Lugotorige,
83.	3.	quum conſtituiſſet hyemare in—motus; neque
	23.	ſummam tranquillitatem conſecutus
84.	19.	impulſione
	32.	ad caſtra oppugnatum *al.* ad caſtra oppugnanda
85.	3.	antè, juſſu Cæſaris
86.	1.	inter eos ex his tot cauſis orta eſt
	18.	tantâ cum contentione noſtra
90.	8.	Huc quoque accedit,
91.	21.	manibus, ferculiſque, terram
	23.	X millium paſſuum circuitu munitionem pedum XV perfecerunt.
92.	19.	locum tuæ pro laude virtutis
	21.	procedit extra munitiones, & quæ pars hoſtium
	27.	protegunt, in hoſtem univerſi.
93.	1.	utrumque ſervavit,
93.	9.	unus inter Nervios,
	37.	veritus ut, ſi---ſuſtinere poſſet
94.	16.	abjiciat.
	38.	tantulis copiis
95.	31.	ſcindere, alii
97.	18.	tantámque omnium voluntatis commutationem
98.	9.	convenire conſueverunt; &, qui
	34.	contentione
99.	4.	reponſo, ubi viſum eſt, ſub
102.	6.	poſitis ab eis millibus
	10.	cum XV cohortibus
103.	1.	hoſtes impeditos iniquo
105.	14.	veteribúſque clientibus
	20.	adæquari
108.	29.	pro captu Gallorum
	35.	ſancitum;
109.	17.	parvis renum tegumentis
110.	13.	derogatur
111.	20.	acclinatæ & 25. acclinaverint;
113.	11.	proximi Oceano
114.	20.	Nec loca
115.	1.	quam legionarius miles, periclitaretur;
	17.	pons erat perfectus,
118.	11.	fidem non haberent adeſſe
	20.	ne omnino quidem caſui locum
119.	3.	perpaullum
120.	32.	per pagos regionéſque Ult. ab civitate erat interdictus:
124.	14.	contingebat
125.	23.	equitibus deripi poſſe.
	37.	diſtrahi;
127.	6.	nunquam inceptâ re
	28.	gregatimque diſtributi
129.	17.	quum diſtinuerant
	22.	contexerant.
	33.	locantur; ære vinciuntur extrorſus,
130.	10.	turbarentur; *al.* terrerentur; *al.* tenerentur;
131.	18.	naturæ & virium
	19.	perſtare in ſententiam
	25.	erectiſque *al.* perfectiſque
132.	31.	conſenſui

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

133. 11. atque eas bonis pollicitationibus alliciebat.
14. *omitt.* capi
134. 7. detrimento ſuo eſſe
13. præoccurrendum
25. intromiſſis *ex Græc. Interpr.*
135. 11. demptis quibuſdam cohortibus,
17. legionibúſque & caſtris loco idoneo
25. de oppugnatione non prius agendum
38. ſuorum, perſpiceret. Erat
136. 2. prohibere hoſtes
3. non minus firmo —— Tamen ſilentio
15. Cum iis primùm communicat;
23. diſceptaturi, quàm
138. 30. ſimilem caſum exſpectare.
140. 5. ferramenta detrahi;
141. 4. quà tum erat comitatus, ſigna
23. *Avarici cenſibus præmiiſque*
145. 4. abjuncto Labieno —— vehementer timebat,
11. reſtringeret,
146. 3. perſpectâ palude, *al.* protecti palude
21. diſtrahebat,
39. opprimuntur: equitatus peditatúſque,
147. 20. locum XV legio
148. 22. XL millia
150. 1. omnibus jusjurandum adactis; *al.* ad jusjurandum
152. 35. delibratis
153. 3. ad ſummum faſtígio:
7. pedes tres terrâ occultabuntur.
155. 20. *Romanorum —— animos ſine cauſa*
156. 2. *feris* (al. *ferreis*) *ſecuribus*
157. 24. erat attributus, ad
25. libralibus

Pag. Lin.

158. 29. egreditur; è caſtris (*al.* raſtros) longurios,
159. 6. Iniquum loci
23. cratibus foſſas explent:
34. unâ de ſexaginta
160. 2. ſuperioribus ac declivibus & devexis
4. omiſſis
161. 16. noviſſimúmque imperfectum
21. me medium
164. 31. expeditionum munus
165. 4. caſtris in ſylvâ excelſum, impeditâ circumdatum
24. veteranas legiones
166. 10. muniri; loriculam pro hâc ratione
15. ut ab hoſtibus duplici foſsâ duplici propugnatorum ordine defenderentur; *al.* ut hoſtis à duplici foſsâ duplici propugnatorum ordine defenderetur;
28. noſtri aut auxilia
Ult. barbari nitebantur.
168. 6. pudore coacti
9. ſecundis nimiíſque rebus—adverſis mediocribúſque
169. 14. conſpectu extulit Romanorum;
23. intrare ſummum jugum & flammam
39. equitatúmque, quâ conſuetudine pabulatoribus mittere præſidio conſueverat.
170. 6. hunc inſidiis circumdederunt.
172. 16. delectos tranſdidit
27. conſpectum *ſic & alibi.*
31. ex agris effugere, ad præſens periculum evitandum;
39. legionémque IV, quæ
173. 2. de incurſione
174. 24. Conſligit audaciùs

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.
26. agmine, ſubſiſtentibus equitibus
175. 5. eo prœlio conficiunt.
12. civitatum aſcitis, receptis latrociniis, *al.* civitatum receptis, latrociniis
24. accitas
Ult. nec tam liberè vagandi latrociniorúmque faciendorum facultatem habere, conſtituunt ſe in finibus Cadurcorum,
177. 16. *forte* infœlicitatis
22. unam intrà caſtra
26. Germanos equites &
31. Germani equites
38. timore antea dividere præſidia,
178. 5. conſiliorum ad capiendum bellum facultas
8. quorum conſilio in civitate.
179. 24. cuniculos, crates & vineas *al.* ad aggerem & vineas agunt, & ad
27. pedum IX:
36. ſcindulis
180. 20. perennis exaruit, tantámque
29. plures conſilia inîſſent exemplo
181. 25. in Treviris ad fines
182. 21. per fidem interpoſitam *al.* perfidiâ interpoſitâ
28. converſis equis
30. quod malum
31. evitavit: ac ſic prælio ſecundo graviter ab eo vulneratus
183. 11. nulli ſpeciem aut cauſam
23. commendaverat
38. quum hi—valuiſſent.
184. 36. rem remorando,
185. 14. adverſariorum ſe expoliari nemini
15. & ſuo nomine quartam,
186. 5. ut verò iis de litteris
187. 29. Completur urbs. Adjus comitiorum tribunos

Pag. Lin.
188. 20. raptim
23. interceſſionem
27. duodecimo denique menſe
32. quíque conſulares
Ult. leviſſimis
189. 38. qui nèdum amiſſa reſtituiſſe videatur dona, etiam quæ
190. 11. legionis IV,
Ult. quòd pro beneficio ſibi contumelia
196. 25. de ſalute ſuâ agit atque obſecrat,
199. 38. ex tectis ignibus ſignificabant;
200. 10. maximè pertinebat. coactis
202. 1. illi ſe oneri (*al.* honori) non defuturum,
28. Maſſilienſes, domi nobiles
203. 20. deducunt; earum clavis
204. 26. adhuc optimi generis hominum mille ex
205. 18. ulteriore parte
25. interruptus penè erat
208. 11. circiter LXXX
33. montibus nix proluit,
209. 3. maximi commeatus, quí
6. in hybernis erant,
210. 1. uſu ſuperiorum temporum
213. 24. in latitudinem
25. quibus parte aliquâ Sicorem
214. 30. ſubſiſtere extremum agmen atque interrumpi alas; inferri
33. milites conturbari & dolere,
34. *bellum non neceſſario*
215. 11. VI ad iter addito ad vadum circuitu magnâque fluminis
220. 23. ordines; tribunos, in Tribunitium
221. 2. pluréſque—— ſuſtinebant.

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

30. Cæsar relictis munitionibus subsequitur;
222. 14. His eos suppliciis malè haberi
223. 2. & tertia in subsidiis locum alariæ cohortis obtinebat.
9. ille, ut---impediret.
28. penè ut feminas circummunitos
28. egressu:
32. abjectissimè
239. 19. in conspectum *sic* 241. 33.
240. 38. *prudentes*
242. 9. perjudicaturus non sum.
246. 9. ab spe
249. 23. XV millia
250. 22. pastoribúsque suis
251. 16. appellatur Palæste
259. 15. Compsam
266. 4. passuum III,
267. 15. multísque colligans funibus.
268. 35. causâ, Q. Titium & L. Canuleium
273. 29. ad duo millia *al.* ad duorum millium numerum
Ult. foramina CXX.
279. 16. passibus CCC aberant.
280. 21. prorutis *vel* perruptis munitionibus
282. 28. quâ facilitate
287. 39. *judicandum de iis---non interfuissent*;
288. 31. atque unum Allobrogem,
290. 24. millia LV
25. circiter duo millia, quæ --- dispersérat.
291. 37. aciésque discinderetur;
293. 36. licuit trichilas structas, magnum
296. 10. XX rostratæ *sic* 301. 40.
300. 35. vulnere obsopitus, per suos
305. 27. directis pluteis,
307. 13. neque fallaces essent, neque veteratorii;

Pag, Lin.

315. 12. aut incitati
35. dexteram amplexus est adulti jam ætate pueri. At regius
316. 35. ipsi se tutabantur. Itaque
317. 32. prudentiâ constantiâque militem, consuetudine
318. 15. objectum
319. 15. oppugnationibus
321. 1. neque veteratam auctoritatem,
6. itinere pedestri
21. jus potestatémque tentaret.
322. 38. tanquam amicorum greges; sin
323. 12. ratione mediæ collocabantur acies,
325. 29. quam sæpe
326. 15. locis tyronum & militum
327. 20. parem esse fortuitæ dimicationi;---committere noluit.
328. 7. dicrota *al.* dieres
24. pro prætore
33. centena *sic* 330. 6.
329. 5. speciosa exempla largitionum
27. onerantur impensis;
330. 7. post meridiano tempore,
22. betones *al.* barones
331. 21. coactus; iisdem cruciatibus affecit. A L. Mergilio Squillo
332. 21. quum Leptim (*al.* Ilipam) ad oppidum
19. & V legio,
334. 29. confligere,
336. 1. Cardonem *al.* Bardonem.
18. direptam
25. ambitione atque indulgentiâ Tribunorum
338. 5. defensionem ejus
25. acerbitate bellorum
35. polliceretur, re præstaturus

VARIANTES LECTIONES.

Pag. Lin.

40. *qui non fuiſſent*

339. 1. Id ipſum--officium perutile Pharnaci --- ne vinceretur ea, quam ſibi Dii *al.* Per id ipſum--- officium utile

21. longiores pactiones

340. 28. XII in acie

39. motus; inopinantes imparatóſque oppreſſos, eodem

344. 7. petere Paconiam, quæ duo millia abeſt

347. 3. ut (fieri poſſet nécne) locum nullum

351. 25. generis militibus, amplius XII. Hac

27. Germaniſque DCCC,

38. citróque commeatus auxiliáque

352. 30. alteras *al.* ad ternas

355. 18. pecus diripi, homines trucidari,

22. ſe miſeris ſuámque

359. 26. annonæque levatâ ſollicitudine (*al.* animo atque levatâ ſollicitudine) deponit legiones;

30. cum eo eſſent, commirari

361. 9. apud quos ultimum præſidium

364. 18. amplius XVI annis

365. 18. corriíſque *al.* ſtoreíſque contectis protegebantur.

38. magnâ ſuſpenſione animi

367. 37. proſpectum offendiſſet:

368. 3. Curiani,

369. 3. ſingulos non ampliùs ſingulis *al.* ſingulis non ampliùs ſingulos additos ſervos in

35. ad Scipionem referret; ſe reſtare

370. 12. ad alium ſeſe veſtitum

371. 21. circa ipſum dextrum cornu,

25. medium regionem

Pag. Lin.

372. 39. in oppidum

377. 20. in Italiam

26. conſuetudine captarum

378. 14. de eorum voluntate

379. 4. procul ſubſequi non deſtitit.

14. atque aquæ inopiâ

32. ſagittariſque CC;

380. 35. ſed aquarum copiâ

383. 15. umbilici tenus ingreſſi

33. quos fautores appellabant

384. 1. impunitatis ſpe propter

385. 15. in regnum Jubæ

386. 32. indicturum

388. 15. quæ ſibi ſuiſque

390. 16. majores cogebantur copiæ:

391. 13. neque ut ipſe voluit,

40. recepti pedites equitéſque nocte,——&, diſpoſitis partibus oppidani eruptionem

392. 9. in conſpectum

35. pugna inita;

393. 4. ideo ab Uliâ retraxerat,

14. pedeſtres copiæ

395. 1. ſuo loco perterritus eſt,

397. 5. complures ex equis

27. extulerunt culcitas

398. 6. cum Catone Luſitano

18. petimúſque ut *clementiam, quam victis gentibus præbuiſti, calamitoſis civibus tuis non deneges*, Cui Cæſar, *ſe non acerbiorem in cives futurum.*

400. 35. reſponſo

402. 27. iniquiore loco

404. 32. currebat ad extremum

405. 17. cohortes, & VIII millia

406. 40. quos equites, quòd pecuniæ ſecum habuit,

409. 27. acceſſus loci difficilis;

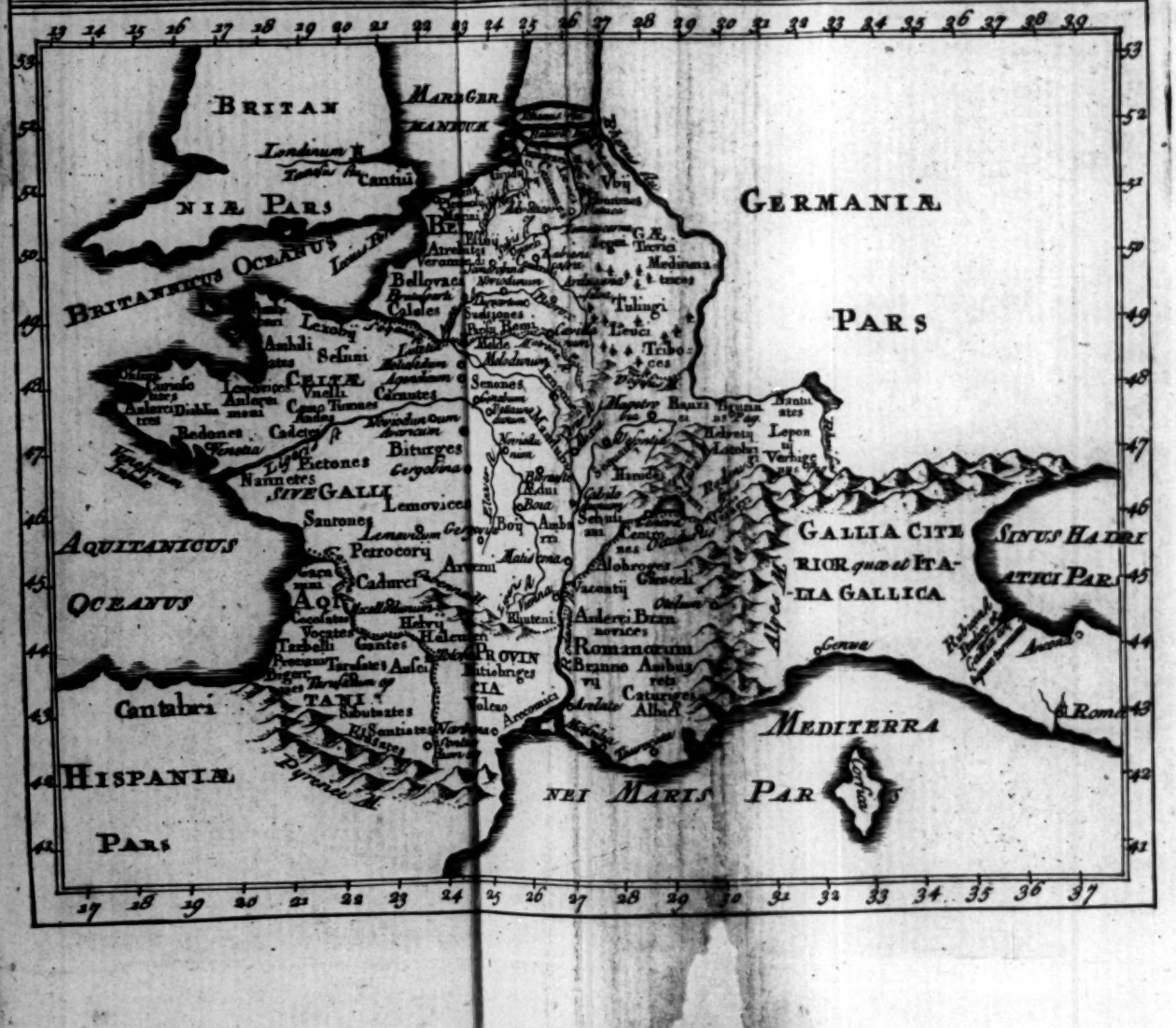
35. Capta loca opere

410. 9. Quum Cæſar gradiebatur Hiſpalim,

412. 3. X habere lectas quidem legiones

BRITISH MUSEUM
24
52
NOV

GALLIAE VETERIS DESCRIPTIO

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER I.

I. GALLIA eſt omnis diviſa in partes tres: quarum unam incolunt Belgæ; aliam, Aquitani: tertiam, qui ipſorum linguâ Celtæ, noſtrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana dividit. Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgæ: propterea quòd à cultu atque humanitate Provinciæ longiſſimè abſunt; minimèque ad eos mercatores ſæpè commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximíque ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuſcum continenter bellum gerunt. Quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd ferè quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum;

rum : attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum : vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur : pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni : ſpectant in Septemtriones, & orientem ſolem. Aquitania à Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes & eam partem Oceani, quæ ad Hiſpaniam pertinet, ſpectat inter occaſum Solis & Septemtriones.

II. Apud Helvetios longè nobiliſſimus & ditiſſimus fuit Orgetorix. Is, M. Meſſalâ & M. Piſone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit ; & civitati perſuaſit, ut *de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent : perfacile eſſe, quum virtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri.* Id hôc faciliùs eis perſuaſit, quòd undique loci naturâ Helvetii continentur ; unâ ex parte, flumine Rheno latiſſimo atque altiſſimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit ; alterâ ex parte, monte Jurâ altiſſimo, qui eſt inter Sequanos & Helvetios ; tertiâ, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam noſtram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minùs latè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre poſſent. Quâ de causâ homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloriâ belli atque fortitudinis, anguſtos ſe fines habere arbitrabantur ; qui in longitudinem millia paſſuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea, quæ ad proficiſcendum pertinerent, comparare ; jumentorum & carrorum quàm maximum numerum coëmere ; ſementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret ; cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas, biennium ſibi ſatìs eſſe duxerunt ; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is ſibi legationem ad civitates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico, Catamantaledis filio, Sequano ; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat ; ut regnum in civitate

civitate ſuâ occuparet, quod pater antè habuerat. Itémque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate ſuâ obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, perſuadet: eíque filiam ſuam in matrimonium dat. *Perfacile factu eſſe* illis probat, *conata perficere; propterea quòd ipſe ſuæ civitatis imperium obtenturus eſſet. Non eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii poſſent. Se ſuis copiis, ſuóque exercitu, illis regna conciliaturum*, confirmat. Hâc ōratione adducti, inter ſe fidem & jusjurandum dant; &, regno occupato, per tres potentiſſimos ac firmiſſimos populos, totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant. Ea res ut eſt Helvetiis per indicium enunciata, moribus ſuis Orgetorigem ex vinculis cauſam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam ſequi oportebat, ut igni cremaretur. Die conſtitutâ cauſæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem ſuam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit: & omnes clientes obæratóſque ſuos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit: per eos, ne cauſam diceret, ſe eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus ſuum exſequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magiſtratus cogerent; Orgetorix mortuus eſt: neque abeſt ſuſpicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem conſciverit.

IV. Poſt ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod conſtituerant, facere conantur, ut è finibus ſuis exeant. Ubi jam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt; oppida ſua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod ſecum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis ſpe ſublatâ, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent: trium menſium molita cibaria ſibi quemque domo afferre jubent. Perſuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, utì, eodem uſi conſilio, oppidis ſuis vicíſque exuſtis, unà cum iis proficiſcantur: Boióſque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum tranſierant, Noreiámque oppugnârant, receptos ad ſe ſocios ſibi adſciſcunt.

V. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent: unum per Sequanos, anguſtum & difficile, inter montem Juram & flumen Rhodanum, quo vix ſinguli carri ducerentur; mons autem altiſſimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere poſſent: alterum per provinciam noſtram, multo facilius atque expeditius; propterea quòd Helvetiorum inter fines & Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; iſque nonnullis locis vado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogum eſt, proximùmque Helvetiorum finibus. Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, exiſtimabant; vel vi coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, ad v. kal. Apr. L. Piſone, A. Gabinio Coſs.

VI. Cæſari quum id nunciatum eſſet, eos per Provinciam noſtram iter facere conari; maturat ab Urbe proficiſci; &, quàm maximis itineribus poteſt, in Galliam ulteriorem contendit; & ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliâ ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet reſcindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt nobiliſſimos civitatis; cujus legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, *ſibi eſſe in animo, ſinè ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id ſibi facere liceat.* Cæſar, quòd memoriâ tenebat L. Caſſium Conſulem occiſum, exercitùmque ejus ab Helvetiis pulſum & ſub jugum miſſum; concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuriâ & maleficio exiſtimabat. Tamen, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperaverat, convenirent: legatis reſpondit, *diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.* Interea eâ legione, quam ſecum habebat, militibuſque, qui ex Provinciâ convenerant,

rant, à lacu Lemanò, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia paſſuum decem & novem, murum in altitudinem pedum ſexdecim, foſſámque perducit. Eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit: quo faciliùs, ſi ſe invito tranſire conarentur, prohiberi poſſent. Ubi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit; & legati ad eum reverterunt; negat ſe more & exemplo populi Romani poſſe iter ulli per Provinciam dare. Et, ſi vim facere conentur, prohibiturum oſtendit.

VII. Helvetii eâ ſpe dejecti, navibus junctis, ratibúſque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, ſæpiùs noctu, ſi perrumpere poſſent, conati; operis munitione & militum concurſu & telis repulſi, hôc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via: quâ, Sequanis invitis, propter anguſtias ire non poterant. Iis quum ſuâ ſponte perſuadere non poſſent: legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ & largitione apud Sequanos plurimum poterat; & Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, novis rebus ſtudebat; & quamplurimas civitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. Itaque rem ſuſcipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines ſuos Helvetios ire patiantur; obſidéſque utì inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut ſinè maleficio & injuriâ tranſeant.

VIII. Cæſari nunciatur, Helvetiis eſſe in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Toloſatium finibus abſunt; quæ civitas eſt in Provinciâ. Id ſi fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicoſos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximéque frumentariis finitimos haberet. Ob eas cauſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duàſque ibi legiones conſcribit; & tres, quæ circùm Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit; &,

quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Graioceli, & Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulſis; ab Ocelo, quod eſt citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die ſeptimo pervenit; indè in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Seguſianos exercitum ducit: hi ſunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

IX. Helvetii jam per anguſtias, & fines Sequanorum, ſuas copias tranſduxerant; & in Æduorum fines pervenerant, eorúmque agros populabantur. Ædui, quum ſe ſuáque ab his defendere non poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt, rogatum auxilium: *Ita ſe omni tempore de populo Romano meritos eſſe, ut, penè in conſpectu exercitûs noſtri, agri vaſtari, liberi eorum in ſervitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint.* Eodem tempore quo Ædui, Ambarri quoque, neceſſarii & conſanguinei Æduorum, Cæſarem certiorem faciunt, *ſeſe depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hoſtium prohibere.* Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos poſſeſſionéſve habebant, fugâ ſe ad Cæſarem recipiunt; & demonſtrant, *ſibi, præter agri ſolum, nihil eſſe reliqui.* Quibus rebus adductus Cæſar, non expectandum ſibi ſtatuit, dum, omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

X. Flumen eſt Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non poſſit; id Helvetii ratibus ac lintribus junctis tranſibant. Ubi per exploratores Cæſar certior factus eſt, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen tranſduxiſſe, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam eſſe; de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus è caſtris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen tranſierat. Eos impeditos & inopinantes aggreſſus, magnam partem concidit; reliqui ſeſe fugæ mandârunt, atque in proximas ſylvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in quatuor

quatuor pagos diviſa eſt. Hic pagus unus, quum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoriâ L. Caſſium conſulem interfecerat, & ejus exercitum ſub jugum miſerat. Ita, ſive caſu, ſive conſilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ inſignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps pœnas perſolvit. Quâ in re Cæſar non ſolùm publicas, ſed etiam privatas injurias ultus eſt; quòd ejus ſoceri L. Piſonis avum L. Piſonem legatum Tigurini eodem prœlio, quo Caſſium, interfecerant.

XI. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum tranſducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti; quum id, quod ipſi diebus XX ægerrimè confecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die feciſſe intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæſare agit: *Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret; in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios ubi Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe voluiſſet: ſin bello perſequi perſeveraret; reminiſceretur & veteris incommodi populi Romani, & priſtinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improviſò unum pagum adortus eſſet, quum ii, qui flumen tranſiſſent, ſuis auxilium ferre non poſſent; ne, ob eam rem, aut ſuæ magnopere virtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret. Se ita à patribus majoribuſque ſuis didiciſſe, ut magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut inſidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi conſtitiſſent, ex calamitate pop. Rom. & internecione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet.*

XII. His Cæſar ita reſpondit: *Eo ſibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorâſſent, memoriâ teneret; atque eo graviùs ferre, quo minùs merito pop. Rom. accidiſſent. Qui ſi alicujus injuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cavere: ſed eo deceptum, quòd neque commiſſum à ſe intelligeret, quare timeret; neque ſinè causâ timendum putaret. Quòd ſi veteris contumeliæ obliviſci vellet: num etiam recentium injuriarum; quòd, eo invito, iter per Provinciam per vim tentâſſent; quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexâſſent; memoriam depo-*

nere posse? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur quódque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eódem pertinere: consuêsse enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulciscei velint, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint: tamen, si obsides ab iis sibi dentur, utì ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus, satisfaciant; sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: *Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, utì obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem.* Hôc responso dato, discessit.

XIII. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar; equitatúmque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidiùs novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati Helvetii, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant; audaciùs subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prœlio continebat; ac satìs habebat in præsentiâ, hostem rapinis, pabulationibus, populationibúsque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, utì inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum intereesset.

XIV. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora; quòd Gallia sub Septemtrionibus, ut antè dictum est, posita est; non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satìs magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit;

lexit; & diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat; in his Divitiaco, & Liſco qui ſummo magiſtratui præerat; (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ neciſque in ſuos habet poteſtatem) graviter eos accuſat; quòd, *quum neque emi neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſublevetur; præſertim quum magnâ ex parte eorum precibus adductus, bellum ſuſceperit*; multo etiam graviùs, *quòd ſit deſtitutus*, queritur.

XV. Tum demum Liſcus, oratione Cæſaris adductus quod antea tacuerat, proponit: *Eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat, qui privati plus poſſint quàm ipſi magiſtratus: hos ſeditioſâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præſtare dicant, ſi jam principatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperaverint Romani, unà cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem ſint erepturi. Ab iiſdem noſtra conſilia, quaéque in caſtris gerantur, hoſtibus enunciari: hos à ſe coërceri non poſſe. Quin etiam, quòd neceſſariò rem Cæſari enunciârit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam cauſam, quàm diu potuerit, tacuiſſe.* Cæſar hâc oratione Liſci, Dumnorigem Divitia cifratrem deſignari ſentiebat: ſed, quòd pluribus præſentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcum retinet. Quærit ex ſolo ea, quæ in conventu dixerat: dicit liberiùs, atque audaciùs. Eadem ſecretò ab aliis quærit: reperit eſſe vera; *Ipſum eſſe Dumnorigem ſummâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquáque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quòd, illo licente, contrà liceri audeat nemo. His rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparâſſe: magnum numerum equitatûs ſuo ſumptu ſemper alere, & circùm ſe habere. Neque ſolùm domi, ſed etiam apud finitimas civitates, largiter poſſe: atque hujus potentiæ cauſâ, matrem in Biturigibus, homini illîc nobiliſſimo*

ac potentiſſimo, collocâſſe: ipſum ex Helvetiis uxorem habere: ſororem ex matre, & propinquas ſuas, nuptum in alias civitates collocâſſe: favere & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, & Romanos: quòd eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris ſit reſtitutus. Si quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi Rom. non modò de regno, ſed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ deſperare. Reperiebat etiam Cæſar inquirendo; quòd prœlium equeſtre adverſum, paucis antè diebus, eſſet factum, initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum eſſe; (nam equitatui, quem auxilio Cæſari Ædui miſerant, Dumnorix præerat) eorúmque fugâ reliquum eſſe equitatem perterritum.

XVI. Quibus rebus cognitis: quum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent; quòd per fines Sequanorum Helvetios tranſduxiſſet; quòd obſides inter eos dandos curâſſet; quòd ea omnia non modò injuſſu ſuo & civitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis, feciſſet; quòd à magiſtratu Æduorum accuſaretur: ſatis eſſe cauſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratris ſummum in populum R. ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem, juſtitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus ſupplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Divitiacum ad ſe vocari jubet; &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefecit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta; & oſtendit, quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit. Petit atque hortatur, ut, ſinè ejus offenſione animi, vel ipſe de eo, cauſâ cognitâ, ſtatuat; vel civitatem ſtatuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrymis Cæſarem complexus obſecrare cœpit, *ne quid gravius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe vera: nec quenquam ex eo plus, quam ſe, doloris capere;*

capere; propterea quòd (quum ipſe gratiâ plurimum domi atque in reliquâ Galliâ, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet) per ſe creviſſet: quibus opibus ac nervis, non ſolùm ad minuendam gratiam, ſed penè ad perniciem ſuam uteretur; ſeſe tamen & amore fraterno, & exiſtimatione vulgi commoveri. Quòd ſi quid ei à Cæſare gravius accidiſſet, cùm ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſuâ voluntate factum; quâ ex re futurum, utì totius Galliæ animi à ſe averterentur Hæc quum pluribus verbis flens à Cæſare peteret, Cæſar ejus dexteram prehendit: conſolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud ſe gratiam eſſe oſtendit, utì & Reipubl. injuriam, & ſuum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat: fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, oſtendit: quæ ipſe intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet. Præterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi cuſtodes ponit; ut, quæ agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſit.

XVII. Eodem die ab exploratoribus certior factus hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo; qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu aſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. Renunciatum eſt, facilem eſſe. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, & iiſdem ducibus, qui iter cognoverant, ſummum jugum montis aſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. Ipſe de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit; equitatúmque omnem antè mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XVIII. Primâ luce, quum ſummos mons à T. Labieno teneretur; ipſe ab hoſtium caſtris non longiùs mille & quingentis paſſibus abeſſet; neque, ut poſtea ex captivis comperit, aut ipſius adventus, aut Labieni, cognitus eſſet; Conſidius, equo admiſſo, ad eum accurrit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hoſtibus teneri: id ſe ex Gallicis armis atque inſignibus cognoviſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit;

cit; aciem inſtruit. Labienus, (ut erat ei præceptum à Cæſare, ne prœlium committeret, niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra viſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret;) monte occupato, noſtros exſpectabat, prœlióque abſtinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæſar, & montem à ſuis teneri, & hoſtes caſtra moviſſe; & Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciâſſe. Eo die, quo conſuêrat intervallo, hoſtes ſequitur; & millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit.

XIX. Poſtridie ejus diei; quòd omnino biduum ſupererat quum exercitui frumentum metiri oporteret; & quòd à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copioſiſſimo, non amplius millibus paſſuum XVIII aberat; rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimavit: & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hoſtibus nunciatur. Helvetii, ſeu quòd timore perterritos Romanos diſcedere exiſtimarent, eo magis, quòd pridie, ſuperioribus locis occupatis, prœlium non commiſiſſent; ſive quòd re frumentariâ intercludi poſſe confiderent; commutato conſilio, atque itinere converſo, noſtros à noviſſimo agmine inſequi ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id animadvertit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit; equitatúmque, qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor veteranarum; ita, utì ſupra ſe in ſummo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conſcripſerat, & omnia auxilia, collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Interea ſarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri juſſit. Helvetii cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipſi, confertiſſimâ acie, rejecto noſtro equitatu, phalange factâ, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt.

XX. Cæſar, primùm ſuo, deinde omnium, è conſpectu remotis equis, ut, æquato periculo, ſpem fugæ tolleret; cohortatus ſuos, prœlium commiſit. Milites, è loco ſuperiore pilis miſſis, facilè hoſtium phalangem per-

perfregerunt. Eâ disjecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistrâ impeditâ, satìs commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare; tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris; Boii & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prœlium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartitò intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret: tertia, ut venientes exciperet. Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hôc toto prœlio, quum ab horâ septimâ ad vesperam pugnatum sit, adversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quòd pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotásque mataras ac tragulas subjiciebant, nostrósque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrísque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prœlio circiter millia hominum CXXX superfuerunt: eâque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV pervenerunt; quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras nunciósque misit, ne eos frumento, néve aliâ re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXI.

XXI. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt. Qui quum eum in itinere conveniſſent; ſéque ad pedes projeciſſent; ſuppliciterque locuti, flentes pacem petîſſent; atque eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum adventum exſpectare juſſiſſet; paruerunt. Eò poſtquam Cæſar pervenit; obſides, arma, ſervos, qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur: nocte intermiſſâ, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; ſive timore perterriti, ne, armis traditis, ſupplicio afficerentur; ſive ſpe ſalutis inducti, quòd, in tantâ multitudine deditiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent; primâ nocte ex caſtris Helvetiorum egreſſi, ad Rhenum finéſque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſcivit; quorum per fines ierant, his utì conquirerent & reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent, imperavit; reductos, in hoſtium numero habuit. Reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines ſuos, unde erant profecti, reverti juſſit; & quòd, omnibus frugibus amiſſis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipſos oppida vicóſque, quos incenderant, reſtituere juſſit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii diſceſſerant, vacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Helvetiorum fines tranſirent, & finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibúſque eſſent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus ſuis collocarent, conceſſit: quibus illi agros dederunt; quóſque poſtea in parem juris libertatiſque conditionem, atque ipſi erant, receperunt. In caſtris Helvetiorum, tabulæ repertæ ſunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exîſſet eorum, qui arma ferre poſſent; & item ſeparatim pueri, ſenes, mulieresque. Quarum omnium rerum ſumma erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII. Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, XIV; Rauracorum XXIII; Boiorum XXXII. Ex his, qui arma ferre poſſent,

poſſent, ad millia XCII. Summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, cenſu habito, ut Cæſar imperaverat, repertus eſt numerus, millium CX.

XXII. Bello Helvetiorum confecto; totius ferè Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæſarem gratulatum convenerunt. *Intelligere ſeſe, tametſi pro veteribus Helvetiorum injuriis Populus R. ab iis pœnas bello repetîſſet, tamen eam rem non minùs ex uſu terræ Galliæ quàm populi R. accidiſſe: propterea quòd eo conſilio florentiſſimis rebus domos ſuas Helvetii reliquiſſent; ut toti Galliæ bellum inferrent, imperiòque potirentur; locùmque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportuniſſimum ac fructuoſiſſimum judicâſſent: reliquàſque civitates ſtipendiarias haberent.* Petierunt, utì *ſibi conſilium totius Galliæ in diem certam indicere, ídque Cæſaris voluntate facere, liceret; ſeſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere vellent.* Eâ re permiſſâ, diem concilio conſtituerunt; & jurejurando, ne quis enunciaret, niſi quibus communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.

XXIII. Eo concilio dimiſſo, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæſarem reverterunt; petierúntque, utì ſibi ſecretò de ſuâ omniúmque ſalute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, ſeſe omnes flentes Cæſari ad pedes projecerunt: *Non minùs ſe id contendere & laborare, ne ea quæ dixiſſent enunciarentur, quàm utì ea quæ vellent, impetrarent; propterea quòd, ſi enunciatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe venturos viderent.* Locutus eſt pro his Divitiacus Æduus: *Galliæ totius factiones eſſe duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter ſe multos annos contenderent, factum eſſe, utì ab Arvernis Sequaníſque Germani mercede accerſerentur. Horum primò circiter millia XV Rhenum transîſſe: poſteaquam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamâſſent, tranſductos plures: nunc eſſe in Gallia ad C & XX millium numerum: cum his Æduos, eorùmque clientes, ſemel atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe: omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatem amiſiſſe. Quibus prœliis calamitatibúſque fractos, qui & ſuâ virtute & populi R. hoſpitio atque amicitiâ plurimùm antè in Galliâ potuiſſent,*

potuiſſent, coactus eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos civitatis, & jurejurando civitatem obſtringere, ſeſe neque obſides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recuſaturos, quò minùs perpetuò ſub illorum ditione atque imperio eſſent. Unum ſe eſſe ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut ſuos liberos obſides daret. Ob eam rem ſe ex civitate profugiſſe, & Romam ad Senatum veniſſe, auxilium poſtulatum; quòd ſolus neque jurejurando, neque obſidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidiſſe: propterea quòd Arioviſtus Rex Germanorum in eorum finibus conſedisſet; tertiámque partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliæ, occupaviſſet; & nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd, paucis menſibus antè, Harudum millia hominum xxiv ad eum veniſſent, quibus locus ac ſedes pararentur. Futurum eſſe paucis annis, utì omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum tranſirent: neque enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc conſuetudinem victûs cum illâ comparandam. Arioviſtum autem, ut ſemel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum ſit Amagetobriæ, ſuperbè & crudeliter imperare, obſides nobiliſſimi cujuſque liberos poſcere, & in eos omnia exempla cruciatûs edere, ſi qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta ſit. Hominem eſſe barbarum, iracundum, temerarium: non poſſe ejus imperia diutius ſuſtineri. Niſi quid in Cæſare populóque R. ſit auxilii; omnibus Gallis idem eſſe faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent: aliud domicilium, alias ſedes, remotas à Germanis, petant; fortunámque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc ſi enunciata Arioviſto ſint, non dubitare, quin de omnibus obſidibus qui apud eum ſint, graviſſimum ſupplicium ſumat. Cæſarem, vel auctoritate ſuâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ, vel nomine populi R. deterrere poſſe, ne major multitudo Germanorum Rhenum tranſducatur; Galliámque omnem ab Arioviſti injuriâ poſſe defendere.

XXIV. Hâc oratione à Divitiaco habitâ; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæſare petere cœperunt. Animadvertit Cæſar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; ſed triſtes capite demiſſo, terram intueri. Ejus rei quæ cauſa

cauſa eſſet, miratus, ex ipſis quæſivit. Nihil Sequani reſpondere, ſed in eâdem triſtitiâ taciti permanere. Quum ab iis ſæpiùs quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere poſſet; idem Divitiacus Æduus reſpondit; *Hôc eſſe miſeriorem graviorémque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quòd ſoli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; abſentíſque Arioviſti crudelitatem, velut ſi coràm adeſſet, horrerent; propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intrà fines ſuos Arioviſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate ejus eſſent, omnes cruciatus eſſent perferendi.* His rebus cognitis, Cæſar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitúſque eſt, *ſibi eam rem curæ futuram: magnam ſe habere ſpem, & beneficio ſuo, & auctoritate adductum Arioviſtum finem injuriis facturum.*

XXV. Hâc oratione habitâ, concilium dimiſit. Et ſecundùm ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam & ſuſcipiendam putaret: imprimis, quòd Æduos, fratres conſanguineóſque ſæpenumero ab Senatu appellatos, in ſervitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorúmque obſides eſſe apud Arioviſtum ac Sequanos intelligebat; quod, in tanto imperio populi Romani, turpiſſimum ſibi & Reipublicæ eſſe arbitrabatur. Paullatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculoſum videbat. Neque ſibi homines feros ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin, quum omnem Galliam occupâſſent, ut antè Cimbri Teutonìque feciſſent, in Provinciam exirent, atque indè in Italiam contenderent: præſertim quum Sequanos à provinciâ noſtrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non videretur.

XXVI. Quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut *aliquem locum medium utriuſque colloquio deligeret; velle ſeſe de Rep. et ſummis utriuſque rebus cum eo agere.* Ei legationi Arioviſtus reſpondit: *Si quid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum venturum fuiſſe; ſi quid ille ſe velit, illum ad ſe venire oportere. Præterea, ſe neque ſinè exercitu in eas partes Galliæ venire audere,*

audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum, sinè magno commeatu atque emolumento, in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano, negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: *Quoniam, tanto suo populique Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset) hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: néve Æduos injuriâ lacesseret; néve his, sociisve eorum, bellum inferret. Si id feciſſet; sibi populoque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret; quoniam, M. Messalâ, M. Pisone,* Coss. *Senatus censuisset, uti quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque amicos populi Romani defenderet; se Æduorum injurias non neglecturum.*

XXVII. Ad hæc Arioviſtus respondit: *Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuêsse. Si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentâssent, & armis congressi ac superati essent, stipendiaros esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non feciſſent; longè ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sinè suâ pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatiſſimi in armis, qui intrà annos xiv tectum non subiſſent, virtute possent.*

XXVIII.

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, queſtum, quòd *Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur; ſeſe, ne obſidibus quidem datis pacem Arioviſti redimere potuiſſe:* Treviri autem, *pagos centum Suevorum ad ripam Rheni conſedisſe, qui Rhenum tranſire conarentur; iis præeſſe Naſuam & Cimberium fratres.* Quibus rebus Cæſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimavit, ne, ſi nova manus Suevorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe conjunxiſſet, minùs facilè reſiſti poſſet. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit.

XXIX. Quum tridui viam proceſſiſſet; nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduìque viam à ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcavendum ſibi Cæſar exiſtimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido facultas: idque naturâ loci ſic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæſar magnis diurnis nocturníſque itìneribus contendit; occupatóque oppido, ibi præſidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ commeatúſque cauſâ, moratur: ex percunctatione noſtrorum, vocibúſque Gallorum ac mercatorum, (qui *ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe* prædicabant; *ſæpenumero ſeſe cum eis congreſſos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuiſſe*) tantus ſubitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animoſque perturbaret. Hic primum ortus eſt timor à tribunis militum ac præfectis, reliquíſque, qui ex Urbe, amicitiæ cauſâ,

cauſâ, Cæſarem ſecuti, magnum periculum miſerabantur; quòd non magnum in re militari uſum habebant. Quorum alius, aliâ cauſâ illatâ, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret; petebat, ut ejus voluntate diſcedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis, aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. Vulgò totis caſtris teſtamenta obſignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in caſtris uſum habebant, milites centurionéſque, quíque equitatui præerant, perturbabantur. Qui ſe ex his minùs timidos exiſtimare volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſylvarum, quæ inter eos atque Arioviſtum intercederent; aut rem frumentariam, ut ſatìs commodè ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renunciabant; cùm caſtra moveri ac ſigna ferri juſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, ſigna laturos.

XXXI. Hæc quum animadvertiſſet Cæſar; convocato concilio, omniúmque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſavit: *Primùm, quòd, aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum aut cogitandum putarent. Arioviſtum, ſe Conſule, cupidiſſimè populi Romani amicitiam appetiſſe. Cur hunc tam temerè quiſquam ab officio diſceſſurum judicaret? Sibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionum perſpectâ, eum neque ſuam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd ſi, furore atque amentiâ impulſus, bellum intuliſſet; quid tandem vererentur? aut cur de ſuâ virtute, aut de ipſius diligentiâ, deſperarent? Factum ejus hoſtis periculum patrum noſtrorum memoriâ, quum, Cimbris & Teutonis à C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quàm ipſe imperator, meritus videbatur. Factum etiam nuper in Italiâ, ſervili tumultu; quos tamen aliquis uſus ac diſciplina quam à nobis accepiſſent, ſublevaret: ex quo judicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia; propterea quòd, quos aliquamdiu inermes ſinè cauſâ timuiſſent, hos poſtea armatos ac victores ſuperâſſent. Denique Germanos hos eſſe eoſdem, quibuſcum*

quibuſcum ſæpenumero Helvetii congreſſi, non ſolùm in ſuis, ſed etiam in illorum finibus, plerumque ſuperâſſent; qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potuerint. Si quos adverſum prælium, & fuga Gallorum, commoveret; hos, ſi quærerent, reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arioviſtum, quum multos menſes caſtris ac paludibus ſe continuiſſet, neque ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes jam de pugnâ & diſperſos ſubitò adortum, magìs ratione ac conſilio quàm virtute viciſſe: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuiſſet, hâc ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem, anguſtiaſque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio Imperatoris deſperare, aut ei præſcribere, viderentur. Hæc ſibi eſſe curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones ſubminiſtrare: jamque eſſe in agris frumenta matura. De itinere, ipſos brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites, neque ſigna laturi dicantur; nihil ſe eâ re commoveri: ſcire enim, quibuſcumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, malè re geſtâ, fortunam defuiſſe; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam eſſe convictam: ſuam innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helvetiorum bello eſſe perſpectam. Itaque ſe, quòd in longiorem diem collaturus eſſet, repræſentaturum; & proximâ nocte, de quartâ vigiliâ, caſtra moturum: ut quamprimùm intelligere poſſet, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quòd ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſolâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; ſibìque eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni & Cæſar indulſerat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè.

XXXII. Hâc oratione habitâ, mirum in modum converſæ ſunt omnium mentes, ſummâque alacritas & cupiditas belli gerendi innata eſt: princepſque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de ſe optimum judicium feciſſet; ſéque eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmavit: indè reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, utì Cæſari ſatisfacerent: *Se neque unquam dubitâſſe, neque timuiſſe; neque de ſummâ belli ſuum judicium, ſed Imperatoris eſſe, exiſtimaviſſe.* Eorum ſatisfactione acceptâ;

&

& itinere exquisito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat) ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, utì dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Arioviſti copias à noſtris, millibus paſſuum IV & XX abeſſe.

XXXIII. Cognito Cæſaris adventu, Arioviſtus legatos ad eum mittit: *quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere; quoniam propiùs acceſſiſſet, ſeque id ſinè periculo facere poſſe exiſtimaret.* Non reſpuit conditionem Cæſar: jámque eum ad ſanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâſſet, ultro polliceretur: magnámque in ſpem veniebat, pro ſuis tantis populíque Romani in eum beneficiis, cognitis ſuis poſtulatis, fore, utì pertinaciâ deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim, quum ſæpè ultro citróque legati inter eos mitterentur, Arioviſtus poſtulavit, *ne quem peditem ad colloquium Cæſar adduceret: vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: aliâ ratione ſe non eſſe venturum.* Cæſar, quòd neque colloquium, interpoſitâ cauſâ, tolli volebat; neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat; commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maximè confidebat, imponere; ut præſidium quàm amiciſſimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; *Plus, quam pollicitus eſſet, Cæſarem facere: pollicitum, in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum reſcribere.*

XXXIV. Planicies erat magna, & in eâ tumulus terreus ſatis grandis. Hic locus æquo ferè ſpatio ab caſtris utriſque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæſar, quam equis devexerat, paſſibus CC ab eo tumulo conſtituit: item equites Arioviſti pari intervallo conſtiterunt. Arioviſtus, ut ex equis colloquerentur, &, præter ſe, denos ut ad colloquium adducerent, poſtulavit. Ubi eò ventum eſt; Cæſar, initio orationis, ſua Senatûſque in eum beneficia commemoravit,

moravit; *quòd rex appellatus esset à Senatu, quòd amicus; quòd munera amplissima missa: quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui* docebat: *illum, quum neque aditum neque causam postulandi justam haberet; beneficio ac liberalitate suâ ac Senatûs, ea præmia consecutum.* Docebat etiam, *quàm veteres quàmque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatûs consulta, quoties, quámque honorifica, in eos facta essent: ut, omni tempore, totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, priùs etiam quàm nostram amicitiam appetîssent: Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modò nihil sui deperdere, sed gratiâ, dignitate, honore auctos velit esse. Quod verò ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?* Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; *ne aut Æduis, aut eorum sociis, bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.*

XXXV. Arioviſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutibus multa prædicavit: *Transîsse Rhenum ſeſe non ſuâ ſponte, ſed rogatum & accerſitum à Gallis: non ſine magnâ ſpe, magnîſque præmiis, domum propinquóſque reliquisse: ſedes habere in Gallia, ab ipſis conceſſas: obſides, ipſorum voluntate datos; ſtipendium, jure belli, quod victores victis imponere conſueverint: non ſeſe Gallis, ſed Gallos ſibi, bellum intuliſſe: omnes Galliæ civitates ad ſe oppugnandum veniſſe, ac contra ſe caſtra habuiſſe; eas omnes copias, uno abs ſe prælio fuſas ac ſuperatas eſſe. Si iterum experiri velint; paratum ſe decertare: ſin pace uti malint; iniquum eſſe de ſtipendio recuſare, quod ſuâ voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani ſibi ornamento & præſidio, non detrimento, eſſe oportere: idque ſe eâ ſpe petîſſe. Si per populum Romanum ſtipendium remittatur, & deditîtii ſubtrahantur; non minùs libenter ſeſe recuſaturum populi Romani amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam tranſducat; id ſe ſui muniendi, non Galliæ impugnandæ, cauſâ facere: ejus rei teſtimonium eſſe, quòd, niſi rogatus, non venerit; & quòd bellum non intulerit, ſed defenderit. Se priùs in Galliam veniſſe, quàm populum*

Romanum.

Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam sicuti illam nostram. Ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum nos esse iniquos, quòd in suo jure se interpellaremus. Quòd ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret; non tam barbarum se, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulatâ Cæsarem amicitiâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, sui opprimendi causâ habere. Quòd nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit; multis sese nobilibus, principibúsque populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset; magno se illum præmio remuneraturum, &, quæcunque bella geri vellet, sinè ullo ejus labore & periculo confecturum.

XXXVI. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare *negotio desistere non posset; & neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optimè meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potiùs esse Ariovisti, quàm populi Romani. Bello superatos esse Arvernos & Rutenos à Q. Fabio Maximo; quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret; populi Romani justissimum esse in Galliâ imperium: si judicium Senatûs servari oporteret; liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.*

XXXVII. Dum hæc in colloquio geruntur; Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propiùs tumulum accedere, & ad nostros adequitare; lapides teláque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, séque ad suos recepit; suísque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sinè ullo periculo

legionis

legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ arrogantiâ in colloquio Arioviſtus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetúmque in nostros ejus equites fecissent; eáque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiúmque pugnandi majus exercitui injectum est.

XXXVIII. Biduo pòst, Arioviſtus legatos ad Cæsarem mittit; *velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: utì aut iterum colloquio diem constituerit; aut, si id minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.* Colloquendi causa Cæsari visa non est; & eò magìs, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ jam Arioviſtus longinquâ consuetudine utebatur; &, quòd in eo peccandi Germanis causa non esset; ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Arioviſti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Arioviſtus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Arioviſtus conspexisset; exercitu suo præsente, conclamavit: *Quid ad se venirent? an speculandi causâ?* Conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

XXXIX. Eodem die castra promovit, & millibus passuum VI à Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, utì frumento commeatúque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die, dies continuos V Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Arioviſtus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Arioviſtus

viſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit: equeſtri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant VI: totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi, quos ex omni copiâ ſinguli ſingulos, ſuæ ſaluti cauſâ, delegerant. Cum his, in prœliis verſabantur: ad hos, ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant; ſi qui, graviore vulnere accepto, equo decideranr; circumſiſtebant: ſi quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum ſublevati, curſum adæquarent.

XL. Ubi eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit; ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus DC ab eis, caſtris idoneum locum delegit; aciéque triplici inſtructâ, ad eum locum venit. Primam & ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire juſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos, uti dictum eſt, aberat. Eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Arioviſtus miſit; quæ copiæ noſtros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo ſecius Cæſar, ut antè conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare; tertiam, opus perficere juſſit. Munitis caſtris; duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in caſtra majora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſque copias ſuas eduxit; paullulúmque à majoribus progreſſus, aciem inſtruxit; hoſtibúſque pugnandi poteſtatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Arioviſtus partem ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrimque, uſque ad veſperum, pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias, Arioviſtus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in caſtra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæſar, quamobrem Arioviſtus prœlio non decertaret, hanc reperiebat cauſam: quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet, ut matres familiâs ſortibus & vaticinationibus declararent, utrùm prœlium committi ex uſu eſſet, nécne: eas ita dicere,

Non

Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent.

XLI. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque castris quòd satìs esse visum est relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quòd minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat) ut ad speciem alariis uteretur: ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribúsque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seducios, Suevos: omnèmque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ in prœlium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; utì eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repentè celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset: à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat; quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confisi transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his

fuit Arioviſtus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioviſti uxores; una Sueva natione, quam domo ſecum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Galliâ duxerat, á fratre miſſam: utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occiſa, altera capta eſt. C. Valerius Procillus, quum à cuſtodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Cæſarem hoſtium equitatum perſequentem incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem, quàm ipſa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honeſtiſſimum provinciæ Galliæ, ſuum familiarem & hoſpitem, ereptum è manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, ſe præſente, de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrùm igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſervaretur: ſortium beneficio eſſe ſe incolumem. Item M Mettius repertus, & ad eum reductus eſt.

XLII. Hôc prœlio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar unâ æſtate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo, quàm tempus anni poſtulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit: hybernis Labienum præpoſuit: ipſe in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus eſt.

LIBER II.

I. QUUM eſſet Cæſar in citeriore Galliâ in hybernis, ita uti ſuprà demonſtravimus, crebri ad eum rumores afferebantur; literiſque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obſidéſque inter ſe dare: conjurandi has eſſe cauſas: primùm,

primùm, quòd vererenter, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis ſollicitarentur; partim qui, ut Germanos diutius in Galliâ verſari noluerant, ita populi R. exercitum hyemare atque inveteraſcere in Galliâ moleſtè ferebant; partim qui mobilitate & levitate animi, novis imperiis ſtudebant: ab nonnullis etiam, quòd in Galliâ à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs façilè eam rem imperio noſtro conſequi poterant.

II. Iis nunciis literiſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conſcripſit; & incunte æſtate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, quum primùm pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquiſque Gallis, qui finitimi Belgis erant; utí ea, quæ apud eos geruntur, cognoſcant; ſéque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nunciaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non exiſtimavit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumentariâ proviſâ, caſtra movet, diebúſque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

III. Eò quum de improviſo, celeriúſque omnium opinione veniſſet: Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium, primos civitatis ſuæ, miſerunt: qui dicerent, *ſe ſuáque omnia in fidem atque poteſtatem populi R. permittere; neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R. omnino conjurâſſe; paratóſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæteríſque rebus juvare; reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanoſque, qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his conjunxiſſe: tantúmque eſſe eorum omnium furorem, ut ne Sueſſiones quidem fratres conſanguineóſque ſuos, qui eodem jure, iiſdem legibus utantur; unum imperium, unúmque magiſtratum cum ipſis habeant; deterrere potuerint, quin cum his conſentirent.*

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis eſſent, & quid in bello poſſent; ſic reperiebat: pleroſque Belgas eſſe ortos à Germanis; Rhenú n-

que antiquitùs tranſductos, propter loci fertilitatem ibi conſediſſe; Gallóſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe; ſolóſque eſſe, qui patrum noſtrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbróſque intrâ fines ſuos ingredi prohibuerint: Quâ ex re fieri, utì earum rerum memoriâ magnam ſibi auctoritatem, magnóſque ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibúſque conjuncti, quantam quiſque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus ſit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos poſſe conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiúſque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſſiones, ſuos eſſe finitimos; latiſſimos, feraciſſimóſque agros poſſidere: apud eos fuiſſe regem noſtrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentiſſimum; qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc eſſe regem, Galbam; ad hunc, propter juſtitiam prudentiámque, ſummam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem, Nervios; qui maximè feri inter ipſos habeantur, longiſſiméque abſint: XV millia, Attebates: Ambianos, X millia; Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia; Velocaſſes & Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX millia: Condruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæſar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione proſecutus; omnem ſenatum ad ſe convenire, principúmque liberos obſides ad ſe adduci juſſit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communíſque ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab ſe dimittit.

VI. Poſt-

VI. Poſtquam omnes Belgarum copias in unum coactas ad ſe venire, neque jam longè abeſſe, ab his quos miſerat exploratoribus & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum tranſducere maturavit; atque ibi caſtra poſuit. Quæ res, & latus unum caſtrorum ripis fluminis muniebat; & poſt ea quæ erant, tuta ab hoſtibus reddebat; &, commeatus ab Rhemis, reliquíſque civitatibus, ut ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat; ibi præſidium ponit: & in alterâ parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus relinquit. Caſtra in altitudinem pedum XII vallo, foſſâque duodeviginti pedum, munire jubet.

VII. Ab ipſis caſtris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia paſſuum VIII. Id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio eſt. Hi, (ubi, circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti ſunt, murúſque defenſoribus nudatus eſt) teſtudine factâ, portis ſuccedunt, murúmque ſubruunt. Quod tum facilè fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli. Quum finem oppugnandi nox feciſſet; Iccius Rhemus, ſummâ nobilitate & gratiâ inter ſuos; qui tum oppido præerat; unus ex iis, qui legati de pace ad Cæſarem venerant; nuncios ad eum mittit, *niſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe diutius ſuſtinere non poſſe.*

VIII. Eò de mediâ nocte Cæſar, iiſdem ducibus uſus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas & Cretas ſagittarios, & funditores Baleares, ſubſidio oppidanis mittit: quorum adventu, & Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eâdem de cauſâ ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaque pauliſper; apud oppidum morati, agróſque Rhemorum depopulati; omnibus vicis ædificiiſque, quò adire poterant, incenſis; ad caſtra Cæſaris cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus paſſuum minus [illegible] caſtra poſuerunt; quæ caſtra, ut fumo atque ignibus [illegible]ificabatur, amplius millibus paſſuum VIII in latitudinem [illegible]ebant.

IX. Cæſar primò, & propter multitudinem hoſtium, & propter eximiam opinionem virtutis, prœlio ſupersedere ſtatuit; quotidie tamen equeſtribus prœliis, quid hoſtis virtute poſſet, & quid noſtri auderent, periclitabatur. Ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit: loco pro caſtris ad aciem inſtruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi caſtra poſita erant, paululùm ex planicie editus, tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat; atque ex utrâque parte, lateris dejectus habebat; & in fronte leviter faſtigiatus, paulatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum CD: & ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibíque tormenta collocavit: ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtis (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus ſuos pugnantes circumvenire poſſent. Hôc facto: duabus legionibus, quas proximè conſcripſerat, in caſtris relictis; ut ſi quid opus eſſet, ſubſidio duci poſſent: reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerant.

X. Palus erat, non magna, inter noſtrum atque hoſtium exercitum. Hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant: noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equeſtri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri tranſeundi initium faciunt; ſecundiore equitum noſtrorum prœlio, Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt: ibi vadis repertis, partem ſuarem copiarum tranſducere conati ſunt; eo conſilio, ut, ſi poſſent, caſtellum cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontémque interſcinderent: ſin minùs; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis uſui ad bellum gerendum erant, commeatúſque noſtros ſuſtinebant.

XI. Cæſar certior factus à Titurio; omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, ſagittariósque pontem tranſducit; atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri

tri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audaciſſimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui tranſierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hoſtes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine tranſeundo ſpem ſe fefelliſſe intellexerunt; neque noſtros in locum iniquiorem progredi, pugnandi cauſâ, viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit: concilio convocato, conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quemque reverti; & quorum in fines primùm Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos undique convenire; ut potiùs in ſuis, quàm alienis finibus decertarent: & domeſticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam ſententiam, cum reliquis cauſis, hæc quoque ratio eos deduxit; quòd Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His perſuaderi, ut diutius morarentur, ne ſuis auxilium ferrent, non poterat.

XII. Eâ re conſtitutâ; ſecundâ vigiliâ, magno cum ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine neque imperio, quum ſibi quiſque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret; fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio videretur. Hâc re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognitâ, inſidias veritos; quòd quâ de cauſâ diſcederent, nondum perſpexerat; exercitum, equitatúmque caſtris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui noviſſimum agmen moraretur, præmiſit; eíque Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, ſubſequi juſſit. Hi noviſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent, fortitérque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent; priores, (quòd abeſſe à periculo viderentur) neque ullâ neceſſitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ ſibi præſidium poſuerunt. Ita ſinè ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium; ſub occaſúmque So-

lis, ſequi deſtiterunt: ſéque in caſtra, utì erat imperatum, receperunt.

XII. Poſtridiè ejus diei Cæſar, priùs quàm ſe hoſtes ex terrore ac fugâ reciperent; in fines Sueſſionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; &, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat; propter latitudinem foſſæ, muríque altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis, vineas agere; quæque ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Sueſſionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribúſque conſtitutis; magnitudine operum, quæ neque viderant anté Galli neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæſarem de deditione mittunt; &, petentibus Rhemis, ut conſervarentur, impetrant.

XIV. Cæſar, obſidibus acceptis, primis civitatis, atque ipſius Galbæ regis duobus filiis; armíſque omnibus ex oppido traditis; in deditionem Sueſſiones accepit: exercitúmque in Bellovacos duxit. Qui quum ſe, ſuáque omnia in oppidum Bratuſpantium contuliſſent; atque ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum v abeſſet; omnes majores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, & voce ſignificare cœperunt, ſeſe in ejus fidem ac poteſtatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. Item quum ad oppidum acceſſiſſet, caſtráque ibi poneret; pueri mulieréſque ex muro, paſſis manibus, ſuo more, pacem à Romanis petierunt.

XV. Pro his Divitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum, dimiſſis Æduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. *Bellovacos omni tempore in fide atque amicitiâ civitatis Æduæ fuiſſe: impulſos à ſuis principibus, qui dicerent Æduos, à Cæſare in ſervitutem redactos, omnes indignitates contumeliàſque perferre; & ab Æduis defeciſſe, & populo R. bellum intuliſſe. Qui hujus conſilii principes fuiſſent; quòd intelligerent, quantam calamitatem civitati intuliſſent, in Britanniam profugiſſe. Petere non ſolùm Bellovacos, ſed etiam*

etiam pro his Æduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit; Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Cæsar, honoris Divitiaci atque Æduorum causâ, *se eos in fidem recepturum, & conservaturum*, dixit; &, quòd erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit.

XVI. His traditis, omnibúsque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui se, suáque omnia, sinè morâ, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de naturâ moribúsque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarúmque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quòd his rebus relangueſcere animos, eorúmque remitti virtutem existimarent: esse homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse; adventúmque ibi Romanorum exspectare, unà cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis suis; nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: exspectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores centurionésque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Quúmque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Cæsarem secuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitûs perspectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrârunt; inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii,

cùm

cùm prima legio in caſtra veniſſet, reliquæque legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri: quâ pulſâ, impedimentíſque direptis, futurum ut reliquæ contrà conſiſtere non auderent. Adjuvabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant; quòd Nervii antiquitus, quum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent, ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus valent copiis) quò faciliùs finitimorum equitatum, ſi prædandi causâ ad eos veniſſet, impedirent; teneris arboribus inciſis atque inflexis, crebríſque in latitudinem ramis enatis, & rubis ſentibúſque interjectis, effecerant, ut, inſtar muri, hæ ſepes munimenta præberent: quò non modò intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. Iis rebus quum iter agminis noſtri impediretur, non omit endum ſibi conſilium Nervii exiſtimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem noſtri caſtris delegerant. Collis ab ſummo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod ſuprà nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis naſcebatur adverſus huic & contrarius, paſſus circiter cc; infimus, apertus; ab ſuperiore parte, ſylveſtris; ut non facilè introrſus perſpici poſſet. Intrà eas ſylvas, hoſtes in occulto ſéſe continebant: in aperto loco, ſecundùm flumen, paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo, circiter pedum III.

XIX. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis. Sed ratio ordóque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quòd hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſuâ Cæſar VI legiones expeditas ducebat; poſt eas, totius exercitûs impedimenta collocabat; indè duæ legiones, quæ proximè conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidióque impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus ſagittariiſque flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prœlium committunt. Quum ſe illi identidem in ſylvas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſylvâ in noſtros impetum facerent; neque noſtri longiùs, quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones ſex, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra munire cœperunt. Ubi

prima

prima impedimenta noſtri exercitûs ab iis, qui in ſylvis abditi latebant, viſa ſunt; quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat: ut intrà ſilvam aciem ordineſque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant; ſubitò omnibus copiis provolaverunt, impetúmque in noſtros equites fecerunt. His facilè pulſis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut penè uno tempore & ad ſylvas, & in flumine, & jam in manibus noſtris hoſtes viderentur. Eâdem autem celeritate adverſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat inſigne, quum ad arma concurri oporteret: ſignum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paulo longiùs, aggeris petendi causâ, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: ſignum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & incurſus hoſtium, impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio: ſcientia atque uſus militum; quòd ſuperioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipſi ſibi præſcribere, quàm ab aliis doceri, poterant: & quòd ab opere ſingulíſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem & propinquitatem hoſtium, nihil jam Cæſaris imperium ſpectabant; ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant.

XXI. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm utì ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hoſtiúmque impetum fortiter ſuſtinerent. Et, quòd non longiùs hoſtes aberant, quàm quò telum adjici poſſet; prœlii committendi ſignum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutíſque tegmenta detrahenda, tempus

pus defuerit. Quam quiſque in partem ab opere caſu devenit, quæque prima ſigna conſpexit; ad hæc conſtitit: ne, in quærendis ſuis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Inſtructo exercitu, magis ut loci natura, dejectúſque collis, & neceſſitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo poſtulabat: quum diverſis locis legiones aliæ aliâ in parte hoſtibus reſiſterent; ſepibúſque denſiſſimis, ut antè demonſtravimus, interjectis, proſpectus impediretur: neque certa ſubſidia collocari: neque quid in quâque parte opus eſſet, provideri; neque ab uno omnia imperia adminiſtrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii ſequebantur.

XXIII. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in ſiniſtrâ parte aciei conſtiterant; pilis emiſſis, curſu ac laſſitudine exanimatos vulneribúſque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt; & tranſire conantes inſecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progreſſi, rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item aliâ in parte, diverſæ duæ legiones, undecima & octava, profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis prœliabantur.

XXIV. At totis ferè à fronte & à ſiniſtrâ parte nudatis caſtris: quum in dextro cornu legio duodecima, &, non magno ab eâ intervallo, ſeptima conſtitiſſet; omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit. Eodem tempore equites noſtri, levíſque armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, quum ſe in caſtra reciperent, adverſis hoſtibus occurrebant; ac rurſus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui à Decumanâ portâ ac ſummo jugo collis noſtros victores flumen tranſire conſpexerant, prædandi cauſâ egreſſi; quum reſpexiſſent, & hoſtes in noſtris caſtris verſari vidiſſent, præcipites ſeſe fugæ man-

mandabant: simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis; qui, auxilii causâ à civitate missi, ad Cæsarem venerant: quum multitudini hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diversos dissipatósque in omnes partes fugere vidissent; desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatósque; castris impedimentísque eorum hostes potitos; civitati renunciaverunt.

XXV. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus: ubi suos urgeri; signísque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferóque interfecto, signo amisso; reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis; in his, primopilo P. Sextio Baculo fortissimo viro, multis gravibúsque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores; & nonnullos à novissimis desertos prœlio excedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quòd ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibúsque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare jussit, quò faciliùs gladiis uti possent. Hujus adventu spe illatâ militibus, ac redintegrato animo; quum pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperet; paullùm hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxtà constiterat, item urgeri ab hoste vidisset; Tribunos mil. monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, cùm aliis alii subsidium ferrent; neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur; audaciùs resistere, ac fortiùs

ùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in noviſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant: prœlio nunciato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur: & T. Labienus, caſtris hoſtium potitus; & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus: decimam legionem ſubſidio noſtris miſit: qui quum ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res eſſet, quantoque in periculo et caſtra & legiones & Imperator verſaretur, cognoviſſent; nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò ſe legionariis militibus præferrent. At hoſtes, etiam in extremâ ſpe ſalutis, tantam virtutem præſtiterunt, ut, quum primi eorum cecidiſſent, proximi jacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, & coacervatis cadaveribus; qui ſupereſſent, ut ex tumulo, tela in noſtros conjicerent, piláque intercepta remitterent. Ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet, autos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hôc prœlio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto: majores natu, quos unà cum pueris mulieribúſque in æſtuaria ac paludes collectos dixeramus; hâc pugnâ nunciatâ; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſéque ei dediderunt: & in commemorandâ civitatis calamitate; ex DC, ad III ſenatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt; quos Cæſar, ut in miſeros ac ſupplices uſus miſericordiâ videretur, diligentiſſimè conſervavit: ſuiſque finibus atque oppidis uti juſſit; & finitimis imperavit, ut ab injuriâ & maleficio ſe ſuóſque prohiberent.

XXIX.

XXIX. Atuatici, de quibus ſuprà ſcripſimus; quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent; hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis caſtellíſque deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes deſpectûſque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altiſſimo muro munierant; tum magni ponderis ſaxa, & præacutas trabes in muro collocârant. Ipſi erant ex Cimbris Teutoníſque prognati: qui, quum iter in provinciam noſtram, atque Italiam facerent; his impedimentis, quæ ſecum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis; cuſtodiæ ex ſuis ac præſidio, VI míllia hominum unà reliquerunt. Hi, poſt eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; conſenſu eorum omnium pace factâ, hunc ſibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitûs noſtri, crebras ex oppido excurſiones faciebant: parvulíſque prœliis cum noſtris contendebant. Poſtea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebríſque caſtellis circummuniti; oppido ſeſe continebant. Ubi, vineis actis, aggere exſtructo, turrim conſtitui procul viderunt; primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quò tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtrueretur! quibuſnam manibus aut quibus viribus, præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam pleriſque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum ſuorum, brevitas noſtra contemptui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent!

XXXI. Ubi verò moveri, & appropinquare mœnibus viderunt; novâ atque inuſitatâ ſpecie commoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt: Qui ad hunc modum locuti: *Non ſe exiſtimare Romanos ſinè ope Deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare poſſent. Se, ſuáque omnia, eorum poteſtati permittere* dixerunt. *Unum petere, ac deprecari: ſi fortè, pro ſuâ clementiâ ac manſuetudine, quam ipſi ab aliis audiſſent, ſtatuiſſet Atuaticos eſſe conſervándos;*

vandos; ne se armis despoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuéssent.

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: *Se magìs consuetudine suâ, quàm merito eorum, civitatem conservaturum; si priùs, quàm aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. Se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam deditìtiis populi R. injuriam inferrent.* Re nunciatâ ad suos; illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ; sic, ut propè summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent; & tamen circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militésque ex oppido exire jussit; ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, antè inito (ut intellectum est) consilio; quòd, deditione factâ, nostros præsidia non inducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertiâ vigiliâ, quâ minimè arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem fecerunt.

XXXIV. Celeriter, ut antè Cæsar imperaverat, ignibus significatione factâ; ex proximis castellis eò concursum est: pugnatúmque ab hostibus ita acriter; ut à viris fortibus, in extremâ spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribúsque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromissis militibus nostris; sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXV.

XXXV. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione unâ miſerat ad Venetos, Unellos, Oſiſmios, Curioſolitas, Seſuvios, Aulercos, Rhedones; quæ ſunt maritimæ civitates, oceanúmque attingunt; certior factus eſt, omnes eas civitates in ditionem poteſtatémque populi Rom. eſſe redactas.

XXXVI. His rebus geſtis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata eſt, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Cæſar, quòd in Italiam Illyricúmque properabat, initâ proximâ æſtate ad ſe reverti juſſit. Ipſe, in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant ubi bellum geſſerat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus eſt. Ob eas res, ex literis Cæſaris, dies XV ſupplicatio decreta eſt. Quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

I. CUM in Italiam proficiſceretur Cæſar; Ser. Galbam cum legione duodecimâ & parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunóſque miſit; qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano, ad ſummas Alpes, pertinent. Cauſa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magníſque portoriis mercatores ire conſueverant, patefieri volebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, utì in iis locis legionem, hyemandi causâ, collocaret. Galba, ſecundis aliquot prœliis factis, caſtellíſque compluribus eorum expugnatis; miſſis ad eum undique legatis, obſidibúſque datis, & pace factâ; conſtituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipſe cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hyemare: qui vicus poſitus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altiſſimis montibus undique continetur. Quum hic in duas

duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis conceſſit; alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hyemandum attribuit. Eum locum vallo foſsâque munivit.

II. Quum dies hybernorum complures transîſſent, frumentúmque eò comportari juſſiſſet: ſubitò per exploratores certior factus eſt, ex eâ parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe; montéſque, qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſis acciderat, ut ſubitò Galli belli renovandi legioníſque opprimendæ conſilium caperent. Primùm, quòd legionem, neque eam pleniſſimam; detractis cohortibus duabus; & compluribus ſigillatim, qui commeatûs petendi causâ miſſi erant, abſentibus; propter paucitatem deſpiciebant: tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci; quum ipſi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent; ne primum quidem poſſe impetum ſuſtinere exiſtimabant. Accedebat, quòd ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant: & Romanos, non ſolùm itineris causâ, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ Provinciæ adjungere, ſibi perſuaſum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hybernorum, munitionéſque plenè eſſent perfectæ; neque de frumento, reliquòque commeatu, ſatis eſſet proviſum; quòd, deditione factâ, obſidibúſque acceptis, nil de bello timendum exiſtimaverat: concilio celeriter convocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in concilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet; ac jam omnia ferè ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur; neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari, intercluſis itineribus, poſſet; propè jam deſperatâ ſalute; nonnullæ hujuſmodi ſententiæ dicebantur: ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iiſdem itineribus, quibus eò perveniſſent, ad ſalutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hôc reſervato ad extremum conſilio, interim rei eventum experiri, & caſtra defendere.

IV.

IV. Brevi ſpatio interjecto; vix ut his rebus, quas conſtituiſſent, collocandis atque adminiſtrandis tempus daretur: hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, decurrere; lapides gæſáque in vallum conjicere. Noſtri, primò integris viribus fortiter repugnare, nèque ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere: ut quæque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eò occurrere & auxilium ferre: ſed hôc ſuperari, quòd diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi prœlio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant. Quarum rerum à noſtris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modò defeſſo, ex pugnâ excedendi: ſed ne ſaucio quidem, ejus loci ubi conſtiterat relinquendi, ac ſui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam ampliùs horis VI continenter pugnaretur: ac non ſolùm vires, ſed etiam tela noſtris deficerent: atque hoſtes acriùs inſtarent; languidioribúſque noſtris, vallum ſcindere, & foſſas complere cœpiſſent; réſque eſſet jam ad extremum deducta caſum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus; & item C. Voluſenus tribunus militum, vir & conſilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, pauliſper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſéque ex labore reficerent; pòſt, ſigno dato, è caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in virtute ponerent. Quod juſſi ſunt, faciunt: ac ſubitò omnibus portis eruptione factâ; neque cognoſcendi quid fieret, neque ſui colligendi, hoſtibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ; eos, qui in ſpem potiendorum caſtrorum venerant, undique circumventos interficiunt; & ex hominum millibus amplius XXX. (quem numerum Barbarorum ad caſtra veniſſe conſtabat) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armíſque exutis; ſe in caſtra munitionèſque ſuas recipiunt.

VI.

VI. Quo prœlio facto; quòd ſæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſeſe in hyberna conſilio veniſſe meminerat, aliis occurriſſe rebus videbat: maximè, frumenti commeatûſque inopiâ permotus: poſtero die, omnibus ejus vici ædificiis incenſis, in Provinciam reverti contendit. Ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, indè in Allobrogas, perduxit: ibíque hyemavit.

VII. His rebus geſtis: quum omnibus de cauſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret; ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hyeme, in Illyricum profectus eſſet; quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoſcere volebat: ſubitum bellum in Galliâ coortum eſt. Ejus belli hæc fuit cauſa. P. Craſſus adoleſcens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunóſque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causâ, dimiſit: quo in numero erat T. Terraſidius, miſſus in Euſubios; M. Trebius Gallus, in Curioſolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis eſt longè ampliſſima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare conſueverunt: & ſcientiâ atque uſu nauticarum rerum cæteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipſi; omnes ferè, qui eodem mari uti conſueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut ſunt Gallorum ſubita & repentina conſilia) eâdem de causâ Trebium Terraſidiúmque retinent; & celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe conjurant; nihil, niſi communi conſilio, acturos: eundémque omnis fortunæ exitum eſſe laturos, reliquáſque civitates ſollicitant, ut in eâ libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum ſervitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad ſuam ſententiam perductâ; communem

munem legationem ad P. Craſſum mittunt; *ſi velit ſuos recipere, obſides ſibi remittat.*

IX. Quibus de rebus Cæſar à Craſſo certior factus; quòd ipſe aberat longiùs: naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ inſtitui, nautas gubernatoréſque comparari, jubet. His rebus celeriter adminiſtratis; ipſe, quàm primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæſaris adventu; ſimul quòd, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes ſanctum inviolatúmque ſemper fuiſſet, retentos abs ſe & in vincula conjectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad uſum navium pertinerent, providere inſtituunt; hôc majore ſpe, quòd multúm naturâ loci confidebant. Pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis; navigationem impeditam propter inſcientiam locorum paucitatémque portuum ſciebant: neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud ſe morari poſſe confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum navibus poſſe. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulas noviſſe; ac longè aliam eſſe navigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo atque apertiſſimo Oceano, perſpiciebant. His initis conſiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum conſtabat, quàm plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt; auxilia ex Britanniâ, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſuprà oſtendimus. Sed tamen multa Cæſarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum: rebellio facta poſt deditionem: defectio, datis obſidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos novis

rebus

rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter celeritérque excitari; omnes autem homines naturâ libertati ſtudere, & conditionem ſervitutis odiſſe: priùs quàm plures civitates conſpirarent, partiendum ſibi ac latiùs diſtribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: *Rhemos reliquóſque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanóſque, qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur, ſi per vim navibus flumen tranſire conentur, prohibeat.* P. Craſſum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficiſci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curioſolitas, Lexobióſque mittit; qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem, claſſi Gallicíſque navibus, quas ex Pictonibus Santoníſque & reliquis pacatis regionibus convenire juſſerat, præficit: &, quum primùm poſſet, in Venetos proficiſci jubet. Ipſe eò pedeſtribus copiis contendit.

XII. Erant ejuſmodi ferè ſitus oppidorum, ut poſita in extremis linguis promontoriíſque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto ſe æſtus incitaviſſet, quod bis ſemper accidit horarum XII ſpatio; neque navibus, quòd rurſus minuente æſtu naves in vadis afflictarentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac, ſi quando magnitudine operis fortè ſuperati; extruſo mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis; ſuis fortunis deſperare cœperant: magno numero navium appulſo, cujus rei ſummam facultatem habebant, ſua deportabant omnia; ſéque in proxima oppida recipiebant: ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eo faciliùs magnam partem æſtatis faciebant; quòd noſtræ naves tempeſtatibus detinebantur; ſummáque erat vaſto atque aperto mari, magnis æſtibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipſorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm noſtra-

noſtrarum navium, quò faciliùs vada ac deceſſum æſtûs excipere poſſent: proræ admodum erectæ; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempeſtatúmque accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam: tranſtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis craſſitudine: anchoræ pro funibus, catenis ferreis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; ſive propter lini inopiam, atque ejus uſûs inſcientiam; ſive, quod eſt magis veriſimile, quòd tantas tempeſtates Oceani, tantóſque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera navium regi velis, non ſatis commodè poſſe arbitrabantur. Cum his navibus, noſtræ claſſi ejuſmodi congreſſus erat; ut una celeritate, & pulſu remorum præſtaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora & accommodatiora: neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant; (tanta in his erat firmitudo) neque, propter altitudinem, facilè telum adjiciebatur; & eâdem de cau â minûs commodè ſcopulis continebantur. Accedebat, ut, quum ſævire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tempeſtatem ferrent faciliùs, & in vadis conſiſterent tutiùs &, ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa & cautes timerent: quarum rerum omnium noſtris navibus caſus erant extimiſcendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis; Cæſar, ubi intellexit fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe; ſtatuit expectandam claſſem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hoſtibus viſa eſt; circiter CCXX naves eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ, è portu profectæ, noſtris adverſæ conſtiterunt. Neque ſatis Bruto, qui claſſi præerat; neque tribunis militum centurionibúſque, quibus ſingulæ naves erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognoverant. Turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus ſuperabat, ut neque ex inferiore loco ſatis commodè tela adjici poſſent, & miſſa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno

uſui res præparata à noſtris; falces præacutæ, inſertæ affixæque longuriis, non abſimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos deſtinabant, comprehenſi adductique erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abſciſſis, antennæ neceſſario concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus ſpes in velis armamentiſque conſiſteret, his ereptis, omnis uſus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in virtute; quâ noſtri milites facilè ſuperabant; atque eò magìs, quòd in conſpectu Cæſaris atque omnis exercitûs res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere poſſet: omnes enim colles, & loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antennis: quum ſingulas binæ aut ternæ naves circumſiſterent; milites ſummâ vi tranſcendere in hoſtium naves contendebant. Quod poſtquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; Quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ ſalutem petere contenderunt. Ac, jam converſis in eam partem navibus, quò ventus ferebat; tanta ſubitò malacia ac tranquillitas exſtitit, ut ſe loco movere non poſſent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: nam ſingulas noſtri conſectati, expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, quum ab horâ IV uſque ad ſolis occaſum pugnaretur.

XVI. Quo prœlio bellum Venetorum totiúſque oræ maritimæ confectum eſt. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid conſilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amiſſis; reliqui neque quò ſe reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe, ſuaque omnia, Cæſari dediderunt. In quos eò graviùs Cæſar vindicandum ſtatuit, quò diligentiùs in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conſervaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub coronâ vendidit.

XVII.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnásque copias coegerat. Atque his paucis diebus, Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, séque cum Viridovice conjunxerunt: magnáque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronúmque convenerat; quos spes prædandi, studiúmque bellandi, ab agriculturâ & quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidiéque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solùm hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantámque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XIX. Hâc confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum ex iis, quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibúsque persuadet, utì ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longiùs abesse, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur. Quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quòd ferè libenter id, quod

volunt homines, credunt. His rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquósque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit conceſſum, armâ utì capiant, & ad caſtra contendant. Quâ re conceſſâ: læti, velut exploratâ victoriâ; ſarmentis virgultíſque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant; ad caſtra pergunt.

XX. Locus erat caſtrorum editus, & paullatim ab imo acclivis, circiter paſſus M. Huc magno curſu contenderunt, ut quàm minimum ſpatii ad ſe colligendos armandóſque Romanis daretur; exanimatíque pervenerunt. Sabinus ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus propter ea, quæ ferebant onera; ſubitò duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum eſt opportunitate loci, hoſtium inſcientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac ſuperiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem noſtrorum impetum ferrent; ac ſtatim terga verterent: quos impeditos, integris viribus milites noſtri conſecuti; magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites conſectati; paucos, qui ex fugâ evaſerant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugnâ Sabinus, & de Sabini victoriâ Cæſar certior factus eſt: civitatéſque omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella ſuſcipienda Gallorum alacer & promptus eſt animus; ſic mollis ac minimè reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt.

XXI. Eodem ferè tempore P. Craſſus, quum in Aquitaniam perveniſſet; quæ pars, ut antè dictum eſt, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ eſt æſtimanda: quum intelligeret in illis locis ſibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulſo, interfectus eſſet; atque unde L. Manilius Proconſul, impedimentis amiſſis, profugiſſet: non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ proviſâ; auxiliis, equitatúque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcaſone, & Narbone, (quæ ſunt civitates Galliæ Provinciæ finitimæ his regionibus) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito: Sotiates,

Sotiates, magnis copiis coactis, equitatúque, quo plurimum valebant, in itinere agmen noſtrum adorti; primùm equeſtre prœlium commiſerunt: deinde, equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris; ſubitò pedeſtres copias, quas in convalle in inſidiis collocaverant, oſtenderunt. Hi, noſtros disjectos adorti, prœlium renovârunt.

XXII. Pugnatum eſt diu, atque acriter; quum Sotiates, ſuperioribus victoriis freti, in ſuâ virtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent; noſtri autem, quid ſine Imperatore, & ſine reliquis legionibus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, perſpici cuperent. Tandem tamen confecti vulneribus hoſtes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; quibus fortiter reſiſtentibus, vineas turreſque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs cuniculis, ad aggerem vineáſque actis; cujus rei ſunt longè peritiſſimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eòs æreriæ ſecturæ ſunt: ubi, diligentiâ noſtrorum, nihil his rebus profici poſſe intellexerunt: legatos ad Craſſum mittunt: ſéque in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ, arma tradere juſſi, faciunt.

XXIII. Atque in eâ re omnium noſtrorum intentis animis: aliâ ex parte oppidi Adiatomus, qui ſummam imperii tenebat; cum DC devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum hæc eſt conditio, ut omnibus in vitâ commodis unà cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint: ſi quid iis per vim accidat; aut eundem caſum unà ferant, aut ſibi mortem conſciſcant: neque adhuc hominum memoriâ repertus eſt quiſquam, qui, eo interfecto cujus ſe amicitiæ devoviſſet, mori recuſaret) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis ſublato, quum ad arma milites concurriſſent, vehementérque ibi pugnatum eſſet repulſus in oppidum eſt: utì tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Craſſo impetravit.

XXIV. Armis obſidibúſque acceptis; Craſſus in fines Vocatium & Taruſatium profectus eſt. Tum verò barbari commoti; quòd oppidum & naturâ loci & manu

munitum, paucis diebus, quibus eo ventum fuerat, ex pugnatum cognoverant: legatos quoquoverſus dimittere, conjurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ ſunt citerioris Hiſpaniæ, finitimæ Aquitaniæ, indè auxilia ducéſque accerſuntur: quorum adventu, magnâ cum auctoritate & magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unà cum Q Sertorio omnes annos fuerant, ſummámque ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. Ji, conſuetudine populi Romani, loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſtituunt. Quod ubi Craſſus animadvertit; ſuas copias propter exiguitatem non facilè diduci; hoſtem & vagari, & vias obſidere, & caſtris ſatìs præſidii relinquere; ob eam cauſam minùs commodè frumentum commeatúmque ſibi ſupportari; in dies hoſtium numerum augeri: non cunctandum exiſtimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad concilium delatâ; ubi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ conſtituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie inſtructâ, auxiliiſque in mediam aciem conjectis; quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. Illi, etſi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatémque noſtrorum, ſe tutò dimicaturos exiſtimabant; tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine ullo vulnere victoriâ potiri: & ſi, propter inopiam rei frumentariæ, Romani ſeſe recipere cœpiſſent; impeditos agmine, & ſub ſarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc conſilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant.

XXVI. Hâc re perſpectâ, Craſſus; quum ſua cunctatio atque opinio timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet; atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur; cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. Ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibúſque depellerent; auxiliaréſque, quibus ad pugnam

nam non multum Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timidè, pugnaretur; teláque ex loco ſuperiore miſſa, non fruſtra acciderent; equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, *non eâdem eſſe diligentiâ ab Decumanâ portâ caſtra munita, facilémque aditum habere.*

XXVII. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibúſque ſuos excitarent; quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant; & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent; omnium oculis mentibúſque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, priùs in hoſtium caſtris conſtiterunt, quàm planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum verò, clamore ab eâ parte audito; noſtri, redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones dejicere, & fugâ ſalutem petere contenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus: ex millium L. numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabríſque veniſſe conſtabat, vix quartâ parte relicta; multâ nocte ſe in caſtra recepit.

XXVIII. Hâc auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſidéſque ultro miſit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Eluſates, Garites, Auſci, Garumni, Siburzates, Cocoſatéſque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confiſæ, quòd hyems ſuberat, id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem ferè tempore Cæſar, etſi propè exacta jam æſtas erat; tamen quòd, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiíque ſupererant, qui in armis eſſent, neque ad eum umquam legatos de pace miſiſſent; arbitratus id bellum celeriter confici poſſe, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli bel-

lum agere inſtituerunt. Nam, quòd intelligebant maximas nationes quæ prœlio contendiſſent, pulſas ſuperatáſque eſſe: continentéſque ſylvas ac paludes habebant: eò ſe, ſuàque omnia contulerunt. Ad quarum initium ſylvarum quum perveniſſet Cæſar, caſtràque munire inſtituiſſet: neque hoſtis interim viſus eſſet: diſperſis in opere noſtris, ſubitò ex omnibus partibus ſylvæ evolaverunt, & in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma ceperunt, eóſque in ſylvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæſar ſylvas cædere inſtituit: & ne quis inermibus imprudentibúſque militibus ab latere impetus fieri poſſet; omnem eam materiam, quæ erat cæſa, converſam ad hoſtem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exſtruebat. Incredibili celeritate, magno ſpatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur; ipſi denſiores ſylvas peterent; ejuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, utì opus neceſſariò intermitteretur; & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis ædificiiſque incenſis, Cæſar exercitum reduxit; & in Aulercis Lexoviiſque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

LIBER IV.

I. EA, quæ ſecuta eſt, hyeme; qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Craſſo Coſſ. Uſipetes Germani, & item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum tranſierunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Cauſa tranſeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agriculturâ prohibebantur.

II.

II. Suevorum gens eſt longè maxima & bellicoſiſſima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi causâ, ſuis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro ſe atque illis colunt: hi rurſus invicem anno pòſt, in armis ſunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque uſus belli intermittitur. Sed privati ac ſeparati agri apud eos nihil eſt: neque longiùs anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multúmque ſunt in venationibus: quæ res & cibi genere, & quotidianâ exercitatione, & libertate vitæ, (quòd à pueris nullo officio aut diſciplinâ aſſuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis neque veſtitûs, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna eſt corporis pars aperta, & laventur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos aditus; magìs eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad ſe importari deſiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenſo parant pretio, Germani importatis non utuntur; ſed, quæ ſunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Equeſtribus prœliis ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus prœliantur; eoſque eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt; ad quos ſe celeriter, quum uſus eſt, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt; quòd eâ re ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effeminari arbitrantur. Publicè maximam putant eſſe laudem, quàm latiſſimè à ſuis finibus vacare agros. Hâc re ſignificari; magnum numerum civitatum ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter millia paſſuum DC agri vacare dicuntur.

III. Ad alteram partem ſuccedunt Ubii: quorum fuit civitas ampla atque florens, ut eſt captus Germanorum; & qui paullo ſunt ejuſdem generis etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multúmque ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. Hos quum Suevi, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatémque civitatis, finibus expellere non potuiſſent; tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioréſque redegerunt.

IV. In eâdem causâ fuerunt Uſipetes & Tenchtheri, quos ſuprà diximus: qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt; ad extremum tamen agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; &, ad utramque ripam fluminis, agros, ædificia, vicóſque habebant; ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; & cis Rhenum diſpoſitis præſidiis, Germanos tranſire prohibebant. Illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam tranſire, propter cuſtodias Menapiorum poſſent; reverti ſe in ſuas ſedes regionéſque ſimulaverunt; &, tridui viam progreſſi, rurſus reverterunt; atque omni hôc itinere unâ nocte equitatu confecto, inſcios inopinantéſque Menapios oppreſſerunt; qui de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos vicos remigraverant. His interfectis, navibúſque eorum occupatis: priuſquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret; flumen tranſierunt: atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hyemis ſe eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæſar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus; quòd ſunt in conſiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus ſtudent; nihil his committendum exiſtimavit. Eſt autem hoc Gallicæ conſuetudinis; ut & viatores, etiam invitos, conſiſtere cogant; & quod quiſque eorum de quâque re audierit, aut cognoverit, quærant: & mercatores in oppidis vulgus circumſiſtat; quibus ex regionibus veniant, quaſque

que ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt: quorum eos è veſtigio pœnitere neceſſe eſt; quum incertis rumoribus ſerviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta reſpondeant. Quâ conſuetudine cognitâ, Cæſar, ne graviori bello occurreret; maturiùs quàm conſueverat, ad exercitum proficiſcitur. Eò quum veniſſet; ea, quæ fore ſuſpicatus erat, facta cognovit: miſſas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatóſque eos, utì ab Rheno diſcederent; omniàque, quæ poſtulâſſent, ab ſe fore parata. Quâ ſpe adducti Germani, latiùs jam vagabantur; & in fines Eburonum & Condruſonum, qui ſunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis; Cæſar ea, quæ cognoverat, diſſimulanda ſibi exiſtimavit: eorúmque animis permulſis & confirmatis, equitatúque imperato, bellum cum Germanis gerere conſtituit.

VI. Re frumentariâ comparatâ, equitibúſque delectis; iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat: à quibus quum paucorum dierum iter abeſſet; legati ad eum venerunt, quorum hæc fuit oratio; *Germanos neque priores populo R. bellum inferre: neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant*; *quòd Germanorum conſuetudo hæc ſit à majoribus tradita*; *quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: hoc tamen dicere*; *veniſſe invitos, ejectos domo. Si ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis utiles eſſe amicos. Vel ſibi agros attribuant*; *vel patiantur tenere eos, quos armis poſſederint. Seſe unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint.* Ad hæc Cæſar, quæ viſum eſt, reſpondit. Sed exitus fuit orationis: *ſibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Galliâ remanerent: neque verum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſine injuriâ poſſint: ſed licere, ſi velint, in Ubiorum finibus conſidere*; *quorum ſint legati apud ſe, & de Suevorum injuriis querantur, & à ſe auxilium petant: hoc ſe ab Ubiis impetraturum.* Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt; &, re deliberatâ, poſt diem tertium ad Cæſarem

Cæsarem reversuros: interea ne propiùs se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandique causâ, ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos exspectari equites, atque ejus rei causâ moram interponi, arbitrabatur.

VII. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; & parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum; neque longiùs ab eo milibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; & longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorúmque citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibúsque insulis effectis, quarum pars magna à feris barbarísque nationibus colitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

VIII. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, *ne longiùs progrederetur*, orabant. Quum id non impetrassent: petebant, *utì ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret; eósque pugnà prohiberet: sibique utì potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; eâ conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas, sibi tridui spatium daret.* Hæc omnia Cæsar eódem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur. Tamen *sese non longiùs millibus passuum* IV, *aquationis causâ, processurum eo die* dixit: *huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret.* Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nunciarent ne hostes prœlio lacesserent; &, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propiùs accessisset.

IX. At hostes, ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum V millium erat numerus; quum ipsi non amplius

amplius DCCC equites haberent: quòd ii, qui frumentandi causà ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paullò antè à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt: rursus resistentibus nostris; consuetudine suâ, ad pedes desilierunt: suffossísque equis, compluribúsque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio, ex equitibus nostris interficiuntur IV & LXX: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissimè restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset: atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

X. Hôc prœlio facto; Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petitâ pace, ultro bellum intulissent. Exspectare verò dum hostium copiæ augerentur, equitatúsque reverteretur; summæ dementiæ esse judicabat: &, cognitâ Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus; & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret: opportunissima res accidit; quòd postridie ejus diei manè, eâdem & perfidiâ & simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribúsque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causâ, quod, contrà atque esset dictum, & ipsi petîssent, prœlium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XI.

XI. Acie triplici inſtructâ, & celeriter VIII millium itinere confecto; priùs ad hoſtium caſtra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani ſentire poſſent: qui, omnibus rebus ſubitò perterriti, & celeritate adventûs noſtri, & diſceſſu ſuorum; neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato; perturbantur, copiáſne adversùs hoſtem educere, an caſtra defendere, an fugâ ſalutem petere, præſtaret. Quorum timor quum fremitu & concurſu ſignificaretur; milites noſtri, priſtini diei perfidiâ incitati, in caſtra irruperunt; quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paullíſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros impedimentáque prœlium commiſerunt: at reliqua multitudo puerorum mulierúmque, (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenúmque tranſierant) paſſim fugere cœpit: ad quos conſectandos, Cæſar equitatum miſit.

XII. Germani, poſt tergum clamore audito; quum ſuos interfici viderent; armis abjectis, ſigníſque militaribus relictis, ſe ex caſtris ejecerunt: & quum ad confluentem Moſæ & Rheni perveniſſent; reliquâ fugâ deſperatâ, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, laſſitudine, & vi fluminis oppreſſi, perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hoſtium numerus capitum CCCCXXX millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar iis, quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit. Illi ſupplicia cruciatûſque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere ſe apud eum velle dixerunt. Iis Cæſar libertatem conceſſit.

XIII. Germanico bello confecto, multis de cauſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum; quarum illa fuit juſtiſſima; quòd, quum videret Germanos tam facilè impelli, ut in Galliam venirent; ſuis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent & poſſe & audere populi R. exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam quòd illa pars equitatûs Uſipetum & Tenchtherorum, quam ſuprà commemoravi prædandi frumentandíque cauſâ Moſam transìſſe, neque prœlio interfuiſſe; poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat,

ſéque

ſéque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæſar nuncios miſiſſet, qui poſtularent, *eos qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent, utì ſibi dederent*; reſponderunt: *Populi Romani imperium, Rhenum finire: ſi, ſe invito, Germanos in Galliam tranſire non æquum exiſtimaret; cur ſui quidquam eſſe imperii aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet?*

XVI. Ubii autem; qui uni ex tranſrhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant; magnopere orabant: *Ut ſibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; vel ſi id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum tranſportaret: id ſibi ad auxilium, ſpémque reliqui temporis, ſatis futurum: tantum eſſe nomen atque opinionem exercitûs Romani, Arioviſto pulſo, & hôc noviſſimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes; utì opinione & amicitiâ populi Romani tuti eſſe poſſint. Navium magnam copiam ad tranſportandum exercitum pollicebantur.*

XV. Cæſar his de cauſis, quas commemoravi, Rhenum tranſire decreverat. Sed navibus tranſire neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ neque populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaque, etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinémque fluminis; tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum, exiſtimabat. Rationem pontis igitur hanc inſtituit. Tigna bina ſeſquipedalia, paullum ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter ſe jungebat. Hæc cum machinationibus demiſſa in flumen defixerat, fiſtucíſque adegerat; non, ſublicæ modo, directa ad perpendiculum; ſed prona, ac faſtigiata, ut ſecundùm naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm, ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis converſa ſtatuebat. Hæc utraque bipedalibus trabibus immiſis quantum eorum tignorum junctura diſtabat, binis utrimque, fibulis ab extremâ parte diſtinebantur: quibus diſcluſis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura; ut, quo major vis aquæ ſe incitaviſſet, hôc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directâ materiâ injectâ contexe-

contexebantur, ac longuriis cratibúsque conſternebantur. Ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur; quæ, pro pariete ſubjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. Et aliæ item ſupra pontem, mediocri ſpatio: ut, ſi arborum trunci, ſive naves, dejiciendi operis causâ, eſſent à barbaris miſſæ; his defenſoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVI. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Cæſar, ad utramque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſidéſque ad ſe adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Uſipetibus apud ſe habebant; finibus ſuis exceſſerant, ſuáque omnia exportaverant, ſéque in ſolitudinem ac ſylvas abdiderant.

XVII. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis ædificiiſque incenſis, frumentíſque ſuccisis, ſe in fines Ubiorum recepit: atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi à Suevis premerentur; hæc ab iis cognovit: Suevos, poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo, conſilio habito, nuncios in omnes partes miſiſſe; utì de oppidis demigrarent; liberos, uxores, ſuàque omnia in ſylvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum convenirent: hunc eſſe delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. Quod ubi Cæſar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ exercitum tranſducere conſtituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulciſceretur, ut Ubios obſidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum conſumptis, ſatis & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontémque reſcidit.

XVIII. Exiguâ parte æſtatis reliquâ, Cæſar; etſi in iis locis, quòd omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ

maturæ ſunt hyemes; tamen in Britanniam proficiſci contendit; quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hoſtibus noſtris indè ſubminiſtrata auxillia intelligebat: &, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modò inſulam ad iſſet; genus hominum perſpexiſſet; loca, portus, aditus cognoviſſet; quæ omnia ferè Gallis erant incognita: neque enim temerè, præter mercatores, illò adit quiſquam; neque iis ipſis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. Itaque, convocatis ad ſe undique mercatoribus; neque quanta eſſet inſulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent; neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur; neque qui eſſent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. Ad hæc cognoſcenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad ſe quàm primùm revertatur. Ipſe, cum omnibus copiis, in Morinos proficiſcitur; quòd indè erat breviſſimus in Britanniam transjectus: huc naves undique ex finitimis regionibus, & quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, jubet convenire.

XIX. Interim, conſilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos; à compluribus ejus inſulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obſides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatúſque, ut in eâ ſententiâ permanerent, eos domum remiſit: & cum his unà Comium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat; cujus & virtutem & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujúſque auctoritas in his regionibus magna habebatur; mittit. Huic imperat; quas poſſit, adeat civitates; hortetúrque, ut populi R. fidem ſequantur: ſéque celeriter eò venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac ſe barbaris committere non auderet; v die ad Cæſarem revertitur; quæque ibi perſpexiſſet, renunciat.

XX.

XX. Dum in his locis Cæſar, navium parandarum causâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent; quòd homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo Rom. feciſſent: ſéque ea, quæ imperâſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatìs opportunè Cæſar accidiſſe arbitratus; quòd neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obſidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractíſque, quod ſatìs eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectíſque diſtribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves; quæ ex eo loco millibus paſſuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire poſſent. Has equitibus diſtribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præſidio, quod ſatìs eſſe arbitrabatur, portum tenere juſſit.

XXI. His conſtitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempeſtatem, tertiâ ferè vigiliâ ſolvit; equitéſque in ulteriorem portum progredi, & naves conſcendere, ac ſe ſequi, juſſit: ab quibus quum id paullò tardiùs eſſet adminiſtratum, ipſe horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas conſpexit. Cujus loci hæc erat natura? adeò montibus anguſtis mare continebatur, utì ex locis ſuperioribus in littus telum adjici poſſet. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus: dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exſpectavit. Interim legatis tribuníſque militum convocatis; & quæ ex Voluſeno cognoviſſet, & quæ fieri vellet, oſtendit: monuítque, (ut rei militaris ratio, maximè

maximè ut res maritimæ poſtularent, ut quæ celerem atque inſtabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis adminiſtrarentur. His dimiſſis; & ventum & æſtum uno tempore nactus ſecundum; dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum VIII ab eo loco progreſſus, aperto ac plano littore naves conſtituit.

XXII. At barbari, conſilio Romanorum cognito; præmiſſo equitatu & eſſedariis, quo plerumque genere in prœliis uti conſuêrunt; reliquis copiis ſubſecuti, noſtros navibus egredi prohibebant. Erat ob has cauſas ſumma difficultas; quòd naves propter magnitudinem, niſi in alto conſtitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum preſſis, ſimul & de navibus deſiliendum, & fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis, tela audacter conjicerent, & equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti; atque hujus omnino generis pugnæ imperiti; non eàdem alacritate ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prœliis conſueverant, utebantur.

XXIII. Quod ubi Cæſar animadvertit; naves longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paullulùm removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui; atque indè fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli ac ſubmoveri, juſſit. Quæ res magno uſui noſtris fuit: nam & navium figurâ, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum, permoti barbari; conſtiterunt; ac paullùm modò pedem retulerunt. Atque, noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui X legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; *deſilite*, inquit, *milites, niſi vultis aquilam hoſtibus prodere; ego certè meum Reipub. atque Imperatori officium præſitero.* Hoc quum magnâ voce dixiſſet; ſe ex navi projecit, atque in hoſtes aquilam ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur; univerſi

universi ex navi desilierunt: hos item alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquârunt.

XXIV. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen; quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes vero notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt; neque longiùs prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXV. Hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: *Obsides daturos; quæque imperâsset, sese facturos*, polliciti sunt. Unà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto prœlio, remiserunt; &, in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; &, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem a se petissent, bellum sine causâ intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit, obsidésque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principésque undique convenere, & se civitatésque suas Cæsari commendârunt.

XXVI.

XXVI. His rebus pace firmatâ; poſt diem IV, quàm eſt in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt: quæ quum appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris viderentur; tanta tempeſtas ſubitò coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet; ſed aliæ eódem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propiùs Solis occaſum, magno ſui cum periculo dejicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis cùm fluctibus complerentur, neceſſario, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eâdem nocte accidit, ut eſſet luna plena; quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit; noſtríſque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quáſque in aridum ſubduxerat, æſtus complebat; & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat: neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles; magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitûs perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas naves eſſent uſui; &, quòd omnibus conſtabat hyemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hyemem proviſum non erat.

XXVII. Quibus rebus cognitis; principes Britanniæ, qui poſt prœlium ad ea quæ juſſerat Cæſar facienda convenerant, inter ſe collocuti; quum equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent; & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hôc erant etiam anguſtiora, quòd ſine impedimentis Cæſar legiones tranſportaverat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione factâ, frumento commeatûque noſtros prohibere, & rem in hyemem producere; quòd, his ſuperatis, aut reditu intercluſis, neminem poſtea belli inferendi causâ in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, rurſus conjuratione factâ, paullatim ex caſtris diſcedere, ac

ac ſuos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi nondum eorum conſilia cognoverat; tamen & ex eventu navium ſuarum, & ex eo quòd obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat: nam & frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat; &, quæ graviſſimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur; XII navibus amiſſis, reliquis ut navigari commodè poſſet, effecit.

XXVIII. Dum ea geruntur: legione, ex conſuetudine, unâ frumentatum miſsâ, quæ appellabatur VII, neque ullâ ad id tempus belli ſuſpicione interpoſitâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra ventitaret: ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm conſuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter feciſſet. Cæſar, id quod erat, ſuſpicatus aliquid novi à barbaris initum conſilii; cohortes, quæ in ſtationibus erant, ſecum in eam partem proficiſci; duas, in ſtationem ſuccedere; reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi, juſſit. Quum paullò longiùs à caſtris proceſſiſſet; ſuos ab hoſtibus premi, atque ægre ſuſtinere, & confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, una pars erat reliqua; ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe venturos, noctu in ſylvis delituerant: tum diſperſos, depoſitis armis, in metendo occupatos ſubitó adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: ſimul, equitatu atque eſſedis circumdederant.

XXIX. Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt; atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum ſe inter equitum turmas inſinuavere: ex eſſedis deſiliunt, & pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullùm è prœlio excedunt, atque ita ſe collocant, ut, ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita, mobilitatem

tem equitum, ſtabilitatem peditum, in prœliis præſtant; ac tantum uſu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & brevì moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo inſiſtere, & indè ſe in currus citiſſimè recipere, conſueverint.

XXX. Quibus rebus, perturbatis noſtros novitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit; namque ejus adventu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. Quo facto: ad laceſſendum hoſtem, & committendum prœlium, alienum eſſe tempus arbitratus; ſuo ſe loco continuit: &, brevi tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. Dum hæc geruntur: noſtris omnibus occupatis; qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutæ ſunt, continuos dies complures, tempeſtates; quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt; paucitatémque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûſque coactâ, ad caſtra venerunt.

XXXI. Cæſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum eſt, ſecum tranſportaverat; legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longè latéque ædificiis adflictis incenſiſque, ſe in caſtra receperunt.

XXXII. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum quem antea imperaverat, duplicavit; eóſque in continentem adduci juſſit; quód, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hyemi navigationem ſubjiciendam non exiſtimabat. Ipſe idoneam tempeſtatem nactus,

nactus, paullò poſt mediam noctem naves ſolvit; quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt: ex his onerariæ II eoſdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; ſed paullò infrà delatæ ſunt.

XXXIII. Quibus ex navibus quum eſſent expoſiti milites circiter CCC, atque in caſtra contenderent; Morini, quos Cæſar in Britanniam proficiſcens pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primò non ita magno ſuorum numero circumſteterunt; ac, ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere juſſerunt. Quum illi, orbe facto, ſeſe defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Quâ re nunciatâ, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt; atque horis ampliùs IV fortiſſimè pugnaverunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Poſtea verò quàm equitatus noſter in conſpectum venit; hoſtes, abjectis armis, terga verterunt; magnúſque eorum numerus eſt occiſus.

XXXIV. Cæſar poſtero die T. Labienum legatum cum iis legionibus quas ex Britanniâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, miſit: qui quum propter ſiccitates paludum, quò ſe reciperent, non haberent; quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi; omnes ferè in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſucciſis, ædificiiſque incenſis, quòd Menapii omnes ſe in denſiſſimas ſylvas abdiderant; ad Cæſarem ſe receperunt. Cæſar in Belgis omnium legionum hyberna conſtituit. Eò duæ omnino civitates ex Britanniâ obſides miſerunt; reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex litteris Cæſaris, dierum XX ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

LIBER

LIBER V.

I. LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coſſ. diſcedens ab hybernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere inſtituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, ut quàm plurimas poſſent hyeme naves ædificandas, veteréſque reficiendas curarent. Earum modum, formámque demonſtrat. Ad celeritatem onerandi ſubductionéſque, paullò facit humiliores, quàm quibus in noſtro mari uti conſuevimus; atque id eò magìs, quòd propter crebras commutationes æſtuum minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem jumentorum tranſportandam paullò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes, actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ ſunt uſui ad armandas naves, ex Hiſpaniâ apportari jubet. Ipſe, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiſcitur; quòd à Piruſtis finitimam partem Provinciæ incurſionibus vaſtari audiebat. Eò quum veniſſet, civitatibus milites imperat; certúmque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ; Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; *nihil earum rerum publico factum conſilio*; *ſeſéque paratos eſſe* demonſtrant, *omnibus rationibus de injuriis ſatisfacere.* Acceptâ oratione eorum, Cæſar obſides imperat, eóſque ad certam diem adduci jubet: niſi ita fecerint, ſeſe bello civitatem perſecuturum demonſtrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem æſtiment, pœnámque conſtituant.

II. His confectis rebus, conventibúſque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque indè ad exercitum proficiſcitur. Eò quum veniſſet: circuitis omnibus hybernis; ſingulari militum ſtudio, in ſummâ rerum omnium inopiâ, circiter DC ejus generis, cujus ſuprà demonſtravimus,

monſtravimus, naves, & longas XXVIII invenit conſtructas; neque multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. Collaudatis militibus, atque iis qui negotio præfuerant; quid fieri velit, oſtendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodiſſimum in Britanniam transjectum eſſe cognoverat, circiter millium paſſuum XXX à continenti. Huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit: ipſe cum legionibus expeditis IV, & equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiſcitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanóſque tranſrhenanos ſollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longé plurimum totius Galliæ equitatu valet; magnáſque habet copias peditum; Rhenúmque, ut ſupra demonſtravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter ſe contendebant, Indutiomarus & Cingetorix. Ex quibus alter, ſimul atque de Cæſaris legionúmque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe ſuóſque omnes in officio futuros, neque ab amicitiâ populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, oſtendit. At Indutiomarus equitatum peditatúmque cogere; iiſque, qui per ætatem in armis eſſe non poterant, in ſylvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare inſtituit. Sed poſtea quàm nonnulli principes ex eâ civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu noſtri exercitûs perterriti, ad Cæſarem venerunt; & de ſuis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati conſulere non poſſent: veritus, ne ab omnibus deſereretur, Indutiomarus, legatos ad Cæſarem mittit; *ſeſe idcirco à ſuis diſcedere, atque ad eum venire noluiſſe, quò facilius civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in ſuâ poteſtate eſſe: séque, ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra venturum, & ſuas civitatíſque fortunas ejus fidei permiſſurum.* Cæſar, etſi intelligebat, quâ de causâ ea dicerentur, quæque eum res ab inſtituto conſilio deterreret; tamen, ne æſtatem in Treviris conſumere cogeretur,

geretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad ſe cum CC obſidibus venire juſſit. His adductis, & in iis filio propinquíſque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat: conſolatus Indutiomarum, hortatúſque eſt, utì in officio permaneret. Nihilo tamen ſecius principibus Trevirorum ad ſe convocatis, eos ſigillatim Cingetorigi conciliavit: quod cùm merito ejus à ſe fieri intelligebat; tum magni intereſſe arbitrabatur, ejus auctoritatem inter ſuos quàm plurimum valere, cujus tam egregiam in ſe voluntatem perſpexiſſet. Id tulit factum graviter Indutiomarus, ſuam gratiam inter ſuos minui: &, qui jam antè inimico in nos animo fuiſſet, multo graviùs hôc dolore exarſit.

IV. Iis rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoſcit XL naves, que in Belgis factæ erant, tempeſtate rejectas, curſum tenere non potuiſſe; atque eódem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. Eódem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV: principéſque ex omnibus civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidèm perſpexerat, relinquere in Galliâ: reliquos, obſidum loco, ſecum ducere decreverat; quòd, quum ipſe abeſſet, motum Galliæ verebatur.

V. Erat unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat; quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quòd jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, *ſibi à Cæſare regnum civitatis deferri*; Quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recuſandi, neque deprecandi causâ, legatos ad Cæſarem mittere audebant: id factum, ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; partim, quòd inſuetus navigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinatè ſibi negari vidit; omni ſpe impetrandi ademptâ principes Galliæ ſollicitare, ſevocare ſingulos,

hortaríque cœpit, ut in continenti remanerent; metu territare, *non ſine causâ fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur; id eſſe conſilium Cæſaris, ut quos in conſpectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam tranſductos necaret:* Fidem reliquis interponere; jusjurandum poſcere: ut, quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent.

VI. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebantur, Quâ re cognitâ; Cæſar, quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuſcumque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat; quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, proſpiciendum, ne quid ſibi ac Reipubl. nocere poſſet. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilo tamen ſecius, omnia ejus conſilia cognoſceret: tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites equitéſque conſcendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à caſtris, inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Quâ re nunciatâ; Cæſar, intermiſsâ profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatûs ad eum inſequendum mittit, retrahíque imperat: ſi vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille autem revocatus, reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorúmque fidem implorare cœpit; ſæpe clamitans, *Liberum ſe, liberæque civitatis eſſe,* Illi, ut erat imperatum, circumſiſtunt, hominémque interficiunt; at Ædui equites ad Cæſarem omnes revertuntur.

VII. His rebus geſtis; Labieno in continente cum III legionibus & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognoſceret, & conſilium pro tempore & pro re caperet; ipſe cum legionibus V, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occaſum naves ſolvit; & leni Africo provectus, mediâ

mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longiùs delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstûs commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Quâ in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibúsque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est visus: sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit; quum magnæ manus eò convenissent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatísque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius DCCC unà erant visæ; timore à littore discessérant, ac se in superiora loca abdiderant.

VIII. Cæsar, expósito exercitu, ac loco castris idoneo capto; ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent; cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præsidio navibus essent: de III vigiliâ ad hostes contendit: eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prœlium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in sylvas abdiderunt; locum nacti, egregiè & naturâ & opere munitum: quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex sylvis rari propugnabant, nostrósque intrà munitiones ingredi prohibebant. At milites legiones VII, testudine factâ, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eósque ex sylvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis: sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit; & quòd loci naturam ignorabat; & quòd, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

IX. Poſtridie ejus diei, manè, tripartitò milites equitéſque in expeditionem miſit; ut eos, qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreſſis, quum jam extremi eſſent in proſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nunciarent, *ſuperiori nocte, maximâ coortâ tempeſtate, propè omnes naves afflictas, atque in littore ejectas eſſe; quòd neque anchoræ funéſque ſubſiſterent; neque nautæ, gubernatoréſque, vim tempeſtatis pati poſſent. Itaque ex eo concurſu navium, magnum eſſe incommodum acceptum.* His rebus cognitis: Cæſar legiones equitatùmque revocari, atque itinere deſiſtere jubet: ipſe ad naves revertitur: eadem ferè, quæ ex literis nunciiſque cognoverat, coràm perſpicit; ſic, ut, amiſſis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accerſiri jubet: Labieno ſcribit, ut, quàm plurimas poſſet, iis legionibus quæ ſunt apud eum, naves inſtituat. Ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes naves ſubduci, & cum caſtris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies X conſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. Subductis navibus, caſtríſque egregiè munitis; eaſdem copias, quas antè, præſidio navibus relinquit: ipſe eódem, unde redierat, proficiſcitur. Eó quum veniſſet; majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant: ſumma imperii belíque adminiſtrandi, communi conſilio, permiſſa eſt Caſſivellauno; cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tameſis, à mari circiter millia paſſuum LXXX. Huic, ſuperiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella interceſſerant. Sed noſtro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperióque præfecerant.

X. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in inſulâ ipſâ, memoriâ proditum dicunt: maritima pars ib iis, qui, prædæ ac belli inferendi causâ, ex Belgis tranſierant; qui omnes ferè iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, & bello illato ibi remanſerunt, atque agros

agros colere cœperunt. Hominum eſt infinita multitudo, creberrimáque ædificia ferè Gallicis conſimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur aut ære, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; ſed ejus exigua eſt copia: ære utuntur importato. Materia cujuſque generis, ut in Gallia, eſt; præter fagum atque abietem. Leporem, & gallinam, & anſerem guſtare fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatíſque causâ. Loca ſunt temperatiora, quàm in Galliâ; remiſſioribus frigoribus. Inſula naturâ triquetra; cujus unum latus eſt contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui eſt ad Cantium, quò ferè ex Galliâ naves appelluntur; ad orientem Solem: inferior, ad Meridiem ſpectat. Hoc latus tenet circiter millia paſſuum D. Alterum vergit ad Hiſpaniam, atque occidentem Solem: quâ ex parte eſt Hibernia; dimidio minor, ut exiſtimatur, quàm Britannia: ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atque ex Galliâ eſt in Britanniam. In hôc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores objectæ inſulæ exiſtimantur; de quibus inſulis nonnulli ſcripſerunt, dies continuos XXX ſub brumâ eſſe noctem; nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, niſi, certis ex aquâ menſuris, breviores eſſe noctes, quàm in continente, videbamus. Hujus eſt longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium paſſuum. Tertium eſt contra Septentrionem: cui parti nulla eſt objecta terra; ſed ejus lateris angulus maximé ad Germaniam ſpectat. Huic millia paſſuum DCCC in longitudinem eſſe exiſtimatur. Ita omnis inſula eſt in circuitu, vicies centena millia paſſuum. Ex his omnibus, longè ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt: quæ regio eſt maritima omnis; neque multùm à Gallicâ differunt conſuetudine. Interiores plerique frumenta non ſerunt, ſed lacte & carne vivunt: pellibúſque ſunt veſtiti. Omnes verò ſe Britanni vitro inficiunt, quòd cæruleum efficit colorem; atque hôc horribiliore ſunt in pugnâ adſpectu: capillóque ſunt promiſſo; atque omni parte corporis raſâ, præter caput & labrum ſu-

perius. Uxores habent deni duodeníque inter ſe communes; & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis: ſed ſi qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus plurimùm virgines quæque ductæ ſunt.

XI. Equites hoſtium eſſedariique acriter prœlio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt; tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſylvas colléſque compulerint: ſed, compluribus interfectis, cupidiùs inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi, intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris, atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubitò ſe ex ſylvis ejecerunt: impetúque in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati; acriter pugnaverunt: duabúſque miſſis ſubſidio cohortibus à Cæſare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermiſſo perexiguo loci ſpatio inter ſe, conſtitiſſent; novo genere pugnæ perterritis noſtris; per medios audaciſſimè proruperunt, ſéque indè incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus ſubmiſſis cohortibus, repelluntur.

XII. Toto hôc in genere pugnæ, quum ſub oculis omnium ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt noſtros, propter gravitatem armorum; quòd neque inſequi cedentes poſſent, neque ab ſignis diſcedere auderent; minùs aptos eſſe ad hujus generis hoſtem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quòd illi etiam conſultò plerumque cederent; &, quum paullulùm ab legionibus noſtros removiſſent, ex eſſedis deſilerent, & pedibus diſpari prœlio contenderent. Equeſtris autem prœlii ratio, & cedentibus & inſequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, ſed rari, magníſque intervallis, prœliarentur; ſtationéſque diſpoſitas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integríque & recentes defatigatis ſuccederent.

XIII. Poſtero die, procul à caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt: raríque ſe oſtendere; & lentiùs, quàm pridie, noſtros equites prœlio laceſſere cœperunt. Sed meridie, quum Cæſar pabulandi causâ III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato miſiſſet;

ſiſſet; repentè ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, ſic, utì ab ſignis legionibúſque non abſiſterent. Noſtri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites, quum poſt ſe legiones viderent, præcipites hoſtes egerunt; magnóque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi, facultatem dederunt. Ex hâc fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia diſceſſerunt: neque poſt id tempus unquam ſummis nobiſcum copiis hoſtes contenderunt.

XIV. Cæſar, cognito eorum conſilio, ad flumen Tameſin, in fines Caſſivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, tranſiri poteſt. Eò quum veniſſet; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas: ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita; ejuſdemque generis ſub aquâ defixæ ſudes, flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugíſque; Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aquâ exſtarent; ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent.

XV. Caſſivellaunus, ut ſuprà demonſtravimus, omni depoſitâ ſpe contentionis, dimiſſis amplioribus copiis; millibus circiter IV eſſedariorum relictis, itinera noſtra ſervabat; paululúmque ex viâ excedebat, locíſque impeditis atque ſylveſtribus ſeſe occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in ſylvas compellebat: &, quum equitatus noſter liberiùs, vaſtandi prædandíque causâ, ſe in agros effunderet; omnibus viis notis ſemitíſque, eſſedarios ex ſylvis emittebat; &, magno cum periculo noſtrorum equitum, cum iis conſligebat; atque hoc metu, latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur: & tantum in agris vaſtandis, incendiiſque faciendis, hoſtibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant.

XVI. Interim Trinobantes, propè firmiſſima earum regionum civitas; ex quâ Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectúſque erat à Caſſivellauno; ipſe fugâ mortem vitaverat) legatos ad Cæſarem mittunt: pollicentúrque ſeſe ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Caſſivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præſit, imperiúmque obtineat. His Cæſar imperat obſides XL, frumentùmque exercitui; Mandubratiúmque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obſides ad numerum, frumentúmque miſerunt.

XVII. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis, ſeſe Cæſari dediderunt. Ab his cognoſcit, non longè ex eo loco oppidum Caſſivellauni abeſſe, ſylvis paludibúſque munitum, quò ſatìs magnus hominum pecoriſque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum ſylvas impeditas vallo atque foſsâ munierunt, quò, incurſionis hoſtium vitandæ causâ, convenire conſueverunt. Eò proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit: Hoſtes paulliſper morati, militum noſtrorum impetum non tulerunt; ſeſéque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multíque in fugâ ſunt comprehenſi, atque interfecti.

XVIII. Dum hæc in his locis geruntur: Caſſivellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare ſuprà demonſtravimus; quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, caſtra navalia de improviſo adoriantur atque oppugnent. Hi quum ad caſtra veniſſent; noſtri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vaſtatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum; legatos

legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæſarem mittit.

XIX. Cæſar, quum ſtatuiſſet hyemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æſtatis ſupereſſet; atque id facilè extrahi poſſe intelligeret; obſides imperat: &, quid in annos ſingulos vectigalis populo R. Britannia penderet, conſtituit: interdicit atque imperat Caſſivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus, noceat. Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis: quòd & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempeſtate deperierant naves; duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. Ac ſic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hôc neque ſuperiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, deſideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur; & prioris commeatûs expoſitis militibus, & quas poſtea Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæſar fruſtra exſpectâſſet: ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd æquinoctium ſuberat; neceſſariò anguſtiùs milites collocavit: ac ſummâ tranquillitate conſecutâ, ſecundâ initâ quum ſolviſſet vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnéſque incolumes naves perduxit.

XX. Subductis navibus, concilióque Gallorum Samarobrivæ peracto: quòd eo anno frumentum in Galliâ, propter ſiccitates, anguſtiùs provenerat; coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis, exercitum in hybernis collocare; legionéſque in plures civitates diſtribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Æduos, L. Roſcio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum hyemare juſſit: tres in Belgio collocavit; his M. Craſſum quæſtorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conſcripſerat, & cohortes V, in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam & Rhenum, qui ſub imperio

Ambiorigis

Ambiorigis & Cativulci erant, miſit: his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Arunculeium Cottam, legatos præeſſe juſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimavit. Atque harum tamen omnium legionum hyberna, (præter eam, quam L. Roſcio in pacatiſſimam & quietiſſimam partem ducendam dederat) millibus paſſuum c continebantur. Ipſe interea, quoad legiones collocatas munitáque hyberna cognoviſſet, in Galliâ morari conſtituit.

XXI. Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius; cujus majores in ſuâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar, pro ejus virtute atque in ſe benevolentiâ, quòd in omnibus bellis ſingulari ejus operâ fuerat uſus, majorum locum reſtituerat. Tertium hunc jam annum regnantem inimici palàm, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæſarem. Ille veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulſu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci jubet, ibíque hyemare; quorúmque operâ cognoverit Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis quæſtoribúſque, quibus legiones tranſdiderat, certior factus eſt; in hyberna perventum, locúmque hybernis eſſe munitum.

XXII. Diebus circiter xv, quibus in hyberna ventum eſt; initium repentini tumultûs ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni ſui Sabino Cottæque præſtò fuiſſent, frumentùmque in hyberna comportaviſſent; Indutiomari Treviri nunciis impulſi, ſuos concitaverunt: ſubitóque oppreſſis lignatoribus, magnâ manu caſtra oppugnatum venerunt. Quum celeriter noſtri arma cepiſſent, vallúmque adſcendiſſent; atque unâ ex parte Hiſpanis equitibus emiſſis, equeſtri prœlio ſuperiores fuiſſent; deſperatâ re, hoſtes ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamaverunt, utì aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent: *habere ſeſe, quæ de re communi dicere vellent; quibus rebus controverſias minui poſſe ſperarent.*

XXIII.

XXIII. Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpinius, eques Romanus, familiariis Q. Titurii; & Q. Junius ex Hiſpaniâ quidam, qui jam antè, miſſu Cæſaris, ad Ambiorigem ventitare conſueverat. Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus eſt. *Seſe, pro Cæſaris in ſe beneficiis, plurimum ei confiteri debere: quòd ejus operâ ſtipendio liberatus eſſet, quod Atuaticis finitimis ſuis pendere conſuéſſet; quódque ei & filius & fratris filius ab Cæſare remiſſi eſſent, quos Atuatici obſidum numero miſſos apud ſe in ſervitute & catenis tenuiſſent: neque id, quod fecerit de oppugnatione caſtrorum, aut judicio aut voluntate ſuâ feciſſe: ſed coactu civitatis, ſuáque eſſe ejuſmodi imperia, ut non minus haberet juris in ſe multitudo, quàm ipſe in multitudinem: civitati porrò hanc fuiſſe belli cauſam; quòd repentinæ Gallorum conjurationi reſiſtere non potuerit: id ſe facilè ex humilitate ſuâ probare poſſe; quòd non adeò ſit imperitus rerum, ut ſuis copiis populum R. ſe ſuperare poſſe confidat, ſed eſſe Galliæ commune conſilium: omnibus hybernis Cæſaris oppugnandis, hunc eſſe dictum diem; ne qua legio alteri legioni ſubſidio venire poſſet. Non facilè Gallos Gallis negare potuiſſe; præſertim cum de recuperandâ communi libertate conſilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate ſatisfecerit, habere ſe nunc rationem officii; pro beneficiis Cæſarem monere, orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuæ ac militum ſaluti conſulat. Magnam manum Germanorum conductam, Rhenum transiſſe: hanc affore biduo: ipſorum eſſe conſilium, velintne, priùs quàm finitimi ſentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere; quorum alter millia paſſuum circiter* L, *alter paullo ampliùs abſit. Illud ſe polliceri, & jurejurando confirmare; tutum ſe iter per fines ſuos daturum: quod quum faciat; & civitati ſeſe conſulere, quòd hybernis levetur; & Cæſari pro ejus meritis gratiam referre.* Hâc oratione habitâ diſcedit Ambiorix.

XXIV. C. Arpinius & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentinâ re perturbati, etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant; maximéque hâc re permovebantur, quòd, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſua ſponte populo Rom. bellum facere auſam, vix erat credendum. Itaque

que ad concilium rem deferunt; magnáque inter eos exſtitit controverſia. L. Aurunculeius, complureſque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, *nihil temere agendum, neque ex hybernis injuſſu Cæſaris diſcedendum* exiſtimabant: *Quantaſvis magnas copias etiam Germanorum ſuſtinere poſſe, munitis hybernis*, docebant: *Rem eſſe teſtimonio; quòd primum hoſtium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortiſſimè ſuſtinuerint: re frumentariâ non premi: interea & ex proximis hybernis, & à Cæſare conventura ſubſidia:* poſtremò *quid eſſe levius aut turpius, quàm auctore hoſte, de ſummis rebus capere conſilium?* Contra ea Titurius, *ſerò facturos*, clamitabat, *quum majores manus hoſtium, adjunctis Germanis, conveniſſent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hybernis eſſet acceptum: brevem conſulendi eſſe occaſionem: Cæſarem arbitrari profectum in Italiam. Neque aliter Carnutes, interficiendi Taſgetii conſilium fuiſſe capturos; neque Eburones, ſi ille adeſſet, tantâ cum contemptione noſtri ad caſtra venturos eſſe. Non hoſtem auctorem, ſed rem, ſpectare: ſubeſſe Rhenum; magno eſſe Germanis dolori Arioviſti mortem, & ſuperiores noſtras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis ſub populi R. imperium redactam; ſuperiore gloriâ rei militaris extinctâ.* Poſtremò, *quis hoc ſibi perſuaderet; ſine certâ re, Ambiorigem ad ejuſmodi conſilium deſtendiſſe? Suam ſententiam in utramque partem eſſe tutam: ſi nil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros: ſi Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem: Cottæ quidem, atque eorum qui diſſentirent, conſilium quem haberet exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certè longinquâ obſidione fames eſſet pertimeſcenda.* Hâc in utramque partem habitâ diſputatione: quum à Cottâ, primíſque ordinibus, acriter reſiſteretur; *Vincite*, inquit, *ſi ita vultis*, Sabinus: & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: *Neque is ſum*, inquit, *qui graviſſimè ex vobis mortis periculo terrear: hi ſapient; &, ſi gravius quid acciderit, abs te rationem depoſcent: qui, ſi per te liceat, perendino die cum proximis hybernis conjuncti, communem cum reliquis caſum ſuſtineant; nec rejecti & relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant.*

XXV.

XXV. Conſurgitur ex concilio: comprehendunt utrumque, & orant; *ne ſuâ diſſenſione & pertinaciâ rem in ſummum periculum deducant: facilem eſſe rem; ſeu maneant, ſeu proficiſcantur; ſi modò unum omnes ſentiant, ac probent: contrà, in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere.* Res diſputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat manus Cotta permotus: ſuperat ſententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Conſumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum ſua quiſque miles circumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur; & languore militum, & vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum; longiſſimo agmine, magniſque impedimentis.

XXVI. At hoſtes poſtea quàm ex nocturno fremitu, vigiliiſque, de profectione eorum ſenſerunt; collocatis inſidiis bipartitò in ſylvis, opportuno atque occulto loco, à millibus paſſuum circiter 11 Romanorum adventum exſpectabant: &, quum ſe major pars agminis in magnam convallem demiſiſſet, ex utrâque parte ejus vallis ſubitò ſeſe oſtenderunt: noviſſimóſque premere, & primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prœlium committere cœperunt.

XXVII. Tum demum Titurius, utì qui nihil antè providiſſet, trepidare, concurſare, cohortéſque diſponere: hæc tamen ipſa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere conſuevit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâſſet hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſam profectionis auctor non fuiſſet; nullâ in re communi ſaluti deerat: &, in appellandis cohortandíſque militibus, imperatoris; &, in pugnâ, militis officia præſtabat. Quúmque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per ſe omnia obire, &, quid quoque loco faciendum eſſet, providere poſſent; juſſerunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent. Quod conſilium, etſi in ejuſmodi caſu

caſu reprehendendum non eſt, tamen incommodè accidit: nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non ſine ſummo timore & deſperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut vulgò milites ab ſignis diſcederent; quæque quiſque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; & clamore ac fletu omnia complerentur.

XXVIII. At barbaris conſilium non defuit. Nam duces eorum totâ aciè pronunciari juſſerunt, *ne quis ab loco diſcederet; illorum eſſe prædam, atque illis reſervari quæcumque Romani reliquiſſent; proinde omnia in victoriâ poſita exiſtimarent.* Erant & virtute, & numero, pugnando pares noſtri: tametſi à duce, & à fortunâ deſerebantur; tamen omnem ſpem ſalutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hoſtium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut *procul tela conjiciant, neu propiùs accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum, & quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri poſſe: rurſus ſe ad ſigna recipientes inſequantur.* Quo præcepto ab iis diligentiſſimè obſervato; quum quæpiam cohors ex orbe exceſſerat atque impetum fecerat, hoſtes velociſſimè refugiebant; interim eâ parte nudari neceſſe erat, & ab latere aperto tela recipi. Rurſus, quum in eum locum, unde erant egreſſi, reverti cœperant; & ab iis qui ceſſerant, & ab iis qui proximi ſteterant, circumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, reſiſtebant; & magnâ parte diei conſumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui ſuperiore anno primum pilum duxerat, viro forti & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejuſdem ordinis, fortiſſimè pugnâns, dum circumvento filio ſubvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adverſum os fundâ vulneratur.

XXIX.

XXIX. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, *ut ſibi militibúſque parcat.* Ille appellatus, reſpondit: *Si velit ſecum colloqui, licere; ſperare à multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat; ipſi vero nihil nocitum iri; inque eam rem ſe ſuam fidem interponere.* Ille cum Cottâ ſaucio communicat; *ſi videatur, pugnâ ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur; ſperare ſe, ab eo de ſuâ ac militum ſalute impetrari poſſe.* Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo perſeverat. Sabinus quos in præſentiâ tribunos mil. circùm ſe habebat, &, primorum ordinum centuriones, ſe ſequi jubet: &, quum propiùs Ambiorigem acceſſiſſet, juſſus arma abjicere, imperatum facit; ſuíſque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter ſe agunt, longiórque conſulto ab Ambiorige inſtituitur ſermo; paullatim circumventus, interficitur. Tum verò, ſuo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetúque in noſtros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte militum; reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, quum magnâ multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipſe pro caſtris fortiſſimè pugnans, occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent; noctu ad unum omnes deſperatâ ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pauci ex prœlio elapſi, incertis itineribus per ſylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perveniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt.

XXX. Hâc victoriâ ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiſcitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatúmque ſe ſubſequi jubet. Re demonſtratâ, Atuâticíſque concitatis; poſtero die in Nervios pervenit: hortatúrque, *ne ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occaſionem dimittant: interfectos eſſe legatos duos, magnámque partem exercitûs interiſſe* demonſtrat: *Nihil eſſe negotii, ſubitò oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici: ſe ad*

eam

eam rem profitetur *adjutorem*. Facilè hâc oratione Nerviis perſuadet.

XXXI. Itaque, confeſtim dimiſſis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoſios, Gordunos; qui omnes ſub eorum imperio ſunt; quàm maximas manus poſſunt, cogunt: & de improviſo ad Ciceronis hyberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Hìc quoque accidit, quod fuit neceſſe, ut nonnulli milites, qui lignationis munitioníſque causâ in ſylvas diſceſſiſſent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis: magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium ſocii & clientes, legionem oppugnare incipiunt. Noſtri celeriter ad arma concurrunt; vallum conſcendunt. Ægre is dies ſuſtentatur: quòd omnem ſpem hoſtes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum ſe fore victores confidebant.

XXXII. Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone litteræ; magnis propoſitis præmiis, ſi pertuliſſent. Obſeſſis omnibus viis, miſſi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: quæ deeſſe operi videbantur, perficiuntur. Hoſtes poſtero die, multò majoribus copiis coactis, caſtra oppugnant; foſſam complent. A noſtris eâdem ratione, quâ priùdie, reſiſtitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur: multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur: turres contabulantur: pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur. Ipſe Cicero, quum tenuiſſimâ valetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi ad quietem tempus relinquebat: ut ultro militum concurſu, ac vocibus, ſibi parcere cogeretur.

XXXIII. Tunc duces principéſque Nerviorum; qui aliquem ſermonis aditum, causámque amicitiæ cum Cicerone habebant; colloqui ſeſe velle dicunt. Factâ poteſtate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, com-

commemorant: *Omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorúmque, hyberna oppugnari.* Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causâ. *Errare eos* dicunt, *si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hôc esse in Ciceronem populúmque R. animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere; &, in quascumque partes velint, sine metu proficisci.* Cicero ad hæc unum modò respondit: *Non esse consuetudinem populi Rom. accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint; se adjutore utantur, legatósque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro ejus justitiâ, quæ petierint, impetraturos.*

XXXIV. Ab hâc spe repulsi Nervii, vallo pedum XI, & fossâ pedum XV, hyberna cingunt. Hæc & superiorum annorum consuetudine, à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcidere; manibus, sagulisque, terram exhaurire cogebantur. Quâ quidem ex re, hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus, millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt. Reliquísque diebus, turres ad altitudinem valli; falces testudinésque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere cœperunt.

XXXV. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento: ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; & fervefacta jacula; in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt; &, venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque exploratâ victoriâ; turres testudinésque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suáque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam;

ac

ac tum omnes acerrimè fortiſſiméque pugnarent. Hic dies noſtris longè graviſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hoſtium vulneraretur atque interficeretur; ut ſe ſub ipſo vallo conſtipaverant, receſsúmque primis ultimi non dabant. Paullulùm quidem intermiſsâ flammâ; & quodam loco turri adactâ, & contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuóſque omnes removerunt; nutu vocibúſque hoſtes, *ſi intraire vellent*, vocare cœperunt: quorum progredi auſus eſt nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turriſque ſuccenſa eſt.

XXXVI. Erant in eâ legione fortiſſimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio & L. Varenus. Ii perpetuas controverſias inter ſe habebant, uter alteri anteferretur; omnibúſque annis, de loco, ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exſpectas? Hic dies, hic dies de noſtris controverſiis judicabit.* Hæc quum dixiſſet, procedit ex caſtris; munitionémque, quâ parte hoſtium confertiſſima viſa eſt, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo ſeſe continet: ſed omnium veritus exiſtimationem, ſubſequitur; mediocri ſpatio relicto. Pulfio pilum in hoſtes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percuſſo & exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum univerſi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic caſus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditúmque hoſtes circumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti ſubvenit. Ad hunc ſe confeſtim à Pulfione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occurſat ocyùs gladio, cominúſque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullùm propellit: dum cupidiùs inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rurſus circumvento fert ſubſidium Pulfio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſummâ cum laude ſeſe intrà munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione

&

& certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutíque esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XXXVII. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio; & maximè, quòd, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat: tanto crebriores litteræ nunciíque ad Cæsarem mittebantur. Quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à primâ obsidione ad Ciceronem profugerat, suámque ei fidem præstiterat. Hic servo, spe libertatis, magnísque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ullâ suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis legioníque cognoscit.

XXXVIII. Cæsar, acceptis litteris circiter horâ XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit; cujus hyberna aberant ab eo millia passuum XXV: jubet mediâ nocte legionem proficiscí, celeriterque ad se venire: exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi iter faciendum. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longiùs, non putat exspectandam. Equites circiter CD ex proximis hybernis cogit.

XXXIX. Horâ circiter III, ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit: legionémque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitûs, obsides civitatum, litteras publicas, frumentúmque omne, quod eò tolerandæ hyemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognitâ; quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent; veritus ne, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset; præsertim quos recenti victoriâ efferri sciret: litteras Cæsari dimittit, quanto

cum

cum periculo legionem ex hybernis eductûrus eſſet; rem geſtam in Eburonibus perſcribit: docet omnes peditatûs equitatûſque copias Trevirorum III millia paſſuum longè ab ſuis caſtris conſediſſe.

XL. Cæſar, conſilio ejus probato; etſi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur: quantóque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, utì ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcriptam litteris mittit; ne, interceptâ epiſtolâ, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. Si adire non poſſit; monet, ut tragulam, cum epiſtolâ ad amentum deligatâ, intrà munitiones caſtrorum adjiciat. In litteris ſcribit, *ſe cum legionibus profectum celeriter affore:* hortatur, *ut priſtinam virtutem retineat.* Gallus, periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc caſu ad turrim adhæſit; neque ab noſtris biduo animadverſa: tertio die, à quodam milite conſpicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLI. Galli, re cognitâ per exploratores, obſidionem relinquunt; ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſuprà demonſtravimus, repetit; qui litteras ad Cæſarem deferat: hunc admonet, iter cautè diligentérque faciat. Perſcribit in litteris; *hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem convertiſſe.* Quibus litteris circiter mediâ nocte Cæſar allatis, ſuos facit certiores; eóſque ad dimicandum animo confirmat. Poſtero die, luce primâ, movet caſtra; & circiter millia paſſuum IV progreſſus; trans vallem magnam & rivum, hoſtium multitudinem conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eóque omnino remittendum de

de celeritate existimabat; consedit: &, quàm æquissimo loco potest, castra communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis viarum, quàm maximé potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem transire possit.

XLII. Eo die, parvulis equestribus prœliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli; quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant: Cæsar; si forté timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prœlio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivúmque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliúmque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, séque in castra recipere: simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portásque obstrui; atque in iis administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris jubet. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciémque iniquo loco constituunt. Nostris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt; & tela intrà munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præconibúsque circummissis, pronunciari jubent; *seu quis Gallus, seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo licere: post id tempus, non fore potestatem:* Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum; quòd eà non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatûque emisso, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnúmque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

XLIII. Longiùs prosequi veritus; quòd sylvæ paludésque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Insti-

tutas

tutas turres, teſtudines, munitionéſque hoſtium admiratur. Legione productâ, cognoſcit non decimum eſſe quemque relictum militum ſine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quantâ virtute, ſint res adminiſtratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionémque collaudat: Centuriones ſigillatim, tribunóſque militum appellat; quorum egregiam fuiſſe virtutem, teſtimonio Ciceronis cognoverat. De caſu Sabini & Cottæ, certiùs ex captivis cognoſcit. Poſtero die, concione habitâ, rem geſtam proponit; milites conſolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpâ & temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum, expiato incommodo; neque hoſtibus diutina lætatio, neque ipſis longior dolor relinquatur.

XLIV. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate de victoriâ Cæſaris fama perfertur: ut, quum ab hybernis Ciceronis millia paſſuum L abeſſet, eóque poſt horam IX diei Cæſar perveniſſet; ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur: quo clamore ſignificatio victoriæ, gratulatióque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ; Indutiomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiáſque omnes in Treviros reducit. Cæſar Fabium cum legione, in ſua remittit hyberna: ipſe cum III legionibus circùm Samarobrivam trinis hybernis hyemare conſtituit; &, quòd tanti motus Galliæ exſtiterant, totam hyemem ipſe ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello conſultabant; nuncios legationéſque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui conſilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnáque in locis deſertis concilia habebant: neque ullum ferè totius hyemis tempus ſine ſollicitudine Cæſaris interceſſit, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roſcio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior eſt factus; *magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui causâ, convenisſe; neque longiùs millia paſſuum*

ſuum VIII, *ab hybernis ſuis abfuiſſe; ſed, nuncio allato de victoriâ Cæſaris, diſceſſiſſe; adeò ut fugæ ſimilis diſceſſus videretur.*

XLV. At Cæſar, principibus cujuſque civitatis ad ſe vocatis; aliàs territando, quum ſe ſcire, quæ fierent, denunciaret; aliàs cohortando; magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ eſt civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæſar apud eos regem conſtituerat; (cujus frater Moritaſgus, adventu in Galliam Cæſaris, cujúſque majores regnum obtinuerant) interficere publico conſilio conati: cùm ille præſenſiſſet, ac profugiſſet; uſque ad fines inſecuti, regno domóque expulerunt: &, miſſis ad Cæſarem ſatisfaciundi causâ legatis; quum is omnem ad ſe ſenatum venire juſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantúmque apud homines barbaros valuit, eſſe repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Æduos & Rhemos, (quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis) nulla ferè fuerit civitas non ſuſpecta nobis. Idque adeò haud ſcio mirandúmne ſit; cum compluribus aliis de cauſis; tum maximè, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum ſe ejus opinionis deperdidiſſe, ut populi R. imperia perferrent, graviſſimè dolebant.

XLVI. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hyemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates ſollicitarent; pecunias pollicerentur; magnâ parte exercitûs noſtri interfectâ, multo minorem ſupereſſe dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum perſuaderi potuit, ut Rhenum tranſiret: quum *ſe bis expertos* dicerent, *Arioviſti bello, & Tenchtherorum tranſitu; non eſſe fortunam ampliùs tentaturos.* Hâc ſpe lapſus Indutiomarus; nihilo minùs copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatóſque totâ Galliâ magnis præmiis ad ſe allicere cœpit: ac tantam ſibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes

concurrerent; gratiam atque amicitiam publicè privatímque peterent.

XLVII. Ubi intellexit, ultro ad ſe veniri; alterâ ex parte Senones Carnutéſque, conſcientiâ facinoris inſtigatos; alterâ, Nervios Atuaticóſque bellum Romanis parare; neque ſibi voluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet: armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, eſt initium belli; quò, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis noviſſimus venit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum ſuum; quem ſuprà demonſtravimus Cæſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe; hoſtem judicat, bonáque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accerſitum ſe à Senonibus & Carnutibus, aliiſque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorúmque agros populaturum; ac priùs, quàm id faciat, caſtra Labieni oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

XLVIII. Labienus, quum & loci naturâ & manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret; de ſuo ac legionis periculo nihil timebat: ſed, ne quam occaſionem rei bene gerendæ dimitterit, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitéſque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Indutiomarus ſub caſtris ejus vagabatur; aliàs, ut ſitum caſtrorum cognoſceret; aliàs, colloquendi aut territandi causâ: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus ſuos intra munitiones continebat; timoríſque opinionem, quibuſcumque poterat rebus, augebat.

XLIX. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad caſtra accederet: nocte unâ, intromiſſis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accerſendos curaverat, tanta diligentiâ omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri poſſet. Interim, ex conſuetudine quo-

quotidianâ, Indutiomarus ad caſtra accedit; atque ibi magnam partem diei conſumit; equites tela conjiciunt, & magnâ contumeliâ verborum noſtros ad pugnam evocant. Nullo à noſtris dato reſponſo, ſub veſperum diſperſi ac diſſipati diſcedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit atque interdicit, perterritis hoſtibus atque in fugam conjectis; quod fore, ſicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: neu quis quemquam priùs vulneraret, quàm illum interfectum videret: quod, morâ reliquorum, illum, ſpatium nactum, effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: ſummittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium Fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipſo fluminis vado deprehenſus Indutiomarus interficitur; capútque ejus refertur in caſtra: redeuntes equites, quos poſſunt conſectantur, atque occidunt. Hâc re cognitâ; omnes Eburonum & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ diſcedunt; paullóque habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

I. MULTIS de cauſis, Cæſar majorem Galliæ motum expectans; per M. Silanum, C. Antiſtium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere inſtituit. Simul ab Cn. Pompeio proconſule petit; quoniam ipſe ad urbem cum imperio, Reipubl. causâ, maneret: quos ex Ciſalpinâ Galliâ conſulis ſacramento rogaviſſet, ad ſigna convenire & ad ſe proficiſci juberet: magni intereſſe, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ exiſtimans; tantas videri Italiæ facultates, ut, ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore reſarciri, ſed etiam majoribus adaugeri copiis poſſet. Quod quum Pompeius, & Reipubl. & amicitiæ tribuiſſet: celeriter confecto per ſuos delectu; tribus ante exactam hye-

mem & conſtitutis & adductis legionibus; duplicatóque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat: & celeritate & copiis docuit, quid populi Romani diſciplina atque opes poſſent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos ſollicitare, & pecuniam polliceri, non deſiſtunt. Quum ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis; civitates jurejurando inter ſe confirmant, obſidibúſque de pecuniâ cavent: Ambiorigem ſibi ſocietate & fœdere adjungunt, Quibus rebus cognitis, Cæſar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis Ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis; Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimíſque civitatibus conſilia communicare; à Treviris Germanos crebris legationibus ſollicitari: maturiùs ſibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hyeme confectâ, proximis IV legionibus coactis, de improviſo in fines Nerviorum contendit: &, priùs quàm illi aut convenire aut profugere poſſent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus conceſsâ, vaſtatíſque agris; in deditionem venire, atque obſides ſibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hyberna reduxit.

III. Concilio Galliæ primo vere, ut inſtituerat, indicto: quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirósque, veniſſent; initium belli ac defectionis hoc eſſe arbitratus; ut omnia poſtponere videretur, concilium in Lutetiam Pariſiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatémque patrum memoriâ conjunxerant; ſed ab hôc conſilio abfuiſſe exiſtimabantur. Hâc re pro ſuggeſtu pronunciatâ; eodem die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magníſque itineribus eó pervenit. Cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; priùs, quàm id effici poſſet, adeſſe Romanos nunciatur. Neceſſariò ſententiâ deſiſtunt; legatóſque deprecandi causâ ad Cæſarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter

Cæſar,

Cæſar, petentibus Æduis, dat veniam: excuſationémque accipit: quòd æſtivum tempus inſtantis belli, non quæſtionis, eſſe arbitrabatur. Obſidibus imperatis centum, hos Æduis cuſtodiendos tradit. Eódem Carnutes legatos obſidéſque mittunt; uſi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt reſponſa. Peragit concilium Cæſar, equiteſque imperat civitatibus.

IV. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis inſiſtit. Cavarinum cum equitatu Senonum ſecum proficiſci jubet; ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus conſtitutis; quòd pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non eſſe certaturum, reliqua ejus conſilia animo circumſpiciebat.

V. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus ſylvíſque muniti; qui uni ex Galliâ de pace ad Cæſarem legatos numquam miſerant. Cum iis eſſe hoſpitium Ambiorigi ſciebat; item per Treviros veniſſe Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia exiſtimabat, quàm ipſum bello laceſſeret: ne, deſperatâ ſalute, aut ſe in Menapios abderet; aut cum Tranſrhenanis congredi cogeretur. Hôc inito conſilio; totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duáſque legiones ad eum proficiſci jubet: ipſe cum legionibus expeditis v in Menapios proficiſcitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præſidio freti, in ſylvas paludéſque confugiunt; ſuàque eódem conferunt. Cæſar, partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Craſſo quæſtore: celeritérque effectis pontibus; adiit tripartito: ædificia vicóſque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causâ, mittunt. Ille, obſidibus acceptis, hoſtium ſe habiturum numero confirmat, ſi aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus ſuis recepiſſent. His confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, cuſtodis loco, in Menapiis relinquit; ipſe in Treviros proficiſcitur.

VI. Dum hæc à Cæſare geruntur ; Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûſque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hyemaverat, adoriri parabant : jámque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas veniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt. Poſitis caſtris à millibus paſſuum xv, auxilia Germanorum exſpectare conſtituunt. Labienus, cognito hoſtium conſilio, ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem ; præſidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnóque equitatu contra hoſtem proficiſcitur, &, mille paſſuum intermiſſo ſpatio, caſtra communit.

VII. Erat inter Labienum atque hoſtem difficili tranſitu flumen, ripiſque præruptis. Hoc neque ipſe tranſire habebat in animo, neque hoſtes tranſituros exiſtimabat. Augebatur quotidie auxiliorum ſpes. Loquitur in concilio palàm ; *quoniam Germani appropinquare dicantur, ſeſe ſuas exercitûſque fortunas in dubium non devocaturum : & poſtero die primâ luce caſtra moturum.* Celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum primiſque ordinibus coactis ; quid ſui conſilii ſit, proponit : &, quò faciliùs hoſtibus timoris det ſuſpicionem ; majore ſtrepitu & tumultu, quàm populi Romani fert conſuetudo, caſtra moveri jubet. His rebus fugæ ſimilem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate caſtrorum, ad hoſtes deferuntur.

VIII. Vix agmen noviſſimum extra munitiones proceſſerat ; cùm Galli, cohortati inter ſe, *ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent ; longum eſſe, perterritis Romanis, Germanorum auxilia exſpectare ; neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præſertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant* ; flumen tranſire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret ; eâdem uſus ſimulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmiſſis paullùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis ; *Habetis,* inquit,

inquit, *milites, quam petîſtis, facultatem: hoſtem impedito atque iniquo loco tenetis: præſtate eandem nobis ducibus virtutem, quam ſæpenumero Imperatori præſtitiſtis; eum adeſſe, & hæc coràm cernere, exiſtimate.* Simul ſigna ad hoſtem converti, aciémque dirigi jubet; &, paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes jaciunt. Illi, ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire viderunt; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concurſu in fugam conjecti, proximas ſylvas petiverunt: quos Labienus equitatu conſectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis pòſt diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; præceptâ Trevirorum fugâ, ſeſe domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtravimus, principatus, atque imperium eſt traditum.

IX. Cæſar, poſtquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de cauſis Rhenum tranſire conſtituit. Quarum erat altera, quòd [Germani] auxilia contra ſe Treviris miſerant; altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His conſtitutis rebus; paullùm ſupra eum locum, quo antea exercitum tranſduxerat, facere pontem inſtituit. Notâ atque inſtitutâ ratione; magno militum ſtudio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab iis ſubitò motus oriretur; reliquas copias, equitatúmque tranſducit. Ubii, qui antè obſides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi ſui cauſâ ad eum legatos mittunt: qui doceant, *neque ex ſuâ civitate auxilia in Treviros miſſa, neque ab ſe fidem læſam:* petunt atque orant, *ut ſibi parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: ſi amplius obſidum velit, dare* pollicentur. Cognitâ Cæſar cauſâ reperit, ab Suevis auxilia miſſa eſſe: Ubiorum ſatisfactionem accipit; aditus viáſque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis poſt diebus, ſit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ ſub eorum ſunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatûs equitatûſque mittant. His cognitis rebus; rem frumentariam providet, caſtris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, ſuáque omnia ex agris in oppida conferant; ſperans, barbaros, atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoſcant. Illi imperata faciunt; &, paucis diebus inte miſſis, referunt: *Suevos omnes, poſteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant; cum omnibus ſuis ſociorúmque copiis, quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe: ſylvam eſſe ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longè introrſus pertinere; &, pro nativo muro objectam, Cheruſcos à Suevis, Suevóſque à Cheruſcis injuriis incurſionibúſque prohibere: ad ejus initium ſylvæ, Suevos adventum Romanorum exſpectare conſtituiſſe.*

XI. Quoniam ad hunc locum perventum eſt; non alienum eſſe videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo modo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Galliâ, non ſolùm in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibúſque; ſed penè etiam in ſingulis domibus, factiones ſunt: earúmque factionem ſunt principes, qui ſummam auctoritatem eorum judicio habere exiſtimantur; quorum ad arbitrium judiciúmque ſumma omnium rerum conſiliorúmque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus inſtitutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: ſuos enim opprimi quiſque, & circumveniri non patitur; neque, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio eſt in ſummâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes diviſæ ſunt duas.

XII. Quum Cæſar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per ſe minùs valerent, quòd ſumma auctoritas antiquitus erat

erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Arioviſtum ſibi adjunxerant; eòſque ad ſe magnis jacturis pollicitationibúſque perduxerant. Prœliis verò compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ; tantùm potentiâ anteceſſerant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad ſe tranſducerent; obſidéſque ab iis principum filios acciperent; & publicè jurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obtinerent: quâ neceſſitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæſaris factâ commutatione rerum; obſidibus Æduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, novis per Cæſarem comparatis; (quòd ii, qui ſe ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio ſe uti videbant) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitatéque amplificatâ; Sequani principatum dimiſerant. In eorum locum Rhemi ſucceſſerant: quos quòd adæquare apud Cæſarem gratiâ intelligebatur: ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, ſe Rhemis in clientelam dicabant: hos illi diligenter tuebantur: ita & novam & repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat; ut longè principes haberentur Ædui; ſecundum locum dignitatis Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt duo: nam plebs penè ſervorum habetur loco; quæ per ſe nihil audet, & nulli adhibetur concilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; ſeſe in ſervitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia ſunt jura, quæ dominis in ſervos. Sed de his duobus generibus, alterum eſt Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interſunt, ſacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adoleſcentium numerus, diſciplinæ causâ, concurrit: magnóque hi ſunt apud eos honore: nam ferè de omnibus controverſiis, pub-

licis privatíſque, conſtituunt: &, ſi quod eſt admiſſum facinus; ſi cædes facta; ſi de hæreditate, ſi de finibus controverſia eſt; iidem decernunt: præmia pœnáſque conſtituunt. Si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non ſteterit; ſacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt graviſſima: quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonémque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præeſt unus. qui ſummam inter eos habet auctoritatem. Hôc mortuo; ſi quis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: at, ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, conſidunt; in loco conſecrato. Huc omnes undique, qui controverſias habent, conveniunt; eorúmque judiciis decretíſque parent. Diſciplina in Britanniâ reperta, atque indè in Galliam tranſlata eſſe exiſtimatur: & nunc, qui diligentiùs eam rem cognoſcere volunt, plerumque illò diſcendi causâ proficiſcuntur. Druides à bello abeſſe conſueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniúmque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & ſuâ ſponte multi in diſciplinam conveniunt, & à parentibus propinquíſque mittuntur. Magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur: itaque nonnulli annos vicenos in diſciplinâ permanent: neque fas eſſe exiſtimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatíſque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de cauſis inſtituiſſe videntur; quòd neque in vulgus diſciplinam efferri velint; neque eos, qui diſcunt, litteris confiſos, minùs memoriæ ſtudere: quod ferè pleriſque accidit, ut, præſidio litterarum, diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt perſuadere; non interire animas, ſed ab aliis poſt mortem tranſire ad alios; atque hôc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto.

lecto. Multa præterea de ſideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de Deorum immortalium vi ac poteſtate diſputant; & juventuti tranſdunt.

XIV. Alterum genus eſt Equitum. Ii, quum eſt uſus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæſaris adventum ferè quotannis accidere ſolebat, utì aut ipſi injurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bello verſantur: atque eorum ut quisque eſt genere copiiſque ampliſſimus, ita plurimos circùm ſe ambactos clientéſque habet. Hanc unam gratiam potentiámque noverunt.

XV. Natio eſt omnis Gallorum admodum dedita religionibus. Atque ob eam cauſam, qui ſunt affecti gravioribus morbis, quíque in prœliis periculíſque verſantur; aut pro victimis homines immolant, aut ſe immolaturos vovent; adminiſtríſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur: quòd, pro vitâ hominis niſi vita hominis reddatur, non poſſe aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicéque ejuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alii immani magnitúdine ſimulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus ſuccenſis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ ſint comprehenſi; gratiora Diis immortalibus eſſe arbitrantur: ſed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentiam ſupplicia deſcendunt. Deum maximè Mercurium colunt: hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quæſtus pecuniæ mercaturáſque habere vim maximam arbitrantur. Poſt hunc; Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia tranſdere; Jovem, imperium cœleſtium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum prœlio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ ſuperaverint; animalia capta immolant; reliquas res in unum locum

locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exſtructos tumulos locis conſecratis conſpicari licet: neque ſæpè accidit, ut, neglectâ quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut proſita tollere auderet; graviſſimúmque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt.

XVI. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium, finiunt; & dies natales, & menſium & annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis vitæ inſtitutis, hôc ferè ab reliquis differunt; quòd ſuos liberos, niſi quum adoleverint, ut munus militiæ ſuſtinere poſſint, palàm ad ſe adire non patiantur; filiùmque puerili ætate, in publico, in conſpectu patris aſſiſtere, turpe ducunt.

XVII. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt: tantas ex ſuis bonis, æſtimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructúſque ſervantur. Uter eorum vitâ ſuperârit; ad eum pars utriuſque, cum fructibus ſuperiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, ſicuti in liberos, vitæ necíſque habent poteſtatem: & quum paterfamiliâs illuſtriore loco natus deceſſit; ejus propinqui conveniunt; & de morte, ſi res in ſuſpicionem venit, de uxoribus in ſervilem modum quæſtionem habent; &, ſi compertum eſt, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt, pro cultu Gallorum, magnifica & ſumptuoſa: omniáque, quæ vivis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia: ac, paullò ſupra hanc memoriam ſervi & clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat; juſtis funeribus confectis, unà cremabantur.

XVIII. Quæ civitates commodius ſuam Rempubl. adminiſtrare exiſtimantur, habent legibus ſanctum; ſi quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, utì ad magiſtratum deferat; néve cum quo alio communicet: quòd ſæpè homines temerarios atque imperitos falſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. Magiſtratus,

giſtratus, quæ viſa ſunt, occultant; quæque eſſe ex uſu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. niſi per concilium loqui non conceditur.

XIX. Germani multùm ab hâc conſuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præſint; neque ſacrificiis ſtudent. Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè juvantur; Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in ſtudiis rei militaris conſiſtit: ab parvulis, labori ac duritiæ ſtudent. Qui diutiſſime impuberes permanſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem: hôc ali ſtaturam, ali vires, nervóſque confirmari putant. Intrà annum verò XX feminæ notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus: cujus rei nulla eſt occultatio; quòd & promiſcuè in fluminibus perluuntur; & pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

XX. Agriculturæ non ſtudent; majórque pars victûs eorum in lacte, & caſeo, & carne conſiſtit. Neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet: ſed magiſtratus ac principes, in annos ſingulos, gentibus cognationibúſque hominum, qui unà coierunt, quantum & quo loco viſum eſt, agri attribuunt; atque anno pòſt alio tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſas: ne aſſiduâ conſuetudine capti, ſtudium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare ſtudeant, potentioréſque humiliores poſſeſſionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æſtus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones diſſenſionéſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum ſuas quiſque opes æquari cum potentiſſimis videat.

XXI. Civitatibus maxima laus eſt, quàm latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant; expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere: ſimul hôc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magiſtratus, qui ei bello præſint,

præſint, ut vitæ necíſque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace, nullus eſt communis magiſtratus; ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiáſque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujuſque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio *ſe* dixit *ducem fore*; *qui ſequi velint, profiteantur*; conſurgunt ii, qui & cauſam & hominem probant, ſuúmque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur; omniúmque iis rerum poſtea fides abrogatur. Hoſpites violare, fas non putant: qui, quâque de causâ, ad eos venerùnt; ab injuriâ prohibent, ſanctóſque habent; iis omnium domus patent, victúſque communicatur.

XXII. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute ſuperarent, & ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agríque inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertiliſſima ſunt, Germaniæ loca; circa Hercyniam ſylvam, quam Eratoſtheni & quibuſdam Græcis famâ notam eſſe video, quam illi Orcyniam appellant: Volcæ Tectoſages occupârunt, atque ibi conſederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis ſedibus ſe continet, ſummamque habet juſtitiæ & bellicæ laudis opinionem; núncque in eâdem inopiâ, egeſtate, patientiâ, quâ Germani, permanent; eodem victu, & cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitas, & tranſmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque uſus largitur: paullatim aſſuefacti ſuperari, multíſque prœliis victi, ne ſe quidem ipſi cum illis virtute comparant.

XXIII. Hujus Hercyniæ ſylvæ, quæ ſuprà demonſtrata eſt, latitudo IX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri poteſt; neque menſuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum & Anartium: hinc ſe flectit ſiniſtrorſum, diverſis à flumine regionibus; multarúmque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque

que quiſquam eſt hujus Germaniæ, qui ſe aut adiſſe ad initium ejus ſylvæ dicat, quum dierum iter LX proceſſerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum naſci conſtat, quæ reliquis in locis viſa non ſint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc ſunt.

XXIV. Eſt bos, cervi figurâ: cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu exiſtit excelſius, magiſque directum his, quæ nobis nota ſunt, cornibus. Ab ejus ſummo, ſicut palmæ, rami latè diffunduntur. Eadem eſt feminæ mariſque natura; eadem forma magnitudoque cornuum.

XXV. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum eſt conſimilis capreis figura, & varietas pellium; ſed magnitudine paullò antecedunt; mutilæque ſunt cornibus, & crura ſine nodis articuliſque habent; neque quietis causâ procumbunt; neque, ſi quo afflictæ caſu conciderunt, erigere ſeſe aut ſublevare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus: ad eas ſe applicant; atque ita paullùm modò reclinatæ quietem capiunt. Quarum ex veſtigiis quum eſt animadverſum à venatoribus, quò ſe recipere conſueverint; omnes eo loco aut à radicibus ſubruunt, aut accidunt arbores tantùm, ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur. Huc cum ſe ex conſuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipſæ concidunt.

XXVI. Tertium eſt genus eorum, qui Uri appellantur. Ii ſunt magnitudine, paullò infrà elephantos; ſpecie, & colore, & figurâ tauri. Magna vis eorum eſt, & magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conſpexerint, parcunt. Hos ſtudioſè foveis, captos interficiunt. Hôc ſe labore durant adoleſcentes, atque hôc genere venationis exercent: &, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio; magnam ferunt laudem. Sed aſſueſcere ad homines, & manſuefieri, ne parvuli quidem excepti poſſunt. Amplitudo cornuum, & figura, & ſpecies multùm à noſtrorum boum cornibus differt. Hæc ſtudioſè conquiſita, ab labris argento circumcludunt, atque in ampliſſimis epulis pro poculis utuntur.

XXVII.

XXVII. Cæſar, poſtquam per Ubios exploratores comperit, Suevos ſeſe in ſylvas recepiſſe; inopiam frumenti veritus, quòd, ut ſuprà demonſtravimus, minimè omnes Germani agriculturæ ſtudent; conſtituit non progredi longiùs: ſed, ne omnino metum reditûs ſui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC reſcindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV conſtituit, præſidiúmque cohortium XII pontis tuendi causâ ponit; magníſque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præſidióque C. Volcatium Tullum adoleſcentem præfecit: ipſe, quum matureſcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam ſylvam, quæ eſt totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibúſque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibúſque amplius D in longitudinem patet; L. Minucium Baſilum cum omni equitatu præmittit, ſi quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere poſſit: monet, ut ignes in caſtris fieri prohibeat, ne qua ejus adventûs procul ſignificatio fiat; ſeſe confeſtim ſubſequi dicit. Baſilus, ut imperatum eſt, facit; celeriter, contráque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur.

XXVIII. Multum, cùm in omnibus rebus, tum in re militari, poteſt Fortuna. Nam ſicut magno accidit caſu, ut in ipſum incautum atque imparatum incideret; priúſque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur; ſic magnæ fuit fortunæ; omni militari inſtrumento, quod circùm ſe habebat, erepto; rhedis, equíſque comprehenſis; ipſum effugere mortem. Sed hoc eò factum eſt, quòd, ædificio circumdato ſylvâ, (ut ſunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æſtus causâ, plerumque ſylvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaréſque ejus anguſto in loco paulliſper equitum noſtrorum vim ſuſtinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex

ſuis

ſuis intulit: fugientem ſylvæ texerunt. Sic & ad ſubeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXIX. Ambiorix copias ſuas judicióne non conduxerit, quòd prœlio dimicandum non exiſtimaverit: an tempore excluſus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum ſubſequi crederet; dubium eſt. Sed certè, clam dimiſſis per agros nunciis, ſibi quemque conſulere juſſit; quorum pars in Arduennam ſylvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt; ii in inſulis ſeſe occultaverunt, quas æſtus efficere conſuêrunt: multi, ex ſuis finibus egreſſi, ſe ſuáque omnia alieniſſimis credidérunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige conſilium inierat; ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non poſſet: omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui ejus conſilii auctor fuiſſet; taxo, cujus magna in Galliâ Germaniáque copia eſt, ſe exanimavit. Segni Condruſíque, ex gente & numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones Trevirósque; legatos ad Cæſarem miſerunt, oratum, *ne ſe in hoſtium numero duceret; néve omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenum, unam eſſe cauſam judicaret: nihil ſe de bello cogitâſſe; nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe.* Cæſar, exploratâ re quæſtione captivorum; ſi qui ad eos Eburones ex fugâ conveniſſent, ad ſe ut reducerentur, imperavit: ſi ita feciſſent, fines eorum ſe violaturum negavit.

XXX. Tum, copiis in tres partes diſtributis, impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. Id caſtelli nomen eſt. Hoc ferè eſt in mediis Eburonum finibus; ubi Túturius atque Aurunculeius, hyemandi causâ, conſederant. Hunc cùm reliquis rebus locum probabat; tum, quòd ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſublevaret. Præſidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proximè conſcriptas ex Italiâ tranſduxerat. Ei legioni caſtríſque Q. Tullium Ciceronem præfecit; ducentóſque equites attribuit. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad

Oceanum

Oceanum versùs, in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Moſam, extremáſque Arduennæ partes, ire conſtituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Diſcedens, poſt diem VII ſeſe reverſurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat. Labienum Treboniúmque hortatur, ſi Reipubl commodo facere poſſint, ad eam diem revertantur; ut, rurſus communicato conſilio, exploratiſque hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint.

XXXI. Erat, ut ſuprà demonſtravimus, manus certa nulla, non præſidium, non oppidum, quod ſe armis defenderet; ſed in omnes partes diſperſa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus ſylveſtris, aut palus impedita, ſpem præſidii aut ſalutis aliquam offerebat; conſederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota: magnámque res diligentiam requirebat, non in ſummâ exercitûs tuendâ, (nullum enim poterat univerſis, ab perterritis ac diſperſis, periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſervandis. Quæ tamen, ex parte, res ad ſalutem exercitûs pertinebat: nam & prædæ cupiditas multos longiùs evocabat; & ſylvæ incertis occultíſque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, ſtirpémque hominum ſceleratorum interfici vellet; dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: ſi continere ad ſigna manipulos vellet, ut inſtituta ratio & conſuetudo exercitûs Romani poſtulabat; locus ipſe erat præſidio barbaris; neque ex occulto inſidiandi, & diſperſos circumveniendi, ſingulis deerat audacia. At in ejuſmodi difficultatibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur: ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæſar; omnes evocat ſpe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potiùs in ſylvis Gallorum vita,

vita, quàm legionariorum, periclitetur; ſimul, ut, magnâ multitudine circumfusâ, pro tali facinore ſtirps ac homen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXII. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diéſque appetebat VII, quem in diem Cæſar ad impedimenta legionémque reverti conſtituerat. Hìc, quantum in bello Fortuna poſſit, & quantos afferat caſus, cognoſci potuit. Diſſipatis ac perterritis hoſtibus, ut demonſtravimus: manus erat nulla, quæ parvam modò timoris cauſam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sigambri, qui ſunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Uſipetes ſuprà docuimus. Tranſeunt Rhenum navibus ratibúſque, XXX millibus paſſuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præſidiúmque ab Cæſare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fugâ diſperſos excipiunt: magno pecoris numero, cujus ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. Invitati præda, longiùs procedunt. Non hos palus in bello latrociniiſque natos, non ſylvæ morantur. Quibus in locis ſit Cæſar, ex captivis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnémque exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt. Atque unus ex captivis: *Quid vos*, inquit, *hanc miſeram ac tenuem ſectamini prædam, quibus jam licet eſſe fortunatiſſimis? III horis Atuaticam venire poteſtis; huc omnes ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præſidii tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat.* Oblatâ ſpe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: Ipſi Atuatucam contendunt; uſi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXIII. Cicero, qui per omnes ſuperiores dies, præceptis Cæſaris, ſummâ diligentiâ milites in caſtris continuiſſet; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet: ſeptimo die, diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſervaturum; quod longiùs eum progreſſum audiebat, neque ulla de ejus reditu

fama

fama afferebatur: simul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo IX oppositis legionibus maximóque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus, qui hôc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo unà mittuntur. Magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, factâ potestate, sequitur.

XXXIV. Hôc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinúsque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumanâ portâ in castra irrumpere conantur: nec priùs sunt visi, objectis ab eâ parte sylvis, quàm castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re novâ perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre nostri portas tuentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitióque defendit. Totis trepidatur castris; atque alius ex alio causam tumultûs quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur; seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXV. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat; cujus mentionem superioribus prœliis fecimus: ac diem jam V cibo caruerat. Hic, diffisus suæ atque omnium saluti, inermis

inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paullisper prœlium unà sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre, per manus tractus, servatur. Hôc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantùm ut in munitionibus consistere audeant, speciémque defensorum præbeant.

XXXVI. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: prœcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hìc verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionésque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redîsse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant: postea, despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXVII. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulósque conjiciunt: eò magìs timidos perterrent milites. Alii, *cuneo facto ut celeriter perrumpant*, censent: *Quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse* confidunt. Alii, *ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum.* Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt; incoluméque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitésque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatémque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum; causâ virtutis, in superiores

erant

erant ordines hujus legionis transducti; ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit.

XXXVIII. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum eâ prædâ, quam in sylvis depositerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut eâ nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantùm se ex fugâ recepisse dicerent; neque incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XXXIX. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus; *ne minimo quidem casui locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse*, indicavit: *multo etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent.* Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XL. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm à tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentiâ se occultâssent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac sæpè in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi

quendi illatâ, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, penè naturam ſtudio vincerent; ſempérque paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur; atque ille latebris, ac ſylvis, aut ſaltibus ſe eriperet; & noctu occultatus alias regiones partéſque peteret, non majore equitum præſidio quàm IV, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat.

XLI. Tali modo vaſtatis regionibus; exercitum Cæſar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit: concilióque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit; & de Accone, qui princeps ejus conſilii fuerat, graviore ſententiâ pronunciatâ, more majorum ſupplicium ſumpſit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aquâ atque igni interdixiſſet; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit: frumentóque exercitui proviſo; ut inſtituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus eſt.

LIBER VII.

I. QUIETA Galliâ; Cæſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiſcitur; ubi cognoſcit de P. Clodii cæde: de Senatûſque conſulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent; delectum totâ Provinciâ habere inſtituit. Eæ res in Galliam Tranſalpinam celeriter perferuntur: addunt ipſi & affingunt rumoribus Galli, quod res poſcere videbatur; *retineri urbano motu Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum venire poſſe.* Hâc impulſi occaſione; qui jam antè ſe populi R. imperio ſubjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conciliis, ſylveſtribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte:

morte: posse hunc casum ad ipsos recidere, demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis depoſcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, priùs quàm eorum clandestina consilia efferantur: ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile; quòd neque legiones, absente Imperatore, ex hybernis egredi audeant; neque Imperator, sine præsidio, ad legiones pervenire possit. Postremò, in acie præstare interfici; quàm non veterem belli gloriam, libertatémque, quam à majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes; *se nullum periculum, communis salutis causâ, recusare; principésque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur. Et, quoniam in præsentiâ obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur: ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, (collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cærimoniæ continentur) ne, facto initio belli, à reliquis deserantur.* Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio discéditur.

III. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt: civésque Romanos, qui negotiandi causâ ibi constiterant; in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat; interficiunt: bonáque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur: (nam, ubi major atque illustrior incidit res; clamore per agros regionèsque significant: hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt: ut tunc accidit) nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens; cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, &, ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convo-

convocatis ſuis clientibus, facilè eos incendit. Cognito ejus conſilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo ſuo, reliquíſque principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non deſiſtit tamen: atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu; quoſcumque adit ex civitate, ad ſuam ſententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magníſque coactis copiis, adverſarios ſuos, à quibus paullò antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab ſuis appellatur: dimittit quoquo verſùs legationes: obteſtatur, ut in fide maneant. Celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquóſque, omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium conſenſu, ad eum defertur imperium. Quâ oblatâ poteſtate, omnibus iis civitatibus obſides imperat; certum numerum militum celeriter ad ſe adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quódque ante tempus efficiat, conſtituit: in primis, equitatui ſtudet. Summæ diligentiæ ſummam imperii ſeveritatem addit; magnitudine ſupplicii, dubitantes cogit: nam, majore commiſſo delicto, igni atque omnibus tormentis necat; leviore de causâ, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit: ut ſint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His ſuppliciis celeriter coacto exercitu; Luterium Cadurcum, ſummæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipſe in Bituriges proficiſcitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, ſubſidium rogatum, quò faciliùs hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Ædui, de conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitum reliquerat, copias equitatûs peditatûſque ſubſidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges ab Æduis dividit: paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum revertuntur: legatíſque noſtris renunciant, *ſe Biturigum perfidiam veritos revertiſſe; quibus id conſilii fuiſſe cognoverint, ut, ſi flumen transîſſent, unà ex parte ipſi, alterâ Arverni ſe circumſiſterent.* Id eâne de

causâ, quam legatis pronunciârunt, an perfidiâ adducti fecerint, quòd nihil nobis constat; non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges, eorum discessu, statim se cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum perveniſſe intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò quum veniſſet; magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in provinciam accerseret: se absente, in itinere prœlio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

VII. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat; progressus in Nitiobriges & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; &, magnâ coactâ manu, in Provinciam, Narbonem versùs, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ; Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficiscereturr. Eò quum veniſſet, timentes confirmat: præsidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circúmque Narbonem; quæ loca erant hostibus finitima; constituit. Partem copiarum ex Provinciâ, supplementúmque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis: represso jam Luterio & remoto, quòd intrare intrà præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, duriſſimo tempore anni, altiſſimâ nive iter impediebat; tamen discussâ nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus; quòd sic se Cebennâ, ut muro, munitos existimabant; ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quàm latiſſimè possent, vagentur; & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant,

ut

ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur: præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat: per causam supplementi equitatûsque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur: daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit. His constitutis rebus; suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserant; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi 11 legiones hyemabant; ut, si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum perveniisset, ad reliquas legiones mittit; priúsque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari posset.

X. Hâc re cognitâ, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit; atque indè profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar collocaverat, Æduísque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis presidium videret positum esse: sin maturiùs ex hybernis educeret; ne ab re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu; præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortentúrque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitûs relictis; ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset; ne quem post se hostem relinqueret,

quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit. Tertio die missis ex oppido legatis de deditione; arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primùm allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longiùs eam rem ductum iri existimarent; præsidium, Genabi tuendi causâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit; & castris ante oppidum positis, diei tempore excluſus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat: &, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullò ante mediam noctem, silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ; Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur; quòd pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit; atque obviàm Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum, positum in viâ, Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, *ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret:* ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transditâ; quum reliqua administrarentur; centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma jumentáque conquirerent: equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent;

lexiſſent; gladiis diſtrictis, portas occupaverunt, ſuóſque omnes incolumes receperunt. Cæſar ex caſtris equitatum educi jubet; prœliùmque equeſtre committit. Laborantibus jam ſuis Germanos equites circiter CD ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum impetum Galli ſuſtinere non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amiſſis, ſeſe ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos, quorum operâ plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt: ſeſéque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitiſſimúmque in finibus Biturigum, atque agri fertiliſſimâ regione) profectus eſt: quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis; ſuos ad concilium convocat: docet, *longè aliâ ratione eſſe bellum gerendum, atque antea ſit geſtum: omnibus modis huic rei ſtudendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur: id eſſe facile; quòd equitatu ipſi abundent, & quod anni tempore ſubleventur; pabulum ſecari non poſſe; neceſſariò diſperſos hoſtes, ex ædificiis petere; hos omnes quotidie equitibus deleri poſſe. Præterea, ſalutis causâ, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque ædificia incendi oportere, hôc ſpatio à Boiâ quoquo versùs, quò, pabulandi causâ, adire poſſe videantur: harum ipſis rerum copiam ſuppetere; quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus ſubleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à caſtris progreſſuros: neque intereſſe, ipſóſne interficiant, impedimentiſve exuant; quibus amiſſis, bellum geri non poſſit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione & loci naturâ ab omni ſint periculo tuta; neu ſuis ſint ad detrectandam militiam receptacula; neu Romanis propoſita ad copiam commeatûs prædámque tollendam. Hæc ſi gravia, aut acerba videantur: multo illa graviùs æſtimari debere; liberos, conjuges in ſervitutem abſtrahi; ipſos interfici: quæ ſit neceſſe accidere victis.*

XIV. Omnium conſenſu hâc ſententiâ probatâ, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc,

idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conſpiciuntur. Quæ etſi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc ſibi ſolatii proponebant, quòd ſe, propè exploratâ victoriâ, celeriter amiſſa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi? Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges; *ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem, quæ & præſidio & ornamento ſit civitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur: facilè ſe loci naturâ defenſuros* dicunt: *quòd propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & peranguſtum aditum.* Datur petentibus venia; diſſuadente primo Vercingetorige, poſt concedente; & precibus ipſorum, & miſericordiâ vulgi. Defenſores idonei oppido deliguntur.

XV. Vercingetorix minoribus Cæſarem itineribus ſubſequitur; & locum caſtris deligit, paludibus ſylvíſque munitum, ab Avarico longè millia paſſuum xv. Ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoſcebat; &, quid fieri vellet, imperabat. Omnes noſtras pabulationes frumentationéſque obſervabat; diſperſóſque, quum longiùs neceſſario procederent, adoriebatur; magnóque incommodo afficiebat; etſi, quantum ratione provideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus diverſíſque itineribus iretur.

XVI. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis Cæſar, quæ, intermiſſa à flumine & palude, aditum (ut ſuprà diximus) anguſtum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas conſtituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ Boios, atque Æduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quòd nullo ſtudio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumpſerunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, uſque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen vox eſt ab iis audita, populi R. majeſtate & ſuperioribus victoriis

victoriis indigna. Quin etiam Cæsar quum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbiùs inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: *Sic se complures annos, illo imperante, meruisse; ut nullam ignominiam acciperent; nunquam infectâ re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interîssent, parentarent.* Hæc eadem centurionibus tribunísque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVII. Quum jam muro appropinquâssent turres; ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propiùs Avaricum; atque ipsum, cum equitatu, expeditísque, qui inter equites prœliari consuêssent, insidiarum causâ eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis; mediâ nocte silentio profectus, ad hostium castra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentáque sua in arctiores sylvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. Quâ re nunciatâ; Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hôc se colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatímque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto; & signum prœlii exposcentes; edocet, *quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut*

nullum pro suâ laude periculum recusarent; summæ se iniquitatis condemnarî debere, nisi eorum vitam suâ salute habeat cariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XIX. Vercingetorix, quum ad suos redîsset; proditionis insimulatus, *quòd castra propiùs Romanos movisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd ejus discessu Romani tantâ opportunitate & celeritate venissent; non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio, accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio:* Tali modo accusatus, ad hæc respondit: *Quòd castra movisset, factum inopiâ pabuli; etiam ipsis hortantibus: quòd propiùs Romanos accessisset; persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum verò operam, neque in loco palustri desiderari debuisse; & illic fuisse utilem, quò sint profecti. Summam imperii se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret; quòd diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interveneriut, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam; quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium sî à Cæsare, per proditionem, nullum desiderare; quod habere victoriâ posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magìs honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis,* inquit, *sincerè à me pronunciari; audite Romanos milites.* Producit servos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame vinculisque excruciaverat. Ii, jam antè edocti quæ interrogati pronunciarent, *Milites se esse legionarios* dicunt: *fame & inopiâ adductos, clàm ex castris exisse; si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopiâ premi; nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissèt, triduo exercitum deducere. Hæc à me,* inquit Vercingetorix, *beneficia habetis; quem proditionis insimulatis: cujus operâ, sine vestro sanguine,*

ſanguine, tantum exercitum victorem fame penè conſumptum videtis; quem, turpiter ſe ex hâc fugâ recipientem, ne qua civitas ſuis finibus recipiat, à me proviſum eſt.

XX. Conclamat omnes multitudo, & ſuo more armis concrepat; quod facere in eo conſueverunt, cujus orationem approbant: *Summum eſſe Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; nec majori ratione bellum adminiſtrari poſſe.* Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum ſubmittantur; nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent; quòd penè in eo, ſi id oppidum retinuiſſent, ſummam victoriæ conſtare intelligebant.

XXI. Singulari militum noſtrorum virtuti conſilia cujuſquemodi Gallorum occurrebant: ut eſt ſummæ genus ſollertiæ; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptiſſimum. Nam & laqueis falces avertebant; quas quum deſtinaverant, tormentis introrſus reducebant; & aggerem cuniculis ſubtrahebant: eò ſcientiùs, quòd apud eos magnæ ſunt ferrariæ atque omne genus cuniculorum notum atque uſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturniſque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant; & apertos cuniculos præuſtâ & præacutâ materiâ, & pice fervefactâ, & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibúſque appropinquare prohibebant.

XXII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma eſt. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur: hæ revinciuntur introrſus, & multo aggere veſtiuntur: ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. Iis collocatis & coagmentatis, alius inſuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum ſervetur; neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatiis, ſingulæ ſingulis ſaxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum juſta muri altitudo expleatur. Hoc cùm

in ſpeciem varietatémque opus deforme non eſt, alternis trabibus ac faxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſervant: tum, ad utilitatem & defenſionem urbium, ſummam habet opportunitatem; quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrſus revincta, neque perrumpi neque diſtrahi poteſt.

XXIII. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, & aſſiduis imbribus tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc ſuperaverunt; & diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exſtruxerunt. Quum is murum hoſtium penè contingeret; & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret; militéſque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullò ante III vigiliam eſt animadverſum, fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant; eodémque tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquáſque res quibus ignis excitari poteſt, fundebant: ut, quò primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri poſſet. Tamen, quòd inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant; pluréſque partitis temporibus in opere erant; celeriter factum eſt, ut alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggerémque interſcinderent; omnis verò ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret.

XXIV. Quum in omnibus locis, conſumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur; ſempérque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur; eò magis, quòd deuſtos turrium pluteos videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; ſempérque ipſi recentes defeſſis ſuccederent; omnémque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur: accidit inſpectantibus nobis, quod, dignum memoriâ viſum, prætermittendum non exiſtimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus ſevi ac picis tranſditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; ſcorpione ab latere dextro transjectus, exanimatúſque, concidit.

Hunc

Hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur; eâdem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius; & tertio, quartus: nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relictus locus; quam, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXV. Omnia experti Galli; quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magnâ jacturâ suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendam tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentésque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad suppliciumederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententiâ viderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, & significare de fugâ Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVI. Postero die Cæsar, promotâ turri, directisque operibus, quæ facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est; quòd paullò incautiùs custodias in muro dispositas videbat: suósque languidiùs in opere versari jussit; & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; iis, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit; militibúsque signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus evolaverunt, murúmque celeriter complêrunt.

XXVII. Hostes re novâ perterriti, muro turribúsque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hôc animo, ut, si quâ ex parte obviàm contrà veniretur, acie instructâ depugnarent. Ubi neminem

nem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti, ne omnino ſpes omnis fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: pârſque ibi, quum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus; pars jam egreſſa portis, ab equitibus eſt interfecta: nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtuderet. Sic, & Genabenſi cæde, & labore operis incitati; non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui primo clamore audito ſe ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, ſilentio ſic ex fugâ excepit, (veritus, ne qua in caſtris ex eorum concurſu & miſericordiâ vulgi ſeditio oriretur) ut, procul in vîâ diſpoſitis familiaribus ſuis principibûſque civitatum, diſparandos deducendóſque ad ſuos curaret, quæ cuique civitati pars caſtrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Poſtero die, concilio convocato, conſolatus cohortatúſque eſt; *ne ſe admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie viciſſe Romanos; ſed artificio quodam, & ſcientiâ oppugnationis: cujus rei fuerint ipſi imperiti. Errare, ſiqui in bello omnes ſecundos rerum proventus exſpectent: ſibi nunquam placuiſſe Avaricum defendi; cujus rei teſtes, ipſos, haberet: ſed factum imprudentiâ Biturigum, & nimiâ obſequentiâ reliquorum, utì hoc incommodum acciperetur: id tamen ſe celeriter majoribus commodis ſanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates diſſentirent, has ſuâ diligentia adjuncturum; atque unum conſilium totius Galliæ effecturum; cujus conſenſu ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere: idque ſe propè jam effectum habere. Interea æquum eſſe, ab iis, communis ſalutis causâ, impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quò faciliùs hoſtium repentinos impetus ſuſtinere poſſent.* Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maximè, quòd ipſe animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque ſe in occultum abdiderat, & conſpectum multitudinis fugerat; plúſque animo providere & præſentire exiſtimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, pòſt deſerendum cenſuerat. Itaque,

ut

ut reliquorum Imperatorum res adverſæ auctoritatem minuunt; ſic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in ſpem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus; primúmque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt; & ſic ſunt animo conſternati homines inſueti laborum, ut omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda exiſtimarent.

XXIX. Nec minùs, quàm eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibúſque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat; quorum quiſque aut oratione ſubdolâ, aut amicitiâ, facillimè capi poſſet. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos veſtiendóſque curat: ſimul, ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem, in caſtra adduci velit; ſagittarióſque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conquiri, & ad ſe mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab ſenatu noſtro amicus erat appellatus; cum magno equitum ſuorum numero, & quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXX. Cæſar Avarici complures dies commoratus, ſummámque ibi copiam frumenti & reliqui commeatûs nactus; exercitum ex labore atque inopiâ refecit. Jam propè hyeme confectâ; quum ipſo anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſive eum ex paludibus ſylvíſque elicere, ſive obſidione premere poſſet: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, *ut maxime neceſſario tempore civitati ſubveniat: ſummo eſſe in periculo rem; quòd, quum ſinguli magiſtratus antiquitùs creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere conſuêſſent: duo magiſtratum gerant; & ſe uterque eorum legibus creatum eſſe dicat. Horum eſſe alterum Convictolitanem, florentem & illuſtrem adoleſcentem; alterum Cotum, antiquiſſimâ familiâ natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit.*

gesseret. Civitatem omnem esse in armis; divisum senatum: divisum populum, in suas cujusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controversia; fore, uti pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentiâ atque auctoritate.

XXXI. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex discensionibus incommoda oriri consuêssent; ne tanta & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset, omnibúsque rebus ornâsset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minùs sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit: &, quòd, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit; senatúmque omnem, & quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. Quum propè omnis civitas eò conveniisset; doceretúrque, paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex unâ familiâ, vivo utroque, non solùm magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum magistratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXII. Hôc decreto interposito; cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur; atque omissis omnibus rebus, huic bello servirent: eáque, quæ meruissent, præmia ab se, devictâ Galliâ, exspectarent: equitatúmque omnem, & peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causà disponeret: exercitum in duas partes divisit, IV legiones in Senones Parisiósque Labieno ducendas dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundùm flumen Elaver duxit. Equitatûs partem illi attribuit; partem sibi reliquit. Quâ re cognitâ; Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ parte fluminis iter facere cœpit.

XXXIII.

XXXIII. Quum uterque utrique eſſet exercitus in conſpectu, fereque è regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus; necubi effecto ponte Romani copias tranſducerent: erat in magnis Cæſari difficultatibus res, ne majorem æſtatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante autumnum Elaver vado tranſiri ſoleat. Itaque, ne id accideret; ſylveſtri loco caſtris poſitis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curaverat; poſtero die cum II legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut conſueverat, miſit; demptis quartis quibuſque cohortibus, utì numerus legionum conſtare videretur. His quàm poſſent longiſſimè progredi juſſis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in caſtra perventum; iiſdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibúſque tranſductis, & loco caſtris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ, ne contra ſuam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus anteceſſit.

XXXIV. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergoviam pervenit: equeſtríque prœlio eo die levi facto; perſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione deſperavit: de obſeſſione non priùs agendum conſtituit, quàm rem frumentariam expediſſet. At Vercingetorix, caſtris prope oppidum in monte poſitis; mediocribus circùm ſe intervallis, ſeparatim ſingularum civitatum copias collocaverat: atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quà deſpici poterat; horribilem ſpeciem præbebat: principéſque earum civitatum, quos ſibi ad concilium capiendum delegerat, primâ luce ad ſe quotidie convenire jubebat; ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrandum videretur: neque ullum ferè diem intermittebat, quin, equeſtri prœlio, interjectis ſagittariis, quid in quoque eſſet animi ac virtutis ſuorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumciſus; (quem ſi tenerent noſtri;

noſtri; & aquæ magnâ parte, & pabulatione liberâ, prohibituri hoſtes videbantur) ſed is locus præſidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tum ſilentio noctis, Cæſar ex caſtris egreſſus; priùs quàm ſubſidium ex oppido venire poſſet, dejecto præſidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; foſſâmque duplicem duodenûm pedum à majoribus caſtris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent.

XXXV. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Convictolitanis Æduus, cui magiſtratum adjudicatum à Cæſare demonſtravimus, ſollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibuſdam adoleſcentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, ampliſſimâ familiâ nati adoleſcentes. Cum iis præmium communicat; hortatúrque eos, *ut ſe liberos, & imperio natos, meminerint: unam eſſe Æduorum civitatem, quæ certiſſimam Galliæ victoriam diſtineat: ejus auctoritate reliquas contineri; quâ tranſductâ, locum conſiſtendi Romanis in Galliâ non fore: eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum: ſic tamen ut juſtiſſimam apud eum cauſam obtinuerit; ſed plus communi libertati tribuere. Cur enim potiùs Ædui de ſuo jure & de legibus ad Cæſarem diſceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant?* Celeriter adoleſcentibus & oratione magiſtratûs & præmio deductis, quum ſe vel principes ejus conſilii fore profiterentur, ratio perficiendi querebatur; quòd civitatem temeré ad ſuſcipiendum bellum adduci poſſe non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret; fratréſque ejus ad Cæſarem præcurrerent: reliqua, quâ ratione agi placeat, conſtituunt.

XXXVI. Litavicus, accepto exercitu; quum millia paſſuum circiter xxx ab Gergoviâ abeſſet, convocatis ſubitò militibus, lacrymans; *Quò proficiſcimur*, inquit, *milites? Omnis noſter equitatus, nobilitas omnis interit: principes civitatis Eporedorix & Verdumarus, inſimulati proditionis ab Romanis; indictâ cauſâ, interfecti ſunt. Hæc ab iis cognoſcite, qui ex ipſâ cæde fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor,*

prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dicí vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt; *Multos equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultâsse, atque ex mediâ cæde profugisse.* Conclamant Ædui; & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. *Quasi verò,* inquit ille, *consilii sit res; ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus:* Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiduciâ unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatûsque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios totâ civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXVII. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ; & unà Virdumarus, pari ætate & gratiâ, sed genere dispari; quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio; &, in illâ magistratuum controversiâ, alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat, *ne patiatur civitatem, pravis adolescentium consiliis, ab amicitiâ populi Romani deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint: quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset.*

XXXVIII. Magnâ affectus sollicitudine hôc nuncio Cæsar, quòd semper Æduorum civitati præcipuè indulserat; nullâ interpositâ dubitatione, legiones expeditas IV, equitatúmque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res

in

in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II, castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, *ne necessario tempore, itineris labore permoveantur:* cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem & Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suósque appellare jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perspectâ; Ædui manus tendere, deditionem significare, &, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extremâ fortunâ, deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXIX. Cæsar nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribúsque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo esset, exponunt: *Summis copiis castra oppugnata* demonstrant, *quum crebrò integri defessis succederent, nostrósque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuò esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad hæc sustinenda, magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras; pluteósque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare.* Iis rebus cognitis Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

XL. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas; quæ maximè illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re compertâ. Bona civium Romanorum diripiunt; cædes faciunt; in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem prolinatam Convictolitanis, plebémque ad furorem impellit;

pellit; ut, facinore admiſſo, ad ſanitatem reverti pudeat. M. Ariſtium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide datâ, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causâ ibi conſtiterant: hos continuò itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctémque obſident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio allato, *omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri*; concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio demonſtrant: quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrúmque bona publicant: legatos ad Cæſarem, ſui purgandi gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum ſuorum causâ: ſed, contaminati facinore; & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat; & timore pœnæ exterriti; conſilia clàm de bello inire incipiunt, civitatéſque reliquas legationibus ſollicitant. Quæ tametſi Cæſar intelligebat; tamen, quàm mitiſſimè poteſt, legatos appellat: *Nihil ſe, propter inſcientiam levitatémque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de ſuâ in Æduos benevolentiâ diminuere.* Ipſe majorem Galliæ motum exſpectans, ne ab omnibus civitatibus circumfiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum à Gergoviâ diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis, ſimilis fugæ videretur.

XLI. Hæc cogitanti, accidere viſa eſt facultas rei bene gerendæ. Nam quum minora in caſtra, operis perſpiciendi causâ, veniſſet; animadvertit collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, ſuperioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis cauſam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod jam ipſe Cæſar per exploratores cognoverat; dorſum eſſe ejus jugi propè æquum; ſed hàc ſylveſtre & anguſtum, quà eſſet aditus ad alteram partem oppidi. Vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter ſentire, uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circumvallati atque omni exitu & pabulatione intercluſi viderentur; ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

XLII.

XLII. Hâc re cognitâ, Cæſar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: iis imperat, ut paullò tumultuoſiùs omnibus in locis pervagentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris mulorûmque produci, déque iis ſtramenta detrahi; mulionéſque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac ſimulatione, collibus circumvehi jubet; his paucos addit equites, qui latiùs oſtentationis causâ, vagarentur: longo circuitu eaſdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergoviâ deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paullum progreſſam inferiore loco conſtituit, ſylvíſque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio; atque omnes illò munitionum copiæ tranſducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus; tectis inſignibus ſuorum, occultatiſque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus caſtris in minora tranducit: legatíſque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, oſtendit. In primis monet, ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi aut ſpe prædæ longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc, unâ celeritate poſſe vitari: occaſionis eſſe rem, non prœlii. His rebus expoſitis, ſignum dat, & ab dexterâ parte alio aſcenſu eodem tempore Æduos mittit.

XLIII. Oppidi murus ab planitie atque initio aſcenſûs, rectâ regione, ſi nullus anfractus intercederet, MCC paſſus aberat: quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis VI pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, præduxerant Galli: atque, inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorem partem collis, uſque ad murum oppidi, denſiſſimis caſtris compleverant. Milites, ſigno dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eámque tranſgreſſi, trinis caſtris potiuntur: ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Teutomatus rex Nitiobrigum ſubitò in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieverat, ſuperiore corporis parte nudatâ,

vulnerato

vulnerato equo, vix ſe ex manibus prædantium militum eriperet.

XLIV. Conſecutus id quod animo propoſuerat Cæſar, receptui cani juſſit; legioníſque decimæ, quâcum erat concionatus, ſigna conſtitere: at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, quòd ſatis magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatíſque, ut erat à Cæſare præceptum, retinebantur. Sed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fugâ, ſuperiorúmque temporum ſecundis prœliis; nihil adeò arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent: neque priùs finem ſequendi fecerunt, quàm muro oppidi portíſque appropinquârunt. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, quum hoſtes intrà portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido ejecerunt. Matres-familias de muro veſtem argentúmque jactabant; & pectore nudo prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent; neu, ſicut Avarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infantibus abſtinerent: nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tranſdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, *excitari ſe Avaricenſibus præmiis; neque commiſſurum, ut priùs quiſquam murum aſcenderet*; tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſublevatus, murum aſcendit: eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit.

XLV. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut ſuprà demonſtravimus, munitionis causâ convenerant; primò, exaudito clamore; indè etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; præmiſſis equitibus, magno concurſu eò contendérunt. Eorum ut quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorúmque pugnantium numerum augebat: quorum quum magna multitudo conveniſſet; matres familias, quæ paullò ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, & more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberóſque in conſpectu proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: ſimul, & curſu & ſpatio pugnæ defatigati, non facilè recentes, atque integros ſuſtinebant.

XLVI.

XLVI. Cæſar, quum iniquo loco pugnari, hoſtiúmque augeri copias videret; præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: ut, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet; quò minùs liberè hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paullùm ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat; eventum pugnæ exſpectabat.

XLVII. Quum acerrimè cominus pugnaretur: hoſtes, loco & numero; noſtri, virtute confiderent: ſubitò ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextrâ parte alio aſcenſu, manûs diſtinendæ causâ, miſerat. Ii, ſimilitudine armorum, vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueverat; tamen id ipſum ſui fallendi causâ milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum aſcenderant; circumventi atque interfecti, de muro præcipitabantur. M. Petreius ejuſdem legionis centurio, quum portas exſcindere conatus eſſet; à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, *Quoniam*, inquit, *me unà vobiſcum ſervare non poſſum, veſtræ quidem certè ſaluti proſpiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis conſulite:* Simul irrupit in medios hoſtes; duobúſque interfectis, reliquos à portâ paullùm ſubmovit. Conantibus auxiliari ſuis, *Fruſtra*, inquit, *meæ vitæ ſubvenire conamini, quem jam ſanguis viresque deficiunt. Proinde hinc abite, dum eſt facultas; vósque ad legionem recipite.* Ita pugnans, poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit.

XLVIII. Noſtri quum undique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, dejecti ſunt loco; ſed intolerantiùs Gallos inſequentes, legio x tardavit; quæ pro ſubſidio paullò æquiore loco conſtiterat. Hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. Legiones, ubi primùm planitiem

nitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intrà munitiones reduxit. Eo die, milites sunt paullò minùs DCC desiderati.

XLIX. Postero die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatémque militum reprehendit; *quòd sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur; neque, signo recipiendi dato, constitissent; neque à tribunis militum legatísque retineri potuissent:* Expositò, *quid iniquitas loci posset; quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisissent, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiámque reprehendere, quòd plus se quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: non minùs se in milite modestiam & continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem, desiderare.*

L. Hâc habitâ concione: & ad extremum confirmatis militibus; *ne ob hanc causam animo permoverentur; neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent:* eadem de profectione cogitans, quæ ante sensérat; legiones ex castris eduxit: aciémque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magìs in æquum locum descenderet; levi facto equestri prœlio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die feciſſet: satìs ad Gallicam ostentationem minuendam, militúmque animos confirmandos, factum existimans; in Æduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus; III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LI. Ibi à Virdumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, *cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum; opus esse & ipsos antecedere, ad confirmandam civitatem.* Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem.

Discedentibus

Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit: *quos & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, impositio stipendio, obsidibus summâ cum contumeliâ extortis: quàm in fortunam, quámque in amplitudinem deduxisset; ut non solùm in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur.* His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LII. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitûs impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum, hujus belli causâ, in Italiâ atque Hispaniâ coëmptorum miserat. Eò quum Eporedorix Verdumarúsque venissent, & de statu civitatis cognovissent; *Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis; Convictolitanem magistratum, magnámque partem senatûs, ad eum convenisse; legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitiâ conciliandâ publicè missos:* non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quíque eò negotiandi aut itineris causâ convenerant; pecuniam atque equos inter se partiti sunt: obsides civitatum, Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt: oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt: frumenti quod subitò potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere; præsidia custodiásque ad ripas Ligeris disponere; equitatúmque omnibus locis, injiciendi timoris causâ, ostentare cœperunt; si aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere possent: quam ad spem multum eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur.

LIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut priùs, quàm essent majores eò copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut, commutato consilio, iter in Provinciam

am converteret; id ne tum quidem neceſſariò faciendum exiſtimabat: quum infamia atque indignitas rei, & oppoſitus mons Cebenna, viarúmque difficultas impediebat; tum maximè, quòd adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas unà miſerat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturníſque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadóque per equites invento pro rei neceſſitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad ſuſtinenda' arma liberi ab aquâ eſſe poſſent; diſpoſito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo aſpectu perturbatis, incolumem exercitum tranſduxit: frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere inſtituit.

LIV. Dum hæc apud Cæſarem geruntur: Labienus, eo ſupplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut eſſet impedimentis præſidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiſcitur; (id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſulâ fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii tranſditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus ætate, tamen propter ſingularem ſcientiam rei militaris, ad eum eſt honorem evocatus. Is, quum animadvertiſſet, perpetuam eſſe paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hìc conſedit: noſtróſque tranſitu prohibere inſtituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Poſtquam id difficiliùs confieri animadvertit; ſilentio è caſtris III vigiliâ egreſſus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit: id eſt oppidum Senonum in inſulâ Sequanæ poſitum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehenſis navibus circiter L, celeritérque conjunctis, atque eò militibus impoſitis; & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; ſine contentione oppido potitur: refectóque ponte, quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum tranſducit; & ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit.

Hoſtes, re cognitâ ab iis, qui à Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontéſque ejus oppidi reſciſſi jubent. Ipſi, profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni caſtra conſidunt.

LV. Jam Cæſar à Gergoviâ diſceſſiſſe audiebatur: jam de Æduorum defectione, & ſecundo Galliæ motu, rumores afferebantur: Gallíque in colloquiis, *interclusum itinere & Ligere Cæſarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contenäiſſe* confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ; qui antè erant per ſe infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud capiendum conſilium, atque antea ſenſerat, intelligebat: neque jam, ut aliquid acquireret, prœlióque hoſtes laceſſeret; ſed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte, Bellovaci, (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis) inſtabant; alteram Camulogenus parato atque inſtructo exercitu tenebat: tum legiones à præſidio atque impedimentis intercluſas maximum flumen diſtinebat. Tantis ſubitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LVI. Itaque ſub veſperum concilio convocato; cohortatus, ut ea, quæ imperâſſet, diligenter induſtriéque adminiſtrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit: &, primâ confectâ vigiliâ, IV millia paſſuum ſecundo flumine progredi ſilentio, ibíque ſe exſpectare, jubet: V cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinquit: V ejuſdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverſo flumine, magno tumultu proficiſci imperat: conquirit etiam lintres; has magno ſonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipſe pòſt paullò, ſilentio egreſſus cum III legionibus, eùm locum petit, quò naves appelli juſſerat. Eò quum eſſet ventum; exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quòd magna ſubitò erat coorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur: exercitus equitatúſque, equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter tranſ-

transmittitur. Uno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, *in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eâdem parte exaudiri, & paullo infrà milites navibus transportari.* Quibus rebus auditis: quòd existimabant tribus locis traiure legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, præsidio è regione castrorum relicto; & parvâ manu Metiosedum versùs missâ, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. Primâ luce, & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, *ut suæ pristinæ virtutis & tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superâssent, præsentem adesse existimarent*; dat signum prœlii. Primo concursu; ab dextero cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab siniſtro, quem locum XII legio tenebat; quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ; quum VII legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in siniſtro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signáque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectique sunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti; quum prœlium commissum audîssent, subsidio suis ierunt, collémque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permisti, quos non sylvæ montésque texerunt; ab equitatu sunt interfecti. Hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant; indè, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LVII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum augetur; legationes in omnes partes circummittuntur: quantum

tum gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent; ad ſollicitandas civitates nituntur. Nacti obſides, quos Cæſar apud eos depoſuerat; horum ſupplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad ſe veniat; rationéſque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt, ut ipſis ſumma imperii tradatur: &, re in controverſiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eódem conveniunt undique frequentes: multitudinis ſuffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hôc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt; illi, quòd amicitiam Romanorum ſequebantur; Treviri, quòd aberant longiùs, & ab Germanis premebantur; quæ fuit cauſa, quare toto abeſſent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, ſe dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæſaris indulgentiam in ſe requirunt: neque tamen, ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis ſeparare audent. Inviti ſummæ ſpei adoleſcentes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi parent.

LVIII. Ille imperat reliquis civitatibus obſides. Denique ei rei conſtituit diem. Huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet. *Peditatu, quem antè habuerit, ſe fore contentum* dicit: *neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum: ſed, quoniam abundet equitatu; perfacile eſſe factu, frumentationibus pabulationibúſque Romanos prohibere: æquo modò animò ſua ipſi frumenta corrumpant, ædificiáque incendant; quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatémque ſe conſequi videant.* His conſtitutis rebus; Æduis, Seguſianíſque, qui ſunt finitimi Provinciæ, X millia peditum imperat; huc addit equites DCCC; his præficit fratrem Eporedorigis; bellúmque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte, Gabalos, proximóſque pagos Arvernorum, in Helvios; item Ruthenos Cadurcóſque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominus clandeſtinis nunciis legationibúſque Allobroges ſollicitat; quorum mentes nondum à ſuperiore bello reſediſſe ſperabat. Horum principibus, pecunias; civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LIX.

LIX. Ad hos omnes caſus proviſa erant præſidia cohortium duarum viginti; quæ ex ipsâ coactæ Provinciâ, ab L. Cæſare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii ſuâ ſponte cum finitimis prœlio congreſſi, pelluntur; &, C. Valerio Donotauro Caburi filio, principe civitatis, compluribùſque aliis interfectis, intrà oppida muróſque compelluntur. Allobròges, crebris ad Rhodanum diſpoſitis præſidiis, magnâ cum curâ & diligentiâ ſuos fines tuentur. Cæſar, quòd hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat: & intercluſis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ ſublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas ſuperioribus annis pacaverat; equitéſque ab his accerſit, & levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari conſueverant. Eorum adventu; quòd minùs idoneis equis utebantur; à tribunis militum, reliquiſque, ſed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos ſumit, Germaníſque diſtribuit.

LX. Interea dum hæc geruntur; hoſtium copiæ ex Arvernis, equitéſque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero: quum Cæſar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò faciliùs ſubſidium Provinciæ ferri poſſet; circiter millia paſſuum x ab Romanis, trinis caſtris Vercingetorix conſedit; convocatíſque ad concilium præfectis equitum, *veniſſe tempus victoriæ* demonſtrat: *fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem ſatìs eſſe; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reverſuros, neque finem bellandi facturos. Proinde, agmine impeditos adoriantur. Si pedites ſuis auxilium ferant, atque in eo morentur; iter confici non poſſe: ſin, (id quòd magìs futurum confidat) relictis impedimentis, ſuæ ſaluti conſulant; & uſu rerum neceſſariarum, & dignitate ſpoliatum iri. Nam, de equitibus hoſtium; quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare. Id quo majòre faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habìturum, & terrori hoſtibus futurum.* Conclamant equites *ſanctiſſimo jurejurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hoſtium agmen perequitâſſet.*

LXI. Probatâ re, atque omnibus jurejurando adactis; poſtero die, in tres partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies à duobus lateribus oſtendunt; una à primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæſar ſuum quoque equitatum tripartitò diviſum ire contra hoſtem jubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. Conſiſtit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte noſtri laborare, aut graviùs premi videbantur; eò ſigna inferri Cæſar, aciémque converti jubebat: quæ res & hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, ſummum jugum nacti, hoſtes loco depellunt: fugientes, uſque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat, perſequuntur; compluréſque interficiunt. Quâ re animadversâ; reliqui, ne circumvenirentur veriti, ſe fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſſimi Ædui capti, ad Cæſarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controverſiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui, poſt defectionem Litavici, pedeſtribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæſaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXII. Fugato omni equitatu; Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris collocaverat, reduxit; protinúſque Aleſiam, quod eſt oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeritérque impedimenta ex caſtris educi, & ſe ſubſequi juſſit. Cæſar, impedimentis in proximum collem deductis, duabúſque legionibus præſidio relictis, ſequutus, quantum diei tempus eſt paſſum; circiter III millibus hoſtium ex noviſſimo agmine interfectis, altero die ad Aleſiam caſtra fecit. Perſpecto urbis ſitu, perterritíſque hoſtibus; quòd equitatu, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulſi: adhortatus ad laborem milites, Aleſiam circumvallare inſtituit.

LXIII. Ipſum erat oppidum in colle ſummo, admodum edito loco: ut, niſi obſidione, expugnare non poſſe videretur: cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. Ante oppidum planities circiter millia paſſuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto ſpatio,

pari

pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; foſſámque, & maceriam ſex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI millia paſſuum tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita: ibíque caſtella XXIII facta; in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret: hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præſidiis tenebantur.

LXIV. Opere inſtituto; fit equeſtre prœlium in eâ planitie, quam, intermiſſam collibus, III millium paſſuum in longitudinem patere ſuprà demonſtravimus. Summâ vi ab utriſque contenditur. Laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſubmittit; legionéſque pro caſtris conſtituit, ne qua ſubitò irruptio ab hoſtium peditatu fiat. Præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam conjecti, ſe ipſi multitudine impediunt; atque anguſtioribus portis relictis coarctantur. Germani acriùs uſque ad munitiones ſequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, foſſam tranſire & maceriam tranſcendere conantur. Paullùm legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intrà munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne caſtra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis; Germani ſeſe recipiunt.

LXV. Vercingetorix, priuſquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem à ſe equitatum noctu dimittere. Diſcedentibus mandat, ut *ſuam quiſque eorum civitatem adeat: omnéſque, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant: ſua in illos merita* proponit; *obteſtatúrque, ut ſuæ ſalutis rationem habeant; neu ſe de communi libertate optimè meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum* LXXX *delecta ſecum interritura* demonſtrat: *Ratione initâ, frumentum ſe exiguè dierum* XXX *habere, ſed paullo etiam longiùs tolerare poſſe parcendo.* Hic datis mandatis

quâ erat noſtrum opus intermiſſum, ſecundâ vigiliâ ſilentio equitatum dimittit: frumentum omne ad ſe ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, conſtituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulſa copia, viritim diſtribuit: frumentum parcè & paullatim metiri inſtituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exſpectare, & bellum adminiſtrare parat.

LXVI. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis; Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. Foſſam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus ſolum tantundem pateret, quantum ſumma labra diſtabant: reliquas omnes munitiones ab eâ foſsâ pedibus CD reduxit: id hôc conſilio, (quoniam tantum eſſet neceſſariò ſpatium complexus, nec facilè totum opus coronâ militum cingeretur) ne de improviſo aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo advolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos conjicere poſſent. Hôc intermiſſo ſpatio; duas foſſas, XV pedes latas, eâdem altitudine, perduxit: quarum interiorem, campeſtribus ac demiſſis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Poſt eas aggerem, & vallum XII pedum exſtruxit: huic loricam pinnáſque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commiſſuras pluteorum atque aggeris, qui aſcenſum hoſtium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter ſe diſtarent.

LXVII. Erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri neceſſe; diminutis noſtris copiis, quæ longiùs ab caſtris progrediebantur: & nonnunquam opera noſtra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere ſummâ vi conabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abſciſſis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus; perpetuæ foſſæ, quinos pedes altæ, ducebantur: huc illi ſtipites demiſſi; & ab infimo revincti, ne revelli poſſent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter ſe, atque implicati; quò qui intraverant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant: hos, Cippos

pos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem disposítis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim angustiore ad infimum fastigio: huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut non amplius IV digitis ex terrâ eminerent: simul, confirmandi & stabiliendi causâ, singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur: reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: id, ex similitudine floris, Lilium appellabant. Ante hæc, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribúsque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur; quos Stimulos nominabant.

LXVIII. His rebus perfectis: regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci naturâ; XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit; ut ne magnâ quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. Neu cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum XXX pabulum, frumentúmque habere omnes convectum jubet.

LXIX. Dum hæc ad Alesiam geruntur; Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix) convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; millia XXXV: parem numerum Arvernis; adjunctis Eleutheris Cardurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus; XII millia: Bellovacis, X: totidem Lemovicibus: octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Suessionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus; quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem: Atrebatibus, IV millia: Bellocassis,

Lexoviis, Aulercis Eburovicibus; terna: Rauracis, & Boiis; XXX: univerſis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum conſuetudine Armoricæ appellantur; (quo ſunt in numero Curioſolites, Rhedones, Caletes, Oſiſmii, Lemovices, Veneti, Unelli) ſena. Ex his Bellovaci ſuum numerum non contulerunt; quòd ſe ſuo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neque cujuſquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro ejus hoſpitio II millia miſerunt.

LXX. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonſtravimus, fideli atque utili ſuperioribus annis erat uſus in Britanniâ Cæſar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem eſſe juſſerat; jura legéſque reddiderat; atque ipſi Morinos attribuerat. Tanta tamen univerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis vindicandæ, & priſtinæ belli laudis recuperandæ; ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoriâ, moverentur; omnéſque & animo & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recenſebantur; numeróſque inibatur. Præfecti conſtituebantur: Comio Atrebati, Virdumaro, & Eporedorigi Æduis; Vergaſillauno Arverno, conſobrino Vercingetorigis; ſumma imperii tranſditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni, ad Aleſiam proficiſcuntur: nec erat omnium quiſquam, qui aſpectum modò tantæ multitudinis ſuſtinere poſſe arbitraretur: præſertim ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatûs peditatûſque cernerentur.

LXXI. At ii, qui Aleſiæ obſidebantur, præteritâ die, quâ ſuorum auxilia exſpectaverant; conſumpto omni frumento; inſcii quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. Ac variis dictis ſententiis; quarum pars, deditionem; pars, dum vires ſuppeterent, eruptionem cenſebant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus ſingularem ac nefariam crudelitatem. Hic ſummo in Arvernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis; nihil, inquit,

de

de eorum sententiâ dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrûm consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus; inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur; quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam vitæ nostræ jacturam fieri viderem. Sed, in consilio capiendo, omnem Galliam respiciamus; quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX *uno loco interfectis, propinquis consanguineísque animi fore existimatis: si penè in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causâ suum periculum neglexerint; nec stultitiâ ac temeritate vestrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ servituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiâque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animine causâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto; iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctémque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonúmque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopiâ subacti; eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt; neque se hostibus transdiderunt: cujus rei exemplum si non haberemus; tamen libertatis causâ institui, & posteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi, invidiâ adducti, quos famâ nobiles potentésque bello cognoverunt, horum in agris civitatibúsque considere, atque his æternam injungere servitutem? neque enim umquam aliâ conditione bella gesserunt. Quòd si ea, quæ longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam,*

quæ

quæ in provinciam redacta, jure & legibus commutatis, ſecuribus ſubjecta, perpetuâ premitur ſervitute. Sententiis dictis; conſtituunt ut, qui valetudine aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati ſententiam deſcendant: illo tamen potiùs utendum conſilio, ſi res cogat atque auxilia morentur: quàm deditionis aut pacis ſubeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, flentes omnibus precibus orabant, ut ſe in ſervitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæſar, diſpoſitis in vallo cuſtodiis, recipi prohibebat.

LXXII. Interea Comius, reliquíque duces, quibus ſumma imperii permiſſa erat; cum omnibus copiis ad Aleſiam perveniunt: &, colle exteriore occupato, non longiùs D paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die, equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia paſſuum patere demonſtravimus, complent; pedeſtréſque copias, paullùm ab eo loco, abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Aleſiâ deſpectus in campum. Concurritur, his auxiliis viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis, ante oppidum conſidunt; & proximam foſſam cratibus integunt, atque aggere explent; ſéque ad eruptionem atque omnes caſus comparant.

LXXIII. Cæſar omni exercitu ad utramque partem munitionum diſpoſito; ut, ſi uſus veniat, ſuum quiſque locum teneat & noverit: equitatum ex caſtris educi, & prœlium committi jubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummum undique jugum tenebant, deſpectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exſpectabant. Galli, inter equites, raros ſagittarios, expeditóſque levis armaturæ, interjecerant; qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerent, & noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. Ab his complures de improviſo vulnerati, prœlio excedebant. Quum ſuos pugnâ ſuperiores eſſe Galli confiderent, & noſtros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, & ii qui munitionibus

con-

continebantur, & ii qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu ſuorum animos confirmabant. Quòd in conſpectu omnium res gerebatur, neque rectè aut turpiter factum celari poterat; utroſque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ, ad virtutem excitabat. Quum à meridie propè ad Solis occaſum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eóſque propulerunt: quibus in fugam conjectis, ſagittarii circumventi interfectique ſunt. Item ex reliquis partibus noſtri, cedentes uſque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Aleſiâ proceſſerant, mœſti, propè victoriâ deſperatâ, ſe in oppidum receperunt.

LXXIV. Uno die intermiſſo, Galli; atque hôc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto; mediâ nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato; quâ ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo adventu cognoſcere poſſent: crates projicere; fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare; reliquáque, quæ ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ ſignum ſuis Vercingetorix; atque ex oppido educit. Noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuus cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus ſudibúſque, quas in opere diſpoſuerunt, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant; quâ ex parte premi noſtros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſubmittebant.

LXXV. Dum longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: poſtea quàm propiùs ſucceſſerunt; aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ; quum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumvenirentur,

tur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores foſſas explent; diutius in iis rebus adminiſtrandis morati, priùs ſuos diſceſſiſſe cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXVI. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant, conſulunt: locorum peritos adhibent: ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus munitionéſque cognoſcunt. Erat à Septemtrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, noſtri, neceſſariò penè, iniquo loco & leniter declivi caſtra fecerunt: hæc C. Antiſtius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus; duces hoſtium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quóque pacto, agi placeat; occultè inter ſe conſtituunt: adeundi tempus definiunt, quum meridies eſſe videatur. Iis copiis Vergaſillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex caſtris primâ vigiliâ egreſſus, propè confecto ſub lucem itinere, poſt montem ſe occultavit; militéſque ex nocturno labore ſeſe reficere juſſit. Quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea caſtra, quæ ſuprà demonſtravimus, contendit: eodémque tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, & reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperunt.

LXXVII. Vercingetorix ex arce Aleſiæ ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, muſculos, falces, reliquáque, quæ eruptiones causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. Quæ minimè pars firma viſa eſt, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus diſtinetur; nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos noſtros valuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus exſtitit; quòd ſuum periculum in alienâ vident virtute conſiſtere: omnia enim plerumque, quæ abſunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXVIII. Cæſar idoneum locum nactus, quid quâque

que in parte geratur, cognoſcit; laborantibus auxilium ſubmittit. Utriſque ad animum occurrit, unum illud eſſe tempus, quò maximè contendi conveniat. Galli, niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant: Romani, ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium exſpectant. Maximè ad ſuperiores munitiones laboratur, quò Vergaſillaunum miſſum demonſtravimus. Exiguum loci ad declivitatem faſtigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, teſtudine factâ, ſubeunt; defatigatis, invicem integri ſuccedunt. Agger ab univerſis in munitionem conjectus, & aſcenſum dat Gallis, &, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma noſtris, nec vires ſuppetunt.

LXXIX. His rebus cognitis, Cæſar Labienum cum cohortibus VI ſubſidio laborantibus mittit. Imperat, ſi ſuſtinere non poſſit; deductis cohortibus, eruptione pugnet: id, niſi neceſſariò, non faciat. Ipſe adit reliquos: cohortatur, ne labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die atque horâ docet conſiſtere. Interiores, deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex aſcenſu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam reſcindunt.

LXXX. Cæſar mittit primò Brutum adoleſcentem cum cohortibus VI; pòſt cum aliis VII, C. Fabium legatum: poſtremò ipſe, quum vehementiùs pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prœlio, ac repulſis hoſtibus; eò, quò Labienum miſerat, contendit: cohortes IV ex proximo caſtello educit: equitum ſe partem ſequi; partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri jubet. Labienus, poſtquam neque aggeres neque foſſæ vim hoſtium ſuſtinere poterant; coactis unâ de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit, Cæſarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet: accelerat Cæſar, ut prœlio interſit.

LXXXI. Ejus adventu ex colore veſtitûs cognito, quo inſigni in prœliis uti conſueverat; turmíſque equitum

tum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis superioribus hæc declivia & devexa cernebantur: hostes prœlium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux & princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur: signa militaria LXXIV. ad Cæsarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem & fugam suorum; desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidiis, ac toties diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiæ deleri potuissent. De mediâ nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur; reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

LXXXII. Postero die Vercingetorix, concilio convocato; *id se bellum suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis causâ*, demonstrat: &, *quoniam sit fortunæ cedendum: ad utramque rem se illis offerre, seu morte suâ Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint.* Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi; principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset; ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

LXXXIII. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernis missi; quæ imperaret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hyberna mittit; captivorum circiter XX millia Æduis Arverníque reddit. T. Labienum, cum II legionibus & equitatu, in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Basilum,

cum

cum II legionibus, in Rhemis collocat; ne quam á finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antiſtium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum ſingulis legionibus, mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Matiſcone in Æduis ad Ararím, rei frumentariæ causâ, collocat. Ipſe Bibracte hyemare conſtituit. His rebus Cæſaris litteris cognitis, Romæ dierum xx ſupplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore A. HIRTIO.

COACTUS aſſiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ videretur deprecationem habere; difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri Commentarios rerum geſtarum Galliæ, non comparandos ſuperioribus atque inſequentibus ejus ſcriptis, contexui: noviſſiméque, imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci; uſque ad exitum non quidem civilis diſſenſionis, cujus finem nullum videmus; ſed vitæ Cæſaris. Quos utinam qui legent, ſcire poſſent, quàm invitus ſuſceperim ſcribendos; quò faciliùs caream ſtultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantiâ Commentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet: adeóque probantur omnium judicio; ut prærepta, non præbita facultas, ſcriptoribus videatur. Cujus tamen rei major noſtra, quàm reliquorum eſt admiratio: cæteri enim, quàm bene atque emendate; nos etiam, quám facilè atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare, cùm facultas atque elegantia ſumma ſcribendi, tum

tum veriſſima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello intereſſem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæſaris ſermone ſunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſas colligo, ne cum Cæſare conferar; hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quòd me judicio cujuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

I. OMNI Galliâ devictâ; Cæſar quum ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militéſque hybernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli conſilia nunciabantur, conjurationéſque facere. Cujus rei veriſimilis cauſa afferebatur; quòd Gallis omnibus cognitum eſſet, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ reſiſti poſſe Romanis; nec, ſi diverſa bella complures eodem tempore intuliſſent civitates, ſatis auxilii aut ſpatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia perſequenda: non eſſe autem alicui civitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali morâ reliquæ poſſent ſe vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur; Cæſar M. Antonium quæſtorem ſuis præficit hybernis; ipſe equitatûs præſidio, pridie Kal. Jan. ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem XIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum; eíque adjungit legionem XI, quæ proxima fueret. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationéſque facerent.

III. Repentino adventu Cæſaris accidit, quod imparatis disjectiſque accidere fuit neceſſe; ut, ſine timore ullo rura colentes, priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida poſſent: namque etiam illud

lud vulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incendiis ædificiorum intelligi conſuevit, Cæſaris erat interdicto ſublatum: ne aut copiâ pabuli frumentîque, ſi longiùs progredi vellet, deficeretur; aut hoſtes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hoſpitiis confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant. Fruſtra: nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati ſpatium de alienâ potiùs, quàm de domeſticâ ſalute, cogitandi: quâ celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione Bituriges propoſitâ, quum ſibi viderent clementiâ Cæſaris reditum patere in ejus amicitiam; finitimáſque civitates ſine ullâ pœnâ dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe; idem fecerunt. Cæſar militibus, pro tanto labore ac patientiâ; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſimè permanſerant in labore; ducenos ſeſtertios: centurionibus, II millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur; legionibúſque in hybernâ remiſſis, ipſe ſe recipit die XL Bibracte.

IV. Ibi quum jus diceret; Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Quâ re cognitâ; quum non amplius X & VIII dies in hybernis eſſet commoratus, legiones XIV & VI ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causâ, ſuperiore Commentario demonſtratum eſt. Ita cum II legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. Quum fama exercitûs ad hoſtes eſſet perlata; calamitate ceterorum ducti Carnutes; deſertis vicis oppidíſque, quæ, tolerandæ hyemis causâ, conſtitutis repentè exiguis ad neceſſitatem ædificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiſerant) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempeſtates quum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit: atque in tecta, partim Gallorum; partim quæ, conjectis celeriter ſtramentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inædificata;

dificata; milites contegit. Equites tamen, & auxiliarios pedites, in omnes partes mittit, quaſcumque petîſſe dicebantur hoſtes: nec fruſtra; nam plerumque magnâ prædâ potiti noſtri revertuntur. Oppreſſi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſylvarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent; diſperſi, magnâ parte amiſsâ ſuorum, diſſipantur in finitimas civitates.

V. Cæſar, tempore anni difficillimo, quum ſatìs haberet convenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantúmque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus æſtivorum nullum ſummum bellum poſſe conflari; C. Trebonium cum 11 legionibus, quas ſecum habebat, in hybernis Genabi collocavit. Ipſe, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgáſque præſtabant) finitimáſque civitates, duce Correo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impreſſionem: pertinere autem non tantùm ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam judicaret, nullam calamitatem ſocios optimè de repubi. meritos accipere: legionem ex hybernis evocat rurſus x1; literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones 11, quas habebat, adduceret; alteràmque ex duabus à T. Labieno accerſit. Ita, quantum hybernorum opportunitas, bellíque ratio poſtulabat; perpetuo ſuo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VI. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiſcitur; caſtríſque in eorum finibus poſitis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Equites officio functi, renunciant paucos in ædificiis eſſe inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causâ remanſiſſent, (namque eſſe undique diligenter demigratum) ſed qui, ſpeculandi gratiâ, eſſent remiſſi. A quibus quum quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet

Bello-

Bellovacorum; quódque eſſet conſilium eorum: inveniebat, *Bellovacos omnes, qui arma ferre poſſent, in unum locum conveniſſe: itémque Ambianos, Aulercos, Caletes, Velocaſſes, Atrebates: locum caſtris excelſum, impeditâ circumdatâ palude, delegiſſe; omnia impedimenta in ulteriores ſylvas contuliſſe: complures eſſe principes belli auctores; ſed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei ſummo eſſe odio populi Romani nomen intellexiſſent. Paucis antè diebus, ex his caſtris Comium diſceſſiſſe ad auxilia Germanorum adducenda; quorum & vicinitas propinqua, & multitudo eſſet infinita: conſtituiſſe autem Bellovacos, omnium principum conſenſu, ſummâ plebis cupiditate; ſi, ut diceretur, Cæſar cum* III *legionibus veniret; offerre ſe ad dimicandum; ne, miſeriore ac duriore poſtea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: ſin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegiſſent; pabulatione autem (quæ propter anni tempus, cùm exigua, tum diſjecta eſſet) & frumentatione, & reliquo commeatu, ex inſidiis prohibere Romanos.*

VII. Quæ Cæſar quum, conſentientibus plurimis, cognoviſſet; atque ea quæ proponerentur conſilia, plena prudentiæ, longéque à temeritate barbarorum remota eſſe judicaret; omnibus rebus inſerviendum ſtatuit, quò celeriùs hoſtes, contemptâ ſuorum paucitate, prodirent in aciem: ſingularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, & IX habebat: ſummæ ſpei, delectæque juventutis, XI; quæ octavo jam ſtipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetuſtatis & virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato: rebus iis, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis; animos multitudinis confirmat. Si fortè hoſtes, III legionum numero poſſet elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita conſtituit, ut legio VII, VIII, & IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſuevit) cogeret XI; ne majoris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depoposciſſent. Hâc ratione penè quadrato agmine inſtructo; in conſpectu hoſtium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit.

VIII.

VIII. Quum repentè inſtructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata; ſive certaminis periculo, ſive ſubito adventu, ſeu exſpectatione noſtri conſilii, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, etſi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hoſtium; valle intermiſsâ, magìs in altitudinem depreſsâ, quàm latè patente; caſtra caſtris hoſtium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri; coroníſque pro ratione ejus altitudinis inædificari: foſſam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transjectis conſtratíſque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hoſtis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hôc audaciùs longiùſque tela permitteret; alter, qui propior hoſtem in ipſo vallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioréſque turres impoſuit.

IX. Hujus munitionis duplex erat conſilium: namque & operum magnitudinem, & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum: &, quum pabulatum frumentatúmque longiùs eſſet proficiſcendum, parvis copiis caſtra munitione ipsâ videbat poſſe defendi. Interim, crebrò paucis utrimque procurrentibus, inter bina caſtra palude interjectâ, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut noſtra auxilia Gallorum Germanorúmque tranſibant, acriúſque hoſtes inſequebantur; aut viciſſim hoſtes eandem tranſgreſſi, noſtros longiùs ſubmovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat neceſſe, quum raris disjectiſque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis diſperſi pabulatores circumvenirentur: quæ res etſi mediocre detrimentum jumentorum ac ſervorum noſtris afferebat, tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magìs, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accerſenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametſi numero non ampliùs erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

X.

X. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci naturâ munitis se tenere: neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi nisi à majore exercitu posse: litteras ad Trebonium mittit, ut, quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerseret; atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad se veniret. Ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarúmque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XI. Quod quum quotidie fieret; ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci delectâ manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, sylvestribus locis insidias disponunt; eodémque equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur: cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repentè hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent; cupidiùs insecuti, à peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celeriùs, quàm consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt; amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in susciendâ præfecturâ usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe & præfecto Rhemorum interfecto: nostri detrimento admonentur, diligentiùs exploratis locis stationes disponere, ac moderatiùs cedentem insequi hostem.

XII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitúsque fiebant paludis. Quâ contentione Germani, (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur) quum constantiùs universi paludem transîssent; paucísque resistentibus interfectis, perti-

pertinaciùs reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solùm ii qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longiùs subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt, sæpè amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longiùs profugerent: quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrùm secundis minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

XIII. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis: quum propiùs accessisse legiones, & C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unáque reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum, etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne priùs Romani persequi se inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis ascensu aggrediendos judicabat: neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, nostris militibus instantibus, non possent. Ita, quum paludem impeditam à castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum interciſum animadverteret: pontibus palude constratâ, legiones transducit; celeritérque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit; aciémque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XIV. Barbari, confisi loci naturâ: quum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur; paullatímque copias distributas dimittere non auderent, ne disperſi perturbarentur; in acie permanserunt.

ſerunt. Quorum pertinaciâ cognitâ; Cæſar, xx cohortibus inſtructis, caſtríſque eo loco metatis, muniri jubet caſtra. Abſolutis operibus, legiones pro vallo inſtructas collocat; equites, frænatis equis, in ſtationibus diſponit. Bellovaci, quum Romanos ad inſequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutiùs permanere ſine cibariis eodem loco poſſent; tale conſilium ſui recipiendi inierunt. Faſces, ubi conſederant, [nam, in acie ſedere Gallos conſuêſſe, ſuperioribus commentariis declaratum eſt] ſtramentorum ac virgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, per manus inter ſe tranſditos, ante aciem collocaverunt; extremóque tempore diei, ſigno pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè à conſpectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementiſſimo curſu fugerunt.

XV. Cæſar, etſi diſceſſum hoſtium animadvertere non poterat, incendiis oppoſitis; tamen id conſilium quum fugæ causâ initum ſuſpicaretur, legiones promovet, & turmas mittit ad inſequendum: ipſe veritus inſidias, ne fortè in eodem loco ſubſiſteret hoſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur iniquum; tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum & flammam denſiſſimam timerent; ac, ſi qui cupidiùs intraverant, vix ſuorum ipſi priores partes animadverterent equorum; inſidias veriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris ſimul calliditatíſque plenâ, ſine ullo detrimento, millia non ampliùs x progreſſi hoſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. Inde, quum ſæpe in inſidiis equites peditéſque diſponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVI. Quod quum crebriùs accideret; ex captivo quodam comperit Cæſar, Correum Bellovacorum ducem, fortiſſimorum millia VI peditum delegiſſe, equitéſque ex omni numero mille, quos in inſidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, Cæſar legiones plures, quàm ſolebat, educit; equitatúmque, quem præſidio pabulatoribus mittere ſemper conſueverat, præmittit: huic interponit

auxilia levis armaturæ: ipſe cum legionibus, quàm poteſt maximè, appropinquat. Hoſtes in inſidiis diſpoſiti, quum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam, non ampliùs patentem in omnes partes paſſibus M; ſylvis undique impeditiſſimis, aut altiſſimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium conſilio, ad prœliandum animo atque armis parati; quum, ſubſequentibus legionibus, nullam dimicationem recuſarent; turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum ſibi Correus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſtimaret, primùm cum paucis ſe oſtendit; atque in proximas turmas impetum facit. Noſtri conſtanter incurſum ſuſtinent inſidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equeſtribus prœliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur. Quum, diſpoſitis turmis, invicem rari prœliarentur: neque ab lateribus circumveniri ſuos paterentur: erumpunt cæteri, Correo prœliante, ex ſylvis. Fit magnâ contentione diverſum prœlium: quod quum diutiùs pari Marte iniretur; paullatim ex ſylvis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui; turmíſque noſtrorum interpoſiti, conſtanter prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio poſtulabat prœlii; qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quòd nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebríque eodem tempore & noſtris & hoſtibus nuncii afferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. Quâ re cognitâ; præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrimè prœliantur: ne, ſi tardiùs rem geſſiſſent, victoriæ gloriam communicâſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diverſis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. Victi tamen propulsíque; majore parte amiſsâ, conſternati, quò fors tulerat, confugiunt; partim ſylvis petitis, partim flumine: qui tamen

men in fugâ à noſtris acriter inſequentibus conficiuntur; quum interim nullâ calamitate victus Correus, excedere prœlio, ſylváſque petere, aut, invitantibus noſtris ad deditionem potuit adduci, quin fortiſſimè prœliando, compluréſque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in ſe tela conjicere.

XVII. Tali modo re geſtâ: recentibus prœlii veſtigiis ingreſſus Cæſar; quum victos tantâ calamitate exiſtimaret hoſtes, nuncio accepto, locum caſtrorum relicturos; quæ non longiùs ab eâ cæde abeſſe plùs minùs VIII millibus paſſuum dicebantur: tametſi flumine impeditum tranſitum videbat, tamen, exercitu tranſducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates; repentè ex fugâ paucis, atque his vulneratis, receptis, qui ſylvarum beneficio caſum evitaverant; omnibus adverſis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amiſſo equitatu & fortiſſimis peditibus; quum adventare Romanos exiſtimarent, conſilio repentè cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obſidéſque ad Cæſarem mittantur.

XVIII. Hôc omnibus probato conſilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos; à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat: ceteri è veſtigio mittunt ad Cæſarem legatos; petúntque, *ut eâ pœnâ ſit contentus hoſtium, quam, ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſuâ clementiâ atque humanitate numquam profecto eſſet iliaturus: afflictas opes, equeſtri prœlio, Bellovacorum eſſe: delectorum peditum multa millia interiiſſe: vix refugiſſe nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum eſſe conſecutos; quòd Correus, auctor belli, concitator multitudinis, eſſet interfectus: numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuiſſe.* Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar; *eodem tempore, ſuperiore anno, Bellovacos cæteráſque Galliæ civitates ſuſcepiſſe bellum: pertinaciſſimè hos ex omnibus in ſententiâ permanſiſſe, neque ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos: ſcire atque intelligere ſe, cauſam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, ut, invitis principibus, reſiſtente ſenatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum conci-*

tare & gerere posset: sed tamen se contentum fore eâ pœna, quam sibi ipsi contraxissent.

XIX. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt; obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant; imperata faciunt: excepto Comio; quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ citeriore jus dicente; quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ judicavit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset; &, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; & centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quòd, insidiis cognitis, plura, quàm viderant, extimescebant. Quo facto; statuisse Comius dicebatur nunquam in conspectu cujusquam Romani venire.

XX. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar; quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diversissimam partem Galliæ: quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionémque XII, quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias

lonias civium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret decurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppreſſi. Ipſe ad devaſtandos depopulandóſque fines Ambiorigis proficiſcitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperâſſet; proximum ſuæ dignitati eſſe ducebat, adeò fines ejus vaſtare civibus, ædificiis, pecore; ut odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimiſiſſet; atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vaſtâſſet; magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum 11 legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat; neque imperata umquam, niſi exercitu coacta, faciebat.

XXI. Interim C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem conveniſſe hoſtium in fines Pictonum, litteris nunciiſque Duracii cognoviſſet, qui perpetuò in amicitiâ Romanorum permanſerat, quum pars quædam civitatis ejus defeciſſet; ad oppidum Limonem contendit. Quò quum adventaret; atque ex captivis certiùs cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet; caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognoviſſet; copiis omnibus ad legiones converſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Quum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet; &, magno ſuorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuiſſet; rurſus ad obſidendum Limonem redit.

XXII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recepit, obſidibus firmat; litteríſque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito; deſperatâ ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet & Roma-

num externum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere ac timere oppidanos; repentè eo ex loco cum copiis recedit: nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias tranſduxiſſet. Fabius, etſi nondum in conſpectu venerat hoſtibus, neque ſe cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potiſſimùm credidit, hoſtes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatúmque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in eadem ſe reciperet caſtra. Conſequuntur equites noſtri, ut erat præceptum; invadúntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritóſque ſub ſarcinis in itinere aggreſſi; magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene geſtâ, ſe recipiunt in caſtra.

XXIII. Inſequenti nocte Fabius equites præmittit, ſic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum conſequeretur ipſe. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, ſingularis & animi & prudentiæ vir, ſuos hortatur; agmenque hoſtium conſecutus, turmas partim idoneis locis diſponit, partim equitum prœlium committit. Conſiſtit audaciùs equitatus hoſtium, ſuccedentibus ſibi peditibus; qui toto agmine ſubſiſtentes, equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. Fit prœlium atrox certamine. Namque noſtri, contemptis pridie ſuperatis hoſtibus; quum ſubſequi legiones meminiſſent; & pudore cedendi, & cupiditate celeriùs per ſe conficiendi prœlii, fortiſſimè contra pedites prœliantur: hoſtéſque, nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridie cognoverant; delendi equitatûs noſtri nacti occaſionem videbantur. Quum aliquamdiu ſummâ contentione dimicaretur; Dumnacus inſtruit aciem, quæ ſuis eſſet equitibus invicem præſidio. Tum repentè confertæ legiones in conſpectu hoſtium veniunt. Quibus viſis, perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore diſcurſúque paſſim fugæ ſe mandant. At noſtri equites, qui

qui paullò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant; lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi; quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent; tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXIV. Quâ ex fugâ, quum constaret Drapetem Senonem, (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum v millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere: unáque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse: quem in superiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos persequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXV. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquásque proficiscitur civitates; quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse acciſas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato verò spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Quâ in re, summa felicitas celeritásque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui, sæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veniunt in deditionem: cæteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur; auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionúmque, imperata sine morâ faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitánsque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.

XXVI. At Drapes unáque Luterius, quum legiones Caniniúmque adesse cognoscerent; nec se sine certâ pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandíque

facultatem haberent: consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset; sempérque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanósque sibi conjungit.

XXVII. Quò quum confestim C. Caninius venisset; animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ, si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit; à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod quum animadverterent oppidani; miserrimâque Alesiæ memoriâ solliciti, similem casum obsessionis vererentur; maximéque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relictâ copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato; proximâ nocte, 11 millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati; ex finibus Cadurcorum (qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant; partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant) magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur; quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

XXVIII. Magnâ copiâ frumenti comparatâ; considunt Drapes & Luterius non longiùs ab oppido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispo-

sitis

ſitis ibi præſidiis; horâ noctis circiter x, ſylveſtribus anguſtiſque itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit: quorum ſtrepitum vigiles caſtrorum quum ſenſiſſent; exploratoréſque miſſi, quæ agerentur, renunciâſſent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia: quæ noſtri ut viderunt; acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit indè cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra.

XXIX. Re bene geſtâ; Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete eſſe in caſtris a millibus non ampliùs x. Quâ re ex compluribus cognitâ: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi poſſe; magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanóſque pedites, ſummæ velocitatis omnes, ad caſtra hoſtium præmittit: ipſe legionem unam in trina caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit. Quum propiùs hoſtem acceſſiſſet: ab exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit; caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſſe demiſſa; at Germanos, equitéſque, imprudentibus omnibus, de improviſo advolâſſe, & prœlium commiſiſſe. Quâ re cognitâ; legionem armatam inſtructámque adducit. Ita, repentè, omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. Quod ubi accidit; Germani, equitéſque, ſignis legionis viſis, vehementiſſimè prœliantur. Confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt. Omnibus aut interfectis aut captis; magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipſe eo prœlio Drapes.

XXX. Caninius, feliciſſimè re geſtâ, ſine ullo penè militis vulnere; ad obſidendos oppidanos revertitur. Externóque hoſte deleto; cujus timore augere præſidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat adminiſtrari. Venit eòdem cum

ſuis copiis poſtero die C. Fabius; partémque oppidi ſumit ad obſidendum.

XXXI. Cæſar interim M. Antonium quæſtorem, cum cohortibus XV, in Bellovacis reliquit; ne qua rurſus novorum conſiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipſe reliquas civitates adit: obſides plures imperat: timentes omnium animos conſolatione ſanat. Quum in Carnutes veniſſet; quorum in civitate, ſuperiore Commentario, Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum: quòd præcipuè eos, propter conſcientiam facti, timere animadvertebat; quò celeriùs civitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius & concitatorem belli Guturvatum ad ſupplicium depoſcit: qui, etſi ne civibus quidem ſuis ſe committebat; tamen celeriter, omnium curâ quæſitus, in caſtra perducitur. Cogitur in ejus ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum concurſu; qui omnia pericula & detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeò ut verberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur.

XXXII. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete & Luterio geſta eſſent; quóque in conſilio permanerent oppidani. Quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ pœnâ eſſe afficiendam judicabat; ne univerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam, putaret; nevé hôc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ provinciæ; quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui juſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu, quàm poteſt celerrimè, ad Caninium contendit.

XXXIII. Quum, contra exſpectationem omnium, Cæſar Uxellodunum veniſſet, oppidúmque operibus clauſum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione poſſe; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoviſſet; aquâ prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ penè totum montem cingebat,

in

in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci naturâ prohibebat; sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ; Cæsar, sagittariis funditoribúsque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aquâ fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab eâ parte, quæ, ferè pedum CCC intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hóc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret; non sine magno periculo, è regione ejus vineas agere adversùs montem, & aggeres struere cœpit; magno cum labore, & continuâ dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes, sine periculo prœliabantur: multósque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos, ab aggere & vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantùm pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XXXIV. Quo malo perterriti oppidani; cupas sevo, pice, scandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè prœliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma exsistit; quæcunque enim per locum præcipitem missa

missa erant ; ea, vineis & aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contrà nostri, quanquam periculoso genere prœlii, locóque iniquo premebantur ; tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitûs nostri ; magnúsque utrimque clamor oriebatur : ita, quàm quisque poterat maximè insignis, quò notior testatiórque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat.

XXXV. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret ; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, &, simulatione mœnium occupandorum clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani ; quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari ; revocant ab impugnandis operibus armatos, murísque disponunt. Ita nostri, sine prœlio facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani ; &, jam magnâ parte suorum siti amissâ, in sententiâ permanerent ; ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt atque aversæ. Quo facto repentè fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti, se transdiderunt.

XXXVI. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret ; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse ; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent : exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit : vitam concessit ; quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui ; sive indignatione & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio scripsi ; quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat : quòd nusquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet

deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ullâ vinctum ad Cæsarem duxit.

XXXVII. Labienus interim in Treviris equestre prœlium secundum facit: compluribúsque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversùs Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum; qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solúsque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Eâ re cognitâ, Cæsar; quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret; judicarétque, superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adîsset, sed per P. Crassum quâdam ex parte devicisset: cum 11 legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum: quam rem, sicut cætera, celeriter felicitérque confecit; namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidésque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio & C. Trebonio & P. Vatinio & Q. Tullio legatis: duas in Æduos misit, quorum in omni Galliâ summam esse auctoritatem sciebat: 11 in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: 11 reliquas in Lemovicum finibus non longè ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provinciâ moratus; quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; hybernátque Nemetocennæ.

XXXVIII. Ibi cognoscit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hyberna venisset, civitásque Atrebatum in officio maneret;

maneret; Comius, qui poſt illam vulnerationem, quam ſuprà commemoravimus, ſemper ad omnes motus paratus ſuis civibus eſſe conſuêſſet; ne conſilia belli quærentibus auctor armorum dúxque deeſſet; parente Romanis civitate, cum ſuis equitibus ſe ſuóſque latrociniis alebat; infeſtíſque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat.

XXXIX. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus Quadratus; qui cum eo hyemaret. Hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam virtutem, quæ ſingularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque, diſpoſitis inſidiis, ſæpiùs ejus equites aggreſſus, ſecunda prœlia faciebat. Noviſſimè, quum vehementiùs contenderetur: ac Voluſenus, ipſius intercipiendi Comii cupiditate, pertinaciùs eum cum paucis inſecutus eſſet; ille autem fugâ vehementi Voluſenum produxiſſet longiùs: repentè omnium ſuorum invocat fidem atque auxilium, ne ſua vulnera, per fidem impoſita, paterentur inulta: converſóque equo, ſe à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites: paucóſque noſtros convertunt atque inſequuntur. Comius incenſum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceâque infeſtâ medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato; non dubitant noſtri reſiſtere, & converſi hoſtem pellere. Quod ubi accidit; complures hoſtium, magno noſtrorum impetu pulſi, vulnerantur; & partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Comius autem; ſive expiato ſuo dolore, ſive magnâ parte amiſsâ ſuorum: legatos ad Antonium mittit, ſéque & ibi futurum ubi præſcripſerit, & ea facturum quæ imperaverit, obſidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cujuſquam Romani. Quam poſtulationem Antonius, quum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

Scio

Scio Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos Commentarios confeciſſe: quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum; propterea quòd inſequens annus L. Paullo, C. Marcello Conſulibus, nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar exercitúſque eo tempore fuiſſent; pauca ſcribenda, conjungendáque huic Commentario ſtatui.

XL. Cæſar quum in Belgio hyemaret, unum illud propoſitum habebat; continere in amicitiâ civitates, nulli ſpem aut cauſam dare armorum: nihil enim minus volebat, quàm ſub deceſſum ſuum neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti periculo ſuſciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defeſſam tot adverſis prælíis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit.

XLI. Ipſe, hybernis peractis, contra conſuetudinem, in Italiam quàm maximis itineribus eſt profectus; ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæſtoris ſui commendaret ſacerdotii petitionem: contendebat enim gratiâ, cum libenter pro homine ſibi conjunctiſſimo, quem paullò antè præmiſerat ad petitionem; tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæſaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etſi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minùs juſtam ſibi cauſam municipia & colonias adeundi exiſtimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium ſuum Antonio præſtitiſſent: ſimúlque ſe & honorem ſuum in inſequentis anni commendaret petitione; propterea quòd inſolenter adverſarii ſui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Conſules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæſaris exſpoliarent; ereptum Ser. Galbæ conſulatum, quum is multo plus gratiâ ſuffragiíſque valuiſſet, quòd ſibi conjunctus & familiaritate & neceſſitudine legationis eſſet.

XLII.

XLII. Exceptus eſt Cæſaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis, incredibili honore atque amore: tum primùm enim veniebat ab illo univerſæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorúmque omnium, quà Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obviàm procedebat: hoſtiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis ſtratis fora templáque occupabantur; ut vel exſpectatiſſimi triumphi lætitia præcipi poſſet. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

XLIII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percucurriſſet, ſummâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibúſque ex omnibus hybernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus eſt, ibíque exercitum luſtravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad conſulatûs petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatìs eſſe ad mutationem locorum propter ſalubritatem exiſtimabat. Ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis ſuis ſollicitari: certiórque fiebat, id agi paucorum conſiliis, ut, interpoſitâ ſenatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs ſpoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra ſenatûs auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis ſententiis Patrum Conſcriptorum cauſam ſuam facilè obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, quum Cæſaris cauſam dignitatemque defendendam ſuſcepiſſet, ſæpe erat ſenatui pollicitus; *ſi quem timor armorum Cæſaris læderet, & quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent; diſcederet uterque ab armis, exercitúſque dimitteret: fore eo pacto liberam, & ſui juris civitatem.* Neque hoc tantùm pollicitus eſt; ſed etiam per ſe ſenatûs diſceſſionem facere cœpit: quod ne fieret, conſules amicíque Pompeii interceſſerunt: atque, ita rem moderando, diſceſſerunt.

XLIV. Magnum hoc teſtimonium ſenatûs erat univerſi; conveniénſque ſuperiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Cæſaris dignitatem; contra legem Pompeii & Craſſi, retulerat ante tempus ad

ad ſenatum de Cæſaris provinciis: ſententiiſque dictis; diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Cæſaris invidiâ quærebat; ſenatus frequens in alia omnia tranſiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæſaris; ſed admonebantur, quò majores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet ſenatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent.

XLV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare mitteretur. Neque obſcurè hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat, confectam ex delectu provinciæ Cæſaris; tamquam ex ſuo numero, dedit. Cæſar tamen, quum de voluntate adverſariorum ſuorum nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit; & ex ſuo numero decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex ſenatûſconſulto jubet tranſdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidiis decima quinta deducebatur: ipſe exercitum diſtribuit per hyberna; C. Trebonium, cum legionibus IV. in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam: ſi Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet; exercitibus continerentur.

XLVI. Ipſe in Italiam profectus eſt. Quò quum veniſſet; cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones II, ab ſe remiſſas, quæ ex ſenatûſconſulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio tranſditas atque in Italiâ retentas eſſe. Hôc facto; quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæſarem pararentur; tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potiùs diſceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMUS.

1. LITTERIS [à Fabio] C. Cæſaris, conſulibus redditis; ægre ab iis impetratum eſt, ſummâ tribunorum plebis contentione, ut in ſenatu recitarentur; ut verò ex litteris ad ſenatum referretur, impetrari non potuit. Referunt conſules de rep. [in civitate] L. Lentulus conſul *ſenatûs reique publicæ ſe non defuturum* pollicetur, *ſi audacter ac fortiter ſententias dicere velint: ſin Cæſarem reſpiciant, atque ejus gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus; ſe ſibi conſilium capturum, neque ſenatûs auctoritati obtemperaturum: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam atque amicitiam receptum.* In eandem ſententiam loquitur Scipio: *Pompeio eſſe in animo, reipub. non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur: ſin cunctetur; atque agat leniùs; nequidquam ejus auxilium, ſi poſtea velit, ſenatum imploraturum.* Hæc Scipionis oratio; quòd ſenatus in urbe habebatur, Pompeiúſque aderat; ex ipſius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam: ut primò M. Marcellus; ingreſ-

ſus

ROMANI IMPERII
TYPUS
OCEANUS HYPER-BOREUS
MARE GERMANICUM
SARMATIÆ sive SCYTHIÆ
GER
MANIA
GAL
LIA
OCEANUS CANTABRI
CUS
MARIS
ATLAN
TICI
PARS
PONTUS EUXINUS
ASIA MINOR
BITHINIA
CAPPA
DOCIA
PAMPHILIA
MARE
MEDITERRANEUM
AFRICÆ PARS
TRIPOLITANA REGIO
ARABIÆ FE
LICIS PARS

ſus in eam orationem, *non oportere antè de repub. ad ſenatum referri, quàm delectus totâ Italiâ habiti, & exercitus conſcripti eſſent; quo præſidio, tutò & liberè ſenatus, quæ vellet, decernere auderet:* Ut M. Calidius; qui cenſebat, *ut Pompeius in ſuas provincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa: timere Cæſarem, abreptis ab eo* II *legionibus, ne ad ejus periculum reſervare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur:* Ut M. Rufus; qui ſententiam Calidii, paucis ferè mutatis verbis, ſequebatur. Ii omnes, convitio L. Lentuli conſulis correpti exagitabantur. Lentulus, ſententiam Calidii pronunciaturum ſe omnino negavit. Marcellus, perterritus convitiis, à ſuâ ſententiâ diſceſſit. Sic vocibus conſulis, terrore præſentis exercitûs, minis amicorum Pompeii, plerique compulſi; inviti & coacti, Scipionis ſententiam ſequuntur: *Utì ante certam diem Cæſar exercitum dimittat: ſi non faciat, eum adverſus rempubl. facturum videri.* Intercedunt M. Antonius, Q. Caſſius, tribuni plebis. Refertur confeſtim de interceſſione tribunorum; dicuntur ſententiæ graves: ut quiſque acerbiſſimè crudeliſſiméque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæſaris collaudatur.

II. Miſſo ad veſperum ſenatu; omnes, qui ſunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in poſterum confirmat; ſegniores caſtigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, ſpe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare, accerſuntur. Completur urbs ad jus comitiorum. Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici conſulum, neceſſarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæſare gerebant; coguntur in ſenatum: quorum vocibus & concurſu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur, pleriſque verò liberè decernendi poteſtas eripitur. Pollicetur L. Piſo Cenſor, ſeſe iturum ad Cæſarem; item L. Roſcius prætor; qui de his rebus eum doceant: ſex dies ad eam rem conficiendam ſpatii poſtulant. Dicuntur etiam à nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui voluntatem ſenatûs ei proponant.

III.

III. Omnibus his reſiſtitur; omnibúſque oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & ſpe exercitûs ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur; ſéque alterum fore Syllam inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperii redeat. Scipionem eadem ſpes provinciæ atque exercituum impellit; quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul, judiciorum metus; adulatio atque oſtentatio ſui, potentium; qui in republicâ judiciiſque tum plurimum pollebant. Ipſe Pompeius, ab inimicis Cæſaris incitatus, & quòd neminem dignitate ſecum exequari volebat; totum ſe ab ejus amicitiâ averterat; & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæſari: ſimul infamiâ II legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ Syriæque ad ſuam potentiam dominatúmque converterat, rem ad arma deduci ſtudebat.

IV. His de cauſis aguntur omnia ruptim, atque turbaté. Neque docendi Cæſaris, propinquis ejus ſpatium datur. Nec tribunis plebis, ſui periculi deprecandi; neque etiam extremi juris interceſſione retinendi, quod L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur. Sed de ſuâ ſalute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, niſi penè in ipſo urbis incendio, atque deſperatione omnium ſalutis, latorum audaciâ, numquam antè diſceſſum eſt; *Dent operam conſules, prætores, tribuni plebis, quique pro conſulibus ſunt ad urbem; ne quid reſpublica detrimenti capiat.* Hæc S. C. perſcribuntur, a. d. VII Id. Januar. Itaque V primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, quâ ex die conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali; & de imperio Cæſaris, & de ampliſſimis viris tribunis plebis, graviſſimè acerbiſſiméque decernitur. Profugiunt ſtatim ex urbe tribuni plebis, ſeſéque ad Cæſarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ; exſpectabátque ſuis leniſſimis poſtulatis

poſtulatis reſponſa; ſi qua hominum æquitate res ad otium deduci poſſet.

V. Proximis diebus habetur ſenatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit; ſenatûs virtutem conſtantiámque collaudat; copias ſuas exponit; legiones habere ſeſe paratas x; præterea cognitum compertùmque ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarem milites; neque iis poſſe perſuaderi, ut eum defendant aut ſequantur. De reliquis rebus ad ſenatum refertur: totâ ut Italiâ delectus habeantur: Fauſtus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur; pecunia utì ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Jubâ, ut ſocius ſit atque amicus: Marcellus verò, paſſurum ſe in præſentiâ negat. De Fauſto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perſcribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria: L. Domitio, Gallia; Philippus & Marcellus, privato conſilio prætereuntur; neque eorum ſortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur: neque exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatíque, votis nuncupatis, exeant. Conſules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiſcuntur: lictoréſque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetuſtatis exempla. Totâ Italiâ delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia divina & humana jura permiſcentur.

VI. Quibus rebus cognitis, Cæſar apud milites concionatur: *Omnium temporum injurias inimicorum in ſe* commemorat, *à quibus diductum & depravatum Pompeium* queritur, *invidiâ atque obtrectatione laudis ſuæ: cujus ipſe honori & dignitati ſemper faverit, adjutórque fuerit. Novum in Rep. introductum exemplum* queritur, *ut tribunicia interceſſio armis notaretur atque opprimeretur, quæ ſuperioribus annis eſſet reſtituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ poteſtate, tamen interceſſionem liberam reliquiſſe; Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe videatur: dona etiam, quæ antè habuerat, ademiſſe. Quotieſcunque ſit decretum,* Darent operam magiſtratus, ne quid reſpublica detrimenti caperet

caperet *(quâ voce, & quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus) factum in perniciosis legibus, in vi Tribuniciâ, in secessione populi, templis locísque editioribus occupatis; (atque hæc superioris ætatis exempla, expiata Saturnini atque Gracchorum casibus* docet) *Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta.* Hortatur: *cujus Imperatoris ductu* IX *annis Remp. felicissimè gesserint, plurimáque prœlia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniámque pacaverint: ut ejus existimationem dignitatémque ab inimicis defendant.* Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites; (hanc enim initio tumultûs evocaverat: reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse Imperatoris sui Tribunorúmque pl. injurias defendere.

VII. Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur; ibíque Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hybernis evocat, & subsequi jubet. Eò L. Cæsar adolescens venit: cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei causâ venerat; habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat; *Velle Pompeium se Cæsari purgatum; ne ea, quæ reipubl. causâ egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reipubl. commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque, pro suâ dignitate, debere & studium & iracundiam suam reipubl. dimittere; neque adeò graviter irasci inimicis: ne, quum illis nocere se speret, reipubl. noceat.* Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus, prætor Roscius agit cum Cæsare; sibíque Pompeium commemorâsse demonstrat.

VIII. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur; tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur: petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, possent: *Sibi semper reipubl. primam fuisse dignitatem, vitâque potiorem. Dolúisse se, quòd populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis exter-*

extorqueretur; ereptóque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cujus abſentis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſſet: tameh hanc honoris jacturam ſui, reip. causâ, æquo animo tuliſſe. Quum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidem impetraviſſe. Totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones II, *quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ: civitatem eſſe in armis. Quónam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati, reipubl. causâ. proficiſcatur Pompeius in ſuas provincias: ipſi exercitus demittant: diſcedant in Italiâ omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis reſpub. Senatui populóque R. permittatur. Hæc quò facilius, certíſque conditionibus fiant, & jurejurando ſanciantur; aut ipſe propiùs accedat, aut ſe patiatur accedere: fore, utì per colloquia omnes controverſiæ componantur.*

IX. Acceptis mandatis Roſcius cum L. Cæſare Capuam pervenit, ibíque conſules Pompeiúmque invenit: poſtulata Cæſaris renunciat. Illi re deliberatâ, reſpondent; ſcriptáque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat ſumma: *Cæſar in Galliam reverteretur: Arimino excederet; exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. Interea quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum, quæ polliceretur; non intermiſſuros Conſules Pompeiúmque delectus.*

X. Erat iniqua conditio poſtulare, ut Cæſar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipſum, & provincias & legiones tenere alienas: exercitum Cæſaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, ſe in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus ſit, definire: ut ſi, peracto Cæſaris conſulatu, Pompeius profectus non eſſet; nullâ tamen mendacii religione obſtrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri; magnam pacis deſperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus V, Arretium mittit: ipſe Arimini cum II ſubſiſtit, ibíque delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam, ſingulis cohortibus occupat.

XI.

XI. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem; Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito; diffisus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis; confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit, Auximúmque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectúmque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent, *sui judicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibúsque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui.* Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt; commissóque prœlio, deseriter à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque unà cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, séque eorum facti memorem fore pollicetur.

XII. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repentè terror invasit; ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret: Cæsar enim adventare, jamjámque adesse ejus equites falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apuliâ hybernorum causâ dispoſuerat. Delectus intrà urbem

bem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primùm sese confirmant & colligunt; delectúmque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatoréſque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, & se sequi jussit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, circùm familiares conventus Campaniæ, custodiæ causâ, distribuit.

XIII. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt; exercitúmque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo; quod oppidum Labienus constituerat, suâque pecuniâ exædificaverat; ad eum legati veniunt: quæque imperaverit, sese cupidissimè facturos pollicentur: milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortéſque secum abducere conatus, à magnâ parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ; à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipsum dimittit: item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsarémque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes ex Albâ, ex Marsis & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat.

XIV. Recepto Asculo, expulsóque Lentulo; Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectúmque institui jubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causâ moratus, Corfinium contendit. Eò quum venisset; cohortes V, præmissæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant; qui erat ab oppido,

millia paſſuum circiter III. Ibi cum antecurſoribus Cæſaris prœlio commiſſo, celeriter Domitiani à ponte repulſi ſe in oppidum receperunt. Cæſar, legionibus tranſductis, ad oppidum conſtitit; juxtáque murum caſtra poſuit.

XV. Re cognitâ, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno propoſito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut ſibi ſubveniat: *Cæſarem duobus exercitibus, & locorum anguſtiis, facilè intercludi poſſe; frumentóque prohiberi: quod niſi fecerit; ſe, cohortéſque amplius XXX, magnúmque numerum ſenatorum atque equitum Romanorum in periculum eſſe venturum.* Interim ſuos cohortatus, tormenta in muris diſponit; certáſque cuique partes, ad cuſtodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur, quaterna in ſingulos jugera, & pro ratâ parte centurionibus evocatíſque.

XVI. Interim Cæſari nunciatur Sulmonenſes, (quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abeſt) cupere ea facere, quæ vellet: ſed à Q. Lucretio ſenatore & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præſidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenſes, ſimul atque noſtra ſigna viderunt, portas aperuerunt; univerſíque & oppidani & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro ſe dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæſarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo conjunxit, Attiúmque incolumem dimiſit.

XVII. Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquáſque copias exſpectare inſtituit. Eo triduo, legio VIII ad eum venit; cohortéſque ex novis Galliæ delectibus, XXII; equitéſque à rege Norico, circiter CCC; quorum adventu, altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præfecit. Reliquis diebus, oppidum vallo caſtelliſque circummunire inſtituit: cujus operis maximâ parte effectâ,

tâ, eodem ferè tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XVIII. Litteris perlectis; Domitius dissimulans, in concilio pronunciat *Pompeium celeriter subsidio venturum*: hortatúrque eos, ne animo deficiant; quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcanò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliúmque fugæ capere instituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret; atque omnia trepidantiùs timidiúsque ageret, quàm superioribus diebus consuêsset; multúmque cum suis, consiliandi causâ, secretò præter consuetudinem colloqueretur; concilia conventúsque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularíque non potuit. Pompeius enim rescripserat; *sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret.* Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XIX. Divulgato Domitii consilio; milites, qui erant Corfinii, primâ vesperâ secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionésque atque honestissimos sui generis, colloquuntur; *obsideri se à Cæsare; opera munitionésque propè esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiduciâ permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere.* Ab his primò Marsi dissentire incipiunt; eámque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantáque inter eos dissensio extitit, ut manum conserere atque armis dimicare conarentur: pòst paullò tamen, internunciis ultro citróque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fugâ cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatósque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, *sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere.*

XX. Quibus rebus cognitis, Cæsar; etsi magni interesse arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortésque ad se in castra transducere; ne qua aut largitio-

nibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quòd sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentiâ, oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murósque asservari jubet: ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit; non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibúsque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum & præfectos circummittit; atque hortatur, non solùm ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Corfinienfibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quosque eventus exciperet.

XXI. Quartâ vigiliâ circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibúsque nostris colloquitur: *velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire.* Factâ potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo priùs Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute suâ orat atque obsecrat, *sibi ut parcat: veterémque amicitiam* commemorat: *Cæsarísque in se beneficia* exponit; *quæ erant maxima: quòd per eum in collegium pontificum venerat: quòd provinciam Hispaniam ex præturâ habuerat; quòd in petitione consulatûs ab eo erat sublevatus.* Cujus orationem Cæsar interpellat: *Se non maleficii causâ ex provinciâ egressum, sed utì se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. eâ re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se & populùm Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.* Cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat, petit, *quòd de suâ salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suæ spem solatio: adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ duriùs consulere cogantur.* Factâ potestate, discedit.

XXII.

XXII. Cæſar, ubi illuxit, omnes ſenatores, ſenatorúmque liberos, tribunos militum, equitéſque Romanos, ad ſe produci jubet. Erant ſenatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæſtor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliíque complures adoleſcentes, & magnus numerus Equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, à contumeliis militum conviciiſque prohibet. Pauca apud eos loquitur; quòd *ſibi, à parte eorum, gratia relata non ſit, pro ſuis in eos maximis beneficiis.* Dimittit omnes incolumes. Seſtertiûm ſexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum depoſuerat, allatum ad ſe ab Duum-viris Corfinienſibus, Domitio reddit; ne continentior in vitâ hominum, quàm in pecuniâ, fuiſſe videatur; etſi eam pecuniam publicam eſſe conſtabat, datámque à Pompeio in ſtipendium. Milites Domitianos ſacramentum apud ſe dicere jubet: atque eo die caſtra movet, juſtúmque iter conficit: VII omnino dies ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

XXIII. Pompeius, iis rebus cognitis quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceriâ proficiſcitur Canuſium, atque indè Brundiſium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad ſe cogi jubet: ſervos, paſtores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Albâ cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus prætor Tarracinâ, cum III: quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Bivius Curius; relicto prætore, ſigna ad Curium transferunt, atque ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæſaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius, Cremonâ præfectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Cæſar ad eum remittit cum mandatis: *Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad ſe Brundiſium ſit venturus; intereſſe Reipubl. & communis ſalutis, ſe cum Pompeio colloqui. Neque verò idem perfici longo itineris ſpatio, quum per alios conditiones ferantur; ac ſi coràm de omnibus conditionibus diſceptetur.*

XXIV. His datis mandatis, Brundiſium cum legionibus VI pervenit: veteranis, III; reliquis, quas ex novo dilectu confecerat, atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes protinus à Corſinio in Siciliam miſerat. Reperit conſules Dyrrachium profectos, cum magnâ parte exercitus; Pompeium remanere Brundiſii, cum cohortibus XX: neque certum inveniri poterat, obtinendine causâ Brundiſii ibi remanſiſſet; quò faciliùs omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibúſque Græciæ, in poteſtatem haberet, atque ex utrâque parte bellum adminiſtrare poſſet; an inopiâ navium ibi reſtitiſſet. Veritúſque, ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret; exitus adminiſtrationéſque Brundiſini portûs impedire inſtituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant anguſtiſſimæ portûs, molem atque aggerem ab utrâque parte litoris jaciebat; quòd his locis erat mare vadoſum. Longiùs progreſſus, quum agger altiore aquâ contineri non poſſet; rates duplices, quoquò verſùs pedum XXX, è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis deſtinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatíſque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere integebat, ne aditus atque incurſus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quartâ quâque earum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodiùs ab impetu navium incendiíſque defenderet.

XXV. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundiſino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat; eáſque multis tormentis & omni genere telorum completas, ad opera Cæſaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera diſturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, ſagittis, reliquíſque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæſar adminiſtrabat; ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret: ac tametſi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti; atque ea res ſæpe tentata, impetus ejus conſiliáque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perſeve-

perſeverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem neceſſariúmque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causâ: mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; in primis, ut ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat; *Magnopere ſeſe confidere* demonſtrat, *ſi ejus rei ſit poteſtas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur; cujus rei magnam partem laudis atque exiſtimationis ad Libonem perventuram, ſi, illo auctore atque agente, ab armis ſit diſceſſum.* Libo à colloquio Caninii digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur. Paullò pòſt renunciat; quòd conſules abſint, ſinè illis de compoſitione agi non poſſe. Ita ſæpiùs rem fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi judicabat, & de bello agendum.

XXVI. Propè dimidiâ parte operis à Cæſare effectâ, diebúſque in eâ re conſumptis IX; naves à conſulibus Dyrrachio remiſſæ, quæ priorem partem exercitûs eò deportaverant, Brundiſium revertuntur. Pompeius, ſive operibus Cæſaris permotus, ſive etiam quòd ab initio Italiâ excedere conſtituerat; adventu navium, profectionem parare incipit: &, quò faciliùs impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipsâ profectione milites oppidum irrumperent; portas obſtruit, vicos plateáſque inædificat, foſſas tranſverſas viis præducit, atque ibi ſudes ſtipitéſque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terrâque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præſepit. His paratis rebus; milites ſilentio naves conſcendere jubet: expeditos autem ex evocatis, ſagittariis, funditoribúſque, raros in muro turribúſque diſponit; hos certo ſigno revocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVII. Brundiſini Pompeianorum militum injuriis, atque ipſius Pompeii contumeliis permoti; Cæſaris rebus favebant. Itaque, cognitâ Pompeii profectione; concurſantibus illis atque in eâ re occupatis, vulgò ex tectis ſignificabant: per quos re cognitâ, Cæſar ſcalas parari, militéſque armari jubet; ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naves ſol-

vit. Qui erant in muro, cuſtodiæ causâ, collocati; eo ſigno, quod convenerat, revocantur; notíſque itineribus ad naves decurrunt. Milites, poſitis ſcalis, muros aſcendunt: ſed moniti à Brundiſinis, ut vallum cæcum foſsáſque caveant, ſubſiſtunt, & longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt: duáſque naves cum militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis lintribúſque deprehendunt; deprehenſas, excipiunt.

XXVIII. Cæſar; etſi ad ſpem conficiendi negotii maximè probabat, coactis navibus mare tranſire, & Pompeium ſequi, priùs quàm ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporíſque longinquitatem, timebat: quòd omnibus coactis navibus, Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Piceníque, & à Freto naves eſſent exſpectandæ: ſed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiámque tentari, ſe abſente, nolebat. Itaque in præſentia, Pompeii inſequendi rationem omittit: in Hiſpaniam proficiſci conſtituit: Duum-viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundiſiúmque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione unâ, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam tranſducere exercitum jùbet.

XXIX. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italiâ, ſuâ ſponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam conſentire intelligeret, ex Sardíniâ in Africam profugit. Cato in Siciliâ naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno ſtudio agebat: in Lucanis Brutiíſque, per legatos ſuos, civium R. delectus habebat: equitum peditúmque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis;

fectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione: *ſeſe projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; &, ab ſe reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta ac parata confirmâſſet:* Hæc in concione queſtus, ex provinciâ fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam veniſſet, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut ſuprà demonſtravimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat; atque eam ſuâ ſponte vacuam occupaverat; delectûque habito, II legiones effecerat; hominum & locorum notitiâ, & uſu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis antè annis ex prætură eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terrâ patitur, ſed ſublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXX. His rebus confectis Cæſar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipſe ad Urbem proficiſcitur. Coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: Docet, *ſe nullum extraordinarium honorem appetiſſe; ſed, exſpectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quòd omnibus civibus pateret. Latum ab x Tribunis plebis, (contradicentibus inimicis; Catone verò acerrimè repugnante, &, priſtinâ conſuetudine, dicendi morâ dies extrahente) ut ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Pompeio: qui ſi improbâſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin probâſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? Patientiam* proponit *ſuam, quum de exercitibus dimittendis ultro poſtulaviſſet; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipſe facturus eſſet. Acerbitatem inimicorum* docet; *qui, quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent: atque omnia permiſceri mallent, quàm imperium exercitúſque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus* prædicat; *crudelitatem & inſolentiam, in circumſcribendis Tribunis plebis. Conditiones à ſe latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac poſtulat, Remp. ſuſcipiant, atque unà ſecum adminiſtrent*

ſin timore defugiant; illis ſe oneri non futurum, & per ſe Rempubl. adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare, quod in ſenatu paullò antè Pompeius dixiſſet; ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timorémque eorum, qui mitterent, ſignificari: *Tenuis atque infirmi hæc animi videri; ſe verò, ut operibus anteire ſtuduerit, ſic juſtitiâ & æquitate velle ſuperare.*

XXXI. Probat rem Senatus, de mittendis legatis: ſed qui mitterentur, non reperiebantur: maximéque timoris causâ pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Pompeius enim diſcedens ab urbe, in Senatu dixerat; *eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fuiſſent.* Sic triduum diſputationibus excuſationibúſque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat; reliquáſque res, quaſcunque agere inſtituerit, impediat. Cujus cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot conſumptis; ne reliquum tempus omittat, infectîs iis quæ agere deſtinaverat, ab urbe proficiſcitur; atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXII. Quò quum veniſſet; cognoſcit miſſum in Hiſpaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus Corfinii captum dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandam Maſſiliam, navibus actuariis VII; quas Igilî & in Coſano à privatis coactas, ſervis, libertis, coloniis ſuis compleverat: præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domum, nobiles adoleſcentes; quos ab Urbe diſcedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæſaris officia veterum ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Cæſari clauſerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montéſque ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus caſtellis, in urbem convexerant: armorum officinas in urbe inſtituerant: muros, claſſem, portáſque refecerant.

XXXIII. Evocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Maſſilienſibus

silienſibus oriatur: *Debere eos Italiæ totius auctoritatem ſequi potiùs, quàm unius hominis voluntati obtemperare.* Reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæſari renunciant: *Intelligere ſe, diviſum eſſe populum R. in partes duas: neque ſui judicii, neque ſuarum eſſe virium, decernere utra pars juſtiorem habeat cauſam. Principes verò eſſe earum partium Cn. Pompeium & C. Cæſarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Helviorum publicè iis conceſſerit; alter bello victas Galliias attribuerit, vectigaliáque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem ſe quoque voluntatem tribuere debere: & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portubus recipere.*

XXXIV. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maſſiliam pervenit: atque ab iis receptus, urbî præficitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Ejus imperio claſſem quoquò versùs dimittunt: onerarias náves, quas ubique poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt; parum clavis aut materiâ atque armamentis inſtructis, ad reliquas armandas reficiendáſque utuntur: frumenti quod inventum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces commeatúſque, ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſervant. Quibus injuriis permotus Cæſar, legiones III Maſſiliam adducit: turres vineáſque ad oppugnationem urbis aggere, naves longas Arelate numero XII facere inſtituit. Quibus effectis armatíſque diebus XXX, à quâ die materia cæſa eſt, adductíſque Maſſiliam; his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit.

XXXV. Dum hæc parat atque adminiſtrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circúmque ea loca hyemandi cauſâ diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeritérque Pyrenæos ſaltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longiùs hyemabant, ſubſequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibitâ celeritate, præſidium ex ſaltu dejecit; magníſque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

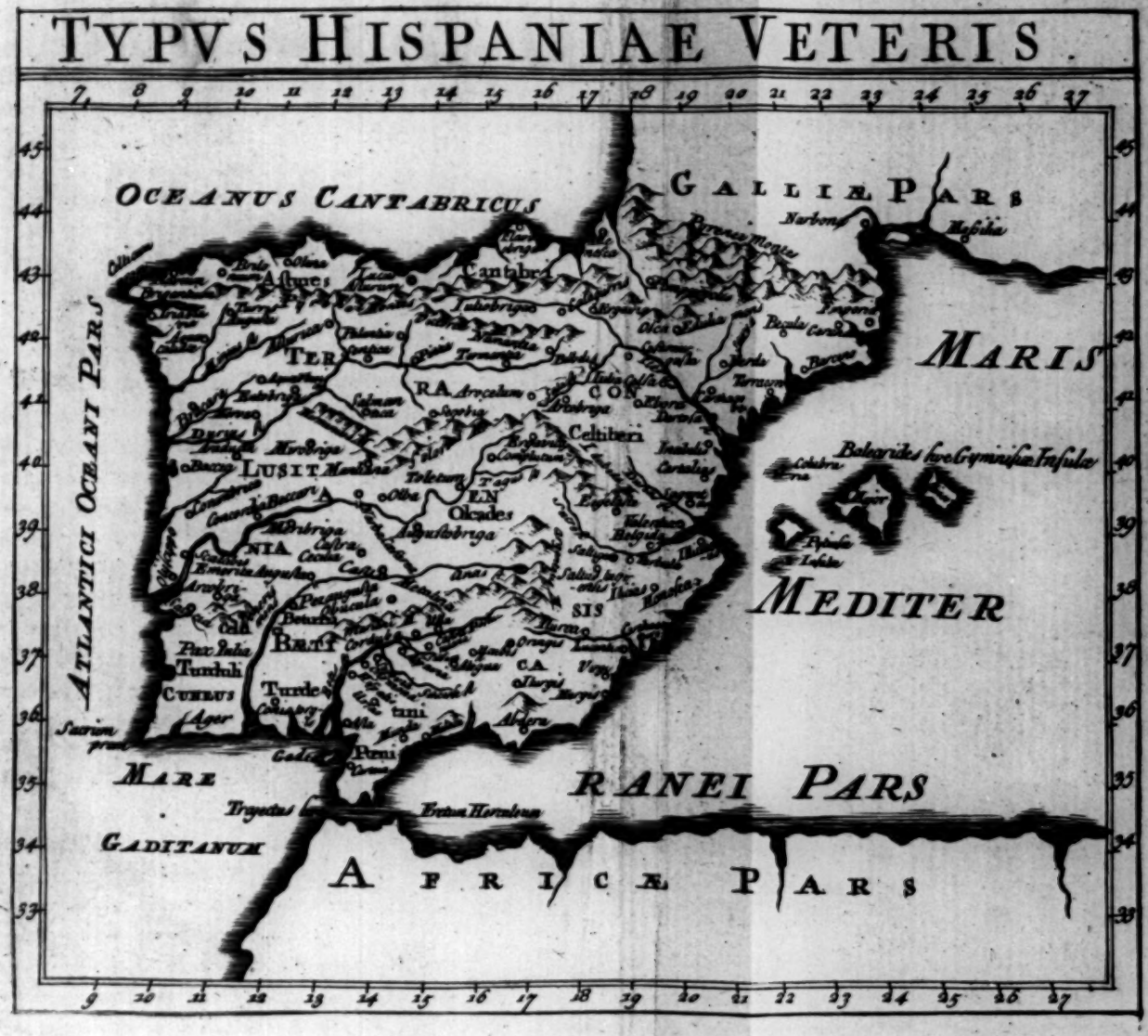
XXXVI.

XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt; Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hiſpaniam citeriorem; alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anam, II legionibus; tertius ab Anâ, Vettonum agrum Luſitaniamque pari numero legionum obtinebat) officia inter ſe partiuntur: ut Petreius ex Luſitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiſcatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hiſpaniam tueatur. His rebus conſtitutis; equites auxiliáque toti Luſitaniæ, à Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbaríſque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Conſtituunt communi conſilio bellum ad Ilerdam, propter ipſius loci opportunitatem, gerere.

XXXVII. Erant, ut ſuprà de nonſtratum eſt, legiones Afranii, III; Petreii, II: præterea ſcutatæ, citerioris provinciæ; & cetratæ, ulterioris Hiſpaniæ, cohortes circiter LXXX: equitum, utriuſque provinciæ, circiter V millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat; & parem ex Galliâ numerum, quem ipſe paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobiliſſimo & fortiſſimo quoque evocato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montaníſque, qui Galliam provinciam attingunt; poſtquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimque eſſe venturum. Simul à tribunis militum centurionibúſque mutuas pecunias ſumpſit: has exercitui diſtribuit. Quo facto, duas res conſecutus eſt; quòd pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates.

XXXVIII. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nunciiſque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes millia paſſuum IV: his pontibus pabulatum mittebat; quòd ea, quæ citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumpſerat. Hoc idem ferè, atque eâdem de causâ, Pompeiani exercitûs duces

TYPVS HISPANIAE VETERIS.

duces faciebant; crebróque inter ſe equeſtribus prœliis contendebant. Huc quum quotidianâ conſuetudine congreſſæ, pabulatoribus præſidio proprio, legiones Fabianæ II flumen transîſſent: impedimentâque, & omnis equitatus ſequeretur: ſubitò vi ventorum, & aquæ magnitudine pons eſt interruptus; & reliqua multitudo equitum intercluſa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur; celeriter ponte Afranius, quem oppido caſtríſque conjunctum habebat, legiones IV equitatúmque omnem transjecit: duabúſque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato; L. Plancus, qui legionibus præerat, neceſſariâ re coactus, locum capit ſuperiorem; diverſámque aciem in duas partes conſtituit; ne ab equitatu circumveniri poſſit. Ita, congreſſus impari numero, magnos impetus legionum equitatûſque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prœlio, ſigna II legionum procul ab utriſque conſpiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id quod accidit, ut duces adverſariorum occaſione & beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac ſuas uterque legiones reducit in caſtra.

XXXIX. Eò biduo Cæſar cum equitibus DCCCC, quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra pervenit. Pons qui fuerat tempeſtate interruptus, neque erat refectus; hunc noctu perfici juſſit. Ipſe, cognitâ locorum naturâ, ponti caſtríſque præſidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & poſtero die omnibus copiis, triplici inſtructâ acie, ad Ilerdam proficiſcitur; & ſub caſtris Afranii conſiſtit: & ibi paullíſper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate factâ, Afranius copias educit, & in medio colle ſub caſtris conſiſtit. Cæſar ubi cognovit per Afranium ſtare, quò minùs prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD, caſtra facere conſtituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur: vallo muniri vetuit, (quod eminere & procul videri neceſſe erat) ſed à fronte contra hoſtem pedum XV foſſam fieri juſſit. Prima & ſecunda acies in armis, ut ab initio

initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos, opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne priùs eſt perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio caſtra muniri.

XL. Sub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proximâ nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: & quòd longiùs erat agger petendus, in præſentiâ ſimilem rationem operis inſtituit; ſinguláque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda; foſsáſque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiúſque, terrendi causâ atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt; & prœlio laceſſunt: neque idcirco Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum III & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progreſſi; copias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentáque, ad ſe tranſduci jubet.

XLI. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, ubi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter paſſuum CCC: atque in hôc ferè medio ſpatio, tumulus erat paullò editior; quem ſi occupâſſet Cæſar, & communîſſet; ab oppido & ponte & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum adverſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones III ex caſtris educit: aciéque in locis idoneis inſtructâ; unius legionis anteſignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quâ re cognitâ; celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranii cohortes breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio; & quòd priùs in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur; atque, aliis ſummiſſis ſubſidiis, terga vertere, ſéque ad ſigna legionum recipere coguntur.

XLII. Genus erat pugnæ militum illorum; ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſervarent, rari diſperſíque pugnarent: ſi premerentur; pedem referre, & loco excedere,

cedere, non turpe existimarent: cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quodam pugnæ assuefacti: quod ferè fit; quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multùm earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbabat, insuetos hujus generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causâ eum locum, quem ceperant, dimitti cēnsuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis; legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit; atque in proximum collem sese recepit.

XLIII. Cæsar, penè omni acie preterritâ, quod præter opinionem consuetudinémque acciderat; cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit; rursúsque turga vertere, séque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; & sub montem, in quo erat oppidum positum succedunt: hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utrâque ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent; & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD: hàc nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, inconsultiùs processerant. Hôc pugnabatur loco, & propter anguſtias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientiâ nitebantur; atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebrò summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLIV. Hôc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostríque graviùs à multitudine premerentur, con-

consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversùs montem in cohortes faciunt: paucísque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulsis; facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; &, præter eum, centuriones IV; milites, amplius CC.

XLV. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani; quòd, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulúmque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quòd iniquo loco, atque impari congressi numero, V horis prœlium sustinuissent; quòd montem gladiis districtis ascendissent; quòd ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiúmque ibi posuerunt.

XLVI. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt: tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontésque ambos quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit: castra enim ut suprà demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, spatio millium XXX; neutrum horum transiri poterat; necessarióque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam

acces-

acceſſerant, frumentum ſupportare; neque ii qui pabulatum longiùs progreſſi erant, intercluſi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italiâ Galliâque veniebant, in caſtra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum: quo neque frumenta in herbis erant, neque multùm à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ: quòd Afranius penè omne frumentum, ante Cæſaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui ſi quid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat. Pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellum finitimæ civitates longiùs removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi causâ, progreſſi; hos levis armaturæ Luſitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ, conſectabantur; quibus erat proclive tranſnare flumen: quòd conſuetudo eorum omnium eſt, ut ſine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copiâ, multum erat frumentum proviſum & convectum ſuperioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli ſuppetebat. Harum rerum omnium facultates ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat: & loca trans flumen integra, quò omnino Cæſar adire non poterat.

XLVII. Eæ permanſerunt aquæ dies complures. Conatus eſt Cæſar reficere pontes: ſed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam diſpoſitæ cohortes adverſariorum, perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile: tum ipſius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine; tum quòd ex totis ripis in unum atque anguſtum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore, rapidiſſimo flumine, opera perficere, & tela vitare.

XLVIII. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. Venerant eò ſagittarii ex Ruthenis, equites ex Galliâ; cum multis carris magniſque impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo. Erant præterea cujuſque generis hominum millia circiter VI, cum ſervis libertiſque; ſed nullus ordo, nullum imperium certum; quum ſuo quiſque conſilio uteretur,

uteretur, atque omnes ſine timore iter facerent, uſi ſuperiorum temporum atque itinerum licentiâ: erant complures honeſti adoleſcentes, ſenatorum filii, & equeſtris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæſaris: hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribúſque legionibus Afranius de nocte proficiſcitur; imprudentéique antemiſſis equitibus aggreditur; celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, prœliúmque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere; ſed, ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum; nacti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

XLIX. His tamen omnibus annona crevit: quæ ferè res, inopiâ non ſolùm præſentis, ſed etiam futuri temporis timore, ingraveſcere conſuevit. Jamque ad denarios L in ſingulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: & tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinaverat; ut noſtri magnâ inopiâ neceſſariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, ſuperioréſque haberentur. Cæſar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam acceſſerant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat: ipſe præſentem inopiam, quibus poterat, ſubſidiis tutabatur.

L. Hæc Afranius Petreiúſque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad ſuos perſcribebant. Multa rumor fingebat: ut penè bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciiſque Romam perlatis; magni domum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiſcebantur; alii, ut principes talem nuncium attuliſſe; alii, ne eventum belli exſpectâſſe, aut ex omnibus noviſſimi veniſſe, viderentur.

LI.

LI. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibúsque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant: cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi materiâ fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII; militésque his navibus flumen transportat; continentémque ripæ collem improvisò occupat: hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit: huc legionem postea transducit; atque ex utrâque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti causâ processerant, tutò ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores & sine ullo dissipatos timore aggressi, quàm maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibúsque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unámque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt atque interficiunt; incolumésque, cum magnâ præda, eodem ponte in castra revertuntur.

LII. Dum hæc ad Ilerdam geruntur; Massilienses, usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectæ: multa huc minora navigia addunt; ut ipsâ multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus suprà demonstratum est, imponunt; atque hos præmiis pollicitationibúsque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius; atque has colonis, pastoribúsque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructâ classe; magnâ fiduciâ ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus; sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Cæsar ei classi attribuerat; qui sibi id muneris depopos-

depopoſcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnóque numero pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum, ſe inſtruxerant. Ita, cognito hoſtium adventu, ſuas naves ex portu educunt; cum Maſſilienſibus confligunt. Pugnatum utrimque eſt fortiſſimè, atque acerrimè: neque multùm Albici noſtris virtute cedebant; homines aſperi, & montani, & exercitati in armis: atque ii modò digreſſi à Maſſilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: paſtoréſque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes, & celeritate navium & ſcientiâ gubernatorum confiſi, noſtros eludebant; impetúſque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore ſpatio; productâ longiùs acie, circumvenire noſtros, aut pluribus navibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere, ſi poſſent, contendebant: quum propiùs erat neceſſariò ventum; ab ſcientiâ gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quòd minùs exercitatis remigibus, minúſque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur: factæ enim ſubitò ex humidâ materiâ, non eundem uſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, & retentâ utrâque nave, diverſi pugnabant; atque in hoſtium naves tranſcendebant; &, magno numero Albicorum & paſtorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Maſſilienſium, cum iis quæ ſunt captæ, intereunt IX.

LIII. Hôc prœlio Cæſari ad Ilerdam nunciato: ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minùs liberè, minùs audacter, vagabantur; aliàs, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, cuſtodias ſtationéſque equitum vitabant: aut, aliquo accepto detrimento, aut procul

equitatu

equitatu viſo, ex medio itinere, projectis ſarcinis, fugiebant. Poſtremò & plures intermittere dies, &, præter conſuetudinem omnium, noctu conſtituerant pabulari.

LIV. Interim Oſcenſes, & Calagurritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos; ſeſéque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarraconences & Jacetani & Auſetani, &, paucis pòſt diebus, Illurgavonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquiſitis jumentis, in caſtra deportant. Tranſit etiam cohors Illurgavonenſis ad eum, cognito civitatis conſilio; & ſigna ex ſtatione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expeditâ re frumentariâ; exſtinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multæ longinquiores civitates ab Afranio deſciſcunt, & Cæſaris amicitiam ſequuntur.

LV. Quibus rebus, perterritis animis adverſariorum; Cæſar, ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum xxx in altitudinem complures facere inſtituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadúmque in eo flumine efficeret. His penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiúſque perveniunt, ne omnino frumento pabulóque intercluderentur; quòd multum Cæſar equitatu valebat: itaque conſtituunt iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res: quòd, ex duobus contrariis generibus; quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, civitates victæ, nomen atque imperium abſentis timebant; quæ in amicitiâ manſerant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus, magnáque auxilia exſpectabant; & ſuis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hôc inito conſilio; toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogeſam adduci jubent: id erat oppidum poſitum ad Iberum,

rum, milliáque paſſuum à caſtris aberat XX: ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; Legionéſque II flumen Sicorim tranſducunt; caſtráque muniunt vallo pedum XII.

LVI. Qua re per exploratores cognitâ; ſummo labore militum Cæſar, continuato diem noctémque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etſi difficulter atque ægre fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire: pedites verò tantummodo humeris ac ſummo pectore exſtabant: ut, cùm altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad tranſeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magìs illi maturandum iter exiſtimabant; itaque, II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copiis Sicorim tranſeunt; & cum II legionibus, quas ſuperioribus diebus tranſduxerant, caſtra conjungunt. Relinquebatur Cæſari nihil, niſi utì equitatu agmen adverſariorum malè haberet & carperet: pons enim ipſius, magnum circuitum habebat; ut multò breviore itinere illi ad Iberum pervenire poſſent. Equites ab eo miſſi, flumen tranſeunt: & quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius caſtra moviſſent, repentè ſeſe ad noviſſimum agmen oſtendunt; &, magnâ multitudine circumfuſâ, morari atque iter impedire incipiunt.

LVII. Primâ luce ex ſuperioribus locis, quæ Cæſaris caſtris erant conjuncta, cernebatur equitatûs noſtri prœlio noviſſimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam ſuſtinere extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri ſigna, & univerſarum cohortium impetu noſtros propelli; deinde rurſus converſos inſequi. Totis verò caſtris milites circulari & dolere, *hoſtem ex manibus dimitti, bellum neceſſariò longius duci.* Centuriones tribunóſque militum adire atque obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, *ne labori ſuo neu periculo parceret. Paratos eſſe ſeſe; poſſe & audere eà tranſire flumen, quà tranſductus eſſet equitatus.* Quorum ſtudio & vocibus excitatus Cæſar; etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum

dum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe; hos cum legione unâ præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnóque numero jumentorum in flumine ſuprà atque infrà conſtituto, tranſducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac ſublevantur: interiit tamen nemo. Tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; triplicémque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut, millium VI ad iter addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpoſitâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exîſſent, ante horam diei IX conſequerentur.

LVIII. Quos ubi Afranius procul viſos, cum Petreio conſpexit; novâ re perterritus, locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum prœlio objiciat: rurſus conantes progredi, inſequitur & moratur. Illi neceſſariò maturiùs, quàm conſtituerant, caſtra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus paſſuum V itinera difficilia atque anguſta excipiebant. Hos intra montes ſe recipiebant, ut equitatum effugerent Cæſaris; præſidiiſque in anguſtiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipſi, ſine periculo ac timore, Iberum copias tranſducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: ſed, totius diei pugnâ atque itineris labore defeſſi, rem in poſterum diem diſtulerunt. Cæſar quoque in proximo colle caſtra ponit.

LIX. Mediâ circiter nocte, iis, qui adaquandi causâ longiùs à caſtris proceſſerant, ab equitibus correptis; fit ab his certior Cæſar, duces adverſariorum ſilentio copias caſtris educere. Quo cognito; ſignum dari jubet, & vaſa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti ſub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæſaris in anguſtiis terrentur; iter ſupprimunt, copiáſque in caſtris continent. Poſtero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiſcitur: hoc idem fit ex caſtris Cæſaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. Uterque idem ſuis renunciat;

ciat; v millia paſſuum proxima intercedere, itineris campeſtris; indè excipere loca aſpera & montuoſa: qui prior has anguſtias occupaverit, ab hôc hoſtem prohiberi nihil eſſe negotii.

LX. Diſputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectionis quæritur. Plerique cenſebant, ut *noctu iter facerent: poſſe priùs ad anguſtias veniri, quàm ſentirentur.* Alii, *quòd pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris Cæſaris*, argumenti ſumebant loco, *non poſſe clàm exiri: circumfundi noctu equitatum Cæſaris, atque omnia loca atque itinera obſideri: nocturnáque prælia eſſe vitanda, quòd perterritus miles in civili diſſenſione timori magìs quàm religioni conſulere conſueverit: at lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum & centurionum præſentiam afferre; quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri ſoleant: quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum: etſi aliquo accepto detrimento, tamen, ſummâ exercitus ſalvâ, locum quem petant capi poſſe.* Hæc vicit in concilio ſententia; & primâ luce poſtridie conſtituunt proficiſci.

LXI. Cæſar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias caſtris educit; magnóque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: namque itinera quæ ad Iberum atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur. Ipſi erant tranſcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; ſaxa multis locis prærupta iter impediebant: ut arma per manus neceſſariò tranſderentur; militéſque inermes, ſublevatíque alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent; ſed hunc laborem recuſabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere & frumento prohibere potuiſſent. Ac primò Afraniani milites, viſendi causâ, læti ex caſtris procurrebant; contumelioſíſque vocibus proſequebantur, *neceſſarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti.* Erat enim iter à propoſito diverſum; contrariámque in partem ire videbatur. Duces verò eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quòd ſe caſtris tenuiſſent: multúmque eorum opinionem adjuvabat, quòd ſine jumentis impedimentíſque ad iter profectos videbant; ut non poſſe diutiùs

inopiam

inopiam ſuſtinere confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt, jámque primos ſuperare regionem caſtrorum animadverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt.

LXII. Erat in celeritate omne poſitum certamen, utri priùs anguſtias montéſque occuparent: ſed exercitum Cæſaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſariò deducta; ut, ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum vitarent; impedimenta totius exercitûs, cohortéſque in caſtris relictas, ſervare non poſſent, quibus intercluſis exercitu Cæſaris, auxilium ferri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Cæſar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hâc contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, quum ab equitatu noviſſimum agmen premeretur, & ante ſe hoſtem videret; collem quendam nactus, ibi conſtitit: ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conſpectu omnium excelſiſſimus, mittit; hunc magno curſu concitatos jubet occupare; eo conſilio, utì ipſe eódem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogeſam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conſpicatus equitatus Cæſaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati ſuſtinere potuerunt; omnéſque ab his circumventi, in conſpectu utriuſque exercitûs interficiuntur.

LXIII. Erat occaſio bene gerendæ rei. Neque verò ad Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe; præſertim circumdatum undique equitatu; quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribuníque militum: *ne dubitaret prælium committere: omnium eſſe militum paratiſſimos animos: Afranianos contrà, multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe; quòd ſuis*

non ſubveniſſent; quòd de colle non decederent; quòd vix equitum incurſus ſuſtinerent; collatíſque in unum locum ſignis conferti, neque ordines neque ſigna ſervarent. Quòd ſi iniquitatem loci timeret; datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè indè decedendum eſſet Afranio, nec ſine aquâ permanere poſſet.

LXIV. Cæſar in eam ſpem venerat, ſe, ſine pugnâ & ſine vulnere ſuorum, rem conficere poſſe; quòd re frumentariâ adverſarios intercluſiſſet. Cur, etiam ſecundo prœlio, aliquos ex ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites? cur denique fortunam periclitaretur? præſertim quum non minùs eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quàm gladio: movebatur etiam miſericordiâ civium, quos interficiendos videbat; quibus ſalvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc conſilium Cæſaris à pleriſque non probabatur: milites verò palàm inter ſe loquebantur; "*quoniam talis occaſio victoriæ dimitteretur; etiam quum vellet Cæſar, ſeſe non eſſe pugnaturos.* Ille in ſuâ ſententiâ perſeverat; & paullùm ex eo loco digreditur, ut timorem adverſariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in caſtra ſeſe referunt. Cæſar, præſidiis in montibus diſpoſitis, omni ad Iberum intercluſo itinere, quàm proximè poteſt hoſtium caſtris, caſtra communit.

LXV. Poſtero die duces adverſariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ fluminíſque Iberi ſpem amiſerant; de reliquis rebus conſultabant. Erat unum iter, Ilerdam ſi reverti vellent; alterum, ſi Tarraconem peterent. Hæc conſiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi noſtro: quâ re cognitâ; crebras ſtationes diſponunt equitum & cohortium alariarum, legionariáſque interjiciunt cohortes: vallúmque ex caſtris ad aquam ducere incipiunt; ut intrà munitionem & ſine timore, & ſine ſtationibus, aquari poſſent. Id opus inter ſe Petreius atque Afranius partiuntur; ipſíque perficiendi operis causâ, longiùs progrediuntur.

LXVI. Quorum diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt: & quem quiſque in caſtris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus,

bus, quod ſibi perterritis pridie peperciſſent: eorum ſe beneficio vivere. Deinde Imperatoris fidem quærunt; recténe ſe illi ſint commiſſuri. Et, quòd non ab initio fecerint, armáque cum hominibus neceſſariis & conſanguinies contulerint; conqueruntur. His provocati ſermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii & Afranii vitâ petunt; ne quod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe videantur: quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna tranſlaturos confirmant; legatóſque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt. Interim alii ſuos in caſtra, invitandi causâ, adducunt; alii ab ſuis abducuntur: adeò ut una caſtra jam facta ex binis viderentur: compluréſque tribuni militum & centuriones ad Cæſarem veniunt, ſéque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hiſpaniæ; quos illi evocaverant, & ſecum in caſtris habebant obſidum loco. Ii ſuos notos hoſpitéſque quærebant, per quem quiſque eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranii etiam filius adoleſcens de ſuâ & parentis ſui ſalute cum Cæſare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitiâ & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitâſſe; & eorum, qui ſine vulnere tantas res confeciſſe videbantur: magnúmque fructum ſuæ priſtinæ lenitatis, omnium judicio, Cæſar ferebat; conſiliúmque ejus à cunctis probabatur.

LXVII. Quibus rebus nunciatis Afranio; ab inſtituto opere diſcedit, ſéque in caſtra recipit; ſic paratus, (ut videbatur) ut, quicumque accidiſſet caſus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius verò non deſerit ſeſe: armat familiam: cum hâc, & prætoria cohorte cetratorum, barbaríſque equitibus paucis, beneficiariis ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ causâ habere conſueverat; improviſò ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: noſtros repellit ab caſtris: quos deprehendit, interficit: reliqui coëunt inter ſe; &, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis involvunt, gladióſque diſtringunt; atque ita ſe à cetratis equitibúſque defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi: ſéque in caſtra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in ſtatione ad portas, defenduntur.

LXVIII. Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militésque appellat: *neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum, adversariis ad supplicium transdant*; obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducésque non deserturos, neque prodituros; neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse: idem jusjurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum centurionésque: centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penès quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur: productos, palàm in prætorio interficiunt: sed pleroſque hi qui receperant, celant; noctûque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio juris jurandi, spem præsentis deditionis sustulit; mentésque militum convertit; & rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXIX. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summâ diligentiâ conquiri & remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionúmque, nonnulli suâ voluntate apud eum remanserunt; quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium restituit honorem.

LXX. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quòd dierum XXII ab Ilerdâ frumentum jussi erant efferre: cetrati auxiliaréque, nullam; quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus, explicitius videbatur Ilerdam reverti; quod ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longiùs: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hôc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret; ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus quin extremi cum equitibus prœliarentur.

LXXI.

LXXI. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes noviſſimum agmen claudebant; pluriéſque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. Si mons erat aſcendendus; facilè ipſa loci natura periculum repellebat; quòd ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, ſuos aſcendentes protegebant: quum vallis aut locus declivis ſuberat; neque ii qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco ſuperiore in averſos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. Requirebatur, ut, quum ejuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere juberent, magnóque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repentè incitato curſu ſeſe in valles univerſi demitterent, atque ita tranſgreſſi rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent: nam tantùm ab equitum ſuorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum) ut eos ſuperioribus perterritos prœliis in medium reciperent agmen, ultróque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur.

LXXII. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paullatim proceditur; crebróque, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt; Ut tum accidit: millia enim progreſſi IV, vehementiúſque peragitati ab equitatu; montem excelſum capiunt, ibíque unà à fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculáque conſtituta, & dimiſſos equites pabulandi causâ, animadvertêre; ſeſe ſubitò proripiunt, horâ circiter VI ejuſdem diei: & ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum; iter facere incipiunt. Quâ re animadversâ, Cæſar eductis legionibus ſubſequitur; præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit; horâ X ſubſequi pabulatores, equitéſque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad noviſſimum agmen; adeò ut penè terga convertant: compluréſque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque univerſum imminebat.

LXXIII. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum datâ facultate; conſiſtunt neceſſariò: & procul ab aquâ, & naturâ ini-

quo loco, caſtra ponunt; ſed iiſdem de cauſis Cæſar, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prœlio non laceſſit; & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt; quò paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſive noctu ſive interdiu erumperent. Illi, animadverſo vitio caſtrorum, totâ nocte munitiones proferunt; caſtráque caſtris convertunt. Hoc idem poſtero die à primâ luce faciunt; totúmque in eâ re diem conſumunt: ſed, quantum opere proceſſerant, & caſtra protulerant; tanto aberant ab aquâ longiùs: & præſenti malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi causâ nemo egreditur ex caſtris: proximo die, præſidio in caſtris relicto, univerſas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos ſupplices malis haberi Cæſar, & neceſſariam ſubire deditionem, quam prœlio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo foſsâque circummunire: ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò neceſſariò deſcenſuros exiſtimabat. Illi, & inopiâ pabuli adducti, & quò eſſent ad iter expeditiores; omnia ſarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXIV. In his operibus conſiliiſque, biduum conſumitur: tertio die magna jam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi, impediendæ rei causâ, horâ circiter VIII ſigno dato, legiones educunt; aciemque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem inſtruit: contra opinionem enim militum, famámque omnium, videri prœlium defugiſſe, magnum detrimentum afferebat. Sed eiſdem de cauſis quæ ſunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magìs, quòd ſpatii brevitas, etiam in fugam conjectis adverſariis, non multum ad ſummam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum millibus II, ab caſtris caſtra diſtabant: hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta: ſi prœlium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fugâ receptum dabat. Hâc de causâ conſtituerat ſigna inferentibus reſiſtere, prior prœlio non laceſſere.

LXXV.

LXXV. Acies erat Afraniana duplex, legionum v; & tertium in ſubſidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæſaris, triplex: ſed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant: has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cujuſque legionis, ſubſequebantur: ſagittarii funditoréſque mediâ continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali inſtructâ acie, tenere uterque propoſitum videbatur: Cæſar, ut, niſi coactus, prœlium non committeret: illi, ut opera Cæſaris impedirent. Producitur tamen res; aciéſque ad ſolis occaſum continentur: indè utrique in caſtra diſcedunt. Poſtero die, munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent: quâ re animadverſâ, Cæſar Germanos levis armaturæ, equitúmque partem, flumen transjicit; crebráſque in ripis cuſtodias diſponit.

LXXVI. Tandem, omnibus rebus obſeſſi; quartum jam diem ſine pabulo retentis jumentis; aquæ, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: & id, ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco. Ubi id à Cæſare negatum; &, palàm ſi colloqui vellent, conceſſum eſt: datur obſidis loco Cæſari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæſar delegit: audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: *non eſſe aut ipſi aut militibus ſuccenſendum, quòd fidem erga Imperatorem ſuum Cn. Pompeium conſervare voluerint: ſed ſatis jam feciſſe officio, ſatiſque ſupplicii tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc verò, penè ut feras, circummunitos, prohiberi aquâ, prohiberi ingreſſu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare atque obſecrare, ſi quis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſupplicium progredi neceſſe habeant.* Hæc, quàm poteſt demiſſiſſimè atque ſubjectiſſimè, exponit.

LXXVII. Ad ea Cæſar reſpondit: *Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miſerationis, minùs convenisſe. Reliquos enim omnes ſuum officium præſtitiſſe: ſe, qui etiam bona conditione, & loco & tempore æquo, confligere noluerit, ut quàm integerrima eſſent ad pacem omnia: exercitum ſuum, qui, injuriâ etiam acceptâ, ſuiſque interfectis, quos in ſuâ poteſtate habuerit, conſervârit & texerit: illius denique ex-*

ercitûs milites; qui, per se, de conciliandâ pace egerint: quâ in re, omnium suorum vitæ consulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes in misericordiâ constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse; eos, neque colloquii neque inducierum jura servâsse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimiâ pertinaciâ atque arrogantiâ accidere soleat; uti eò recurrant, & id cupidissimè petant, quod paullò antè contempserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ: sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti; neque enim VI *legiones aliâ de causâ missas in Hispaniam, septimámque ibi conscriptam; neque tot tantasque classes paratas: neque summissos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum; quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderat: omnia hæc jam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari; ne ex præturâ & consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere; quòd superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus; ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominiâ domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia, & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, (quod tamen sibi difficile non sit) sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitúmque dimitterent: si ita sit factum, nociturum se nemini: hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.*

LXXVIII. Id verò militibus fuit pergratum & jucundum, (ut ex ipsâ significatione potuit cognosci) ut qui aliqud victi incommodi exspectavissent, ultro indè præmium missionis ferrent. Nam, quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur: & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur; neque omni interpositâ

ſitâ fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. Paucis quum eſſet in utramque partem verbis diputatum, res huc deducitur: ut ii qui habeant domicilium aut poſſeſſiones in Hiſpaniâ, ſtatim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne cui de eis noceatur, néve quis invitus ſacramento dicere cogatur à Cæſare, cavetur.

LXXIX. Cæſar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, ſe frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, quid quiſque eorum in bello amiſerit, quæ ſint penès milites ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, æquâ factâ æſtimatione, pecuniam pro iis rebus diſſolvit. Quaſcunque poſtea controverſias inter ſe milites habuerunt, ſuâ ſponte ad Cæſarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum ſtipendium ab legionibus, penè ſeditione factâ, flagitarentur, cujus illi diem nondum veniſſe dicerent; Cæſar ut cognoſceret, poſtulant: eóque utrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitûs eo biduo dimiſsâ; II legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi juſſit; ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent: eíque negotio Q. Fuſium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præſcripto, ex Hiſpaniâ ad Varum flumen eſt iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimiſſa eſt.

LIBER II.

I. DUM hæc in Hiſpaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turréſque ad oppidum agere inſtituit. Una erat proxima portui, navalibúſque; altera ad partem, quâ eſt aditus ex Galliâ atque Hiſpaniâ, ad id mare, quod attingit ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim ferè ex III oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terra. Hujus quoque ſpatii pars ea, quæ ad arcem

cem pertinet, loci naturâ & valle altiſſimâ munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad eâ perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat; vimina materiámque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exſtruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum XII, cuſpidibus præfixi, atque hi maximis balliſtis miſſi, per IV ordines cratium in terrâ defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter ſe, porticus integebatur; atque hâc agger inter manus proferebatur. Antecedebat teſtudo pedum LX, æquandi loci causâ; facta item ex fortiſſimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationem tardabat: tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignéſque aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè noſtri repellebant milites; magníſque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerunt, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſſe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Maſſilienſibúſque ſubſidio miſſus; freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulſíſque Meſſanam navibus; atque indè, propter repentinum terrorem, Principum ac Senatûs fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. Hâc adjunctâ ad reliquas naves, curſum Maſſiliam verſus perficit: præmiſſâque clàm naviculâ, Domitium Maſſilienſéſque de ſuo adventu certiores facit: eóſque magnopere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confligant.

IV. Maſſilienſes, poſt ſuperius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; ſummâque induſtriâ armaverant: remigum guberna-

gubernatorúmque magna copia ſuppetebat; piſcatoriáſque adjecerant atque contexerant, ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti: has ſagittariis tormentíſque compleverant. Tali modo inſtructâ claſſe; omnium ſeniorum, matrum familiæ, virginum, precibus & fletu excitati, ut extremo tempore civitati ſubvenirent; non minore animo ac fiduciâ, quàm antè dimicaverant, naves conſcendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut inviſis, latitantibus, atque incognitis rebus magìs confidamus, vehementiúſque exterreamur: ut tum accidit; adventus enim L. Naſidii ſummâ ſpe & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; & Tauroenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perveniunt: Ibíque naves expediunt; rurſúſque ſe ad confligendum animo confirmant; & conſilia communicant. Dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio.

V. Eódem Brutus contendit: aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæſarem, captivæ Maſſilienſium acceſſerant VI. Has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat. Itaque ſuos cohortatus, *quos integros ſuperaviſſent, ut victos contemnerent:* plenus ſpei bonæ atque animi, adversùs eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonii, atque omnibus ſuperioribus locis, proſpicere in urbem; ut omnis juventus, quæ in oppido remanſerat, omnéſque ſuperioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicíſque cuſtodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra projecti victoriam ab Diis expoſcerent. Neque erat quiſquam omnium, qui non in ejus diei caſu ſuarum omnium fortunarum eventum conſiſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex juventute, & cujuſque ætatis ampliſſimi, nominatim evocati atque obſecrati, naves conſcenderant: ut, ſi quid adverſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent; ſi ſuperaviſſent, vel domeſticis opibus, vel externis auxiliis; de ſalute urbis conſiderent.

VI. Commiſſo prœlio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit; ſed memores eorum præceptorum, quæ

quæ paullò antè ab ſuis acceperant, hôc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum civium fatum antecedere exiſtimarent, quibus, urbe captâ, eadem eſſet belli fortuna patienda. Deductiſque noſtris paullatim navibus; &, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; &, ſi quando noſtri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multùm cedebant virtute noſtris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improviſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conſpicatæque naves triremes 11 navem D. Bruti, quæ ex inſigni facilè agnoſci poterat; duabus ex partibus ſeſe in eam incitaverant: ſed tantùm, re provisâ, Brutus celeritate navis eniſus eſt, ut parvo momento antecederet: illæ adeò graviter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut vehementiſſimè utræque ex concurſu laborarent; altera verò, perfracto roſtro, tota collabefieret. Quâ re animadversâ; quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Naſidianæ naves nulli uſui fuerunt, celeritérque pugnâ exceſſerunt: non enim has aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe, v ſunt depreſſæ, iv captæ, 1 cum Naſidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiverunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit: ac, re cognitâ, tantus luctus, excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem veſtigio videretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſequius ad defenſionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Eſt animadverſum ab legionariis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus

tionibus magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi, pro caſtello ac receptaculo, turrim ex latere ſub muro feciſſent. Quam primò, ad repentinos incurſus, humilem parvámque fecerant. Huc ſe referebant: hinc, ſi qua major oppreſſerat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum & proſequendum hoſtem, procurrebant. Patebat hæc quoquo versùs pedes XXX; ſed parietum craſſitudo, pedum V. Poſtea verò, (ut eſt rerum omnium magiſter uſus, hominum adhibita ſollertia) inventum eſt, magno eſſe uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hâc ratione perfectum eſt. Ubi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem; eam in parietes inſtruxerunt ita, ut capita tignorum extremâ parietum ſtructurâ tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hoſtium inhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, laterculo adſtruxerunt: ſupráque eum locum duo tigna tranſverſa injecerunt, non longè ab extremis parietibus; quibus ſuſpenderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura: ſupráque ea tigna, directo tranſverſas trabes injecerunt; eáſque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt; ut eſſet, ubi tegumenta præpendere poſſent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exſtruerentur: eámque contabulationem ſummam lateribus lutóque conſtraverunt: ne quid ignis hoſtium nocere poſſet: centonéſque inſuper injecerunt; ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas IV pedes, fecerunt; eáſque ex III partibus, quæ ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circùm turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici poſſe. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſe ipſum prehenſionibus ex contignatione primâ ſuſpendere ac tollere cœperunt:

ubi,

ubi, quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum elevabant. Intrà hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exſtruebant: rurſúſque aliâ prehenſione ad ædificandum ſibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus inſtruebant: exque eâ contignatione rurſus ſummam contabulationem ſtoriáſque elevabant. Ita tutò, ac ſine ullo vulnere ac periculo, VI tabulata exſtruxerunt: feneſtráſque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt.

IX. Ubi ex eâ turri, quæ circùm eſſent, opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt; muſculum pedum LX longum ex materiâ bipedali, quem à turri lateritiâ ad hoſtium turrem murúmque perducerent, facere inſtituerunt. Cujus muſculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in ſolo, æquè longæ, diſtantes inter ſe pedes IV, collocantur: inque eis columellæ, pedum in altitudinem V, defiguntur. Has inter ſe capreolis molli faſtigio conjungunt; ubi tigna, quæ muſculi tegendi causâ ponant, collocentur: eo ſuper, tigna bipedalia injiciunt; eáque laminis clavíſque religant. Ad extremum muſculi tectum, trabéſque extremas; quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui ſuper muſculo ſtruantur, contineant. Ita faſtigiato atque ordinatim ſtructo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutóque muſculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus eſſet) contegitur: ſupra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet: coria autem, ne rurſus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipſam turrim perficiunt; ſubitóque, inopinantibus hoſtibus, machinatione navali, palangis ſubjectis, ad turrim hoſtium admovent, ut ædificio jungatur.

X. Quo malo perterriti ſubitò oppidani, ſaxa quàm maxima poſſunt, vectibus promovent, præcipitatáque muro in muſculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ ſuſtinet; & quidquid incidit, faſtigio muſculi elabitur. Id ubi vident, mutant conſilium: cupas tædâ ac pice refertas incendunt; eáſque de muro in muſculum devolvunt.

volvunt. Involutæ labuntur: delapſæ ab lateribus, longuriis furcíſque ab opere removentur. Interim ſub muſculo milites vectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Muſculus ex turri lateritiâ à noſtris telis tormentiſque defenditur: hoſtéſque ex muro ac turribus ſubmoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex eâ, quæ ſuberat, turri ſubductis; repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua conſequens procumbebat.

XI. Tum hoſtes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculſi, urbis direptione perterriti; inermes cum inſulis ſeſe portâ foras univerſi proripiunt: ad legatos atque exercitum ſupplices manus tendunt. Quâ novâ re oblatâ, omnis adminiſtratio belli conſiſtit: militéſque averſi à prœlio, ad ſtudium audiendi & cognoſcendi feruntur. Ubi hoſtes ad legatos exercitúmque pervenerunt, univerſi ſe ad pedes projiciunt: Orant, ut *adventus Cæſaris exſpectetur: captam ſuam urbem videre, opera perfecta, turrem ſubrutam; itaque à defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quò minùs, cum veniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum è veſtigio diriperentur.* Docent, *ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ipſe prædæ in urbem irrumperent, urbémque delerent.* Hæc, atque ejuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum miſericordiâ fletûque pronunciantur.

XII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione deſiſtunt; operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordiâ facto, adventus Cæſaris exſpectatur. Nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum; ut re confectâ, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæſar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne graviùs permoti milites, & defectionis odio, & contemptione ſui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod ſe facturos minabantur: ægréque tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent; gravitérque eam rem tulerunt, quod ſtetiſſe

tisse per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur.

XIII. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interjectísque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subitò, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma verò omnia reposita contectáque essent; portis se foras erumpunt: secundo magnóque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentáque, flammam concíperent; & priùs hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentinâ fortunâ permoti, arma, quæ possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant. Fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentísque, fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibíque musculum, turrímque lateritiam, liberè incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidiâ, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majorique cum fiduciâ ad alteram turrem aggerémque eruptione pugnaverunt; multúmque ignem intulerunt: sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt.

XIV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores & apparatus malè cecidisse viderunt; induciísque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè latéque in finibus Massiliensium excisis, & convectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris senùm pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æquâ ferè latitudine atque ille congestus ex materiâ fuerat agger; ubi autem spatium inter muros,

aut

aut imbecillitas materiæ, poſtulare videretur; pilæ interponuntur; tranſverſaria tigna injiciuntur, quæ firmamento eſſe poſſint; & quidquid eſt contignatum, cratibus conſternitur; cratéſque luto integuntur. Sub tecto, miles; dexterâ ac ſiniſtrâ, muro tectus; adverſus, plutei objectu; operi quæcunque uſui ſunt, ſine periculo ſupportat. Celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum, ſollertiâ & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis vid tur, eruptionis causâ, in muro relinquuntur.

XV. Quod ubi hoſtes viderunt; ea, quæ diu longóque ſpatio refici non poſſe ſperâſſent, paucorum dierum operâ & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus eſſet; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri poſſet: eodèmque exemplo ſentiunt totam urbem, quà ſit aditus ab terrâ, muro turribúſque circumveniri poſſe; ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, quum pené inædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; ſuorúmque tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperaviſſent, ſpatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute ſe noſtris adæquare non poſſe intelligunt: ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.

XVI. M. Varro in ulteriore Hiſpaniâ initio, cognitis iis rebus, quæ ſunt in Italiâ geſtæ, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſimè de Cæſare loquebatur: *præoccupatum ſeſe legatione ab Cn. Pompeio, teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Cæſare intercedere: neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret; quæ vires ſuæ, quæ voluntas erga Cæſarem totius provinciæ.* Hæc omnibus ferebat ſermonibus; neque ſe in ullam partem movebat. Poſtea verò, quum Cæſarem ad Maſſiliam diſtineri cognovit; copias Petreii cum exercitu Afranii eſſe conjunctas; magna auxilia conveniſſe; magna eſſe in ſpe atque exſpectatione; & conſentire omnem citeriorem Provinciam; quæque poſtea acciderant, de anguſtiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latiùs

tiùs atque inflatiús Afranius perſcribebat: ſe quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit totâ provinciâ: legionibus completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit: frumenti magnum numerum coëgit, quod Maſſilienſibus, item quod Afranio Petreióque mitteret: naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea Hiſpali faciendas curavit; pecuniam omnem, omniáque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò VI cohortes, præſidii causâ, ex provinciâ miſit; Caiúmque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eò procurandæ hereditatis causâ venerat miſſus à Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma omnia, privata & publica, in domum Gallonii contulit. Ipſe habuit graves in Cæſarem conciones: ſæpe ex tribunali prædicavit, *adverſa Cæſarem prælia feciſſe; magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe; hæc ſe certis nuncii, certis auctoribus, comperiſſe.* Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, ſibi ad Rempublicam adminiſtrandum HS CXC, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia, polliceri coegit. Quas Cæſari eſſe amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversùs Rempublicam habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat; præſidiáque eò deducebat; & judicia in privatos reddebat; provinciam omnem in ſua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpaniâ; parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli; ut ſe cum II legionibus Gades conferret; naves, frumentúmque omne, ibi contineret; (provinciam enim omnem Cæſaris rebus favere cognoverat) in inſulâ, frumento navibúſque comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat.

XVII. Cæſar, etſi multis neceſſariiſque rebus in Italiam revocabatur, tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpaniis relinquere; quòd magna eſſe Pompeii beneficia & magnas clientelas in citeriore provinciâ ſciebat. Itaque duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Q. Caſſio Tribuno plebis, ipſe cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictúmque

túmque præmittit, ad quam diem magiſtratus princi-péſque omnium civitatum ſibi eſſe præſtò Cordubæ vellet. Quo edicto totâ provinciâ pervulgato ; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem ſenatûs Cordubam mitteret; nullúſve civis Romanus paullò notior, quin ad diem conveniret. Simul ipſe Cordubæ conventus, per ſe portas Varroni clauſit : cuſtodias vigiliáſque in muro turribúſque diſpoſuit: cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eò, caſu veniſſent ; tuendi oppidi causâ, apud ſe retinuit. Iiſdem diebus Carmonenſes, quæ eſt longè firmiſſima totius provinciæ civitas ; deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præſidio, per ſe cohortes ejecit, portáſque præcluſit.

XVIII. Hoc verò magìs properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere aut transjectu intercluderetur: tanta ac tam ſecunda in Cæſarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progreſſo ei paullò longiùs, litteræ à Gadibus redduntur ; *ſimul atque cognitum ſit de edicto Cæſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem inſulámque Cæſari ſervarent : hôc inito conſilio, denunciaviſſe Gallonio, ut ſuâ ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus ; ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos : hôc timore adductum Gallonium, Gadibus exceſſiſſe.* His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis, adſtante & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſéque Hiſpalim recepit, atque in foro & porticibus ſine maleficio conſedit : quod factum adeò ejus conventûs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere converſo, ſeſe Italicam venturum pronunciâſſet; certior à ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas. Tum verò, omni intercluſus itinere, ad Cæſarem mittit ; *paratum ſe eſſe, legionem, cui juſſerit, tranſdere.* Ille ad eum Sex. Cæſarem mittit, atque huic tranſdi jubet. Tranſditâ legione, Varro Cordubam ad Cæſarem venit: relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod penés eum

eſt

eſt pecuniæ, tranſdit; &, quod ubique habeat frumenti ac navium, oſtendit.

XIX. Cæſar, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis; quòd oppidum in ſuâ poteſtate ſtuduiſſent habere: Hiſpanis; quòd præſidia expuliſſent: Gaditanis: quòd conatus adverſariorum infregiſſent, ſeſéque in libertatem vindicáſſent: tribunis militum centurionibúſque, qui eò præſidii causâ venerant; quòd eorum conſilia ſuâ virtute confirmâſſent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit: bona reſtituit iis, quos liberiùs locutos hanc pœnam tuliſſe cognoverat: tributis quibuſdam publicis privatíſque præmiis, reliquos in poſterum bonâ ſpe complet: biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur: pecunias monumentáque, quæ ex ſano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Caſſium præficit; huic IV legiones attribuit: ipſe iis navibus, quas M. Varro, quaſque Gaditani juſſu Varronis fecerant Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes, Cæſaris adventum exſpectabant. Eâdem ratione privatim ac publicè quibuſdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; pedibúſque Narbonem, atque indè Maſſiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, ſeſéque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoſcit.

XX. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis; rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti; bis prœlio navali ſuperati; crebris eruptionibus fuſi; gravi etiam peſtilentiâ conflictati, ex diutinâ concluſione & mutatione victûs; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujuſmodi caſus antiquitus paratum, in publicum contulerant) dejectâ turri; labefactâ magnâ parte muri; auxiliis provinciarum & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognoverant: ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius, cognitâ Maſſilienſium voluntate; navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcende-

ra

rat) nactus turbidam tempeſtatem, eſt profectus. Hunc conſpicatæ naves, quæ, juſſu Bruti, conſuetudine quotidianâ ad portum excubabant; ſublatis anchoris, ſequi cœperunt: ex iis unum, ipſius navigium, contendit, & fugere perſeveravit; auxilióque tempeſtatis ex conſpectu abiit: duo, perterrita concurſu noſtrarum navium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma tormentáque ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt: naves ex portu navalibúſque educunt: pecuniam ex publico tranſdunt. Quibus rebus confectis; Cæſar magis eos pro nomine & vetuſtate, quàm pro meritis in ſe civitatis, conſervans, II ibi legiones præſidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipſe ad Urbem proficiſcitur.

XXI. Iiſdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Siciliâ, & jam ab initio copias P. Attii Vari deſpiciens; II legiones ex IV, quas à Cæſare acceperat, & D equites tranſportabat: biduóque & noctibus III navigatione conſumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abeſt à Clupeâ paſſuum XXII millia, habétque non incommodam æſtate ſtationem; & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæſar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam præſtolans; (quas naves, Uticæ ex prædonum bello ſubductas, P. Attius reficiendas hujus belli causâ curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsáque ad proximum littus trireme conſtratâ, & in littore relictâ, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Conſidius Longus unius legionis præſidio tuebatur: reliquæ Cæſaris naves ejus fugâ Adrumetum ſe receperunt. Hunc ſequutus M. Rufus Quæſtor navibus XII, quas præſidio ordinariis navibus Curio ex Siciliâ eduxerat; poſtquam relictam in littore navem conſpexit, hanc remulco abſtraxit; ipſe ad Curionem cum claſſe redit.

XXII. Curio Marcum Uticam navibus præmittit; ipſe eódem cum exercitu proficiſcitur; biduíque iter progreſſus, ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipſe cum equitatu ad ecedit, ad caſtra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus caſtris habebatur.

tur. Id autem eſt jugum directum, eminens in mare, utrâque ex parte præruptum atque aſperum, ſed paullò tamen leniore faſtigio ab eâ parte, quæ ad Uticam vergit. Abeſt directo itinere ab Uticâ, paullò ampliùs paſſuum mille: ſed hôc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit; longè latéque is locus reſtagnat; quem ſi quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet. Hôc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidóque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica; admodum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipſo oppido Uticâ; alterâ theatro, quod eſt ante oppidum: ſubſtructionibus ejus operis maximis; aditu ad caſtra difficili & anguſto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi pleniſſimis viis, quæ repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodémque tempore his rebus ſubſidio DC equites Numidæ ex oppido, peditéſque CD, mittuntur à Varo; quos, auxilii causâ, rex Juba paucis antè diebus Uticam miſerat. Huic & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebant; quòd tribunus plebis legem promulgaverat, quâ lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter ſe: neque verò primum impetum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt; ſed, interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ ſtabant ad Uticam numero circiter CC; *ſe in hoſtium habiturum loco, qui non è veſtigio ad caſtra Corneliana vela direxiſſet.* Quâ pronunciatione factâ; temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, &, quò imperatum eſt, tranſeunt. Quæ res omnium rerum copiâ complevit exercitum.

XXIII. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit; atque univerſi exercitûs conclamatione, Imperator appellatur. Poſtero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum peditúmque ab rege miſſa Uticam venire; eodémque tempore vis magna pulveris cernebatur;

batur; & è vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equites committunt prœlium: & priùs quàm planè legiones explicari & consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatûque omni ferè incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit; magnum peditum numerum interficiunt.

XXIV. Proximâ nocte centuriones Marsi II ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII, ad Attium Varum perfugiunt. Ii, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt; sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè totius exercitûs animos alienos esse à Curione; maximè opus esse in conspectu exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. Facit idem Curio atque unà valle non magnâ interjectâ, suas uterque copias instruit.

XXV. Erat in exercitu Vari Sext. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinii suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare in Africam venerat: legionésque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, *ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eâdem essent usi fortunâ, eadémque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, à quibus in contumeliâ perfugæ appellarentur.* His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab suâ liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hâc habitâ oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio; atque ita suas uterque copias reducit.

XXVI.

XXVI. At in caſtris Curionis magnus omnium inceſſit timor: nam is variis hominum ſermonibus celeriter augetur; unuſquiſque enim opiniones fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat; hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tranſdiderat; plures auctores ejus rei videbantur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret liberè facere & ſequi quod vellet: legiones eæ, quæ paullò antè apud adverſarios fuerant; nam etiam Cæſaris beneficium mutaverat conſuetudo, qua offerrentur: municipia etiam adverſis partibus conjuncta; neque enim ex Marſis Peligníſque veniebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis: commilitonéſque nonnulli, graviores ſermones militum vulgo duriùs accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXVII. Quibus de cauſis concilio convocato, de ſummâ rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ *conandum omnibus modis, caſtráque Vari oppugnanda*, cenſerent; quòd, hujuſmodi militum conſiliis, otium maximè contrarium eſſe arbitrarentur: poſtremò, *præſtare* dicebant, *per virtutem in pugnâ belli fortunam experiri, quàm deſertos, & circumventos à ſuis, graviſſimum ſupplicium pati*. Porro erant, qui cenſerent, *de tertiâ vigiliâ in caſtra Corneliana recedendum; ut majore ſpatio temporis interjecto, militum mentes ſanarentur: ſimul, ſi quid gravius accidiſſet, magnâ multitudine navium & tutiùs & facilius in Siciliam receptus daretur*. Curio utrumque improbans conſilium, *quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe* dicebat: *hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quâ enim*, inquit, *fiduciâ, & opere & naturâ loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus? aut verò quid proficimus, ſi, accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? quaſi non & felicitas rerum geſtarum, exercitûs benevolentiam imperatoribus; & res adverſæ, odia conciliient. Caſtrorum autem mutatio quid habet niſi turpem fugam & deſperationem omnium, & alienationem exercitûs? Nam neque pudentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri: quòd illis licentiam timor augeat noſter,*

hic

his ſtudia diminuat. Quòd ſi jam, inquit, *hæc explorata habemus, quæ de exercitûs alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certè minora opinione eſſe confido: quantò diſſimulari & occultari hæc, quàm per nos confirmari, præſtat? An non, utì corporis vulnera, ita exercitûs incommoda ſunt tegenda; ne ſpem adverſariis augeamus? At etiam, ut mediâ nocte proficiſcamur, addunt; quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque hujaſmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maximè adverſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam; neque tanti timoris, ut ipſe deficiam: atque omnia priùs experienda arbitror; magnâque ex parte jam me unà vobiſcum de re judicium facturum confido.*

XXVIII. Dimiſſo concilio, concionem advocat militum; commemorat, *quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfinium Cæſar; ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum, ſuam fecerit: Vos enim veſtrúmque factum,* inquit, *omnia deinceps municipia ſunt ſecuta; neque ſine cauſa & Cæſar amiciſſimè de vobis, & illi graviſſimè judicaverunt. Pompeius enim, nullo prælio pulſus, veſtri facti præjudicio demotus, Italiâ exceſſit: Cæſar me, quem ſibi cariſſimum habuit; provinciámque Siciliam atque Africam, ſine quibus Urbem atque Italiam tueri non poteſt; veſtræ fidei commiſit. Adſunt, qui vos hortentur, ut à nobis deſciſcatis. Quid enim eſt illis optatius quàm uno tempore & nos circum-venire, & vos nefario ſcelere obſtringere? aut quid irati gravius de vobis ſentire poſſunt, quàm ut eos prodatis, qui ſe vobis omnia debere judicant; in eorum poteſtatem veniatis, qui ſe per vos perîſſe exiſtimant? An verò in Hiſpaniâ res geſtas Cæſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos duces? duas receptas provincias? Hæc acta diebus* XL, *quibus in conſpectu adverſariorum venerit Cæſar. An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem, incertâ victoriâ Cæſarem ſecuti; dijudicatâ jam belli fortunâ victum ſequamini, quum veſtri officii præmia percipere debeatis? Deſertos enim ſe ac proditos à vobis dicunt, & prioris ſacramenti mentionem faciunt: vóſne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deſeruit? Nónne extremam pati fortunam*

paratos, projecit ille? non ſibi, clam vobis, ſalutem fugâ petivit? non, proditi per illum, Cæſaris beneficio eſtis conſervati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis faſcibus, & depoſito imperio, privatus & captus ipſe in alienam veniſſet poteſtatem? Relinquitur nova Religio, ut, eo neglecto ſacramento, quo nunc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione ducis & capitis diminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis prædicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc & meâ voluntate & veſtrâ exſpectatione leviora: ſed tamen ſui laboris milites ſemper, eventu belli, præmia petiverunt; qui qualis ſit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunámque, cur prætream? An pœnitet vos, quòd ſalvum atque incolumem exercitum, nullâ omnino nave deſideratâ, tranſduxerim? quòd claſſem hoſtium primo impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equeſtri prælio ſuperaverim? quòd ex portu ſinúque, adverſariorum CC *naves onerarias adduxerim; eóque illos compulerim, ut neque pedeſtri itinere neque navibus commeatu juvari poſſint? Hâc vos fortunâ atque his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia ſequimini? Equidem me Cæſaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellaviſtis: cujus ſi vos pœnitet, veſtrum vobis beneficium remitto; mihi meum reſtituite nomen, ne ad contumeliam honorem dediſſe videamini.*

XXIX. Quâ oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere viderentur: diſcedentem verò ex concione, univerſi cohortantur: *magno ſit animo, neu dubitet prælium committere, & ſuam fidem virtutémque experiri.* Quo facto, commutatâ omnium voluntate & opinione, conſenſu ſummo conſtituit Curio, quum primùm ſit data poteſtas, prœlio rem committere. Poſtero die productos, loco eodem quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; ſive ſollicitandi milites, ſive æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat.

XXX.

XXX. Erat vallis inter duas acies, ut ſuprà demonſtratum eſt; non ita magna, at difficili & arduo adſcenſu. Hanc, uterque, ſi adverſariorum copiæ tranſire conarentur, exſpectabat; quò æquiore loco prœlium committeret. Simul à ſiniſtro cornu, P. Attii equitatus omnis, & unà levis armaturæ interjecti complures, quum ſe in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt; ſed, admiſſis equis, ad ſuos refugerunt: relicti ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab noſtris. Huc tota Vari converſa acies, ſuos fugere & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæſaris, quem Curio ſecum ex Siciliâ duxerat, quòd magnum habere uſum in re militari ſciebat; *Perterritum*, inquit, *hoſtem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?* Ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie ſibi confirmâſſent; ſequi ſeſe jubet, & præcurrit ante omnes: adeóque erat impedita vallis, ut in aſcenſu, niſi ſublevati à ſuis, primi non facilè eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum, timore, & fugâ, & cæde ſuorum; nihil de reſiſtendo cogitabat: omnéſque jam ſe ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priùs, quàm telum adjici poſſet, aut noſtri propiùs accederent; omnis Vari acies terga vertit, ſéque in caſtra recepit.

XXXI. Quâ in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; utì unus eſſe ex ejus militibus, & monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille ſæpius appellatus adſpexit, ac reſtitit; &, quis eſſet, aut quid vellet, quæſivit; humerum apertum gladio appetit; paullúmque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, ſublato ad ejus conatum ſcuto, vitavit: Fabius à proximis militibus circumventus, interficitur. Hâc fugientium multitudine ac turbâ, portæ caſtrorum occupantur, atque iter impeditur; pluréſque in eo loco ſine vulnere, quàm in prœlio aut

fugâ, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt. Sed cùm loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat: quòd ad prœlium egreſſi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ res ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. Itaque Curio exercitum in caſtra reducit; ſuis omnibus, præter Fabium, incolumibus; ex numero adverſariorum circiter DC interfectis, ac mille vulneratis: qui omnes, diſceſſu Curionis; multíque præterea, per ſimulationem vulnerum; ex caſtris in oppidum, propter timorem, ſeſe recipiunt. Quâ re animadverſâ, Varus, & terrore exercitûs cognito; buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigilia ſilentio exercitum in oppidum reducit.

XXXII. Poſtero die Curio Uticam obſidere, & vallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii; Uticenſes, pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiis, illi amiciſſimi: conventus, qui ex variis generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus prœliis magnus. Itaque de deditione palàm loquebantur omnes; & cum P. Attio agebant, ne ſuâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur; nuncii præmiſſi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, & de cuſtodiâ ac defenſione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXIII. Nunciabantur hæc eadem Curioni: ſed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Jámque Cæſaris in Hiſpaniâ res ſecundæ in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem niſurum exiſtimabat. Sed ubi certis auctoribus compeрit, minùs V & XX millibus longè ab Uticâ ejus copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre cœpit; ſtatímque in Siciliam miſit, uti II legiones reliquúſque equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, naturâ, & loci munitione & maris propinquitate, & aquæ & ſalis copiâ;

copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat ſalinis eò congeſta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant pleniſſimi agri; deficere poterat. Itaque ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias exſpectare, & bellum ducere parabat.

XXXIV. His conſtitutis rebus, probatíſque conſiliis; ex perfugis quibuſdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, & controverſiis Leptitanorum reſtitiſſe in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis miſſum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, conſilium commutat, & prœlio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adoleſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus, equitatum omnem primâ nocte ad caſtra hoſtium mittit, ad flumen Bagradam; quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex omnibus copiis inſequebatur, & VI millium paſſuum intervallo à Saburâ, conſederat. Equites miſſi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hoſtes aggrediuntur: Numidæ enim, quâdam barbarâ conſuetudine, nullis ordinibus paſſim conſederant. Hos oppreſſos ſomno & diſperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivóſque ad eum reducunt.

XXXV. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus V caſtris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuum VI, equites convenit; rem geſtam cognovit; ex captivis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit: reſpondent, Saburam. Reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximáque reſpiciens ſigna; *Videtíſne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abeſſe regem; exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerint. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis veſtris, & de referendâ gratiâ cogitare incipiamus.* Erant per ſe magna, quæ geſſerant equites; præſertim quum eorum exiguus numerus cum tantâ multitudine Numidarum conferretur: hæc tamen ab ipſis inflatiùs commemorabantur;

rabantur; ut de ſuis hominum laudibus libenter prædicant: multa præterea ſpolia præferebantur: capti homines, equitéſque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites ſequi jubet ſeſe; itérque accelerat, ut quàm maximè ex fugâ perterritos adoriri poſſet. At illi, itinere totius noctis confecti, ſubſequi non poterant: atque alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ad ſpem morabatur.

XXXVI. Juba certior factus à Saburâ de nocturno prœlio; II millia Hiſpanorum & Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ causâ circum ſe habere conſueverat; & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ ſubmittit. Ipſe cum reliquis copiis, elephantiſque XL, lentius ſubſequitur. Suſpicatus, præmiſſis equitibus, ipſum affore Curionem; Sabura copias equitum peditúmque inſtruit: atque his imperat, ut ſimulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant; ſeſe, quum opus eſſet, ſignum prœlii daturum; &, quod rem poſtulare cognoviſſet, imperaturum.

XXXVII. Curio, ad ſuperiorem ſpem additâ præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longiùs eſſet progreſſus; confecto jam labore exercitu, XVI millium ſpatio conſiſtit. Dat ſignum ſuis Sabura; aciem conſtituit, & circumire ordines atque hortari incipit: ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem utitur; equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio; ſuóſque hortatur, ut ſpem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defeſſis; neque equitibus, ut paucis & labore confectis; ſtudium ad pugnandum virtúſque deerat: ſed ii erant numero CC; reliqui in itinere ſubſtiterant. Hi quamcunque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant: ſed neque longiùs fugientes proſequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circumire aciem noſtram, & averſos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurriſſent; Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant; rurſúſque ad ordines

ordines ſuos ſe recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinéſque ſervare; neque procurrere, & caſum ſubire; tutum videbatur. Hoſtium copiæ, ſummiſſis ab rege auxiliis, crebrò augebantur: noſtros vires laſſitudine deficiebant; ſimul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant: quòd tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. Hi, de ſuâ ſalute deſperantes, (ut extremo vitæ tempore homines facere conſueverunt) aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſervare potuiſſet. Plena erant omnia timoris, & luctûs.

XXXVIII. Curio; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miſeris rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus; proximos colles capere univerſos, atque eò inferri ſigna jubet: hos quoque præoccupat miſſus à Saburâ equitatus. Tum vero ad ſummam deſperationem noſtri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumſiſtens; ut fugâ ſalutem petat, atque in caſtra contendat; & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio nunquam, amiſſo exercitu quem à Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in ejus conſpectum reverſurum confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio ſe recipiunt. Sed ii, quos ad noviſſimum agmen, equorum reficiendorum cauſâ, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt; fugâ totius exercitûs procul animadversâ, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXIX. His rebus cognitis; M. Rufus quæſtor in caſtris relictus à Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant atque obſecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magiſtríſque imperat navium, ut primo veſpere omnes ſcaphas ad littus appulſas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adeſſe copias Jubæ dicerent; alii cum legionibus in-

ſtare Varum, jamque ſe pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii claſſem hoſtium celeriter advolaturam ſuſpicarentur. Itaque perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erant, proficiſci properabant. Horum fuga navium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiúmque conveniebant: ſed tanta erat completis littoribus contentio, qui potiſſimùm ex magno numero conſcenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propiùs adire tardarentur.

XL. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patréſque familiæ, qui aut gratiâ aut miſericordiâ valerent, aut naves adnare poſſent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ; miſſis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus; ſeſe ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba poſtero die ante oppidum conſpicatus; ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici juſſit: paucos electos in regnum remiſit. Cùm Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet: ipſe equo in oppidum vectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius & Licinius Damaſippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ conſtituit atque imperavit: diebúſque pòſt paucis ſe in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

I. DICTATORE habente comitia Cæſare, conſules creantur Julius Cæſar & P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis: quum fides totâ Italiâ eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſolverentur; conſtituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æſtimationes poſ-

ſeſſionum

ſeſſionum & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuiſſent; atque eæ creditoribus tranſderentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum minuendúmque, qui ferè bella & civiles diſſenſiones ſequi conſuevit; & ad debitorum tuendam exiſtimationem, eſſe aptiſſimum exiſtimavit. Item, prætoribus tribuníſque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitûs Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præſidia legionum Pompeius habuerat; (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erant perfecta) in integrum reſtituit, qui ſe illi initio civilis belli obtulerant, ſi ſuâ operâ in bello uti vellet; perinde æſtimans ac ſi uſus eſſet, quoniam ſui feciſſent poteſtatem; ſtatuerat enim hos priùs judicio populi debere reſtitui, quàm ſuo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in præripiendo populi beneficio, videretur.

II. His rebus & feriis Latinis, comitiíſque omnibus perficiundis, XI dies tribuit: dictaturâque ſe abdicat; & ab Urbe proficiſcitur, Brundiſiúmque pervenit. Eò legiones XII, equitatum omnem, venire juſſerat. Sed tantum navium reperit, ut anguſtè XX millia legionariorum militum, & DC equites, tranſportare poſſent. Hoc unum [inopiâ navium] Cæſari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipſæ copiæ infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longùmque iter ex Hiſpaniâ magnum numerum deminuerat; & gravis autúmnus in Apuliâ circùmque Brundiſium, ex ſaluberrimis Galliæ & Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoſte otioſum fuerat; magnam ex Aſiâ, Cycladibúſque inſulis, Corcyrâ, Athenis, Ponto, Bithyniâ, Syriâ, Ciliciâ, Phœnice, & Ægypto, claſſem coëgerat; magnam omnibus locis ædificandam curaverat: magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, regibúſque omnibus, & dynaſtis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis, pecuniam exegerat; magnam, ſocietates earum provinciarum, quas

ipſe obtinebat, ſibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum, IX : V, ex Italiâ quas tranſduxerat : unam ex Siciliâ veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat ; unam ex Cretâ & Macedoniâ, ex veteranis militibus, qui dimiſſi à ſuperioribus imperatoribus in iis provinciis conſederant ; II ex Aſiâ, quas Lentulus conſcribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Theſſaliâ, Bœotiâ, Achaia, Epiróque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat. Præter has, exſpectabat cum Scipione ex Syriâ legiones II. Sagittarios ex Cretâ, Lacedæmone, Ponto, atque Syriâ, reliquíſque civitatibus, III millia numero habebat : funditorum, cohortes VI : mercenarias, II : equitum, VII millia : ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat ; D, Ariobarzanes ex Cappadociâ : ad eundem numerum Cotus ex Thraciâ dederat, & Sadalem filium miſerat. Ex Macedoniâ CC erant, quibus Raſcipolis præerat, excellenti virtute : D ex Gabinianis Alexandriâ, Gallos Germanóſque, quos ibi A. Gabinius præſidii causâ apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat : DCCC, quos ex ſervis ſuis paſtorúmque ſuorum coëgerat. CCC Tarcundarius Caſtor & Donilaus ex Gallogræciâ dederant : horum alter unà venerat, alter filium miſerat. CC ex Syriâ à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, miſſi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Beſſos ; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos ; item Macedonas, Theſſalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat ; atque eum, quem ſuprà demonſtravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Theſſaliâ, Aſiâ, Ægypto, Cretâ, Cyrenis, reliquíſque regionibus comparaverat. Hyemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibúſque oppidis maritimis conſtituerat ; ut mare Cæſarem tranſire prohiberet. Ejus rei causâ, omni orâ maritimâ claſſem diſpoſuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius ; Aſiaticis, D. Lælius & C. Triarius ; Syriacis, C. Caſſius ; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio ; Liburnicæ atque Achaicæ claſſi, Scribonius Libo & M. Octavius.

tavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus, cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

IV. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites: *quoniam propè ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quò major numerus militum posset imponi; omniáque ex victoriâ & ex suâ liberalitate sperarent:* Conclamantibus omnibus, *imperaret, quod vellet; quodcunque imperavisset, se æquo animo esse facturos:* pridie Non. Jan. naves solvit; impositis, ut suprà demonstratum est, legionibus VII. Postridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem; & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

V. Erat Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus, cum Asiaticis navibus XVIII; quibus, jussu D. Lælii, præerant: M. Bibulus, cum navibus CX, Corcyræ. Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratæ IV: neque Bibulus, impeditis navibus, dispersísque remigibus, satis maturè occurrit; quòd priùs ad continentem visus est Cæsar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VI. Expositis militibus, naves eâdem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatúsque, transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed seriùs à terrâ provectæ naves, neque usæ nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundiâ erupit, omnésque incendit: eodémque igne nautas dominósque navium interfecit; magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hôc confecto negotio: à Salonis ad Orici portum, stationes littoráque omnia longè

latéque

latéque classibus occupavit: custodiisque diligentiùs dispositis, ipse gravissimâ hyeme in navibus excubabat; neque ullum laborem aut munus despiciens, [neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.]

VII. Post discessum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibique concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam à Cæsaris amicitiâ avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere posset; oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci naturâ, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servósque omnes puberes liberaverunt; & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognitâ sententiâ; Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximé à re frumentariâ laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant. Et, longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset; nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribúsque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu factâ, cum iis quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti; indè tertia, & quarta, & deinceps reliqua; omnibúsque eos castris expulerunt: &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hyems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperatâ oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

VIII. Demonstratum est L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem perveniisse Cæsaris; atque

atque ab eo eſſe dimiſſum: ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpaniâ. Hunc pro ſuis beneficiis Cæſar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundémque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc ſumma mandatorum: *Debere utrumque, pertinaciæ finem facere; & ab armis diſcedere; neque ampliùs fortunam periclitari: ſatìs eſſe magna utrimque, incommoda accepta; quæ pro diſciplinâ & præceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent; illum ab Italiâ expulſum, amiſſâ Siciliâ, & Sardiniâ, duabúſque Hiſpaniis, & cohortibus in Italiâ atque in Hiſpaniâ civium Romanorum* C *atque* XXX; *ſe morte Curionis, & detrimento Africani exercitûs tanto, militúmque deditione ad Corcyram: proinde ſibi ac reipublicæ parcerent. Quantum in bello fortuna poſſet, jam ipſi incommodis ſuis ſatìs eſſent documento: hoc unum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: ſi verò alteri paullum modò tribuiſſet fortuna; non eſſe uſurum conditionibus pacis eum, qui ſuperior videretur; neque fore æquâ parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuiſſent, Romæ à Senatu & à populo peti debere: interea & reipublicæ & ipſis placere oportere, ſi uterque in concione ſtatim juraviſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum; depoſitis armis auxiliíſque, quibus nunc confiderent; neceſſario populi ſenatûſque judicio fore utrumque contentum; hæc quò faciliùs Pompeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres urbiúmque copias dimiſſurum.*

IX. Vibullius, his expoſitis à Cæſare, non minùs neceſſarium eſſe exiſtimavit, de repentino adventu Cæſaris Pompeium fieri certiorem; utì ad id conſilium capere poſſet, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adeſſe Cæſarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candaviâ; itérque ex Macedoniâ in hyberna Apolloniam, Dyrrhachiúmque habebat: ſed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæſar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expoſitis militibus, eodem die

die Oricum proficiſcitur. Quò quum veniſſet; L. Torquatus, qui juſſu Pompeii oppido præerat, præſidiúmque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clauſis oppidum defendere, Græcos murum aſcendere atque arma capere jubet: illi autem quum ſe contra imperium populi Romani pugnaturos eſſe negarent; oppidani autem ſuâ ſponte Cæſarem recipere conarentur; deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & ſe atque oppidum Cæſari dedit; incolumíſque ab eo conſervatus eſt.

X. Recepto Cæſar Orico, nullâ interpoſitâ morâ, Apolloniam proficiſcitur. Ejus adventu audito; L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſidéſque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò daturos ſe negare; neque portas Conſuli præcluſuros; neque ſibi judicium ſumpturos contrà atque omnis Italia populúſque R. judicaviſſet. Quorum cognitâ voluntate, clàm profugit. Apolloniates ad Cæſarem legatos mittunt, oppidóque recipiant. Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totáque Epirus; & legatis ad Cæſarem miſſis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XI. At Pompeius; cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ geſtæ; Dyrrhachio timens, diurnis ò nocturniſque itineribus contendit. Simul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiſerat: ut penè omnes, in Epiro finitimiſque regionibus ſigna relinquerent; complures arma projicerent; ac fugæ ſimile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius conſtitiſſet, caſtráque metari juſſiſſet; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; jurátque, ſe eum non deſerturum, eundémque caſum ſubiturum, quemcumque ei fortuna tribuiſſet. Hoc idem reliqui jurant legati: hos tribuni militum centurionéſque ſequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæſar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: caſtráque ad flumen Apſum ponit in finibus Apolloniatium, ut caſtella vicique bene meritæ civitatis tuti eſſent præſidio: ibíque reliquarum ex Italiâ legionum adventum exſpectare, &

ſub

ſub pellibus hyemare conſtituit. Hoc idem Pompeius facit; &, trans flumen Apſum poſitis caſtris, eô copias omnes auxiliáque conduxit.

XII. Kalenus, legionibus equitibúſque Brundiſii in naves impoſitis, ut erat præceptum à Cæſare; quantam navium facultatem habebat, naves ſolvit; paullúmque à portu progreſſus, litteras à Cæſare accipit; quibus eſt certior factus, portus littoráque omnia claſſibus adverſariorum teneri. Quo cognito, ſe in portum recipit, navéſque omnes revocat. Una ex iis, quæ perſeveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quòd erat ſine militibus, privatóque conſilio adminiſtrabatur; delata Oricum, à Bibulo expugnata eſt: qui de ſervis liberíſque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno caſu totius exercitûs ſalus conſtitit.

XIII. Bibulus, ut ſuprà demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum; &, ſicut mari portubúſque Cæſarem prohibebat; ita ipſe omni terrâ earum regionum prohibebatur: præſidiis enim diſpoſitis, omnia littora à Cæſare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, poteſtas fiebat. Erat res in magnâ difficultate; ſummíſque anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur; adeò ut cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ navibus onerariis ſupportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus uſi tempeſtatibus; ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant: neque ſibi nudanda littora, & relinquendos portus exiſtimabant. Sed quum eſſent in quibus demonſtravi anguſtiis; ac ſe Libo cum Bibulo conjunxiſſet: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter præſidiis terreſtribus præerat: *velle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi ejus facultas detur.* Huc addunt pauca, rei confirmandæ causâ; ut de compoſitione acturi viderentur. Interim poſtulant, ut ſint induciæ; atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæſarem id ſummè ſciebant cupere;

cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

XIV. Cæsar eo tempore cum legione unâ profectus ad recipiendas ulteriores civitates; & rem frumentariam expediendam, quâ angustè utebatur; erat ad Buthrotum, oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eò quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quòd *is iracundiâ summâ erat, inimiciâsque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & præturâ conceptas: ob eam rem colloquium vitâsse; ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere: propterea quòd, de concilii sententiâ, summam belli rerúmque omnium Pompeio permiserint: sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset: nève alter alteri noceret.* Huc addit pauca de causâ, & de copiis auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut *legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret; sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliáque sua impedirent, ipse ut aquâ terráque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum; nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco.* Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissiméque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi atque inopiæ vitandæ causâ omnem orationem instituisse; neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XV.

XV. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari poſſet, neque ſuſceptum officium deſerere vellet, vim morbi ſuſtinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum ſumma imperii redit; ſed ſeparatim ſuam quiſque claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat.

XVI. Vibullius; ſedato tumultu, quem repentinus adventus Cæſaris concitaverat; ubi primum rurſus adhibito Libone & L. Lucceio & Theophane, (quibuſcum communicare de maximis rebus Pompeius conſueverat) de mandatis Cæſaris agere inſtituit; eum, ingreſſum in ſermonem, Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. *Quid mihi*, inquit, *aut vitâ aut civitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus ſum, reductus exiſtimabor.* Bello perfecto, ab iis Cæſar hæc dicta cognovit, qui ſermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minùs eſt aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XVII. Inter bina caſtra Pompeii atque Cæſaris, unum flumen tantum intererat Apſus: crebráque inter ſe colloquia milites habebant; neque ullum interim telum per pactiones colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis: qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebrò magnâ voce pronunciaret, *licerétne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab ſaltu Pyrenæi, prædonibúſque licuiſſet; præſertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent.* Multa ſuppliciter locutus; ut de ſuâ atque omnium ſalute debebat; ſilentióque ab utriſque militibus auditus; reſponſum eſt ab alterâ parte, *A. Varronem profiteri ſe alterâ die ad colloquium venturum; atque unà etiam utrimque admodum tutò legati venire, &, quæ vellent, exponere poſſent*; certúmque ei rei tempus conſtituitur. Quò quum eſſet poſtero die ventum; magna utrimque multitudo convenit: magnáque erat ejus rei exſpectatio; atque omnium intenti animi ad pacem eſſe videbantur. Quâ ex frequentiâ, T. Labienus prodit; ſummiſsâ oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem

tionem interrumpunt undique ſubitò tela immiſſa; quæ ille, obtectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militéſque nonnulli. Tum Labienus; *Deſinite ergo de compoſitione loqui: nam nobis niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt.*

XVIII. Iiſdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causâ debitorum ſuſceptâ, initio magiſtratûs tribunal ſuum juxta C. Trebonii prætoris urbani ſellam collocavit: &, ſi quis appellâſſet de æſtimatione, & de ſolutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat; fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderatè jus dicendum exiſtimabat; ut reperiri non poſſet, à quibus initium appellandi naſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, & calamitatem aut propriam ſuam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere; etiam mediocris eſt animi: integras verò tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ eſt? Itaque, hoc qui poſtularet, reperiebatur nemo. Atque ipſis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus eſt Cœlius. Et, ab hôc profectus initio; ne fruſtra ingreſſus turpem cauſam videretur, legem promulgavit, ut ſexies ſeni dies ſine uſuris creditæ pecuniæ ſolvantur.

XIX. Quum reſiſteret Servilius Conſul, reliquíque magiſtratus; & minus opinione ſuâ efficeret: ad hominum excitanda ſtudia, ſublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. Impetúque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius Conſul ad Senatum retulit: Senatúſque Cœlium ab rep. removendum cenſuit. Hôc decreto eum Conſul Senatu prohibuit, & concionari conantem de roſtris deduxit. Ille ignominiâ & dolore permotus, palàm ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulavit; clàm nunciis ad Milonem miſſis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quòd, magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias

reliquias habebat; ſibi conjunxit: atque eum in Turinum ad ſollicitandos paſtores præmiſit. Ipſe, quum Caſilinum veniret; unóque tempore ſigna ejus militaria atque arma Capuæ eſſent comprehenſa, familia Neapoli viſa, atque proditio oppidi appareret: patefactis conſiliis, excluſus Capuâ, & periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hoſtis loco habendum exiſtimabat; conſilio deſtitit, atque eo itinere ſeſe avertit.

XX. Interim Milo, dimiſſis circùm municipia litteris, *ea, quæ faceret, juſſu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent*; quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſollicitabat: apud quos quum proficere nihil poſſet; quibuſdam ſolutis ergaſtulis, Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. Eo quum à Q. Pædio prætore, cum legione **; lapide ictus ex muro, periit. Et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæſarem; pervenit Thurios; ubi, quum quoſdam ejus municipii ſollicitaret; equitibúſque Cæſaris Gallis atque Hiſpanis, qui eò præſidii causâ miſſi erant, pecuniam polliceretur; ab iis eſt interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magiſtratuum & temporum ſollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerant.

XXI. Libo, profectus ab Orico cum claſſe, cui præerat, navium L, Brundiſium venit; inſulámque, quæ contra Brundiſinum portum eſt, occupavit: quòd præſtare unum locum arbitrabatur, quà neceſſarius noſtris erat egreſſus, quam omnium littora ac portus cuſtodiâ clauſos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quaſdam nactus incendit, & unam frumento onuſtam abduxit; magnúmque noſtris terrorem injecit; & noctu militibus & ſagittariis in terram expoſitis, præſidium equitum dejecit; & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; *naves reliquas, ſi vellet, ſubduci & refici juberet; ſuâ claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum.*

XXII. Erat eo tempore Antonius Brundiſii; qui virtute militum confiſus, ſcaphas navium magnarum circiter IX, cratibus pluteíſque contexit; eóque milites delectos

delectos impoſuit; atque eas in littore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit; navéſque triremes 11, quas Brundiſii faciendas curaverat, per cauſam exercendorum remigum, ad fauces portûs prodire juſſit. Has quum audaciùs progreſſas Libo vidiſſet; ſperans intercipi poſſe, quadriremes v ad eas miſit: quæ quum navibus noſtris appropinquâſſent, noſtri veterani in portum refugerunt; illi, ſtudio incitati, incautiùs ſequebantur. Jam ex omnibus partibus ſubitò Antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſtes incitaverunt; primóque impetu, unam ex his quadriremem, cum remigibus defenſoribúſque ſuis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum acceſſit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aquari prohiberentur: quâ neceſſitate & ignominiâ permotus Libo, diſceſſit à Brundiſio, obſeſſionémque noſtrorum omiſit.

XXIII. Multi jam menſes tranſierant, & hyems jam præcipitaverat; neque Brundiſio naves legionéſque ad Cæſarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari videbantur; quòd certè ſæpe flaverant venti, quibus neceſſariò committendum exiſtimabat: quantóque ejus amplius proceſſerat temporis; tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus præerant; majorémque fiduciam prohibendi habebant; & crebris Pompeii litteris caſtigabantur, *quoniam primò venientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos ejus exercitus impedirent:* duriúſque quotidie tempus ad tranſportandum lenioribus ventis exſpectabant. Quibus rebus permotus Cæſar, Brundiſium ad ſuos ſeveriùs ſcripſit, ut, nacti idoneum ventum, ne occaſionem navigandi dimitterent, ſi vel ad littora Apolloniatium curſum dirigere, atque eò naves ejicere poſſent. Hæc à cuſtodiis, claſſium loca maximè vacabant, quòd ſe longiùs portubus committere non auderent.

XXIV. Illi, adhibitâ audaciâ & virtute, adminiſtrantibus M. Antonio & Fufio Kaleno, multum ipſis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus, nacti Auſtrum, naves ſolvunt; atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiúmque prætervehuntur. Qui quum eſſent ex continenti viſi; C. Coponius,

Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat naves ex portu educit; &, quum jam nostri remissiore vento appropinquâssent, idem Auster increbuit, nostrísque præsidio fuit. Neque verò ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore & perseverantiâ nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectósque Dyrrhachium magnâ vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III; eò naves introduxerunt; (qui portus ab Africo, tegebatur, ab Austro non erat tutus) levióque tempestatis, quàm classis, periculum æstimaverunt. Quò simul atque intus est itum; incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hìc subitam commutationem fortunæ videre licuit: qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam confractæ omnes, numero XVI, eliderentur & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorúmque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur; quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXV. Nostræ naves II, tardiùs cursu confecto, in noctem conjectæ; quum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribúsque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera ex veteranâ paullò minùs ducentis se compleverat. Hìc cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo nauseâque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes; se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissimè interficiuntur. At vete-

veteranæ legionis milites, item conflictati & tempeſtatis & ſentinæ vitiis, non ex priſtinâ virtute remittendum aliquid putaverunt: ſed, tractandis conditionibus, & ſimulatione deditionis, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipſi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; & luce primâ, miſſis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ aſſervabant, circiter CD, quique eos armati ex præſidio ſecuti ſunt; ſe defenderunt: &, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad noſtros ſeſe receperunt.

XXVI. Quo facto; conventus civium Romanorum, qui Liſſum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæſar attribuerat, muniendúmque curaverat, Antonium recepit, omnibúſque rebus juvit. Otacilius ſibi timens oppido fugit, & ad Pompeium pervenit. Expoſitis copiis Antonius; quarum erat ſumma, veteranorum III legionum, uniúſque tironum, & equitum DCCC; pleraſque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitéſque tranſportandos: pontones, quod eſt genus navium Gallicarum, Liſſi relinquit; hôc conſilio, ut, ſi fortè Pompeius, vacuam exiſtimans Italiam, eò transjeciſſet exercitum; quæ opinio erat edita in vulgus; aliquam Cæſar ad inſequendum facultatem haberet: nunciósque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſſet, & quid militum tranſvexiſſet.

XXVII. Hæc eodem ferè tempore Cæſar atque Pompeius cognoſcunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiúmque naves viderant; ipſi iter ſecundùm eas terrâ direxerant: ſed quò eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitâque re, diverſa ſibi ambo conſilia capiunt; Cæſar, ut quamprimum ſe cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere ſe opponeret, & ſi imprudentes ex inſidiis adoriri poſſet. Eodémque die uterque eorum ex caſtris ſtativis à flumine Apſo exercitum educunt: Pompeius clàm, & noctu; Cæſar palàm, atque interdiu. Sed Cæſari circuitu majore iter erat longiùs, adverſo flumine, ut vado tranſire poſſet: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium con-

contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: ſuóſque omnes caſtris continuit, ignéſque fieri prohibuit; quò occultior eſſet ejus adventus. Hæc ad Antonium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille, miſſis ad Cæſarem nunciis, unum diem ſeſe caſtris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæſar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit; omnibúſque copiis ad Aſparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco caſtra ponit.

XXVIII. His temporibus Scipio, detrimentis quibuſdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyranníſque magnas imperaverat, pecunias: item à publicanis ſuæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eiſdem inſequentis anni mutuam præceperat; equitéſque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis; finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis, qui paullo antè M. Craſſum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obſidione habuerant; legiones equitéſque ex Syriâ deduxerat; ſummâque in ſollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum veniſſet, ac nonnullæ militum voces audirentur; *ſeſe, contra hoſtem ſi ducerentur, ituros; contra civem & conſulem, arma non laturos*; deductis Pergamum atque in locupletiſſimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum causâ, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbiſſimè imperatæ pecuniæ totâ provinciâ exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita ſingula ſervorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ, imperabantur. Cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias videbatur. Non ſolùm urbibus, ſed penè vicis caſtellíſque ſingulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbiſſimè crudeliſſiméque fecerat, is & vir & civis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum provincia; differta præfectis atque exactoribus; qui, præter imperatas pecunias, ſuo etiam privato compendio ſerviebant: dictitabant

tabant enim, ſe, domo patriâque expulſos, omnibus neceſſariis egere rebus; ut honeſtâ præſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc graviſſimæ uſuræ, quod in bello plerumque accidere conſuevit; univerſis imperatis pecuniis: quibus in rebus, prolationem diei, donationem eſſe dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum eſt. Nec minùs ob eam cauſam civibus Romanis ejus provinciæ, ſed in ſingulos conventus ſinguláſque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuáſque illas ex S. C. exigi dictitabant; publicanis, utì in ſorte fecerant, inſequentis anni vectigal promutuum. Præterea Epheſi à fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, ceteráſque ejus deæ ſtatuas. Quum in fanum ventum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorii ordinis, quos advocaverat Scipio; litteræ ei redduntur à Pompeio, *mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem; properaret ad ſe cum exercitu venire, omniáque poſthaberet.* His litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipſe iter in Macedoniam parare incipit; paucíſque pòſt diebus eſt profectus. Hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutem attulit.

XXIX. Cæſar, Antonii exercitu conjuncto; deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ poſuerat; tentandas ſibi provincias, longiúſque procedendum exiſtimabat; &, quum ad eum legati veniſſent ex Theſſaliâ Ætoliáque, qui præſidio miſſo pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Caſſium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur vigeſima ſeptima, atque equitibus CC, in Theſſaliam; C. Calviſium Sabinum cum cohortibus V, paucíſque equitibus, in Ætoliam miſit: maximéque eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentariâ ut providerent, hortatus eſt. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, XI & XII, & equitibus D, in Macedoniam proficiſci juſſit; cujus provinciæ ab eâ parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur.

XXX. Ex his Calviſius primo adventu ſummâ omnium Ætolorum receptus voluntate; præſidiis adverſariorum Calydone & Naupacto dejectis, omni Ætoliâ potitus

potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione pervenit. Hìc quum eſſent factiones duæ, variâ voluntate civitatum utebatur. Egeſaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus ſtudebat: Petreius, ſummæ nobilitatis adoleſcens, ſuis ac ſuorum opibus Cæſarem enixè juvabat.

XXXI. Eodémque tempore Domitius in Macedoniam venit: &, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpiſſent, nunciatum eſt adeſſe Scipionem cum legionibus, magnâ & opinione & famâ omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & quum ab eo millia paſſuum xx abfuiſſet, ſubitò ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam convertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut ſimul adeſſe & venire nunciaretur: &, quò iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſaliâ dividit, cum cohortibus VIII præſidio impedimentis legionum reliquit, caſtellúmque ibi muniri juſſit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad caſtra Caſſii advolavit, qui circùm Theſſaliam eſſe conſueverat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis adventu, viſíſque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur; ad montes ſe convertit, qui Theſſaliam cingunt: atque ex his locis, Ambraciam versùs iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, litteræ ſunt conſecutæ à M. Favonio; *Domitium cum legionibus adeſſe; nec ſe præſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe.* Quibus litteris acceptis conſilium Scipio itérque commutat; Caſſium ſequi deſiſtit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam opportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, & primi antecurſores Scipionis viderentur. Ita Caſſio induſtria Domitii, Favonio Scipionis celeritas ſalutem attulit.

XXXII. Scipio in caſtris ſtativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii caſtra fluebat, Haliacmonem; tertio die, primâ luce, exercitum vado tranſducit; &, caſtris poſitis, poſtero die manè copias

ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret: sed, quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. Ille à vallo non discedere perseveravit. Attamen, ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prœlio contenderetur; & maximè, quòd rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatémque pugnandi quum cognovisset Scipio; suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnâ cum infamiâ castris se continere; qui magnâ cum exspectatione venisset, temere progressus, turpem habuit exitum: & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit; atque in eandem partem, ex quâ venerat, rediit: ibique prope flumen, edito naturâ loco, castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit; quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueverant: &, quum quotidianâ consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset, subitò illi ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeritérque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis; nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXIII. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasísque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatúmque collocavit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum magnámque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii & cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent; ex fremitu equorum illatâ suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quíque hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri, cognitis insidiis; ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præ-

præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIV. Deductis oræ maritimæ Cæsar præsidiis, ut suprà demonstratum est; III cohortes Orici, oppidi tuendi causâ, reliquit: iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italiâ transduxerat. Huic officio oppidóque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit; faucibúsque portûs navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super quâ turrim effectam ad ipsum introitum portûs opposuit, & militibus complevit, tuendámque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersámque navim remulco, multísque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; & ex superiori pugnans loco; integrósque semper defatigatis summittens; & reliquis partibus simul ex terrâ scalis & classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret; labore, & multitudine telorum, nostros vicit: dejectísque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodémque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat: IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utrâque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiaticâ classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naves onerarias XXX à M. Antonio relictas, intrà portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventûs, militibúsque, quos præsidii causâ miserat Cæsar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infectâ indè discessit.

XXXV. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit; eódem cum exercitu profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtáque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructâ, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustóque itinere, Dyrrhachium profectus est; sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse; quòd omnem commeatum, totiúsque belli apparatum, is eò contulisset: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans ejus consilium, quòd diverso ab eâ regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit; breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militésque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent; parva parte noctis itinere intermisso, manè ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi castra posuit.

XXXVI. Pompeius intercluſus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmque habet navibus mediocrem, atque eas à quibúsdam protegit ventis; castra communit. Eò partem navium longarum convenire; frumentum commeatúmque ab Asiâ, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longiùs bellum ductum iri existimans; & de Italicis commeatibus desperans, quòd tantâ diligentiâ omnia littora Pompeianis tenebantur; classésque ipsius, quas hyeme in Siciliâ, Galliâ, Italiâ fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariæ causâ, L. Canuleium legatum misit: quódque hæ regiones aberant longiùs, locis certis horrea constituit; vecturáque frumenti finitimis civitatibus descripsit: item Lisso, Parthiníque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, cùm ipsius agri natura, quod sunt loca

loca aſpera & montuoſa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius hæc providerat, & ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentúmque omne conquiſitum, ſpoliatis effoſſíſque eorum domibus, per equites comportaverat.

XXXVII. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci naturâ. Erant enim circùm caſtra Pompeii permulti editi atque aſperi colles: hos primùm præſidiis tenuit; caſtelláque ibi communiit; indè, ut loci cujuſque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium inſtituit: hæc ſpectans; (quòd anguſtâ re frumentariâ utebatur; quòdque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatúmque exercitui ſupportare poſſet) ſimul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatúmque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertiò, ut auctoritatem, quâ ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neque audere prœlio dimicare.

XXXVIII. Pompeius, neque à mari Dyrrhachióque diſcedere volebat; quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentúmque exercitui navibus ſupportabat: neque munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prœlio decertare vellet; quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occuparet; & quàm latiſſimas regiones præſidiis teneret; Cæſaríſque copias, quàm maximè poſſet, diſtineret: ídque accidit. Caſtellis enim XXIV effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hôc ſpatio pabulabatur; multáque erant intrà eum locum manu ſata, quibus interim jumenta paſceret. Atque ut noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella; ne quo loco erumperent Pompeiani, & noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare atque ipſos à tergo circumvenire poſſent. Sed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæſari

capienda; etſi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare, non conſtituerat; tamen ſuis locis ſagittarios funditoréſque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multíque ex noſtris vulnerabantur; magnúſque inceſſerat timor ſagittarum: atque omnes ferè milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXIX. In occupandis præſidiis magnâ vi uterque nitebatur: Cæſar, ut quàm anguſtiſſimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebráque ob eam cauſam prœlia fiebant. In his, quum legio Cæſaris IX præſidium quoddam occupaviſſet, & munire cœpiſſet; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, noſtróſque opere prohibere cœpit: &, quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet; primùm ſagittariis funditoribúſque circumjectis, poſtea levis armaturæ magnâ multitudine miſsâ, tormentíſque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile noſtris uno tempore propugnare & munire. Cæſar, quum ſuos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere ſe ſtatuit, & loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hôc acriùs inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe; *Non recuſare ſe, quin nullius uſûs Imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent indè, quò temere eſſent progreſſæ.* Cæſar, receptui ſuorum timens; crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, & adverſas locari; intrà has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus, obduci juſſit; locúmque in omnes partes quammaximè impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci juſſit. Pompeiani hôc inſolentiùs atque audaciùs noſtros premere, & inſtare cœperunt; cratéſque pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod quum animadvertiſſet Cæſar; veritus, ne non reducti, ſed rejecti viderentur, majúſque detrimentum caperetur; à medio ferè ſpatio ſuos per Antonium,

nium, qui ei legioni præerat, cohortatus; tubâ ſignum darì, atque in hoſtes impetum fieri, juſſit. Milites legionis IX ſubitò conſtipati, pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversùs clivum incitati curſu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longuriique objecti, & inſtitutæ foſſæ, magno impedimento fuerunt. Noſtri verò, qui ſatìs habebant ſine detrimento diſcedere: compluribus interfectis, v omnino ſuorum amiſſis, quietiſſimè ſe receperunt; paullóque citra eum locum, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt.

XL. Erat nova & inuſitata belli ratio; cùm tot caſtellorum numero, tantóque ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere; tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obſidere conati ſunt; perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut prœlio ſuperatos, aut aliquâ offenſione permotos, continuerunt: quum ipſi numero militum equitúmque præſtarent: cauſa autem obſidionis hæc ferè eſſe conſuevit, ut frumento hoſtes prohibeantur. At contrà integras atque incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte ſecundum curſum haberent. Ipſe autem, conſumptis omnibus longè latéque frumentis, ſummis erat in anguſtiis. Sed tamen hæc ſingulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem ſuperiore anno in Hiſpaniâ perpeſſos; labore & patientiâ maximum bellum confeciſſe. Meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos; multo etiam majorem, ad Avaricum; maximarum ſe gentium victores diſceſſiſſe. Non, illis hordeum quum daretur; non legumina recuſabant: pecus verò, cujus rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admiſtum lacte, multùm inopiam levabat: id ad ſimilitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: ex hôc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani

famem noſtris objectarent, vulgò in eos jaciebant, ut ſpem eorum minuerent.

XLI. Jámque frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat; quòd celeriter ſe habituros copiam confidebant: crebróque voces militum in vigiliis colloquiiſque audiebantur, *priùs ſe cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimiſſuros.* Frequenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interîſſe: uti autem ipſos valetudine non bonâ; cum anguſtiis loci, & odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, inſuetos operum; tum aquæ ſummâ inopiâ affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut averterat, aut magnis operibus obſtruxerat: atque, ut erant loca montuoſa, & ad ſpecus anguſtiæ vallium; has ſublicis in terram demiſſis præſepſerat, terrámque aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaque illi neceſſario loca ſequi demiſſa ac paluſtria, & puteos fodere, cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibuſdam præſidiis aberant longiùs, & celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optimâ valetudine, ſummâque aquæ copiâ utebatur; tum commeatûs omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tempus; majorémque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant.

XLII. In novo genere belli, novæ ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertiſſent ex ignibus noctu cohortes noſtras ad munitiones excubare; ſilentio adverſi univerſas intrà multitudinem ſagittas conjiciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, hæc reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. * * * *

XLIII. Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti venit cum legionibus 11; cujus adventu facilè ſunt repulſi Pompeiani: neque verò conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt; primiſque dejectis, reliqui ſe verterunt & loco ceſſerunt. Sed inſequentes noſtros, ne longiùs proſequerentur, Sulla revocavit. At plerique exiſtimant,

mant, ſi acriùs inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. Cujus conſilium reprehendendum non videtur; aliæ enim ſunt legati partes, atque imperatoris: alter, omnia agere ad præſcriptum; alter liberè ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla, à Cæſare caſtris relictus; liberatis ſuis, hôc fuit contentus: neque prœlio decertare voluit, (quæ res fortaſſe aliquem reciperet caſum) ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant: ſi per declive ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur: neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat; ſpe enim conficiendi negotii, propè in noctem rem duxerant. Ita neceſſario, atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantùm aberat à noſtro caſtello, ut telum tormento miſſum adigi non poſſet: hôc conſedit loco, atque eum communiit; omnéſque ibi copias continuit.

XLIV. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum eſt; nam plura caſtella Pompeius pariter, diſtinendæ manûs causâ, tentaverat; ne ex proximis præſidiis ſuccurri poſſet. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt.

XLV. Ita uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidiſſe reperiebamus, evocatos centurionéſque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius ejus, qui prætor Aſiam obtinuerat: ſignáque ſunt ſex militaria relata. Noſtri non ampliùs XX omnibus ſunt prœliis deſiderati. Sed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuórque ex unâ cohorte centuriones oculos amiſerunt: &, quum laboris ſui periculique teſtimonium afferre vellent, millia ſagittarum circiter XXX in cáſtellum conjecta Cæſari renumeraverunt: ſcutóque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa ſunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæſar, ut

erat de ſe meritus & de Republicâ, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad primipilum ſe tranſducere pronunciavit; ejus enim operâ caſtellum conſervatum eſſe magnâ ex parte conſtabat: cohortémque poſtea duplici ſtipendio, frumento, & ſpeciariis militaribúſque donis ampliſſimè donavit.

XLVI. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exſtruxit; & in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem caſtrorum obtexit; & V intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubilam nactus, exſtructis omnibus caſtrorum portis, & ad impediendum objectis, tertiâ initâ vigiliâ, ſilentio exercitum eduxit, & ſe in antiquas munitiones recepit.

XLVII. Ætoliâ, Acarnaniâ, Amphilochis, per Caſſium Longinum & Calviſium Sabinum, ut demonſtravimus, receptis; tentandam ſibi Achaiam, ac paullò longiùs progrediendum, exiſtimabat Cæſar. Itaque eò Fufium Kalenum miſit; & Q. Sabinum, & Caſſium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaiam miſſus à Pompeio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaiâ Fufium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipſarum civitatum, recepit; nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummiſſis legationibus, amicitiæ Cæſaris conciliare ſtudebat. In his rebus ferè erat Fufius occupatus.

XLVIII. Omnibus deinceps diebus Cæſar exercitum in aciem æquum in locum produxit, ſi Pompeius prœlio decertare vellet; ut penè caſtris Pompeii legiones ſubjiceret: tantúmque à vallo ejus prima acies aberat, utì ne in eam telum tormento adigi poſſet. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omníſque ejus inſtructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi poſſet.

XLIX. Hæc quum in Achaiâ atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionémque in Macedoniam veniſſe conſtaret; non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum atque illius familiarem; quem ab illo tranſditum initio & commendatum, in

ſuorum

ſuorum-neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat litteras, mandatáque ad eum; quorum hæc erat ſumma: *Seſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos eſſe auctores ejus rei voluiſſet; quòd ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem eâ auctoritate eſſe, ut non ſolùm liberè, quæ probâſſet, exponere; ſed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere poſſet. Præeſſe autem ſuo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque haberet ad coërcendum. Quod ſi feciſſet; quietem Italiæ, pacem provinciarum, ſalutem imperii, uni omnes acceptam relaturos.* Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; caſtigato Scipione à Favonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus: infectâque re, ſeſe ad Cæſarem recepit.

L. Cæſar, quò faciliùs equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet; aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtravimus, magnis operibus præmunivit: caſtelláque his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermiſſis diebus, rurſum eum navibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli; adeò ut foliis ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent; frumenta enim, quæ fuerant intrà munitiones ſata, conſumpſerant; & cogebantur Corcyrâ atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quóque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modò hordeum pabulúmque omnibus in locis, herbæque deſectæ, ſed etiam frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimavit.

LI. Erant apud Cæſarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratres, Roſcillus & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; ſingulari virtute homines; quorum operâ Cæſar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortiſſimâque erat uſus. His domi ob has cauſas ampliſſimos magiſtratus mandaverat;

verat; atque eos extra ordinem in ſenatum legendos curaverat: agróſque in Galliâ ex hoſtibus captos, prædáque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletéſque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non ſolùm apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur: ſed, freti amicitiâ Cæſaris, & ſtultâ ac barbarâ arrogantiâ elati, deſpiciebant ſuos; ſtipendiúmque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, univerſi Cæſarem adierunt, palámque de eorum injuriis ſunt queſti; & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium averterent. Cæſar, neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens; rem diſtulit totam: illos ſecretò caſtigavit, quòd quæſtui equites haberent; monuítque, ut ex ſuâ amicitiâ omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis offenſionem & contemptionem ad omnes attulit: ídque ita eſſe, cùm ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientiâ intelligebant. Quo pudore adducti; & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati; diſcedere à nobis, & novam tentare fortunam, novásque experiri amicitias conſtituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant; primùm conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere; ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt; ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur; quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere & fraudata reſtituere vellent; multis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis, quos ſui conſilii participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter; magnóque comitatu, & multis jumentis venerant; viríque fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant; quòdque novum, & præter conſuetudinem acciderat; omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæſare ad Pompeium tran-

tranſierat; quum penè quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent, vulgò verò in Epiro atque Ætoliâ conſcripti milites, earúmque regionum omnium, quæ à Cæſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; ſeu quid in munitionibus perfectum non erat; ſeu quid à peritioribus rei militaris deſiderari videbatur; temporibúſque rerum, & ſpatiis locorum, & cuſtodiarum viribus ac diligentiâ animadverſâ; prout cujuſque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut ſtudium ferebat; hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LII. Quibus ille cognitis; eruptioníſque jam antè capto conſilio, ut demonſtratum eſt; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ & ſagittariorum, aggeréſnque omnem, noctu in ſcaphas & naves actuarias imponit; & de mediâ nocte cohortes LX ex maximis caſtris præſidiíſque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebat ad mare, longiſſiméque à maximis caſtris Cæſaris aberant. Eódem naves, quas demonſtravimus, aggere & levis armaturæ militibus completas, quáſque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lentulum Marcellinum quæſtorem, cum legione IX, poſitum habebat. Huic, quòd valetudine minùs commodâ utebatur, Fulvium Poſthumum adjutorem ſummiſerat.

LIII. Erat eo loco foſſa pedum XV, & vallus contra hoſtem in altitudinem pedum X: tantundémque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermiſſo ſpatio pedum DC, alter converſus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullò munitione: hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne navibus noſtri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, ſi ancipiti prœlio dimicaretur, poſſet reſiſti. Sed operum magnitudo & continens omnium dierum labor, quòd millia paſſuum in circuitu XVIII munitione erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare tranſverſum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnúm-

que

que noſtris attulit incommodum. Nam, ut ad mare noſtræ cohortes IX legionis excubuerant, acceſſere ſubitò primâ luce Pompeiani exercitus: novúſque eorum adventus exſtitit: ſimúlque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant: foſſæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentis cujuſque generis teliſque terrebant; magnáque multitudo ſagittariorum ab utrâque parte circumfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum, quod unum noſtris erat telum, viminea tegmenta galeis impoſita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus noſtri premerentur, atque ægre reſiſterent; animadverſum eſt vitium munitionis, quod ſuprà demonſtratum eſt; atque inter duos vallos, quà perfectum opus non erat, per mare, navibus expoſiti, in averſos noſtros impetum fecerunt; atque ex utrâque munitione dejectos terga vertere coëgerunt.

LIV. Hôc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummiſit; quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neque illos ſuo adventu confirmare potuerunt, neque ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur ſubſidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat: hominum enim multitudine, receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vulnere eſſet affectus Aquilifer, & viribus deficeretur; conſpicatus equites noſtros, *Hanc ego*, inquit, *& vivus multos per annos magnâ diligentiâ defendi, & nunc moriens eâdem fide Cæſari reſtituo. Nolite, obſecro, committere, quod antè in exercitu Cæſaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumémque ad eum referte.* Hôc caſu Aquila conſervatur; omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LV. Jámque Pompeiani, magnâ cæde noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabant; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, eâ re nunciatâ, cum cohortibus XII deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compreſſit; noſtróſque firmavit, ut ſe ex maximo timore colligerent,

Neque

Neque multò pòst Cæsar, significatione per castella fumo factâ, ut erat superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eódem venit: qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundùm mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditum navibus habere; commutatâ ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

LVI. Quâ perfectâ munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quòd instar legionis videretur, esse post sylvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. Hæc sylvam quandam contingebant; neque longiùs à mari passibus CD aberant. Pòst, mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paullò ultra eum locum castra transtulit: paucísque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; &, quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD; quò liberiùs, ac sine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est; eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eò signo legionis illato; speculatores Cæsari renunciârunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris, circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire; reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutóque militum numero, ad legionem Pompeii castráque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam & pervenit priùs, quàm Pom-

Pompeius ſentire poſſet; & tametſi erant munitiones caſtrorum magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe, celeriter aggreſſus Pompeianos ex-vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius: hìc paullìſper eſt pugnatum; quum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent; fortiſſimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonſtravimus, è loco propugnante. Sed tamen noſtri virtute vicerunt: exciſóque ericio, primò in majora caſtra, pòſt etiam in caſtellum, quod erat incluſum majoribus caſtris, irruperunt; &, quòd eò pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LVII. Sed fortuna, quæ plurimum poteſt, cùm in reliquis rebus, tum præcipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. munitionem enim, quam pertingere à caſtris ad flumen ſupra demonſtravimus, dextri Cæſaris cornu cohortes, ignorantiâ loci, ſunt ſecutæ; quum portam quærerent, caſtrorúmque eam munitionem eſſe arbitrarentur. Quod quum eſſet animadverſum, conjunctam eſſe flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, tranſcenderunt: omníſque noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Pompeius, hâc longâ ſatìs interjectâ morâ, & re nunciatâ; v legionem ab opere deductam, ſubſidio ſuis duxit: eodémque tempore equitatus ejus noſtris equitibus appropinquabat; & acies inſtructa, à noſtris, qui caſtra occupaverant, cernebatur: omniáque ſunt ſubitò mutata. Pompeiana enim legio, celeris ſpe ſubſidii confirmatâ, ab decumanâ portâ reſiſtere conabatur; atque ultro in noſtros impetum faciebat. Equitatus Cæſaris, quòd anguſto itinere per aggeres aſcendebat, receptui ſuo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à ſiniſtro ſecluſum; terrore equitum animadverſo; ne intra munitionem opprimeretur, eâ parte, quâ proruerat, ſeſe recipiebat: ac plerique ex iis, ne in anguſtias inciderent, x pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitabant: primíſque oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi atque exitum pariebant. Siniſtro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adeſſe, & ſuos fugere cernerent; veriti ne anguſtiis

guſtiis intercluderentur, quum extrà & intus hoſtem haberent; eodem, quo venerant, receptu ſibi conſulebant: omniáque erant tumultûs, timoris, fugæ, plena adeò, ut, quum Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet, & conſiſtere juberet, alii, dimiſſis equis, eundem curſum conficerent; alii, ex metu, etiam ſigna dimitterent; neque quiſquam omnino conſiſteret.

LVIII. His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus; quòd Pompeius (inſidias timens, credo, quòd hæc præter ſpem acciderant ejus, qui paullò antè ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitéſque ejus, anguſtiis portíſque à Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis jam caſtris Pompeii, propriam & expeditam Cæſaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate inſequentium tardatâ, noſtris ſalutem attulit.

LIX. Duobus his unius diei prœliis, Cæſar deſideravit milites DCCCCLX: & notos equites R. **** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Gravium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum & centuriones, XXX. Sed horum omnium pars magna in foſſis munitionibúſque & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore ac fugâ, ſine ullo vulnere interiit; ſignáque ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo prœlio Imperator eſt appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt; ſed neque in litteris, quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus, inſignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetraviſſet, ut ſibi captivos tranſdi juberet; omnes productos, oſtentationis, ut videbatur causâ, quò major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magnâ verborum contumeliâ interrogans, *ſoleréntne veterani milites fugere?* in omnium conſpectu interficit.

LX. His rebus tantum fiduciæ ac ſpiritûs Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe jam ſibi viderentur. Non illi paucitatem noſtrorum

rum militum; non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intrâ extráque munitiones; non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset: causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant; non ex concursu acri facto, non prœlio, dimicatum: sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quàm parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpâ ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum. Sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei concelebrabant.

LXI. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissâ, coactóque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit: Hortatúsque est, *ne ea quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur: multísque secundis prœliis unum adversum, & id mediocri, opponerent. Habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quòd duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quòd finitimas frumentariásque provincias in potestatem redegissent. Denique recordari debere, quâ felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solùm portubus sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati. Si non omnia caderent secunda, fortunam esse industriâ sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potiùs, quàm suæ culpæ debere tribui. Locum æquum ad dimicandum dedisse; potitum esse hostium castris; expulisse ac superâsse pugnantes sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentémque victoriam interpellâsset; dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidissent; atque ii, qui antè dimicare timuissent, ultro se prœlio offerrent.* Hâ-

habiti

habitâ concione, nonnullos ſigniferos ignominiâ notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantúmque ſtudium infamiæ ſarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium deſideraret; et ſibi quiſque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, ſimúlque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum ſuperioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco & rem prœlio committendam exiſtimarent. Contra ea Cæſar, neque ſatis militibus perterritis confidebat; ſpatiúmque interponendum ad recreandos animos putabat; relictíſque munitionibus, magnopere ei frumentariæ timebat.

XLII. Itaque nullâ interpoſitâ morâ, ſauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia ſilentio primâ nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. His una legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de IV vigiliâ compluribus portis eductas eodem itinere præmiſit; parvóque ſpatio intermiſſo, ut & militare inſtitutum ſervaretur, & quàm ſeriſſimè ejus profectio cognoſceretur, conclamari juſſit; ſtatímque egreſſus, & noviſſimum agmen conſecutus, celeriter è conſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque verò Pompeius, cognito conſilio ejus, moram ullam ad inſequendum intulit: ſed eadem ſpectans, ſi itinere impeditos & perterritos deprehendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit; equitatúmque præmiſit ad noviſſimum agmen demorandum; neque conſequi potuit; quòd multum expedito itinere anteceſſerat Cæſar: ſed quum ventum eſſet ad flumen Genuſum, quod ipis erat impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos prœlio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit, expeditóſque anteſignanos admiſcuit DC; qui tantum profecere, ut, equeſtri prœlio commiſſo, pellerent omnes, complureſque interficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent.

LXIII. Confecto juſto itinere ejus diei, quod propoſuerat Cæſar; tranſductóque exercitu flumen Genuſum; veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit: militéſque omnes intrà vallum caſtrorum continuit:

equi-

equitatúmque per cauſam pabulandi emiſſum, conféſtim decumanâ portâ in caſtra ſe recipere juſſit. Simili ratione Pompeius, confecto ejuſdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit; ejuſque milites, quòd ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandíque causâ longiùs progrediebantur; alii, quòd ſubitò conſilium profectionis ceperant, magnâ parte impedimentorum & ſarcinarum relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate ſuperiorum caſtrorum, depoſitis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad inſequendum impeditis, Cæſar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, ſigno profectionis dato, exercitum educit; duplicatóque ejus diei itinere, VIII millia paſſuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius, diſceſſu militum, non potuit.

LXIV. Poſtero die Cæſar ſimiliter præmiſſis primâ nocte impedimentis, de IV vigiliâ ipſe egreditur; ut, ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum eſt, ut altiſſimis fluminibus, atque impediti ſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei morâ illatâ, & reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto: quum ſe magnis itineribus extenderet, & progreſſos conſequi cuperet, IV die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit.

LXV. Cæſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſocios confirmandos, præſidium urbibus relinquendum, neceſſe erat adire Apolloniam: ſed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti neceſſe: timénſque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur; ad eum omni celeritate & ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſilium his rationibus explicabat: ut, ſi Pompeius eódem contenderet; abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret: ſi in Italiam tranſiret; conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ ſubſidio proficiſceretur.

ſin Apolloniam Oricúmque oppugnaret, & ſe omni maritimâ orâ excludere conaretur; obſeſſo tamen Scipione, neceſſariò illum ſuis auxilium ferre cogeret. Itaque præmiſſis nunciis ad Cn. Domitium Cæſar ſcripſit, & quid fieri vellet, oſtendit: præſidióque Apolloniæ cohortibus IV, Liſſi I, III Orici relictis; quíque erant ex vulneribus ægri, depoſitis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæſaris conſilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat: ſi Cæſar iter illò haberet; ut ſubſidium Scipioni ferret: ſi ab orâ maritimâ Corcyrâque diſcedere nollet, quòd legiones equitatúmque ex Italiâ exſpectaret; ipſe ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXVI. Iis de cauſis uterque eorum celeritati ſtudebat, & ſuis ut eſſet auxilio, & ad opprimendos adverſarios, ne occaſioni temporis deeſſet. Sed Cæſarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Acceſſit etiam improviſò aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ cauſâ ab eo diſceſſerat, & Heracleam Senticam, quæ eſt ſubjecta Candaviæ, iter fecerat: ut ipſa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. Simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatéſque dimiſſis de prœlio ad Dyrrhachium facto, elatiùs inflatiúſque multo, quàm res erat geſta, fama percrebuerat, *puſſum fugere Cæſarem penè omnibus copiis amiſſis*. Hæc itinera infeſta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitiâ averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſſi itineribus à Cæſare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæſarem, nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli atque Ægi familiares, (quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtravimus) conſpicati in itinere exploratores Domitii; ſeu priſtinâ ſuâ conſuetudine, quòd unà in Galliâ bella geſſerant; ſeu gloria elati; cuncta, ut erant acta, expoſuerunt; & Cæſaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, vix IV horarum ſpatio antecedens, hoſtium

hoſtium beneficio periculum vitavit; & ad Æginium, quod eſt objectum oppoſitúmque Theſſaliæ, Cæſari venienti occurrit.

LXVII. Conjuncto exercitu, Cæſar Gomphos pervenit; quod eſt oppidum primum Theſſaliæ, venientibus ab Epiro; quæ gens paucis antè menſibus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur; præſidiúmque ab eo militum petierat. Sed eò fama jam præcurrerat, quam ſuprà docuimus de prœlio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. Itaque Androſthenes, prætor Theſſaliæ, quum ſe victoriæ Pompeii comitem eſſe mallet, quam ſocium Cæſaris in rebus adverſis; omnem ex agris multitudinem ſervorum ac liberorum in oppidum cogit, portáſque præcludit; & ad Scipionem Pompeiúmque nuncios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: *ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur: longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe.* Scipio, diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat; Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar, caſtris munitis, ſcalas muſculóſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit, *quantum uſum haberet ab ſublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: ſimul reliquis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; & id fieri celeriter, priuſquam auxilia concurrerent.* Itaque uſus ſingulari militum ſtudio eodem quo venerat die, poſt horam IX oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit: & ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatímque ab oppido caſtra movit, & Metropolim venit, ſic ut nuncios expugnati oppidi famâmque antecederet.

LXVIII. Metropolitæ, eodem primùm uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muróſque armatis compleverunt: ſed poſtea, caſu civitatis Gomphenſis ex captivis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. Quibus diligentiſſimè conſervatis; collatâ fortunâ Metropolitarum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit civitas, præter

præter Lariſſæos qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari parerent atque imperata facerent. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè jam matura erat; ibi adventum exſpectare Pompeii, eóque omnem rationem belli conferre conſtituit.

LXIX. Pompeius paucis pòſt diebus in Theſſaliam pervenit; concionatúſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, partâ jam victoriâ, prædæ ac præmiorum velint eſſe participes: receptíſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur: claſſicúmque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobúſque magnis exercitibus conjunctis; priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes victoriæ augetur adeò, ut, quicquid intercederet témporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, ſi quando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, *unius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, & conſulares prætoríſque ſervorum habere numero*, dicerent. Jámque inter ſe palàm de præmiis ac ſacerdotiis contendebant; in annóſque conſulatum definiebant: alii domos bonáque eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant: magnáque inter eos in conſilio fuit controverſia, opporterétne L. Hirri, quòd is à Pompeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitiis prætoriis abſentis rationem haberi; quum ejus neceſſarii fidem implorarent Pompeii, ut præſtaret, quod proficiſcenti receperiſſet, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recuſarent. Jam de ſacerdotio Cæſaris, Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus, quotidianis contentionibus ad graviſſimas verborum contumelias palàm deſcenderunt: quum Lentulus ætatis honorem oſtentaret; Domitius urbanam gratiam dignitatémque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Poſtulavit etiam L. Afranium proditionis exercitûs Attius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpaniâ diceret: & L. Domitius in concilio dixit; *placere ſibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis eſſent ſenatorii, bellóque unà cum ipſis interfuiſſent*; *ſenten-*

ſententiáſque de ſingulis ferrent, quî Romæ remanſiſſent, quique intrà præſidia Pompeii fuiſſent, neque operam in re militari præſtitiſſent: unam fore tabellam, qui liberandu omni periculo cenſerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent. Poſtremò omnes aut de honoribus ſuis, aut de premiis pecuniæ, aut de perſequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodum uti victoriâ deberent, cogitabant.

LXX. Re frumentariâ præparatâ, confirmatíſque militibus, & ſatìs longo ſpatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermiſſo; quum ſatìs perſpectum militum animum habere videretur, tentandum Cæſar exiſtimavit, quidnam Pompeius propoſiti aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex caſtris exercitum eduxit, aciémque inſtruxit; primum ſuis locis, paullóque à caſtris Pompeii longiùs; continentibus verò diebus, ut progrederetur à caſtris ſuis, collibúſque Pompeianis aciem ſubjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtravimus, ſervabat; ut, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites prœliari juberet; qui quotidiana conſuetudine uſum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur: namque etiam per eos dies prœlium ſecundum equeſtre fecit; atque Ægum Allobrogem, ex duobus quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibuſdam interfecit.

LXXI. Pompeius, quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, ut videbatur, ſpectans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubjiceret. Cæſar, nullâ ratione ad pugnam elici poſſe Pompeium exiſtimans; hanc ſibi commodiſſimam belli rationem judicavit, ubi caſtra ex eo loco moveret, ſempérque eſſet in itineribus: hoc ſperans, ut, movendis caſtris, pluribúſque adeun-

dis

dis locis, commodiore frumentariâ re uteretur; simúlque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nanciscereturr, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullò antè, extra quotidianam consuetudinem, longiùs à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, *Differendum est*, inquit, *iter in præsentiâ nobis, & de prœlio cogitandum, sicut semper deposcimus: animo sumus ad dimicandum, parati: non facilè occasionem postea reperiemus.* Confestimque expeditas copias educit.

LXXII. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, *prius, quàm concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur.* Id quum essent plerique admirati; *Scio me*, inquit, *penè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quò firmiore animo in prœlium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmavèrunt, ut, quum propiùs sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumventâ ab tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine vulnere, bellum conficemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus.* Simul denunciavit, *ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, (ut sæpe optavissent) ne usu manúque reliquorum opinionem fallerent.* Hunc Labienus excepit; ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. *Noli*, inquit, *existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniámque devicerit. Omnibus interfui prœliis; neque temere incognitam rem pronuncio: perexigua pars illius exercitûs supersit; magna pars deperiit, quod accidere tot prœliis fuit necesse; multos autumni pestilentia in Italiâ consumpsit; multi domum discesserunt; multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii*

factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Galliâ sunt refectæ; & plerique sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus præliis Dyrrhachinis interiit. Hæc quum dixisset, juravit, *se, nisi victorem, in castra non reversurum:* reliquósque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magnâ spe & lætitiâ omnium discessum est: ac jam animo victoriam præcipiebant; quòd de re tantâ, & à tam perito Imperatore, nihil frustra confirmari videbatur.

LXXIII. Cæsar cùm Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex Senatûs consulto: quarum una prima, altera tertia appellabatur: in eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicienſis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuáque interjecerat: numeróque cohortes CX expleverat. (Hæc erant millia XLV.) Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ totâ acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris propinquísque castellis præsidio dispoſuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoréſque omnes, in sinistro cornu objecerat.

LXXIV. Cæsar, superius institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat; tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata: & huic sic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Cn. Domitium præpoſuerat: ipse contra Pompeium

Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus; timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter ex tertiâ acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; &, quid fieri vellet, ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret; se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

LXXV. Exercitum quum militari more cohortaretur ad pugnam, suáque in eum perpetui temporis officia prædicaret; in primis commemoravit, *testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petîsset; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse.* Hâc habitâ oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tubâ signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vir singulari virtute. Hic, signo dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc prælium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus.* Simul respiciens Cæsarem, *Faciam*, inquit, *hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.* Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

LXXVI. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitûs. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciémque ejus distrahi paterentur; ídque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus vísque militum infringeretur, aciésque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur. Leviùs quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus; quàm si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu Cæ-

ſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur; propterea quòd eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur; hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent: neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamorémque univerſi tollerent; quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimaverunt. Sed noſtri milites, dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animadvertiſſent non concurri à Pompeianis; uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſuâ ſponte curſum repreſſerunt; & ad medium ferè ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinquarent; parvóque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt; celeritérque, ut erat præceptum à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: nam & tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſervaverunt; piliſque miſſis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeii cornu, ut erat imperatum, univerſi procucurrerunt; omníſque multitudo ſagittariorum ſe profudit; quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit; equitéſque Pompeiani hôc acriùs inſtare, & ſe turmatim explicare, aciémque noſtram à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæſar animadvertit; IV aciei, quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infeſtiſque ſignis tantâ vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret; omnéſque converſi non ſolùm loco excederent, ſed protinus incitati, fugâ montes altiſſimos peterent. Quibus ſummotis, omnes ſagittarii funditoréſque deſtituti, inermes, ſine præſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eóſque à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere juſſit. Ita quum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alii autem à tergo adorirentur; ſuſtinere Pompeiani non

non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque verò Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur; ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat: ab his enim primùm equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistrâ parte circumventa, atque initium fugæ factum.

LXXVII. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maximè confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffisus, acie excessit: protinúsque se in castra equo contulit; & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudirent, *Tueamini*, inquit, *castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo.* Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fugâ intrà vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castráque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur; multo etiam acriùs à Thracibus barbarísque auxiliis: nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerisque armis signísque militaribus, magìs de reliquâ fugâ, quàm de castrorum defensione, cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locum reliquerunt: protinúsque omnes, ducibus usi centurionibus tribunísque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

LXXVIII. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, & nonnullorum, tabernacula protecta hederâ; multáque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam

designarent; ut facilè æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates; atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent.

LXXIX. Pompeius, jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoris, decumanâ portâ se ex castris ejecit; protinúsque equo citato Lariſſam contendit. Neque ibi constitit; sed eâdem celeritate, paucos suorum ex fugâ nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare pervenit, navémque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, *tantùm se opinionem fefelliſſe, ut à quo genere hominum victoriam sperâsset, ab eo initio fugæ facto, penè proditus videretur.*

LXXX. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in prædâ occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aquâ, diffisi eo loco, relicto monte, universi [juris ejus] Lariſſam versùs se recipere cœperunt. Quâ re animadversâ, Cæsar copias suas divisit; partémque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV secum legiones duxit; commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progressus millia passuum VI, aciem instruxit. Quâ re animadversâ, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus; etsi totius diei continenti labore erant confecti, nóxque jam suberat; tamen munitione flumen à monte secluſit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fugâ salutem petierunt. Cæsar primâ luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passísque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem; consolatus consurgere jussit: & pauca apud eos de lenitate suâ locutus, quò minore essent timore; omnes conservavit;

ſervavit; militibúſque ſuis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hâc adhibitâ diligentiâ, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſecum duxerat, invicem requieſcere, atque in caſtra reverti juſſit: eodémque die Lariſſam pervenit.

LXXXI. In eo prœlio non ampliùs CC milites deſideravit; ſed centuriones, fortes viros, circiter XXX amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſimè pugnans Craſtinus, cujus mentionem ſuprà fecimus; gladio in os adverſum conjecto. Neque id fuit falſum, quod ille in pugnam proficiſcens dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prœlio excellentiſſimam virtutem Craſtini fuiſſe; optiméque eum de ſe meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe videbantur: ſed in deditionem venerunt amplius millia XXIV: (namque etiam cohortes, quæ præſidio in caſtellis fuerant, ſeſe Sullæ dediderunt; multi præterea in finitimas civitates refugerunt) ſignáque militaria ex prœlio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX, & aquilæ IX. L. Domitius ex caſtris in montem refugiens, quum vires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus.

LXXXII. Eodem tempore D. Lælius cum claſſe ad Brundiſium venit; eâdémque ratione, quâ factum à Libone antea demonſtravimus, inſulam objectam portui Brundiſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundiſio præerat, tectis inſtratiſque ſcaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longiùs productam unam quinqueremem, & minores duas, in anguſtiis portûs cepit: itémque per equites diſpoſitos, aquâ prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni commodiore uſus ad navigandum, onerariis navibus Corcyrâ Dyrrhachióque aquam ſuis ſupportabat; neque à propoſito deterrebatur; neque ante prœlium, in Theſſaliâ factum, cognitum, aut ignominiâ amiſſarum navium, aut neceſſariarum rerum inopiâ, ex portu inſulâque expelli potuit.

LXXXIII. Iiſdem ferè temporibus Caſſius cum claſſe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam venit: &

quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; priùs Cassius ad Messanam navibus advolavit, quàm Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatúmque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis; magno vento & secundo, completas onerarias naves tædâ & pice & stupâ, reliquísque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX constratæ: tantúsque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoriâ per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur; sed opportunissimè nunciis allatis, oppidum fuit defensum. Cassiúsque ad Sulpicianam indè classem profectus est Vibonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit: secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL, præparatas ad incendium, immisit; &, flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves sunt combustæ V. Quúmque ignis, magnitudine venti, latiùs serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed suâ sponte naves conscenderunt, & à terrâ solverunt; impetúque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum alterâ erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scaphâ, refugit. Præterea duæ sunt depressæ triremes. Neque multò pòst de prœlio facto in Thessaliâ cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

LXXXIV. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fugâ se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum

edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, ut omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civésque Romani, jurandi causâ convenirent: sed, utrùm avertendæ suspicionis causâ Pompeius proposuisset, ut quàm diutissimè longioris fugæ consilium occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. Ipse ad anchoram unâ nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecuniâ ad necessarios sumptus corrogatâ, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & ad Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibúsque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque indè in Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiúmque Romanorum, quî illîc negotiarentur, arcem antè captam esse, excludendi sui causâ; nunciósque dimissos ad eos, qui se ex fugâ in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent; magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fugâ Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missísque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jámque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

LXXXV. Quibus cognitis rebus; Pompeius, depósito adeundæ Syriæ consilio, pecuniâ societatis sublatâ, & à quibusdam privatis sumptâ, & æris magno pondere ad militarem usum in naves impósito, duobúsque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quósque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat; Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatrâ gerens bellum; quam paucis antè mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castráque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio atque amicitiâ patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus

in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cœperunt; eòsque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, néve ejus fortunam despicerent. In hôc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syriâ Gabinius Alexandriam transduxerat, bellóque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptúmque occuparet; sive despectâ ejus fortunâ, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo missi, palàm liberaliter responderunt; eúmque ad regem venire jusserunt: ipsi, clàm consilio inito, Achillam præfectum regium, singulari hominem audaciâ; & L. Septimium, tribunum militum; ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus; & quadam notitiâ Septimii productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat; naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodiâ necatur.

LXXXVI. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Ephesо ex sano Dianæ; ejúsque rei causâ, senatores omnes ex provinciâ evocâsse, ut iis testibus in summâ pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris, profugisse: ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & antè ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi liménque convertisse. Eodémque die Antiochiæ in Syriâ bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac remotis templi, quò præter sacerdotes, adire fas non

non eſt, quæ Græci ἄδυτα appellant; tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies in tecto, inter coagmenta lapidum, ex pavimento exſtitiſſe oſtendebatur.

LXXXVII. Cæſar paucos dies in Aſiâ moratus, quum audîſſet Pompeium Cypri viſum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquáſque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Theſſaliâ ſe ſequi juſſerat, & alterâ, quam ex Achaiâ à Fufio legato evocaverat, equitibúſque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Aſiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia ducenti: reliqui, vulneribus ex prœliis, & labore ac magnitudine itineris confecti, conſequi non potuerant. Sed Cæſar confiſus famâ rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat; atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoſcit; atque ibi primùm è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præſidii causâ reliquerat; & concurſum ad ſe fieri videt, quod faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majeſtatem regiam minui prædicabat. Hôc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluréſque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

LXXXVIII. Quibus rebus animadverſis; legiones ſibi alias ex Aſiâ adduci juſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipſe enim neceſſariò Eteſiis tenebatur; qui Alexandriâ navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. Interim controverſias regum ad populum R. & ad ſe, quòd eſſet conſul, pertinere exiſtimans; atque eò magìs officio ſuo convenire, quòd ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemæo & lege & S. C. ſocietas erat facta; oſtendit ſibi placere, regem Ptolemæum, atque ſororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controverſiis jure apud ſe potiùs, quàm inter ſe armis, diſceptare.

LXXXIX. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius ejus eunuchus, nomine Pothinus.

Is

Is primùm inter ſuos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam cauſam evocari: deinde adjutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regis amicis, exercitum à Peluſio clàm Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus ſuprà meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum ſuis, & regis inflatum pollicitationibus; quæ fieri vellet, litteris nunciiſque edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti, ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc utì fierent, per omnes deos, pérque fœdera, quæ Romæ feciſſet, eodem teſtamento Ptolemæus populum R. obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur; (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obſignatæ Alexandriæ proferebantur.

XC. De his rebus quum ageretur apud Cæſarem; íſque maximè vellet, pro communi amico atque arbitro, controverſias regum componere: ſubitò exercitus regius, equitatúſque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret: relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliúmque Achillæ cognoſceret. Milites tamen omnes in armis eſſe juſſit: regémque hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid eſſet ſuæ voluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnámque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conſpectum ejus veniſſent; priùs, quàm audiret, aut, cujus rei causâ miſſi eſſent, cognoſceret; corripi, ac interfici juſſit; quorum alter accepto vulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus; alter interfectus eſt. Quo facto, regem in ſuâ poteſtate ut haberet, Cæſar effecit: magnam regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans; & ut privato paucorum & latronum potiùs, quàm regio conſilio, ſuſceptum bellum videretur.

XCI.

XCI. Erant cum Achillâ copiæ; ut neque numero, neque genere hominum, neque uſu rei militaris, contemnendæ viderentur: millia enim XX in armis habebat. Hæ conſtabant ex Gabinianis militibus; qui jam in conſuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; & nomen diſciplinámque populi Romani dedidicerant; uxóréſque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibúſque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarúmque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exuléſque convenerant: fugitiviſque omnibus noſtris certus erat Alexandriæ receptus, certáque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum eſſent numero: quorum ſi quis à domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur; qui vim ſuorum, quòd in ſimili culpâ verſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere: hi bona locupletum diripere ſtipendii augendi causâ, regis domum obſidere, regno expellere alios, alios accerſere, vetere quodam Alexandrini exercitûs inſtituto, conſueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis: hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis geſſerant: hunc uſum rei militaris habebant.

XCII. His copiis fidens Achillas, paucitatémque militum Cæſaris deſpiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi parte, quam Cæſar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus eſt; ſed Cæſar, diſpoſitis per vias cohortibus, impetum ejus ſuſtinuit. Eodémque tempore pugnatum eſt ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem: ſimul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur; &, magnâ multitudine, naves longas occupare hoſtes conabantur; quarum erant L auxilio miſſæ ad Pompeium, quæ, prœlio in Theſſaliâ facto, domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erant, aptæ inſtructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erant, quæ præſidii causâ Alexandriæ eſſe conſueverant, conſtratæ omnes: quas ſi occupâſſent; claſſe Cæſari ereptâ,

ereptâ, portum ac mare totum in ſuâ poteſtate haberent; commeatu auxiliíſque Cæſarem prohiberent. Itaque tantâ eſt contentione actum, quantâ agi debuit; quum ille celerem in eâ re victoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere viderent. Sed rem obtinuit Cæſar; omnéſque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parvâ manu non poterat: confeſtímque ad Pharum navibus milites expoſuit.

XCIII. Pharus eſt in inſulâ turris, magnâ altitudine, mirificis operibus extructa; quæ nomen ab inſulâ accepit. Hæc inſula objecta Alexandriæ, portum efficit: ſed à ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum DCCCC in mare jactis molibus, anguſto itinere & ponte cum oppido conjungitur. In hâc ſunt inſulâ domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentiâ aut tempeſtate paullulùm ſuo curſu deceſſerint, has more prædonum diripere conſueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur; non poteſt eſſe, propter anguſtias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæſar; hoſtibus in pugnâ occupatis, militibúſque expoſitis, Pharum apprehendit; atque ibi præſidium poſuit. Quibus eſt rebus effectum, utì tutò frumentum auxiliáque navibus ad eum ſupportari poſſent: dimiſit enim circùm omnes propinquas regiones, atque indè auxillia evocavit. Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut æquo prœlio diſcederetur, & neutri pellerentur; (id efficiebant anguſtiæ loci) paucíſque utrimque interfectis, Cæſar loca maximè neceſſaria complexus, noctu præmunit. Hôc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipſe habitandi causâ initio erat inductus; & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditúſque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus: ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillam ſe ex regiâ transjecit, utráque bellum adminiſtrare cœpit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controverſia orta; quæ res apud milites largitione auxit;

auxit; magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur; Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortaretúrque, ne negotio desisteret, néve animo deficeret; indicatis deprehensísque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

I. BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syriâ Ciliciâque omnem classem accersit; ex Cretâ, sagittarios; equites, ab rege Nabatæorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliáque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augenter; atque omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantúmque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta est Alexandria; quòd sine contignatione ac materiâ sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectáque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maximè, ut, quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vinclsque agendis à reliquâ parte urbis excluderet: illud spectans; primùm, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur;

miniſtraretur; deinde, ut laborantibus ſuccurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri poſſet; in primis verò, ut aquâ pabulóque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

II. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnúmque pertinet, legatos conquiſitoréſque, delectûs habendi causâ, miſerant; magnúmque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant: nec minùs in urbe maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ: ſervos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum ſtipendiúmque præbebant. Hâc multitudine diſpoſitâ, munitiones ſemotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quâcumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ eſſent. Omnibus viis atque angiportis, triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exſtructus ſaxo; nec minus XI pedes altitudinis habebat: quæque partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant: præterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant, ſubjectíſque eas rotis, funibus jumentíſque objectis, directis plateis, in quamcunque erat viſum, partem movebant. Urbs fertiliſſima & copioſiſſima omnium rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſiſſimi atque acutiſſimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ ſollertiâ efficiebant, ut noſtri illorum opera imitati viderentur: & ſuâ ſponte multa reperiebant: unóque tempore, & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant; atque hæc principes in conciliis concionibúſque agitabant; *populum Romanum paullatim in conſuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Ægypto: Pompeium ſe ex fugâ eódem recepiſſe: ac Cæſarem veniſſe cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quò minùs Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno provinciam:*

provinciam: ídque agendum maturè: namque eum, intercluſum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere tranſmarina auxilia non poſſe.

III. Interim, diſſenſione ortâ inter Achillan, qui veterano exercitui præerat; & Arſinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut ſuprà demonſtratum eſt: quum uterque utrique inſidiaretur, & ſummam imperii ipſe obtinere vellet; præoccupat Arſinoë per Ganymedem eunuchum nutricium ſuum; atque Achillan interficit. Hoc occiſo, ipſa ſine ullo ſocio & cuſtode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi tranſditur. Is, ſuſcepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentiâ adminiſtrat.

IV. Alexandria eſt ferè tota ſuffoſſa; ſpecúſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit. Hâc uti domini ædificiorum atque eorum familia conſueverunt: nam quæ flumine Nilo fertur, adeò eſt limoſa atque turbida, ut multos varióſque morbos efficiat: ſed eâ plebes ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons urbe totâ nullus eſt. Hoc tamen flumen in eâ parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur: quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aquâ intercludi; qui, diſtributi munitionem tuendarum causâ, vicatim ex privatis ædificiis, ſpecubus, & puteis extractâ aquâ utebantur. Hôc probato conſilio, magnum ac difficile opus aggreditur: interſeptis enim ſpecubus; atque omnibus urbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur; aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. Quamobrem ſalſior paullò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnámque hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſam id accidiſſet: nec ſatìs ſibi ipſi credebant; quum ſe inferiores ejuſdem generis ac ſaporis aquâ dicerent uti, atque antè conſuêſſent: vulgóque inter ſe conferebant; & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebant. Parvo verò temporis ſpatio, hæc propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior

ruptior jam, salsiórque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublatâ, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet: alii multo graviorem extimescerent casum; quòd neque celari Alexandrinos possent in apparandâ fugâ, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quòd ea se fidelem palàm nostris esse simulabat, & desciviſse à suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarii; multa oratio frustra absumeretur: quum verò uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

V. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nam *puteis fossis aquam dulcem posse reperiri* affirmabat; *Omnia enim littora, natu aliter aquæ dulcis venas habere: quòd si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quò minùs quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistrâ parte à Paretonio, vel à dextrâ ab insulâ; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur. Fugæ verò nullum esse consilium, non solùm iis qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vitâ cogitarent: magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis. Summam esse contrà in Alexandrinis velocitatem, locorúmque & ædificiorum notitiam: hos, præcipuè in victoriâ insolentes, præcursuros & loca excelsiora atque ædificia occupaturos; ita fugâ navibúsque nostros prohibituros. Proinde ejus consilii oblivisceretur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent.* Hâc oratione apud suos habitâ, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos

teos animum conferant; néve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna unâ nocte vis aquæ dulcis inventa eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximiſque conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt.

VI. Eo biduo, legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impoſita in naves à Domitio Calvino, ad littora Africæ paullò ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; ſed loca ſunt egregia omni illâ regione ad tenendas anchoras: hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopiâ premerentur; navigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, ut per ſe conſilium caperet, quid faciendum videretur, navim conſcendit,, atque omnem claſſem ſequi juſſit; nullis noſtris militibus impoſitis; quòd, quum longiùs paullò diſcederet, munitiones nudari nolebat; quúmque ad eum locum acceſſiſſet qui appellatur Cherroneſus; aquandíque causâ, remiges in terram expoſuiſſet; nonnulli ex eo numero, quum longiùs à navibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt: itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſaríque redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſis eo die dimicare nolebat; quòd & nullos milites in navibus habebat, & poſt horam X diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum; quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quâ neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſis naves, quas potuit, Cæſar ad terram detrahit; quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat.

VII. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæſaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conſpicati hoſtes, non tenuerunt ſeſe; magnóque impetu IV ad eam

conſtratæ naves, & complures apertæ, contenderunt: cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpiter in conſpectu contumeliam acciperet; quamquam, ſiquid gravius illi accidiſſet, meritò caſurum judicabat. Prœlium commiſſum eſt, magnâ contentione Rhodiorum; qui quum in omnibus dimicationibus & ſcientiâ & virtute præſtitiſſent, tum maximè illo tempore totum onus ſuſtinere non recuſabant, ne quod ſuorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium ſecundiſſimum eſt factum. Capta eſt una hoſtium quadriremis: depreſſa eſt altera; alteráque perforata; deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum eſt interfecta. Quòd niſi nox prœlium diremiſſet, totâ claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hâc calamitate perterritis hoſtibus; adverſo vento leniter flante, naves onerarias Cæſar remigio victricibus ſuis Alexandriam deducit.

VIII. Eo detrimento adeò ſunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, ſed ſcientiâ claſſiariorum ſe victos viderent; ut ****** quibus & ſuperioribus locis ſublevabantur, ut ex ædificiis defendi poſſent: & materiam cunctam objicerent, quòd noſtræ claſſis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, poſtea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, *ſeſe & eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum*; & *numerum adauctum*; magnâ ſpe & fiduciâ veteres reficere naves, accuratiúſque huic rei ſtudere atque inſervire inſtituerunt: ac, tametſi amplius cx navibus longis in portu navalibúſque amiſerant, non tamen reparandæ claſſis cogitationem depoſuerunt: videbant enim non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe; ſi claſſe ipſi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianóque uſu à pueris exercitati; ad naturale ac domeſticum bonum refugere cupiebant; & quantum parvulis navigiis profeciſſent, ſentiebant: itaque omni ſtudio ad parandam claſſem incubuerunt.

IX. Erant omnibus oſtiis Nili cuſtodiæ, exigendi portorii causâ, diſpoſitæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum

dum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant; asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò, non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contrà omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V, confecerunt: ad has, minores apertásque complures adjecerunt: &, in portu periclitati, remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt; séque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX habebat (nam, X missis, una in cursu littore Ægyptio defecerat) Ponticas VIII, Lycias V, ex Asiâ XII. Ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X; reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

X. Postquam eò ventum est, ut sibi utérque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversásque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has, spatium CD passuum relinquit; quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Posthunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt, cum malleolis ignibúsque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma, nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ) satísque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrâssent; & ad explicandam classem & ad receptum, si durior accidisset casus, impediriores fore videbantur.

XI.

XI. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magìs cum noſtris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam atque animi magnitudinem delectus eſt ab Rhodiis, qui imperium claſſis obtineret; Qui, ubi Cæſaris animum advertit, *Videris mihi*, inquit, *Cæſar, vereri, ſi hæc vada primus navibus intraveris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam claſſem poſſis explicare. Nobis rem committe; nos prælium ſuſtinebimus, (neque tuum judicium fallemus) dum reliqui ſubſequantur. Hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori eſt.* Cæſar illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ. Progreſſas ultra vadum IV Rhodias naves circumſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Suſtinent illi, atque arte ſollertiâque ſe explicant: ac tantum doctrìna potuit, ut in diſpari numero nulla tranſverſa hoſti objiceretur, nullius remi detergerentur; ſed ſemper venientibus adverſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſariò diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci; atque omne certamen in virtute conſtitit. Neque verò Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibúſque & votis victoriam ſuis ab diis immortalibus expoſceret.

XII. Minimè autem erat par prœlii certamen. Noſtris enim prorſus neque terrâ neque mari effugium dabatur victis; omniáque victoribus erant futura in incerto: illi, ſi ſuperâſſent navibus, omnia tenerent; ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miſerum videbatur, perpaucos de ſummâ rerum ac de ſalute omnium decertare; quorum ſi quis aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cavendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat; ut hôc majori animo contenderent, quòd omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum,

cum, notum, prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficiscereturr. Itaque hôc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticísque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus, multitudo prodesset; neque electi ad virtutem ex tantâ multitudine hostium viri, virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hôc prœlio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus remigibúsque; & deprimuntur tres; nostris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propiùs prohibuerunt.

XIII. Hoc ne sibi sæpiùs accidere posset; omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam, molémque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magnâ ex parte munitionibus in oppido, & illam & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio; cohortes x. & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphásque imponit: alteram insulæ partem, distinendæ manûs causâ, cum constratis navibus aggreditur; præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis navibúsque longis v, mobiliter & scienter anguſtias loci, tuebantur. Sed ubi, locis primùm cognitis vadísque pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constantérque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis; custodiâ portûs relictâ, ad littora & vicum applicaverunt; séque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. Neque verò diutiùs ipsi eâ munitione se continere potuerunt; etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum; (ut minora majoribus conferantur) turrésque editæ & conjunctæ multum locum obtinebant; neque nostri aut scalis, aut cratibus,

aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum: ſed terror hominibus mentem conſiliúmque eripit, & membra debilitat: ut tunc accidit. Qui ſe in æquo loco ac plano pares eſſe confidebant, iidem, perterriti fugâ ſuorum & cæde paucorum, XXX pedûm altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt; ſéque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC paſſuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectíque ſunt: ſed numerus captivorum omnino fuit DC.

XIV. Cæſar, prædâ militibus conceſsâ, ædificia diripi juſſit; caſtellúmque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præſidium poſuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propiorémque oppido, Alexandrini tuebantur: ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem navigiorum excurſum & repentina latrocinia ſublatum iri videbatur. Jámque eos, qui præſidio eum locum tenebant, tormentis è navibus ſagittíſque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium III inſtar in terram expoſuerat; (non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur) reliquæ copiæ in navibus ſtationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem adversùs hoſtem prævallari; &, quà exitus navibus erat, fornice exſtructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri atque obſtrui. Quorum altero opere effecto; nulla omnino ſcapha egredi poſſet: altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido ſe ejicere, & contra munitiones pontis latiore loco conſiliterunt; eodémque tempore, quæ conſueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtituerunt. Pugnabatur à noſtris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex areâ quæ erat adversùs pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæſare, militéſque hortante; remigum magnus numerus, & claſſiariorum, ex longis navibus noſtris in molem ſe ejecit. Pars eorum, ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm navigia hoſtium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: ſed poſtquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex navi-

bus Alexandrini pauci; ut ſine ſignis certiſque ordinibus, ſine ratione prodierant, ſic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, noſtróſque acriùs perturbatos inſequebantur. Simul qui in navibus longis remanſerant, ſcalas rapere, navéſque à terrâ repellere, properabant; ne hoſtes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole conſtiterant; quum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum adverſi ſuſtinerent; veriti, ne ab tergo circumvenirentur; & diſceſſu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas naſta naves, multitudine hominum atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens, & dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves conſecuti, incolumes diſceſſerunt: pauci, allevati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt: poſtquam univerſos cedere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit: quò multitudo hominum inſecuta quum irrumperet, neque adminiſtrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longiùs conſtiterant, naves adnatavit: hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſervavit. Navigium quidem ejus, multitudine depreſſum militum, unà cum hominibus interiit. Hôc prœlio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum claſſiarii & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus multíſque tormentis confirmaverunt; atque, egeſtis ex mari lapidibus, liberè ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia.

XV. Hôc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incenſi potiùs atque incitati magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis;

dis; in prœliisque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis ***** manum comprehendi multum operibus, & ardentibus ſtudiis militum; nec divulgata Cæſaris cohortatio, ſubſequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XVI. Alexandrini, quum Romanos & ſecundis rebus confirmari, & adverſis incitari viderent; neque ullum belli tertium caſum nôſſent, quò poſſent eſſe firmiores; (ut conjecturâ conſequi poſſumus) aut admoniti à regis amicis, qui in Cæſaris erant præſidiis; aut ſuo priore conſilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæſarem miſerunt, ut *dimitteret regem, tranſiréque ad ſuos pateretur: paratam enim omnem multitudinem eſſe (confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudeliſſimâ Ganymedis) facere id, quod rex imperâſſet: quo ſi auctore in Cæſaris fidem amicitiámque venturi eſſent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minùs ſe dederent.* Cæſar, etſi fallacem gentem, ſempérque alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile eſſe ſtatuit: quòd, ſi quo pacto ſentirent ea, quæ poſtularent; manſurum in fide dimiſſum regem credebat: ſin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; ſplendidiùs atque honeſtiùs ſeſe contra regem, quàm contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum eſſe geſturum. Itaque regem cohortatus, ut *conſuleret regno paterno; parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendiis & ruinis eſſet deformata; cives ſuos primùm ad ſanitatem revocaret, deinde conſervaret; fidem populo Romano ſibique præſtaret, quum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret;* dexterâ dexteram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum. At regis animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne à gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæſarem cœpit, *ne ſe dimitteret; non enim regnum ipſum ſibi conſpectu Cæſaris eſſe jucundius.* Compreſſis pueri lacrymis, Cæſar ipſe commotus; *celeriter, ſi illa ſentiret,*

fore eum ſecum affirmans; ad ſuos dimiſit. Ille, ut ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeò contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudiſſe. Accidiſſe hoc complures Cæſaris legati, amici, centuriones, militéſque lætabantur; quòd nimia bonitas ejus fallaciis pueri eluſa eſſet. Quaſi verò id Cæſar bonitate tantum adductus, ac non prudentiſſimo conſilio feciſſet.

XVII. Quum duce aſſumto, Alexandrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibúſque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque ſe quidquam proficere viderent: rumoréſque exſiſterent, magna Cæſari præſidia, terreſtri itinere, Syriâ Ciliciâque adduci: quod nondum Cæſari auditum erat: interea, commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur, intercipere ſtatuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in ſtatione diſpoſitis navibus, inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod ubi Cæſari nunciatum eſt, claſſem jubet expediri atque inſtrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiſcuntur in eâ claſſe Rhodiæ naves; atque in his Euphranor, ſine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem caſum reſervat; ſuperiorum temporum diſſimilis Euphranorem proſequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum eſſet, inſtructáque utrimque claſſis conflixiſſet, & ſuâ conſuetudine Euphranor primus prœlium commiſiſſet, & illic triremem hoſtium perforâſſet ac demerſiſſet; proximam longiùs inſecutus, parum celeriter inſequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis eſt: cui ſubſidium nemo tulit; ſive quòd in ipſo fatis præſidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent eſſe; ſive quòd ipſi ſibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem geſſit, ſolus cum ſuâ quadriremi victrice periit.

XVIII. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, ſcientiæque in bello & virtutis, fidei dignitatiſque in amicitiâ Cæſaris; miſſus in Syriam Ciliciámque initio belli Alexandrini, ad auxilia accer-

accerſenda; magnas copias, quas celeriter & propenſiſſimâ civitatum voluntate & ſuâ diligentiâ confecerat, itinere pedeſtri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Peluſium adduxit: ídque oppidum, firmo præſidio occupatum ab Achillâ propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, velut clauſtris, munita exiſtimatur) repentè magnis circumdatum copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus; & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defeſſiſque ſubjiciebat; & perſeverantiâ conſtantiâque oppugnandi; quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem: præſidiúmque ibi ſuum collocavit. Indè, re bene geſtâ, Alexandriam ad Cæſarem contendit; omnéſque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eâ, quæ plerumque adeſt victori, pacârat, atque in amicitiam Cæſaris redegerat.

XIX. Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſſimus, non ita longè ab Alexandriâ, qui nominatur Delta; quod nomen à ſimilitudine litteræ cepit: nam pars quædam fluminis Nili, mirè derivata inter ſe duobus itineribus paullatim, medium inter ſe ſpatium relinquens, diverſiſſimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten rex cognoviſſet, & tranſeundum ei flumen ſciret; magnas adversùs eum copias miſit, quibus vel ſuperari delerique Mithridaten, vel ſine dubio retineri poſſe, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; ſic ſatis habebat intercluſum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiſerunt; feſtinantes præripere ſubſequentibus victoriæ ſocietatem; quorum impetum Mithridates magnâ cum prudentiâ, conſuetudine noſtrâ caſtris vallatis, ſuſtinuit: quum verò incautè atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret; eruptione undique factâ, magnum numerum eorum interfecit; Quòd niſi locorum notitiâ reliqui ſe texiſſent; partímque in naves, quibus flumen tranſierant, recepiſſent; funditus deleti eſſent. Qui ut paullulum ab illo timore ſe recreârunt, adjunctis iis qui ſubſequebantur, rurſus Mithridaten oppugnare cœperunt.

XX. Mittitur à Mithridate nuncius Cæſari, qui rem geſtam perferret. Cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe rex. Ita penè ſub idem tempus, & rex ad opprimendum Mithridaten proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex eſt uſus; in quo magnam & paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: ſed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur, ſicuti ſuprà demonſtravimus; priùs tamen regis copiis occurrit, quàm is Mithridaten aggredi poſſet: eúmque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit.

XXI. Conſederat cum copiis rex, loco naturâ munito; quòd erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubjectâ: tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter caſtra regis & Cæſaris iter, flumen intercedebat anguſtum, altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis caſtris, millia paſſuum circiter VII. Rex, quum hôc itinere venire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem expeditóſque delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium impar inirent: nullum enim proceſſum virtus habebat, aut periculum ignavia ſubibat. Quæ res incendit dolore milites equitéſque noſtros, quòd tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani diſperſi vada fluminis quærentes, partim demiſſioribus ripis flumen tranſnârunt: & legionarii, magnis arboribus excîſis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinóque aggere injecto flumen tranſierunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hoſtes, ut in fugâ ſpem ſalutis collocarent. Sed id fruſtra: namque ex eâ fugâ pauci ad regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ.

XXII. Cæſar, re præclariſſimè geſtâ, quum ſubitum adventum ſuum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis caſtra pertendit. Hæc quum & opere magno vallata, & loci naturâ

turâ munita adverteret; confertámque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; laſſos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod rex in proximo vico non longè à ſuis caſtris muniverat, brachiiſque cum opere caſtrorum conjunxerat, vici obtinendi causâ; Cæſar aggreſſus omnibus copiis, expugnat: non quòd id minori numero militum conſequi, difficile factu putaret; ſed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis protinus caſtra regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt; acerriméque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur: unâ, quam liberum acceſſum habere demonſtravi; alterâ, quæ mediocre intervallum inter caſtra & flumen Nilum habebat. Maxima & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis vulnerandíſque noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diverſis enim telis noſtri figebantur; adverſi, ex vallo caſtrorum; averſi, ex flumine; in quo multæ naves inſtructæ funditoribus & ſagittariis, noſtros impugnabant. Cæſar, cum videret milites acriùs prœliari non poſſe, nec tamen multum proficí propter locorum difficultatem: quúmque animum adverteret, excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis; quòd & per ſe munitus eſſet; & ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi, decucurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur: cohortes illò circuire caſtra, & ſummum locum aggredi, juſſit; híſque Carſulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientiâ, virum præſtantem. Quò ut ventum eſt; paucis defendentibus munitionem, noſtris contrà militibus acerrimè pugnantibus; diverſo clamore & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes caſtrorum diſcurrere cœperunt: quorum perturbatione, noſtrorum animi adeò ſunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent;

rent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ fossâ munitionis magnâ ruinâ oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum; receptumque in navem; &, multitudine eorum, qui, ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, perîsse.

XXIII. Re feliciſſimè celerriméque gestâ; Cæsar, magnæ victoriæ fiduciâ, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibúsque suis relictis; veste eâ sumptâ, quâ supplices dominantes deprecari consueverunt; sacríque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratósque animos regum erant soliti; advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magnâ gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXIV. Cæsar Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum; majorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnâsse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priùs quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nascerctur. Legione veteranâ VI secum deductâ, cæteras ibi relinquit; quò firmius esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitiâ; neque

que vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtituti. Simul ad imperii noſtri dignitatem utilitatémque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges, præſidiis eos noſtris eſſe tutos; & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam.

XXV. Dum hæc in Ægypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæſar Aſiam finitimáſque provincias adminiſtrandas tranſdiderat, venit; oratum, *ne Armeniam minorem, regnum ſuum; néve Cappadociam regnum Ariobarzanis, poſſideri vaſtarique pateretur à Pharnace: quo malo niſi liberarentur; imperata ſibi facere, pecuniámque promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſolvere.* Domitius, non tantùm ad explicandos ſumtus rei militaris quum pecuniam neceſſariam eſſe judicaret; ſed etiam turpe populo Romano, & Cæſari victori, ſibique infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confeſtim ad Pharnacem miſit, *Armeniâ Cappadociâque decederet; néve occupatione belli civilis, populi Romani jus majeſtatémque tentaret.* Hanc denunciationem quum majorem vim habituram exiſtimaret, ſi propiùs eas regiones cum exercitu acceſſiſſet; ad legiones profectus, unam ex tribus, triceſimam ſextam, ſecum ducit; II in Ægyptum ad Cæſarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille diſciplinâ atque armaturâ noſtrâ complures annos conſtitutas habebat; equitéſque centum: totidémque ab Ariobarzane ſumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæſtorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctúmque Patiſium in Ciliciam, ad auxilia accerſenda. Quæ copiæ celeriter omnes, juſſu Domitii, Comana convenerunt.

XXVI. Interim legati à Pharnace reſponſa referunt; *Cappadociâ ſe deceſſiſſe; Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine juré obtinere deberet: denique ejus regni cauſa integra Cæſari ſervaretur; paratum enim ſe facere, quod*

is ſtatuiſſet. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed neceſſitate; quòd facilius Armeniam defendere poſſet ſubjectam ſuo regno, quàm Cappadociam longiùs remotam; quódque omnes III legiones adducturum Domitium putâſſet; ex quibus cùm II ad Cæſarem miſſas audîſſet, audaciùs in Armeniâ ſubſtitiſſet: perſeverare cœpit, ut *eo quoque regno decederet; neque enim aliud jus eſſe Cappadociæ atque Armeniæ; nec juſtè eum poſtulare, ut in Cæſaris adventum res integra differretur; id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ut fuiſſet.* His reſponſis datis; cum iis copiis, quas ſupra ſcripſi, profectus eſt in Armeniam; locíſque ſuperioribus iter facere inſtituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum ſylveſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armeniâ: cujus itineris has eſſe certas opportunitates; quòd, in locis ſuperioribus, nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat; & quòd Cappadocia his jugis ſubjecta, magnam commeatûs copiam erat ſubminiſtratura.

XXVII. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiáque munera Domitio ferrent. Ea conſtanter omnia aſpernabatur: *nec ſibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani & regna ſociorum recuperare,* legatis reſpondebat. Magnis & continuis itineribus confectis quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armeniâ minore poſitum eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, ſatìs magno intervallo ab oppido remotis; caſtra poſuit, longè à Nicopoli circiter millia paſſuum VII. Quibus ex caſtris, quum locus anguſtus atque impeditus eſſet tranſeundus, Pharnaces in inſidiis delectos pedites omnéſque penè diſpoſuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intrà eas fauces diſſipari juſſit, paganóſque & oppidanos in iis locis obſervari, ut ſi amicus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſidiis ſuſpicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret verſari, tamquam amicorum adventu: ſin verò, ut in hoſtium fines, veniret; prædâ diripiendâ milites diſſiparentur, diſperſique cæderentur.

XXVIII.

XXVIII. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitiâ mittere ad Domitium; quum hôc ipso crederet eum faciliùs decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissâ proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propiùs Nicopolim accessit, castráque oppido contulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis; eâdem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ sinistráque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructâ.

XXIX. Proximâ nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitaréque à Domitio, ut quam primùm sibi subsidia mitteret, propiúsque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quà facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quò longiùs constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra fossam, collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXX. Domitius autem; quum Cæsaris magìs periculo, quám suo commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causâ discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructâ,

ſtructâ, proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter variéque pugnatur: nam XXXVI legió, quum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeò ſecundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, averſôſque hoſtes aggrederetur. At Pontica ex alterâ parte legio, quum paullulùm averſa hoſtibus ceſſiſſet; foſſam autem circuire acies ſecundò conata eſſet, ut aperto late e aggrederetur hoſtem; in ipſo tranſitu foſſæ, confixa & oppreſſa eſt. Deiotari verò legiones vix impetum ſuſtinuerunt. Ita victrices regis copiæ, cornu ſuo dextro mediâque acie, converterunt ſe ad XXXVI legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit, magnis copiis hoſtium circumdata; præſentiſſimóque animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium; quò Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Ponticâ legione penè totâ amiſsâ, magnâ parte Deiotari militum interfectâ; XXXVI legio in loca ſe ſuperiora contulit non amplius CCL deſideratis. Ceciderunt eo prœlio ſplendidi ac illuſtres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitûs diſſipati collegit; itineribúſque tutis, per Cappadociam ſe in Aſiam recepit.

XXXI. Pharnaces rebus ſecundis elatus; quum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret; Pontum omnibus copiis occupavit: ibíque & victor & rex crudeliſſimus, quum ſibi fortunam paternam feliciore eventu deſtinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorûmque diripuit; ſupplicia conſtituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte eſſent miſeriora; Pontúmque, nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat.

XXXII. Sub idem tempus, in Illyrico eſt incommodum acceptum. Quæ provincia ſuperioribus menſibus retenta, non tantùm ſine ignominiâ, ſed etiam cum laude, erat. Namque eò miſſus æſtate cum II legionibus Q. Cornificius, Cæſaris quæſtor pro prætore; quamquam erat provincia minimè copioſa ad exercitus

tus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta; tamen prudentiâ ac diligentiâ suâ, quòd magnam curam suscipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit & defendit. Namque & castella complura locis editis posita, quorum oppertunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas & bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit; quæ etsi erat tenuis, tamen in tantâ provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: & quum Octavius ex fugâ Pharsalici prœlii, magnâ classe in illum se sinum contulisset; paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et quum diversissimâ parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; complurésque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se reliquiis ex fugâ collectis contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, utì *cum legionibus tironum quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum; conjunctísque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionémque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse* credebat.

XXXIII. Gabinius ut in Illyricum venit, hyberno tempore anni ac difficili: sive copiosiorem provinciam existimans; sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens; sive virtute & scientiâ confisus, quâ sæpe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausúque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus intercluso mari tempestatibus commeatus supportari poterat; magnísque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeóque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimíque incolebant; in agmine

agmine dimicare ſit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum ampliùs amiſſis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV; cum reliquis copiis Salonam ſe recepit: ſummâque ibi difficultate rerum omnium preſſus, paucis menſibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & ſubita mors, in magnam ſpem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus ſecundis & fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiáque Cornificii, & virtus Vatinii verſari paſſa non eſt.

XXXIV. Vatinius, Brundiſii quum eſſet; cognitis rebus, quæ geſtæ erant in Illyrico; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur; & M. Octavium audiret, cum barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribúſque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros: etſi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatéſque hyemis & ſubitæ præparationis. Nam, quum ipſe paucas in portu naves longas haberet; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum miſit, utì ſibi claſſem mitteret. Quod quum tardiùs fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat ſatìs magnus, magnitudine quamquam non ſatìs juſtâ ad prœliandum, roſtra impoſuit; his adjunctis navibus longis, & numero claſſis aucto; militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundiſii, quum exercitus in Græciam tranſportaretur; profectus eſt in Illyricum: maritimáſque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavióque ſe tranſdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio prætervehebatur; nec ſibi ullius rei moram neceſſitatémque injungebat, quin, quàm celerrimè poſſet, ipſum Octavium perſequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terrâ marique, ubi noſtrum erat præſidium; adventu ſuo diſcedere ab oppugnatione coëgit, præſidiúmque noſtrum recepit.

XXXV.

XXXV. Octavius, quum Vatinium classem magnâ ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognxvisset; confisus suâ classe, subsitit ad insulam Tauridem: quâ regione Vatinius insequens navigabat; non quòd Octavium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longiùs progressum insequi decreverat. Quum propiùs Tauridem accessisset; distensis suis navibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis; repentè adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittíque antennas jubet, & milites armari: &, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum; quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repentè oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordine dispositа magìs, Octaviana: paratior militum animis, Vatiniana.

XXXVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus suâ quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrimè fortissiméque contrà illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeò vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurritúrque ad duces maximè: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prœlium factum est: quantóque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admirandâ virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquatâ, longè superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha; vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem: eo receptus, quum prœlium nox dirimeret, tem-

tempeſtate magnâ velis profugit; ſequuntur hunc ſuæ naves nonnullæ, quas caſus ab illo periculo vindicârat.

XXXVII. At Vatinius, re bene geſtâ, receptui cecinit; ſuíſque omnibus incolumibus in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſſis Octaviana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prœlio penterem 1, triremes 11, dicrotas VIII, complureſque remiges Octavianos: poſteróque ibi die fuit, dum ſuas captivâſque naves reficeret. Poſt diem 111, contendit in inſulam Iſſam; quòd eò ſe recepiſſe ex fugâ credebat Octavium. Erat in eâ regione nobiliſſimum oppidum, conjunctiſſimúmque Octavio: quò ut pervenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt; comperítque ipſum Octavium, paucis parvíſque navigiis, vento ſecundo, regionem Græciæ petiſſe; ipdè ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi ſpatio re præclariſſimè geſtâ, provinciâ receptâ & Cornificio redditâ, claſſe adverſariorum ex illo toto ſinu expulsâ; victor ſe Brundiſium, incolumi exercitu & claſſe, recepit.

XXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pompeium obſidebat, & Palæpharſali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno tum etiam majore periculi famâ dimicabat; Caſſius Longinus in Hiſpaniâ prœtor provinciæ ulterioris obtinendæ causâ relictus; ſive conſuetudine naturæ ſuæ; ſive odio, quod in illam provinciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidiis ibi vulneratus, magnas odii ſui fecerat acceſſiones: quod vel ex conſcientiâ ſua, quum de ſe mutuò ſentire provinciam crederet; vel multis ſignis & teſtimoniis eorum, qui difficulter odia diſſimulabant, animadvertere poterat: & compenſare offenſionem provinciæ, exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primùm in unum locum exercitum conduxit, H S centenos militibus eſt pollicitus. Nec multò poſt; quum in Luſitaniâ Medobregam oppidum, montémque Herminium expugnâſſet, quò Medobregenſes confugerant; ibíque Imperator eſſet appellatus; iterum H S centenis milites donavit. Multa prœterea & magna prœmia ſingulis concedebat; quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitûs amorem; paullatim tamen & occultè militarem diſciplinam ſeveritatémque minuebant. XXXIX.

XXXIX. Cassius, legionibus in hyberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit; contractúmque in eâ æs alienum, gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere: & (ut largitionis postulat consuetudo) per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantùm patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium, simultatum causæ tenues conjiciebantur: neque ullum genus quæstûs, aut magni & evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur; quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modò aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas & detrimenta rei familiaris adjungebatur.

XL. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat Quæstor; similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illâ societate versarentur rapinarum, nihilo minùs tamen oderant eum, cujus nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit: augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia; maximísque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

XLI. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, pérque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoráque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliáque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navésque c præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum rediisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione:

non

non enim labor aut vigilantia, cupienti præſertim aliquid, Caſſio deerat.

XLII. Exercitu coacto in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris juſſu gerere deberet: pollicetúrque iis, quum in Mauritaniam transjeciſſet, HS centenos ſe daturum; V fore in Hiſpaniâ legionem. Ex concione ſe Cordubam recepit. Eóque ipſo die, meridianâ horâ, quum in Baſilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, ut miles, ei tranſdit: deinde poſt Racilium, (nam is latus Caſſii tegebat) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco quum ſe inſinuâſſet; ſiniſtrâ corripit eum, dextrâque bis ferit pugione. Clamore ſublato, fit à conjuratis impetus univerſis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hôc interfecto, Q. Caſſium legatum vulnerat. Ibi T. Vaſius & L. Mergilio, ſimili confidentiâ Plancum municipem ſuum adjuvant: erant enim omnes Italicenſes. Ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentémque levibus ſauciat plagis. Concurritur ad Caſſium defendendum: ſemper enim berones compluréſque evocatos cum telis ſecum habere conſueverat; à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam ſubſequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; &, relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret, confectúſne Caſſius eſſet. L. Laterenſis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in caſtra; militibus vernaculis & ſecundæ legionis, quibus odio ſciebat præcipuè Caſſium eſſe, gratulatur: tollitur à multitudine in tribunal: prætor appellatur: nemo enim aut in provinciâ natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis; (quo in numero erat II legio) non cum omni provinciâ conſenſerat in odio Caſſii: (nam legiones XXX & XXI, paucis menſibus in Italiâ ſcriptas, Cæſar attribuerat Longino: V legio ibi nuper erat confecta.) Interim nunciatur Laterenſi, vivere Caſſium.

Caſſium. Quo nuncio, dolore magìs permotus quàm animo perturbatus, reficit celeriter ſe, & ad Caſſium viſendum proficiſcitur. Re cognitâ, XXX legio ſigna Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori ſuo: facit hoc idem XXI, ſubſequitur has V. Quum II legiones reliquæ eſſent in caſtris: ſecundani, veriti ne ſoli relinquerentur; atque ex eo, quid ſenſiſſent, indicaretur; ſecuti ſunt factum ſuperiorum. Permanſit in ſententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta eſt. Caſſius eos, qui nominati erant conſcii cædis, jubet comprehendi: legionem V in caſtra remittit, cohortibus XXX retentis. Indicio Minutii cognoſcit, L. Racilium & L. Laterenſem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, ſibíque tam familiarem quàm Laterenſem & Racilium, in eâdem fuiſſe conjuratione: nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici jubet. Minutium libertis tranſdit excruciandum; item Calpurnium Salvianum: qui profitetur indicium, conjuratorúmque numerum auget; verè, ut quidam exiſtimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici jubet; exceptis iis, qui ſe pecuniâ redemerunt: nam palàm HS X, cum Calpurnio paciſcitur; & cum Q. Sextio, L: qui ſi maximè nocentes ſunt multati; tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecuniâ remiſſus, crudelitatem cum avaritia certâſſe ſignificabat.

XLIII. Aliquot poſt diebus, litteras à Cæſare miſſas accipit; quibus cognoſcit Pompeium in acie victum amiſſis copiis fugiſſe. Quâ re cognitâ miſtam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrùm nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accerſit omnes qui ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptáſque eas jubet referri. Quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Quem autem Romanorum delectum inſtituit; quóſque ex omnibus conventibus coloniiſque conſcriptos habebat; tranſmarinâ militiâ perterritos, ad ſacramenti redemptionem vocabat.

vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat: legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia, mittit ad Trajectum: ipse, classem quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur; propterea quòd edictum totâ provinciâ proposuerat, ut quibus pecunias imperâsset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes perturbavit.

XLIV. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat famâ legionem XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat; quum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione factâ, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse; & ad II legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, noctu cum V cohortibus undevicesimanorum egreditur: manè pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus; Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX & XXI, & cohortes IV ex V legione, totúsque convenissent equitatus; audit IV cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnésque ibi se conjunxisse; & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret; Q. Cassium legatum, Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellúmque, aut voluntate aut necessitate adductum, (namque id variè nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra; & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habitâ concione, militum tentat animos: quos cognoscit non suâ, sed Cæsaris absentis causâ, sibi fidissimos esse; nullúmque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

XLV. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosâ militum suâque videretur naturâ; simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur,

debatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio ſe provinciam recuperare velle, palàm dictitabat. Et forſitan etiam hoc fecerit odio Cæſaris, & amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: ſed id quâ mente commotus fecerit, conjecturâ ſciri non poteſt. Certe hoc præ ſe Thorius ferebat. Milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in ſcutis inſcriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviàm prodit; neque tantum virorum, ſed etiam matrum familias ac prætextatorum: deprecatúrque, *ne hoſtili adventu Cordubam diriperent: nam ſe contra Caſſium ſentire cum omnibus; contra Cæſarem ne facere cogerentur, orare.*

XLVI. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus; quum videret ad Caſſium perſequendum nihil opus eſſe Cn. Pompeii nomine & memoriâ; támque omnibus Cæſarianis, quam Pompeianis, Longinum eſſe in odio; neque ſe conventum, neque M. Marcellum, contra Cæſaris cauſam poſſe perducere: nomen Pompeii ex ſcutis detraxerunt; Marcellum, qui ſe Cæſaris cauſam defenſurum profitebatur, ducem adiciverunt, prætorémque appellárunt; & ſibi conventum adjunxerunt; caſtráque ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter IV millia paſſuum à Cordubâ, citra flumen Bætim, in oppidi conſpectu, loco excelſo facit caſtra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconſulem in Hiſpaniam citeriorem mittit; *ſubſidio ſibi provinciæque, Cæſaris causâ, quamprimum veniret.* Ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros vaſtat, ædificia incendit.

XLVII. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum ſibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priúſque confligendi ſibi poteſtas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobiliſſimæ cariſſimæque poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammâque conſumerentur. Marcellus, quum confligere miſerrimum putaret; quòd & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redundaturum; neque ſuæ poteſtatis eſſe; legiones Bætim tranſducit, atque aciem inſtruit.

ſtruit. Quum Caſſium contrà pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret; causâ interpoſitâ quòd is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Caſſius; quo bene valebat, Marcellúmque infirmum eſſe ſciebat; aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures noviſſimos in fluminis ripis interficit. Quum hôc detrimento, quid tranſitus fluminis vitii difficultatíſque haberet, cognitum eſſet; Marcellus caſtra Bætim transfert: crebróque utérque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

XLVIII. Erat copiis pedeſtribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones multíſque prœliis expertas. Caſſius fidei magis, quàm virtuti, legionum confidebat. Itaque quum caſtra caſtris collata eſſent; & Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aquâ Caſſianos poſſet; Longinus, veritus ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis ſibíque infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur; celeríque itinere Uliam contendit, quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. Ibi adeò conjuncta ponit mœnibus caſtra, ut & loci naturâ (namque Ulia in edito loco poſita eſt) & ipsâ munitione urbis undique ab oppugnatione tutus eſſet. Hunc Marcellus inſequitur, &, quàm proximè poteſt Uliam, caſtra caſtris confert: locorúmque cognitâ naturâ; quò maximè rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus; ut neque confligeret, (cujus ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat) neque vagari Caſſium latiùs pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, eperibúſque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Caſſiúmque munitionibus clauſit: quæ priuſquam perficerentur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit; quem magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari frumentaríque Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, ſi clauſus obſidione & inutilis neceſſarium conſumeret frumentum.

XLIX.

XLIX. Paucis diebus, litteris Caſſi acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungítque ei legionem, quam ſecum adduxerat, complureſque cohortes auxiliarias Hiſpanorum: namque ut in civilibus diſſenſionibus accidere conſuevit, ita temporibus illis in Hiſpaniâ nonnullæ civitates rebus Caſſii ſtudebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebróque; ut accidit, fortunâ ſæpe ad utrumque tranſferente victoriam; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

L. Interim Lepidus ex citeriore provinciâ, cum cohortibus legionariis XXXV, magnóque numero equitum & reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut, ſine ullo ſtudio, contentiones Caſſii Marcellíque componeret. Huic venienti ſine dubitatione ſe credit atque offert Marcellus: Caſſius contrà ſuis ſe tenet præſidiis; ſive eò quòd plus ſibi juris deberi, quam Marcello exiſtimabat; ſive eò quòd, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. Ponit ad Uliam Caſtra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam diviſi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum, Caſſium invitat; fidémque ſuam in re omni interponit. Quum diu dubitâſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quídque Lepido eſſet credendum; neque ullum exitum conſilii ſui reperiret, ſi permaneret in ſententiâ; poſtulat, uti munitiones disjicerentur, ſibíque liber exitus daretur. Non tantùm induciis factis, ſed propè jam conſtituta opera quum complanarent, cuſtodiæque munitionum eſſent deductæ; auxilia regis in id caſtellum Marcelli, quod proximum erat regiis caſtris neque opinantibus omnibus, (ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, nam de hujus conſcientiâ dubitabatur) impetum fecerunt; complureſque ibi milites oppreſſerunt. Quòd niſi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prœlium eſſet diremptum; major calamitas eſſet accepta.

LI. Quum iter Caſſio patefactum eſſet; caſtra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellúſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur; Caſſius Car-

Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius Proconsul ad provinciam obtinendam venit: de cujus adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatúmque in hyberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit: ibique, adverso tempore navigandi, naves conscendit: ut ipse prædicabat; ne se Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. Progressus secundâ, ut hybernâ, tempestate; quum in Iberum flumen, noctis vitandæ causâ, se contulisset; indè, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosiùs se navigaturum credens, profectus; adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis; in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersâ navi periit.

LII. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset; atque ab iis, qui Româ venerant ad eum cognosceret, litterísque urbanis animadverteret, multa Romæ malè & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satìs commodè geri; quòd &, contentionibus Tribunitiis, pernicioſæ seditiones orirentur; &, ambitione atque indiligentiâ Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinémque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatísque essent: eáque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionésque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legésque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Asiâ celeriter se confecturum sperabat; quòd hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithyniâ ac Ponto, plus oneris videbat impendere sibi: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus civi-

civitatibus, quæ majore ſunt dignitate, præmia benemeritis & viritim & publicè tribuit: de controverſiis veteribus cognoſcit ac ſtatuit: reges, tyrannos, dynaſtas provinciæ, finitimóſque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit & ſibi & populo Romano amiciſſimos.

LIII. Paucis diebus in eâ provinciâ conſumptis; Sex. Cæſarem, amicum et neceſſarium ſuum, legionibus Syriæque præficit; ipſe eâdem claſſe, quâ venerat, proficiſcitur in Ciliciam: cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarſum; quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimum fortiſſimúmque eſt. Ibi, rebus omnibus provinciæ & finitimarum civitatum conſtitutis; cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum, non diutius moratur: magníſque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetuſtiſſimum & ſanctiſſimum in Cappadociâ Bellonæ templum; quòd tantâ religione colitur, ut ſacerdos ejus deæ, majeſtate, imperio, & potentiâ, ſecundus à rege conſenſu gentis illius habeatur. Id homini nobiliſſimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adverſam fortunam majorum ſuorum, mutationémque generis, jure minimè dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Republicâ eſſet; ne aut regni hæreditas Ariaraten ſollicitaret, aut hæres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui ſub ejus imperio ac ditione eſſet. Ipſe iter cœptum ſimili velocitate conficere cœpit.

LIV. Quum propiùs Pontum finéſque Gallogræciæ acceſſiſſet; Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus conceſſum eſſe, cæteri tetrarchæ contendebant) ſine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus; depoſitis regiis inſignibus; neque tantùm privato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Cæſarem venit; oratum, *ut ſibi ignoſceret, quòd in eâ parte poſitus terrarum, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus imperiiſque*

in Cn. Pompeii Caſtris fuiſſet; neque enim ſe judicem deluiſſe eſſe controverſiarum populi Romani; ſed parare præſentibus imperiis. Contra quem Cæſar, quum *plurima ſua* commemorâſſet *officia, quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet*; quúmque *defectionem ejus nullam poſſe excuſationem imprudentiæ recipere* coarguiſſet; *quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ ſcire potuiſſet, quis Urbem Italiámque teneret; ubi Senatus populúſque Romanus, ubi Reſpublica eſſet; quis deinde poſt L. Lentulum, C. Marcellum, conſul eſſet; tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficiis, veteri hoſpitio atque amicitiæ, dignitati ætatíque hominis, precibus eorum, qui frequentes concurriſſent hoſpites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controverſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe*, dixit: regium veſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam, ex genere civium ſuorum, Deiotarus armaturâ diſciplinâque noſtrâ conſtitutam habebat, equitatúmque omnem, ad bellum gerendum adducere juſſit.

LV. Quum in Pontum veniſſet, copiáſque omnes in unum locum coëgiſſet; quæ numero, atque exercitatione bellorum, mediocres erant: (exceptâ enim legione VI, quam ſecum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculíſque functam, multíſque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeò deminutam, ut minus mille hominum in eâ eſſet; reliquæ erant III legiones; unâ, Deiotari; duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant) legati à Pharnace miſſi, Cæſarem adeunt; atque in primis deprecantur *ne ejus adventus hoſtilis eſſet; facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata eſſent.* Maximéque commemorabant, *nulla Pharnacen auxilia contra Cæſarem Pompeio dare voluiſſe; quum Deiotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet.* Cæſar reſpondit, *ſe fore æquiſſimum Pharnaci, ſi, quæ polliceretur, repræſentaturus eſſet:* monuit autem, ut ſolebat, mitibus verbis legatos; *ne aut Deiotarum ſibi objicerent; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non miſiſſent: nam ſe neque libentiùs facere quidquam, quam ſupplicibus ignoſcere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis poſſe, qui ſuiſſent in ſe officioſ-*

Id ipſum, quod commemorâſſent, officium utilius Pharnaci fuiſſe, qui providiſſet, ne vinceretur; quàm ſibi, cui Dii immortales victoriam tribuiſſent. Itaque ſe magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amiſſam vitam, neque exſectis virilitatem reſtituere poſſe: quod quidem ſupplicium gravius morte cives Romani ſubiſſent. Ponto verò decederet confeſtim; familiáſque publicanorum remitteret; cæteráque reſtitueret ſociis civibúſque Romanis, quæ penes eum eſſent. Si feciſſet; jam tunc ſibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus geſtis imperatores ab amicis accipere conſuéſſent: Miſerat enim Pharnaces coronam auream. His reſponſis datis legatos remiſit.

LVI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum feſtinantem ac properantem Cæſarem ſperaret libentiùs etiam crediturum ſuis promiſſis, quàm res pateretur, quò celeriùs honeſtiúſque ad res magìs neceſſarias proficiſceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſis ad Urbem Cæſarem revocari): lentiùs agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interponere, in ſummâ fruſtrari cœpit. Cæſar, cognitâ calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere conſueverat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celeriùs omnium opinione manum conſereret.

LVII. Ziela eſt oppidum in Ponto, poſitu ipſo, ut in plano loco, ſatìs munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelſiore undique faſtigio ſuſtinet murum. Circumpoſiti ſunt huic oppido magni multique interciſi vallibus colles: quorum editiſſimus unus; quì propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentúmque exercitus noſtri, ſuperioribus locis atque propinqueribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longiùs millibus paſſuum III abeſt ab Zielâ: hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copiis ſuis omnibus occupavit.

LVIII. Cæſar, quum ab hoſte millia paſſuum V caſtra poſuiſſet; viderétque eas valles, quibus regia caſtra munirentur, eodem intervallo ſua caſtra munituras, ſi

modò ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multo erant propiora regis Caſtris; aggerem comportari jubet intrà munitiones. Quo celeriter collato; proximâ nocte, vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentiſque in caſtris relictis, primâ luce, neque opinantibus hoſtibus, eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecundum prœlium adverſus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è caſtris, ſervitiáque quæ agerent juſſit; ne quis ab opere miles diſcederet, quum ſpatio non amplius mille paſſuum interciſa vallis caſtra hoſtium divideret ab opere incepto Cæſaris caſtrorum.

LIX. Pharnaces, quum id repentè primâ luce animadvertiſſet; copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit. Quas, interpoſitâ tantâ locorum iniquitate, conſuetudine magìs pervulgatâ militari credebat inſtrui Cæſar; vel ad opus ſuum tardandum, quò plures in armis tenerentur; vel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non eſt, quò minùs, primâ acie pro vallo inſtructâ, reliqua pars exercitûs opus faceret. At Pharnaces, impulſus ſive loci felicitate, ſive auſpiciis & religionibus inductus, quibus obtemperâſſe eum poſtea audiebamus: ſive paucitate noſtrorum, qui in armis erant, compertâ; quum, more operis quotidiani, magnam illam ſervorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet: ſive etiam veterani fiduciâ exercitûs ſui, quem [cum legione] XXII in acie conflixiſſe & viciſſe legati ejus gloriabantur: ſimul contemptu exercitûs noſtri, quem pulſum à ſe, Domitio duce, ſciebat: inito conſilio dimicandi, deſcendere præruptâ valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet; quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam deſcenderat in vallem, aſcendere adversùs arduum collem inſtructis copiis cœpit.

LX. Cæſar, incredibili ejus vel temeritate vel fiduciâ motus; neque opinans, imparatúſque oppreſſus; eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legi-

legiones opponit, aciem inſtruit. Cujus rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris. Nondum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant; quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inſequitur has, acies hoſtium; & clamore ſublato, confligitur; multùm adjuvante naturâ loci, plurimùm Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus caſibus belli interſunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit adminſtrari.

LXI. Magno atque acri cominus prœlio facto; à dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum eſt. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hoſtes; multò tardiùs, ſed tamen iiſdem Diis adjuvantibus, ſiniſtro cornu, mediâque acie, totæ profligantur copiæ regis: quæ quàm facilè ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruinâ oppreſſis; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri victoriâ elati, ſubire iniquum locum, munitionéſque aggredi non dubitârunt: defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat; celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfectâ multitudine aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit; cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberiùs profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet.

LXII. Tali victoriâ, toties victor Cæſar incredibili eſt lætitiâ affectus; quòd maximum bellum tantâ celeritate confecerat. Eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quòd victoriâ facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, prædâ omni regiâ militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cælio Vinciano in Ponto relinquit.

LXIII. Ita per Gallograeciam Bithyniámque in Aſiam iter facit: omniúmque earum provinciarum de con-

troverſiis cognoſcit & ſtatuit: jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeritérque geſtam in Ægypto ſuprà ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum, (nam cum Mithridates rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multóſque tenuerat annos) regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat; provinciáſque populi Romani à barbaris atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis, adjudicavit; occupatam & poſſeſſam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen uſquam diutius moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati videbatur. Rebus feliciſſimè celerriméque confectis, in Italiam celeriùs omnium opinione venit.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. CÆSAR itineribus juſtis confectis, nullo die intermiſſo, ad XIV. Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: ſtatímque oſtendit, ſeſe naves velle conſcendere; quum non ampliùs legionem tironum haberet unam, equitéſque vix DC. Tabernaculum ſecundùm littus ipſum conſtituit, ut propè fluctus verberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quid ſibi moræ quiſquam fore ſperaret, & ut omnes in dies horáſque parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tempeſtates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minùs in navibus remiges militéſque continere, & nullam prætermittere occaſionem profectionis; quum præſertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adverſariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, claſſéſque eſſe complures; tamen non deterrebatur, animóque & ſpe confidebat. Interim in dies, & naves longæ adaugeri, & oneraria

riæ

riæ complures eódem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v, equitum ad II millia.

II. Legionibus collectis VI, & equitum II millibus; ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponianam, quæ non longè abest à Lilybæo. Ipse parùm commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit: &, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. Ita nto certo, celerique navigio vectus, post diem quaram cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ, diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur; indè Neapolim. Complura præterea castella & oppida non longè à mari relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit; ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius; & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Maurorum circiter III millibus apparuit; ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum: cujus numerus in præsentiâ fuit peditum III millia, equitum CL: castrisque ante oppidum positis, sine injuriâ cujusquam consedit; cohibétque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes considunt, ad se defendendum: quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, naturâ loci perspectâ, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudóque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut, in tempore iis perlectis locum certum peterent universi. Quod minimè Cæsarem fefellerat; namque nullum portum terræ Africæ,

Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressûs aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliquâ ratione perduci ad sanitatem. Itaque datâ facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quò simul atque captivus perveniſſet; litteràsque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpiſſet; priùs quàm acciperet ille, *Unde*, inquit, *istas?* Tum captivus, *Imperatore à Cæsare.* Tunc Considius, *Unus est*, inquit, *Scipio imperator, hôc tempore, populi Romani:* Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: litteràsque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam, unâ nocte & die ad oppidum consumptâ; neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satìs copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatûs oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra quum movere vellet, subitò ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Jubâ ad stipendium accipiendum: castràque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subitò legionarii consistunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciſſimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs xxx Galli Maurorum equitum 11 millia loco pellerent, urgeréntque in oppidum. Postquam repulsi & conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constituтum ire contendit. Quod quum sæpius

facerent; & modò insequerentur, modó rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatûs; iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longiùs ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire; polliceri frumentum; paratósque esse, quæ imperâsset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kalendis Januar.

VI. Inde movit, & pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem & immunem. Legati ex oppido veniunt obviàm; *libenter se omnia facturos, quæ vellet*, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ; non longè ab oppido secundùm littus facit castra. Eódem naves onerariæ, & longæ nonnullæ, casu advenerunt: reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versùs petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem: equitatúmque in navibus omnem contineri, (ut arbitror, ne agri vastarentur) aquámque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum à navibus exierant, subitò equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subitò exiliunt; non ut in campo cominus depugnent.

VII. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratísque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrâssent, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versùs, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet;

bet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itáque unicuique præcipiebat, ut, si fieri posset, ne locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant; miserari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat) tantâ homines esse dementiâ, ut mallent regis esse vectigales, quàm cum civibus in patriâ in suis fortunis esse incolumes.

VIII. Cæsar ad III Non. Jan. castra movet; Leptique VI cohortium præsidio cum Saserná relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit. Ibíque sarcinis exercitûs relictis, ipse cum expeditâ manu proficiscitur circum villas frumentatum: oppidaníque imperat, ut plaustra jumentáque omnia sequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret; præsidióque firmata, ad classem receptacula muniret.

IX. Itaque, ibi relicto P. Saserná. fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipse, cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspiná egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum II; ibíque classem sub vesperum cum eâ copiâ conscendit, omnibus in exercitu insciis & requirentibus Imperatoris consilium. Qui magno metu ac tristitiâ sollicitabantur: parvâ enim cum copiâ, & eâ tironum, neque omni expositâ, in Africâ contra magnas copias, & infidiosæ nationis, equitatûmque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentiâ, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant; nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientiâ & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

X. Cæsar,

X. Cæſar, in navibus unâ nocte conſumptâ, jam cælo albente quum proficiſci conaretur, ſubitò navium pars, de quâ timebat, ex errore, eódem conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæſar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exſpectare. Itaque ſine morâ navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitúmque copiis, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit; atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus expeditis XXX frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium: illum cum claſſe navibus onerariis, quæ deerrâſſent, ſubſidio ire, clam hoſtibus, voluiſſe; ne caſu imprudentes ſuæ naves in claſſem adverſariorum incíderent: neque eam rem eos voluiſſe ſcire, qui in præſidiis relicti ſui milites fuiſſent; ne illi, propter ſuorum paucitatem, & hoſtium multitudinem, metu deficerent.

XI. Interim, quum jam Cæſar progreſſus eſſet à caſtris circiter millia paſſuum III; per ſpeculatores & anteceſſores equites nunciatur ei, copias hoſtium haud longè à ſe viſas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conſpici cœptus eſt. Hâc re cognitâ, Cæſar celeriter jubet equitatum univerſum, cujus copiam habuit in præſentiâ non magnam; & ſagittarios, quorum parvus è caſtris exierat numerus, accerſi; atque ordinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Jámque quum procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo jubet galeari & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit XXX cohortium, cum equitibus CD, & ſagittariis ***.

XII. Hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, ſed equitum confertam: & inter eos, levis armaturæ Numidas & ſagittarios pedites, interpoſuerant: & ita condenſaverant, ut procul Cæſariani pedeſtres copias arbitrarentur: & dextrum ac ſiniſtrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem conſtituit: equites dextro ſiniſtróque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent,

viderent, ne multitudine equitatûs hoſtium circumvenirentur: exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copiis, acie inſtructâ, dimicaturum.

XIII. Quum utrimque exſpectatio fieret; neque Cæſar ſe moveret; & cum ſuorum paucitate contra magnam vim hoſtium artificio magìs, quàm viribus, decernendum videret; ſubitò adverſariorum equitatus ſeſe extendere, & in latitudinem promovere, colléſque complecti, & Cæſaris equitatum extenuare, ſimúlque ad circumeundum comparare ſe, cœperunt. Cæſariani equites eorum multitudinem ægre ſuſtinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, ſubitò ex condenſis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hìc quum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant; pedites interim reſiſtebant, dum equites rurſus curſu renovato peditibus ſuis ſuccurrerent.

XIV. Cæſar, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines ſuorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à ſignis perſequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hoſtium, pilum militis curſu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à ſignis IV pedes longiùs procederet. Equitatus interim Labieni, ſuorum multitudine confiſus, Cæſaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis convulneratis, paullatim cedere: hoſtes magìs magíſque inſtare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hoſtium equitatu circumventis, Cæſaríſque copiis in orbem compulſis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XV. Labienus in equo, capite nudo, verſari in primâ acie; ſimul ſuos cohortari: nonnunquam legionarios Cæſaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iſte verbis infatuavit? In magnum me hercule vos periculum impulit: miſereor veſtri.* Tum miles; *Non ſum*, inquit, *tiro, Labiene; ſed de legione* X *veteranus.* Tum Labienus; *Non agnoſco*, inquit, *ſigna decumanorum.* Tum miles, *Jam me, quis ſim, intelliges.*

Simul

Simul caſſidem de capite dejecit, ut cognoſci ab eo poſſet; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverſo pectori affixit; & ait; *Labiene, decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe.* Omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maximè tironum. Circumſpicere enim Cæſarem; neque amplius facere, niſi hoſtium jacula vitare.

XVI. Cæſar interim, conſilio hoſtium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi; alternis converſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro ſiniſtróque cornu mediam dividit; & unam partem ab alterâ excluſam, equitibus intrinſecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit: neque longiùs progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recepit. Idem altera pars equitum peditúmque Cæſaris facit. His rebus geſtis, & procul hoſtibus repulſis convulneratíſque; ad ſua præſidia ſeſe, ſic, ut erat inſtructus, recipere cœpit.

XVII. Interim M. Petreius & Cn. Piſo, cum equitibus Numidis MC electis, peditatúque ejuſdem generis ſatìs grandi, ex itinere rectà ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſúſque renovatis animis; legionarios, converſis equitibus, ſe recipientes, noviſſimos adoriri; & impedire cœperunt, quo minùs ſe in caſtra reciperent. Hâc re animadverſâ, Cæſar jubet ſigna converti, & medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæſariſque equites jumenta ex nauſeâ recenti, ſiti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad inſequendum hoſtem perſeverandúmque curſum tardiora haberent; dieíque pars exigua jam reliqua eſſet: cohortibus equitibúſque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atque eorum eſſent potiti. Itaque ſigno dato, quum jam hoſtes languidè negligenterque tela mitterent, ſubitò immittit cohortes turmáſque ſuorum; atque puncto temporis, hoſtibus nullo negotio campo pulſis poſt collémque dejectis, nacti locum, atque ibi paulliſper commorati, ita, ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitio-

nes;

nes: itémque adverſarii malè accepti, tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt.

XVIII. Interim eâ re geſtâ, & prœlio dirempto; ex adverſariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtium complures equites peditéſque. Ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium; eos hâc mente & conatu veniſſe, ut, novo atque inuſitato genere prœlii, tirones legionariique pauci perturbati; Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixiſſe pro concione; *tantam ſeſe multitudinem auxiliorum adverſariis ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipſâ victoriâ fatigati vincerentur, atque à ſuis ſuperarentur.* Quippe qui in illorum ſibi confideret multitudine; primùm quòd audierat Romæ legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire; deinde, quòd triennio in Africâ ſuos milites conſuetudine retentos, fideles jam ſibi effeciſſet; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, leviſque armaturæ. Præterea ex fugâ prœlióque Pompeiano, quos ſecum à Brundiſio tranſportaverat, equites Germanos Gallóſque, ibique poſtea ex hibridis libertinis ſerviſque conſcripſerat; armaverat, equóque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti CXX, equitatúſque innumerabilis: deinde legiones, conſcriptæ ex cujuſquemodi generis amplius XII millibus. Hâc ſpe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germaníſque MDC, Numidarum ſine frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturæ quater tanto, ſagittariis ac funditoribus hippotoxotíſque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. poſt diem III quàm Africam attigit, in campis planiſſimis puriſſimíſque, ab horâ diei quintâ uſque ad ſolis occaſum eſt decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie receſſit.

XIX. Cæſar interim caſtra munire diligentiùs, præſidia firmare majoribus copiis, valiúmque ab oppido Ruſpinâ uſque ad mare deducere, & à caſtris alterum eódem; quò tutiùs ultro citróque commeare, auxiliáque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela tormentáque

táque ex navibus in caſtra comportare; remigum partem ex claſſe, Gallorum Rhodiorúmque, epibatarúmque, armare & in caſtra evocare; utì, ſi poſſet, eâdem ratione, quâ adverſarii, levis armatura interjecta inter equites ſuos interponeretur: ſagittariiſque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, & cujuſque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias: (audiebat enim Scipionem poſt diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare; copias ſuas cum Labieno & Petreio conjungere; cujus copiæ, legionum VIII & equitum IV millium, eſſe nunciabantur) officinas ferrarias inſtruere; ſagittáſque, & tela utì fierent complura, curare; glandes fundere; ſudes comparare; litteras in Siciliam nunciósque mittere, ut ſibi crates materiémque congererent ad arietes, cujus inopia in Africâ eſſet; præterea ferrum plumbúmque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento ſe in Africâ niſi importatitio uti non poſſe: priore enim anno, propter adverſariorum delectus, quod ſtipendiarii aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factam: præterea ex omni Africâ frumentum adverſarios in pauca oppida & bene munita comportâſſe, omnémque regionem Africæ exinanîſſe frumento: oppida præter pauca quæ ipſi ſuis præſidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; & eorum incolas intrà ſua præſidia coëgiſſe commigrare; agros deſertos ac vaſtatos eſſe.

XX. Hâc neceſſitate Cæſar coactus, privatos ambiendo & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in ſua præſidia congeſſerat; & eo parcè utebatur. Opera interim ipſe quotidie circumire, & alternas cohortes in ſtatione habere, propter hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plauſtris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæſaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque caſtrorum ſuorum; quas ſingulas ſcaphæ adverſariorum complures adortæ, incenderant atque expugnaverant. Hâc re nunciatâ Cæſari, claſſes circùm inſulas portúſque diſpoſuit, quò tutiùs commeatus ſupportari poſſet.

XXI.

XXI. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assiduéque objurgare non desistebat. *Tuus*, inquit, *pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratisque civibus oppressam bonósque aut interfectos aut exilio multatos patriâ civitatéque carere; gloriâ & animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis penè oppressam funditus & deletam Italiam, urbémque Romanam, in libertatem vindicavit: idémque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimáque conciliavit; adolescentulúsque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominísque claritate præditus, in Remp. est ingressus: tu contrà, & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satìs animi magnitudine diligentiâque præditus; nonne eniteris & proficiscéris ad paternas clientelas, auxilium tibi reíque publicæ atque optimo cuique efflagitatum?* His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab uticâ est in Mauritaniam; regnúmque Bogudis est ingressus: expeditóque exercitu; numero servorum, liberorum, II millium; cujus partem inermem, partem armatam habuerat; ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eò passi propiùs eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; subitò eruptione factâ, prostratos perterritósque Pompeianos in mare passim navésque compulerunt. Ita re malè gesta, Cn. Pompeius filius naves indè avertit; neque postea littus attigit; classémque ad insulas Baleares versùs convertit.

XXII. Scipio interim cum iis copiis, quas paullò antè demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit; deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, III millia passuum longè considunt. Equitatus interim eorum, circùm Cæsaris munitiones vagari; atque eos, qui

qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quâ re Cæsariani gravi annonâ sunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Siciliâ, neque ab Sardiniâ commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquo versùs tenebant; pabulique inopiâ premebantur. Quâ necessitate coacti, veterani milites equitésque, qui multa terrâ marique bella confeciſſent, & periculis inopiâque tali sæpe essent conflictati; algâ è littore collectâ, & aquâ dulci elutâ, & ita jumentis esurientibus datâ, vitam eorum producebant.

XXIII. Dum hæc ita fierent; rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarúmque paucitate; non est visum dari spatium convalescendi, augendarúmque ejus opum; itaque comparatis equitum magnis peditúmque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propiùs ejus regnum copias suas admovere; Cirtámque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; & præterea duo oppida Gætulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, ídque sibi vacuum transderent; conditionémque repudiâssent; postea ab eis capti interfectíque sunt omnes. Indè progressi, agros oppidáque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longè ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium; *satius esse sibi suóque regno subsidio ire, quàm, dum alios adjuturus proficiscerétur, ipse suo regno expulsus, forsitan utrâque re expellerctur.* Itaque rursus se recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, sibi suísque rebus timens; elephantísque XXX relictis, suis finibus oppidísque suppetias profectus est.

XXIV. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provinciâ esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circùm provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris devenire,

venire, & de adverſariorum ejus acerbitate crudelitatéque commemorare cœperunt: quorum lacrymis querelíſque Cæſar commotus; quum antea conſtitiſſit in ſtativis caſtris; æſtate initâ, cunctis copiis auxiliíſque accitis, bellum cum adverſariis gerere inſtituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Poſtumum conſcriptis, & per cataſcopum miſſis, ut *ſine morâ aut ullâ excuſatione hyemis ventorúmque, exercitus ſibi quàm celerrimè tranſportaretur: Africam provinciam perire, fundítúſque everti à ſuis inimicis: quòd niſi celeriter ſociis foret ſubventum; præter ipſam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò ſe reciperent, ab illorum ſcelere inſidíſque reliquum futurum.* Atque ipſe in tanta erat feſtinatione & exſpectatione, ut, poſtero die quàm miſiſſet litteras nunciúmque in Siciliam, claſſem exercitúmque morari diceret; noctes diéſque, oculos mentémque ad mare diſpoſitos directóſque haberet. Nec mirum: animadvertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi trucidaríque, oppida caſtelláque dirui deſeríque, principéſque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſervitutem abripi: iis ſe in miſeriis ſuámque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere; caſtra munire; turres, caſtella facere; moléſque jacere in mare, non intermittere.

XXV. Scipio interim elephantos hôc modo condoce facere inſtituit. Duas inſtruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quaſi adverſariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adverſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit; poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit; ut, quum ab adverſariis lapides mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos convertiſſent, rurſus à ſuâ acie lapidibus miſſis eos converterent adversùm hoſtem. Quod ægre tardéque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usúque vetuſto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVI. Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſque ducibus adminiſtrantur: C. Virgilius Prætorius, qui Thapſo oppi-

do

do maritimo præerat; quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit: &, quum plures adortus, pulsus fugatúsque indè discessisset, nec tamen desisteret periclitari; fortè incidit in navem, in quâ erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in Senatum legerat; & cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem; qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissimâ oratione apud eum est usus; idémque & pecuniam & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda & custodienda curaverat; & ob has causas timebat sibi. Hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seséque Virgilio transderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, & post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem; petîsse dicitur major Titus à centurionibus, utì se priorem, quàm fratrem, interficerent; ídque ab eis facilè impetrâsse, atque ita esse interfectos.

XXVII. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis prœliis inter se pugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallíque Labieniani, cum Cæsaris equitibus, fide datâ, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatûs Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facilè & sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; & quum fortè ante portam turma densa adstitisset: scorpione accuratiùs misso, atque eorum decurione percusso, & ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ se in castra recipiunt. Quo facto, postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXVIII.

XXVIII. Scipio interim ferè quotidie non longè ab ſuis caſtris paſſibus ccc inſtruere aciem, ac, majore diei parte conſumptâ, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod quum ſæpius fieret; neque ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propiùs ejus copias accederet: deſpectâ patientiâ Cæſaris exercitûſque ejus, univerſis copiis productis, elephantíſque turritis xxx ante aciem inſtructis, quàm latiſſimè potuit porrectâ equitum peditúmque multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longè à Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar jubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quíque pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intrà munitiones minutatim modeſtéque ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere; equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſque eo locum obtinerent, in quo paullò antè conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perveniret; quòd ſi propiùs accederetur, quàm honeſtiſſimè ſe intrà munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, utì ſuo quiſque loco paratus armatúſque præſtò eſſet. At hæc non ipſe per ſe coràm, quum de vallo perſpecularetur, ſed, mirabili peritus ſcientiâ bellandi, in prætorio ſedens, per ſpeculatores & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis adverſarii freti; tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritíſque, & conceſſam vitam & ignota peccata: quibus rebus numquam tanta ſuppeteret, ex ipſorum inertiâ conſcientiâque animi, victoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderent. Præterea ipſius nomen auctoritáſque, magnâ ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones caſtrorum, & valli foſſarúmque altitudo, & extra vallum ſtyli cæci mirabilem in modum conſiti, vel ſine defenſoribus aditum adverſariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorúmque telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitûs ſui præſentis paucitatem & tirocinium, præparaverat; non hoſtium vi & metu commotus patientem ſe timidúmque

que hoſtium opinioni præbebat. Neque idcirco copias (quamquam erant paucæ tironúmque) non educebat in aciem, quòd victoriæ ſuorum diffideret; ſed referre arbitrabatur, cujuſmodi victoria eſſet futura: turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantíſque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adverſariorum ſuorum ex fugâ collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriam. Itaque conſtituerat gloriam exſultationémque eorum pati, donec ſibi veteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet.

XXIX. Scipio interim paulliſper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem videretur; paullatim reducit ſuas copias in caſtra, &, concione advocatâ, de terrore ſuo deſperationéque exercitûs Cæſaris verba facit; &, cohortatus ſuos, victoriam propriam ſe eis brevi daturum pollicetur. Cæſar jubet milites rurſus ad opus redire; &, per cauſam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætulíque diffugere quotidie ex caſtris Scipionis; &, partim in regnum ſe conferre; partim, quòd ipſi majoréſque eorum beneficio C. Marii uſi fuiſſent, Cæſarémque ejus affinem eſſe audiebant, in ejus caſtra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines, illuſtriores Gætulos, litteris ad ſuos cives datis, cohortatus, ut *manu factâ ſe ſuóſque defenderent, & ne ſuis inimicis adverſariíſque dicto audientes eſſent*, mittit.

XXX. Dum hæc ad Ruſpinam fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, etiam undique, ad Cæſarem veniunt; *ſeque paratos, quæcunque imperâſſet, & libenti animo facturos* pollicentur: *tantùm orare & petere ab eo, ut ſibi præſidium daret, quò tutiùs id & ſine periculo facere poſſent: ſe & frumentum & quæcumque res eis ſupperterent, communis ſalutis gratiâ ſubminiſtraturos.* Quibus rebus facilè à Cæſare impetratis, præſidióque dato; C. Meſſium, ædilitiâ functum poteſtate, Acillam jubet proficiſci. Quibus rebus cognitis; Conſidius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præſidii relictâ, cum VIII cohortibus Acil-

Acillam ire contendit. Meſſio, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Confidius interim, quum ad urbem cum copiis acceſſiſſet & animadvertiſſet præſidium Cæſaris ibi eſſe; non auſus periculo ſuo rem facere, nullâ re geſtâ pro multitudine hominum, rurſus Adrumetum ſe recipit: deinde paucis pòſt diebus, equeſtribus copiis à Labieno adductis, rurſus Acillanos caſtris poſitis obſidere cœpit.

XXXI. Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis antè diebus miſſum à Cæſare cum claſſe demonſtravimus, Cercinam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius quæſtorius, qui ibi cum grandi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi ſatis magna copia fuit, complet, atque in caſtra ad Cæſarem mittit. Allienus interim proconſul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum ſagittariorúmque mille; ac ſecundum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem: quæ naves, ventum ſecundum nactæ, IV die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæſar duplici lætitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliiſque; tandem, ſuis exhilaratis, annonâque levatâ, ſollicitudinem deponit; legiones equitéſque ex navibus egreſſos, jubet ex languore nauſeâque reficere; dimiſſos in caſtella munitionéſque diſponit.

XXXII. Quibus rebus Spicio, quique cum eo eſſent comites, mirari & requirere. C. Cæſarem, qui ultro conſuëſſet bellum inferre ac laceſſere prœlio, ſubitò commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaque ejus patientiâ in magnum timorem conjecti; ex Gætulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmiis pollicitationibúſque propoſitis, pro perfugis ſpeculandi gratiâ in Cæſaris caſtra mittunt: qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi liceret ſine periculo verba proloqui. Poteſtate facta: *Sæpenumero*, inquiunt, *Imperator, complures Gætuli, qui ſumus*,

mus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV *&* VI; *ad te voluimus, in tuáque præsidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quò id sine periculo minùs faceremus, impediebamur. Nunc, datâ facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus; ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portásque valli essent factæ; simúlque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus.* Qui collaudati à Cæsare, stipendióque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris profugerunt.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam geruntur; M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique & cujusquemodi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdræ, in quo tritici modiûm millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribúsque, ad Cæsarem venere; quantáque copia frumenti apud se sit, docent; simúlque orant, ut sibi præsidium mittat, quò faciliùs & frumentum & copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentiâ gratias agit, præsidiúmque brevi tempore se missurum dixit; cohortatúsque, ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis, Numidiæ fines ingressus; castello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ & frumentum & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXIV. Cæsar, postquam legionibus veteranis II, equitatu, levique armaturâ, copias suas ex secundo commeatu auxerat; naves VI onerarias statim jubet Lilybæum, ad reliquum exercitum transportandum, proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigiliâ primâ imperat, speculatores apparitorésque omnes ut sibi præstò essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigiliâ tertiâ jubet omnes legiones ex castris educi, atque is

consequ

consequi ad oppidum Ruspinam versùs, in quo ipse præsidium habuit. & quod primum ad amicitiam ejus accessit: indè parvulam proclivitatem digressus, sinistrâ parte campi, propter mare legiones ducit. Hìc campus mirabili planitie patet millia passuum XV; quem jugum ingens à mari ortum, neque ita prælatum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres, erant collocatæ; quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis.

XXXV. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit; atque ea minùs semihorâ effecit; & postquam non ita longè ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum; in quâ docui esse præsidium stationémque Numidarum: paullisper commoratus, perspectâque naturâ loci, equitatu in statione dispositio, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac munìri. Quod postquam Scipio Labienúsque animadverterunt; equitatu omni ex castris educto, aciéque equestri instructâ, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestrémque copiam in secundâ acie, minùs passus CD à castris suis, constituunt.

XXXVI. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non amplius passuum MD inter hostium aciem suásque munitiones esse animadvertisset; intellexissétque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesséque haberet legiones à munitionibus deducere: imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem properè occurrerent, præsidiúmque indè deturbarent, locúmque caperent; eodémque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio: qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locóque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit; quò celeriùs iis auxilium ferret, ex acie instructâ equitatûs sui propè totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus

ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab ſuis copiis longiùs jam abſceſſiſſe; equitatûs ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit.

XXXVII. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exſtructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animadvertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaque non priùs vidit turmas Julianas, quàm ſuos cædi à tergo ſenſit: ex quâ re ſubitò in terrorem converſo equitatu Numidarum rectâ in caſtra fugere contendit. Galli Germaníque qui reſtiterant, ex ſuperiore loco & poſt tergum circumventi, fortitérque reſiſtentes, conciduntur univerſi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro caſtris erant inſtructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtea, Scipione ejúſque copiis campo collibúſque exturbatis, atque in caſtra compulſis; quum receptui Cæſar canì juſſiſſet, equitatúmque omnem intrà ſuas munitiones recepiſſet; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorúmque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ ſecuti, partim pretio pollicitationibúſque adducti ad eum ſe contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis prœlio capti conſervatíque, parem gratiam in fide partiendâ præſtare voluerant: horum corpora, mirificâ ſpecie amplitudinéque, cæſa toto campo, ac proſtrata diversè jacebant.

XXXVIII. His rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præſidiis cohortes deducit, atque omnes ſuas copias in campo inſtruxit: Scipio, ſuis malè acceptis, occiſis, vulneratíſque, intrá ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar, inſtructâ acie, ſecundùm infimas jugi radices propiùs munitiones leniter acceſſit. Jámque minus mille paſſuum ab oppido Uzitâ, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquíſque rebus ſublevari ejus exercitus conſueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie inſtructâ, ex inſtituto ſuo primâ equeſtri turmatim directâ, elephantíſque turritis interpoſitis armatíſque, ſuppetias ire contendit. Quod ubi

ubi Cæsar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire: in eo loco, quo paullò ante commemoravi, ante oppidum constitit; suámque aciem mediam eo oppido texit: dextrum siniſtrúmque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XXXIX. Quum jam propè Solis occasum Cæsar exspectavisset; neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propiùs se animadvertisset; locóque magìs se defendere, si res coëgisset, quàm in campo cominus consistere, audere: non est visa ratio propiùs accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostésque mediam aciem suam oppido texisse; sibíque difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro ac siniſtro ex iniquiore loco pugnare; præsertim, quum milites à mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propiùs eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XL. Interim Considius, qui Acillam & VIII cohortes stipendiarias Numidis Gætulísque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat; diu multúmque expertus, magnísque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil; subito nuncio de equestri prœlio allato commotus; frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis: Acillam, quam obsidebat, deseruit: atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit.

XLI. Interea ex secundo commeatu, quem à Siciliâ miserat Allienus, navis una, in quâ fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residuâ classe quum erravisset, delatáque esset vento ad Thapsum; à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eâdem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari & M. Octavii est capta; in quâ milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt:

runt: quos Varus asservatos sinè contumeliâ deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt; *Non vestrâ*, inquit, *sponte vos, certò scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefariè consectari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem; si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis proloquimini.* Hâc habitâ oratione Scipio, quum existimâsset pro suo beneficio sinè dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV; *Pro tuo*, inquit, *summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam incolumitatémque belli jure capto polliceris: & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egóne contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriâque amplius* XXXVI *annos depugnavi; adversus armatúsque consistam? Neque ego istud facturus sum; & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minùs antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam: & constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate, non amplius* X *sumam: tunc ex virtute nostrâ intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Postquam hæc centurio præsenti animo adversùs opinionem ejus est locutus; irâ percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interficit; reliquósque veteranos à tironibus jubet secerni. *Abducite*, inquit, *istos nefario scelere contaminatos, & cæde civium saginatos.* Sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri: & Cominium cum Ticidâ in conspectum suum prohibet adduci. Quâ ex re Cæsar commotus; eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum, custodiæ causâ, in salo esse jusserat; ut suis onerariis longísque navibus præsidio essent; ob negligentiam, ignominiæ causâ dimittendos ab exercitu, graviſſimúmque in eos edictum proponendum curavit.

XLII.

XLII. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu: namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigiliâ secundâ noctis, nimbus cum saxeâ grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quòd Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat: sed in tertio quartóque die procedendo, propiúsque hostem accedendo, castra communiebat; operéque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Siciliâ exercitum transportaverat, ut, præter ipsum militem & arma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur: in Africâ autem, non modò sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, antè parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopísque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandinéque consecuta, gravati pondere, tenebris aquâque omnes subruti disjectíque, nocte intempestâ, ignibus extinctis, rebúsque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutísque capita contegebant. Eâdem nocte, V legionis pilorum cacumina suâ sponte arserunt.

XLIII. Rex interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatúsque ab eodem litteris: præfecto Saburâ, cum parte exercitûs, contra Sitium relicto; ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur; cum III legionibus, equitibúsque frenatis DCCC, Numidis sinè frenis, peditibúsque levis armaturæ grandi numero, elephantísque XXX, egressus è regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit; castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longè ab Scipione consedit. (Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; &, exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magìs suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: postquam verò castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem

deponit: ita quam antea abſens habuerat auctoritatem, eam omnem præſens dimiſerat.) Quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciámque regis adventu: nam poſtero die univerſas ſuas regíſque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm ſpecioſiſſimè potuit, inſtruxit; ac paullò longiùs progreſſus à ſuis munitionibus, haud ita diu commoratus ſe recepit in caſtra.

XLIV. Cæſar, poſtquam animadvertit Scipioni auxilia ferè, quæ exſpectaſſet, omnia conveniſſe; neque moram pugnandi ullam fore; per jugum ſummum cum copiis progredi cœpit; & brachia protinus ducere, & caſtella munire, propiúſque Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Adverſarii, magnitudine copiarum confiſi, proximum collem occupaverunt; atque ita longiùs ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejuſdem collis occupandi gratiâ, Labienus conſilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eò celeriùs occurrerat. Erat convallis ſatìs magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modum ſubrutis; quæ erant tranſgredienda Cæſari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condenſum. Hic quum Labienus animadvertiſſet Cæſarem, ſi vellet eum locum occupare, priùs neceſſe eſſe convallem olivetúmque tranſgredi; eorum locorum peritus, in inſidiis cum parte equitatûs levíque armaturâ conſedit: & præterea poſt montem colléſque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipſe ex improviſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet; & re duplici perturbatus Cæſar, ejúſque exercitus, neque retro regrediundi neque ultrà procedendi oblatâ facultate, circumventus concideretur. Cæſar, equitatu antè præmiſſo, inſcius inſidiarum, quum ad eum locum veniſſet; abuſi ſive obliti præceptorum Labieni, ſive veriti ne in foſsâ ab equitibus opprimerentur, rari ac ſinguli de rupe prodire & ſumma petere collis: quos Cæſaris equites conſecuti, partim interfecerunt, partim vivorum ſunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decuſſo Labieni præſidio celerite

celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vix fugâ ſibi peperit ſalutem.

XLV. Hâc re per equites geſtâ, Cæſar legionibus opera diſtribuit; atque in eo colle, quo erat potitus, caſtra munivit. Deinde ab ſuis maximis caſtris, per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, (quod, inter ſua caſtra & Scipionis, in planitie poſitum erat, tenebatúrque à Scipione) duo brachia inſtituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum ſiniſtrúmque ejus oppidi convenirent. Id hâc ratione opus inſtruébat, ut, quum propiùs oppidum copias admoviſſet, oppugnaréque cœpiſſet; tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne, ab equitatûs multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur: præterea, quò faciliùs colloquia fieri poſſent, &, ſi qui perfugere vellent, (id quod antea ſæpè accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè & ſine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propiùs hoſtem acceſſiſſet, haberétne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas cauſas, quòd is locus depreſſus erat, puteíque ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longâ & anguſtâ utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus; interim pars acie ante opus inſtructâ ſub hoſte ſtabat. Equites barbari leviſque armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant.

XLVI. Cæſar ab eo opere quum jam ſub veſperum copias in caſtra reduceret; magno incurſu, cum omni equitatu levique armaturâ, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. Equites Cæſariani, vi univerſæ ſubitæque hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt. Quæ res aliter adverſariis cecidit: namque Cæſar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus ſuis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, converſis equis, in Numidas cupidè inſequentes diſperſóſque impetum fecerunt; atque eos convulneratos uſque in caſtra regia repulerunt, multóſque ex iis interfecerunt: quod ni in noctem prœlium eſſet conjectum, pulviſque vento flatus omnium proſpectu offeciſſet; Juba cum Labieno capti, in poteſtatem Cæſaris veniſſent; equitatúſque cum levi armaturâ funditus ad

internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itémque equites Curioniani, diffisi Scipioni ejúsque copiis, complures se eódem conferebant.

XLVII. Dum hæc circùm Uzitam ab utrisque ducibus administrantur; legiones duæ, IX & X, ex Siciliâ navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant; veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem incíderent; imprudentes vela in altum dederunt: ac diu multúmque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiâque confecti, ad Cæsarem pervenerunt.

XLVIII. Quibus legionibus expositis: memor in Italiâ pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modò causulam nactus Cæsar, quòd C. Avienus tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu, familiâ suâ, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Siciliâ sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibúsque; *Maximè vellem*, inquit, *homines sue petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem fecissent; meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque, rationem habuissent; sed, quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt; quò cæteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene; quòd in Italiâ milites populi Romani contra rempublicam instigâsti; rapinásque per municipia fecisti; quòdque mihi reíque publ. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumentáque in naves imposuisti; tuáque operâ militibus tempore necessario respublica caret; ob eas res, ignominiæ causâ, ab exercitu meo te removeo: hodiéque ex Africâ abesse, &, quantum potest, proficisci jubeo. Itémque te, A. Fontei, quòd tribunus militum seditiosus, malúsque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; & magìs in seditione concitandi milites adversùs vestrum imperatorem, quàm pudoris modestiæque fueritis studiosiores: in*

digna-

dignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missósque facio, &, quantum potest, abesse ex Africâ jubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & singulis non ampliùs singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit.

XLIX. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatísque à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facilè adducti, Cæsaríque nomine persuasi, à rege Jubâ desciscunt; celeritérque cuncti arma capiunt; contráque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis: Juba distentus triplici bello, necessitate coactus; de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

L. Cæsar brachiis perfectis, promotísque usque eò, ut telum ex oppido adjici non posset; castra munit. Balistis scorpionibúsque crebris ante frontem castrorum contráque oppidum, collocatis; defensores muri deterrere non intermittit: eóque V legiones ex superioribus castris deducit. Quâ facultate oblatâ; illustriores notissimíque, conspectum amicorum propinquorúmque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitúmque præfecti; quorum patres cum Mario antè meruerant, ejúsque beneficio agris finibúsque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati; occasione captâ, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibúsque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Uzitæ locata.

LI. Quod postquam Scipio, quíque cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserná colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, *nil attinere eum cum adversariis colloqui.* Quum nihilo minùs ejus sermonem nuncius ad se referret; restarétque, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea ab Jubâ ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserná, *Vetat te rex colloqui.* Quo nuncio perterritus, discessit; & dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi

Romano miror, & ei, qui à Populo Romano honores accepiſſet; incolumi patriâ, fortuníſque omnibus, Jubæ barbaro potiùs obedientem fuiſſe, quàm aut Scipionis obtemperâſſe nuncio, aut, cæſis ejuſdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam ſuperbius Jubæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvúmque ſenatorem; ſed in Scipionem, hominem illâ familiâ, dignitate, honoribúſque præſtantem: nam, quum Scipio ſagulo purpureo ante regis adventum uti ſolitus eſſet; dicitur Juba cum eo egiſſe, *non oportere illum eodem uti veſtitu atque ipſe uteretur:* Itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe veſtitum transferret, & Jubæ homini ſuperbiſſimo inertiſſimóque obtemperaret.

LII. Poſtero die univerſas omnium copias de caſtris omnibus deducunt, & ſupercilium quoddam excelſum nacti non longè à Cæſaris caſtris, aciem conſtituunt, atque ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias; celeritèrque iis inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, conſtitit; ſine dubio exiſtimans, ultro adverſarios, quum tam magnis copiis auxiliiſque regis eſſent præditi, promptiùſque proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiúſque ſe acceſſuros. Equo circumvectus, legionéſque cohortatus; ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim à ſuis munitionibus longiùs, non ſine ratione, non procedebat; quòd in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ: eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppoſitum: verebatúrque ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione factâ ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum cauſa tardavit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrendum fore exiſtimabat.

LIII. Non arbitror eſſe prætermittendum, quemadmodum exercitus utriuſque fuerint in aciem inſtructi. Scipio hôc modo aciem direxit. Collocabat in fronte ſuas & Jubæ legiones: poſtea autem Numidas in ſubſidiariâ acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur.

batur. Elephantos dextro ſiniſtróque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis; poſt autem elephantos, armaturas leves, Numidáſque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frenatum univerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat: ſiniſtrum enim cornu oppido Uzitâ claudebatur, neque erat ſpatium equitatûs explicandi. Propterea Numidas, levíſque armaturæ infinitam multitudinem, ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, ferè interjecto non minùs mille paſſuum ſpatio; & ad collis radices magìs appulerat, longiúſque ab adverſariorum ſuíſque copiis promoverat; id hôc conſilio, ut, quum acies II inter ſe concurriſſent initio certaminis, paullò longius ejus equitatus circumvectus, ex improviſo clauderet multitudine ſuâ exercitum Cæſaris, atque perturbatum jaculis configeret: hæc fuit ratio Scipionis eâ die prœliandi. Cæſaris autem acies hôc modo collocata; ut ab ſiniſtro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in ſiniſtro cornu legionem IX. VII: in dextro cornu, XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in mediâ acie: ipſum autem dextrum cornu, ſecundam aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocaverat; præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, & uſque ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, utì ſiniſtrum ſuum cornu triplex eſſet. Id eo conſilio fecerat, quòd ſuum dextrum latus munitionibus adjuvabatur; ſiniſtrum autem ut equitatûs hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, laborabat; eodémque ſuum omnem contulerat equitatum: &, quòd ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem V præmiſerat: levémque armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios variè paſsímque, locis certis, maximéque in cornibus, collocaverat.

LIV. Sic utrorúmque exercitus inſtructi, non plùs paſſuum CCC interjecto ſpatio, (quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur) â manè uſque ad horam X diei perſtiterunt. Jámque Cæſar dum exercitum reducere intrà munitiones ſuas cœpiſſet; ſubitò univerſus equitatus ulterior Numidarum Gætulorúmque

rúmque finè frenis, ad dextram partem se movere, propiúsque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionésque distinere; quum subitò pars equitatus Cæsaris cum levi armaturâ contra Gætulos, injussu ac temere, longiùs progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levíque armaturâ deserti, ac pulsi convulneratíque, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar, cum parte equitatûs sui, Leptim, frumenti gratiâ, misit: in itinere prædatores equites Numidas Gætulósque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallúmque & fossam per medium campum ducere; adversariorúmque excursionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, &, ne jugo à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minùs equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant.

LV. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hyemis gratiâ subduxerat, cognito legionis VII & VIII ex Siciliâ adventu, celeriter deducit; ibíque Gætulis remigibus epibatísque complet; insidiandíque gratiâ progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventûs insçius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versùs in stationem, præsidii gratiâ commeatûs sui, mittit: itémque Q. Aquilam, cum XIII navibus longis, Adrumetum eâdem de causâ præmittit. Cispius, quò erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longiùs à prospectu removit: reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passímque in littore vagantibus, partim in oppido victûs sui mercandi gratiâ progressis, vacua à defensoribus

stabat.

ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus, vigiliâ ſecundâ Adrumeto ex Cothone egreſſus, primo mane Leptim universâ claſſe vectus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in ſalo ſtabant, incendit; & penteres duas, vacuas à defenſoribus, nullo repugnante, cepit.

LVI. Cæſar interim celeriter per nuncios in caſtris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant à portu millia paſſuum VI: equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim. Ibíque moratus, omnes ut ſe naves conſequerentur; primùm ipſe navigiolum parvum conſcendit; in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæſaris audaciâque motus, cum universâ claſſe, converſis navibus, Adrumetum versùs fugere contendit: quem Cæſar in millibus paſſuum IV conſecutus, recuperatâ quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in eâ nave captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarúmque, cepit: reliquæ naves hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt. Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit; atque in ſalo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit: ibíque navibus onerariis quæ erant extra Cothonem, incenſis; omnibúſque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis; paullíſper commoratus, ſi fortè vellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra. In eâ nave captus eſt P. Veſtrius eques Romanus: & P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpaniâ cum reliquis dimiſerat, & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; indè ex prœlio effugerat, in Africámque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiámque, Cæſar juſſit necari. P. Veſtrio autem; quòd ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quòd ipſe ſuam cauſam Cæſari probaverat, *ſe Naſidii claſſe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſervatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi*; ignovit.

LVII.

LVII. Eſt in Africâ conſuetudo incolarum, ut in agris & in omnibus ferè villis, ſub terrâ ſpecus, condendi frumenti gratiâ, clàm habeant; atque id propter bella maximè, hoſtiúmque ſubitum adventum, præparent. Quâ de re Cæſar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones II cum equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuum X; atque indè magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum VII, per jugum & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat; ibi caſtra duarum legionum facit: atque ipſe quotidie, exiſtimans Cæſarem eádem ſæpe (frumentandi gratiâ) commeaturum, cum magno equitatu levíque armaturâ inſidiaturus locis idoneis conſedit. Cæſar interim de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; ſubitò manè imperat portâ decumanâ legiones ſe VIII veteranas, cum parte equitatûs, ſequi: atque, equitibus præmiſſis, neque opinantes inſidiatores ſubitò in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter D; reliquos in fugam turpiſſimam conjecit. Interim Labienus, cum univerſo equitatu, fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæſariani jam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Juba Numidas eos, qui loco amiſſo fugâ ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit.

LVIII. Cæſar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in caſtra conducit: atque præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acillæ, relicto; Ciſpio Aquilæque claſſe tranſditâ, ut alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſiderent; ipſe caſtris incenſis, IV noctis vigiliâ, acie inſtructâ, impedimentis in ſiniſtrâ parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur; & pervenit ad oppidum Agar, quod à Gætulis ſæpe antea oppugnatum, ſummâque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circùm villas

villas cum parte exercitûs profectus; magno invento hordei, olei, vini, fici numero; pauco, tritici; atque recreato exercitu; redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI longè, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

LIX. Oppidum erat Zeta; quod aberat à Scipione millia passuum X, ad ejus regionem & partem castrorum collocatum; á Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longè millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones II, frumentandi gratiâ, misit. Quod postquam Cæsar ex perfugâ cognovit; castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigiliâ egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari: &, quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat; & P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticensi; & camelis XXII regis adductis; præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LX. Quum jam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniúsque cum omni equitatu levique armaturâ ex insidiis adorti; agmini ejus extremo se offerunt, etque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimâsset hostes pulsos deterritósque finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eâdem ratione, quâ antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levísque arma-

armatura, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant & unà paritérque cum equitibus accurrere & refugere conſueverant. Quum hoc ſæpius facerent, & Julianos proficiſcentes inſequerentur & refugerent inſtantes, propiùs non accederent, & ſingulari genere pugnæ uterentur, eóſque jaculis convulnerare ſatis eſſe exiſtimarent; Cæſar intellexit. nihil aliud illos conari, niſi ut ſe cogerent caſtra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil eſſet: ut exercitus ejus jejunus, qui à quartâ vigiliâ uſque ad horam x diei nihil guſtâſſet, ac jumenta ſiti perirent. Quum jam ad Solis occaſum eſſet, & non totos c paſſus horis IV eſſet progreſſus; equitatu ſuo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hoſtium, placidè lenitérque procedens, per legionarium militem commodiùs ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextrâ ſiniſtrâque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine ſuâ Cæſaris copias; pars agmen extremum inſequi. Cæſaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani ſi ſe convertiſſent, & pila viribus contorta in Numidas infeſtos conjeciſſent, amplius II millium numero, ad unum terga vertebant: ac rurſus ad aciem paſſim, converſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæſar, modo procedendo, modo reſiſtendo, tardiùs itinere confecto, noctis horâ primâ omnes ſuos ad unum in caſtris incolumes, ſauciis x factis, reduxit. Labienus circiter CCC amiſſis, multis vulneratis, ac deſeſſis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante caſtra in acie, terroris gratiâ, in conſpectu Cæſaris collocaverat; reducit in caſtra.

LXI. Cæſar contra ejuſmodi hoſtium genera copias ſuas, non ut Imperator exercitum veteranum victorémque maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tirones gladiatores condocefacere: quo pede ſe reciperent ab hoſte; & quemadmodum obverſi adverſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarentúrque impetum; ac propè quo loco

& quemadmodum tela mitterent, præcipere. Mirificè enim hoſtium levis armatura anxium exercitum noſtrum atque ſollicitum habebat: quia & equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: & legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturæ miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat, in eóſque impetum fecerat, illi veloci curſu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prœlium quoties erat commiſſum, equitatu ſuo, ſine legionario milite, hoſtium equitatui, levíque armaturæ eorum, nullo modo par eſſe poterat. Sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hoſtium legiones cognoverat, & quonam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu, levíque armaturâ, quæ erat mirifica, ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat etiam hæc cauſa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italiâ tranſportari juſſerat, quò & miles noſter ſpeciémque & virtutem beſtiæ cognoſceret, & cui parti corporis ejus telum facilè adigi poſſet; ornatúſque ac loricatus elephantus quum eſſet, quæ pars ejus corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: præterea, ut jumenta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine capta non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat conſecutus: nam & milites beſtias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoſcebant; equitéſque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in conſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſas, quas ſuprà commemoravi, ſollicitabatur Cæſar; tardiórque & conſideratior erat factus; & ex priſtinâ bellandi conſuetudine celeritatéque exceſſerat. Nec mirum: copias enim habebat in Galliâ bellare conſuetas locis campeſtribus, & contra Gallos homines apertos miniméque inſidioſos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare conſueverunt: tum autem erat ei laborandum, ut conſuefaceret milites, hoſtium dolos, inſidias, artificia cognoſcere; & quid ſequi, quid vitare con-

conveniret. Itaque quò hæc celeriùs conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco continerent, ſed, per cauſam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quòd hoſtium copias ab ſe, ſuóque veſtigio, non diſceſſuras exiſtimabat. Atque poſt diem III, productas accuratiùs ſuas copias ſicut inſtruxerat; propter hoſtium caſtra prætergreſſus, æquò loco invitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere videt, reducit ſub veſperum legiones in caſtra.

LXII. Legati interim ex oppido Vaccâ, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæſarem potitum eſſe demonſtravimus; veniunt. Petunt, & obſecrant, ut *ſibi præſidium mittat: ſe res complures, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos.* Per id tempus, [Deorum voluntate ſtudióque erga Cæſarem] transfuga ſuos cives facit certiores; *Jubam regem celeriter cum copiis ſuis, antequam Cæſaris præſidium eò perveniret, ad oppidum adcucurriſſe; atque adveniente multitudine circumdatâ, eo potitum; omnibúſque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum delendúmque militibus.*

LXIII. Cæſar interim, luſtrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. poſtero die productis univerſis copiis, progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum quinque, à Scipionis circiter II millium interjecto ſpatio, in acie conſtitit. Poſtquam ſatis diúque adverſarios à ſe ad dimicandum invitatos ſuperſedere pugnæ animadvertit; reducit copias. Poſtero die caſtra movet; atque iter ad oppidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarum habebat præſidium, frumentúmque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levíque armaturâ agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorúmque, qui plauſtris merces portabant, interceptis ſarcinis; addito animo, propiùs audaciúſque accedit ad legiones; quòd exiſtimabat milites, ſub onere ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare non poſſe. Quæ res Cæſarem non fefellerat: namque expeditos ex ſingulis legionibus tricenos milites eſſe juſſerat; itaque eos in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus, converſis equis, ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſimè con-

contendit fugere; multis ejus occiſis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad ſua ſe recipiunt ſigna, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum ſummum collis dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſtit.

LXIV. Poſtquam Cæſar ad oppidum Sarſuram venit; inſpectantibus adverſariis, interfecto præſidio Scipionis, quum ſuis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectóque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato, poſtero die ad oppidum Tiſdram pervenit; in quo Conſidius per id tempus fuerat, cum grandi præſidio cohortéque ſuâ gladiatorum. Cæſar, oppidi naturâ perſpectâ, atque inopiâ ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter millia paſſuum IV, ad àquam facit caſtra: atque indè IV die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quæ ad Agar, habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua caſtra copias reducit.

LXV. Thabenenſes interim, qui ſub ditione & poteſtate Jubæ eſſe conſuêſſent, in extremâ ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt: rem à ſe geſtam docent: petunt orántque, ut *ſuis fortunis, de populo Romano quòd bene meriti eſſent, auxilium ferret.* Cæſar, eorum conſilio probato, M. Criſpum tribunum cum cohorte, & ſagittariis, tormentíſque compluribus, præſidio Thabenam mittit.

LXVI. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum ſignis non potuerant antè tranſire in Africam, ad millia IV; equites, CD; funditores ſagittariíque mille; uno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaque tum his copiis & omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, VIII millibus paſſuum à ſuis caſtris, ab Scipionis verò IV millibus paſſuum longè, conſtitit in campo.

LXVII. Erat oppidum infra caſtra Scipionis, nomine Tegea; ubi præſidium equeſtre, circiter CD numero, habere conſueverat. Eo equitatu dextrâ ſiniſtràque directo ab oppidi lateribus; ipſe, legionibus ex caſtris

eductis

eductis atque in jugo inferiore inſtructis, non longiùs ferè mille paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio conſumebatur; Cæſar equitum turmas ſuorum jubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem; levémque armaturam, ſagittarios, funditoréſque, eódem ſubmittit. Quod ubi cœptum eſt fieri; &, equis concitatis, Juliani impetum feciſſent; Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minùs fortiſſimè acerriméque pugnare. Quod ubi Cæſar animadvertit; CCC, quos ex legionibus habere expeditos conſueverat, ex proximâ legione, quæ ei prœlio in acie conſtiterat, jubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſubmittere, ſauciíſque ac defatigatis integros recentioribúſque viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Juliani CD vim hoſtium ad IV millia numero ſuſtinere non poterant, & à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, minutatímque cedebant; Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo facto ſui ſublati univerſi, in hoſtes impreſſione factâ, in fugam adverſarios dederunt; multis occiſis, compluribus vulneratis; inſecuti per III millia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit; omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per caſſidem caput ictus, complureſque duces ac fortiſſimus quiſque interfecti vulneratique ſunt.

LXVIII. Poſtquam nullâ conditione cogere adverſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionúmque periculum facerent; neque ipſe propiùs hoſtem caſtra ponere, propter aquæ penuriam, ſe poſſe animadverteret; adverſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopiâ fretos deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egreſſus, ab Agar XVI millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Virgilius cum grandi præſidio præerat, caſtra ponit; oppidúmque

que eo die circummunire cœpit; locáque idonea opportunáque complura præſidiis occupare, ne hoſtes intrare ad ſe ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Cæſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos & Virgilium amitteret; confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum VIII à Thapſo binis caſtris conſedit.

LXIX. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod & mare anguſtiæ quædam non amplius mille & quingentos paſſus intererant; quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Cæſarem non fefellerat: namque pridie in eo loco caſtello munito, ibíque trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circummunivit. Scipio interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die & nocte confectâ, cœlo albente, non longè a caſtris præſidióque, quod ſuprà commemoravimus, MD paſſibus, ad mare versùs conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nunciatum eſt: milite ab opere deducto, caſtris præſidio Aſprenate proconſule cum legionibus II relicto, ipſe cum expeditâ copiâ in eum locum citatim contendit; claſsíſque parte ad Thapſum relictâ, reliquas naves jubet poſt hoſtium tergum quàm maximè ad littus appelli, ſignúmque ſuum obſervare; quo ſigno dato, ſubitò clamore facto, ex improviſo hoſtibus averſis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, reſpicere poſt terga cogerentur.

LXX. Quò poſtquam Cæſar pervenit; & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantóſque dextro ſiniſtróque cornu collocatos, & nihilo minús partem militum caſtra non ignaviter munire; ipſe, acie triplici collocatâ; legione decimâ ſecundâque, dextro cornu; VIII & IX, ſiniſtro; oppoſitis V legionibus, in quartâ acie; ante ipſa cornua, quinis cohortibus contra beſtias collocatis; ſagittariis, funditoribus, in utriſque cornibus diſpoſitis; leviſque armaturâ inter equites interjectâ; ipſe pedibus circùm milites concurſans, virtutéſque veteranorum præliáque ſuperiora commemorans, blandéque

que appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicâssent, hortabatur, ut *veteranorum virtutem æmularentur; eorúmque famam, nomen, locúmque, victoriâ partâ, cuperent possidere.*

LXXI. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citróque pavidos concursare; & modò se intrà portas recipere, modò inconstanter immoderatéque prodire: quúmque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subitò legati evocatíque obsecrare Cæsarem, *ne dubitaret signum dare; victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi.* Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatíque resistente, sibíque eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante; subitò dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpère inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, víque continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittaríque concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, bestiæ stridore fundarum lapidúmque perterritæ sese convertère, & suos post se frequentes stipatósque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ; &, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXII. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantus vulnère ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eúmque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erectâ vibrantíque, stridore maximo premeret atque ene-

enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursúque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXIII. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: &, sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, oppido deserto, fugâ salutem sibi pararent; egrediuntur: atque ita per mare umbilicí fine ingressi, terram petebant: qui à servitiis puerísque, qui in castris erant, lapidibus pilísque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passímque toto campo fugientibus; confestim Cæsaris legiones consequi, spatiúmque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, profugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperióque rem gererent: qui postquam animadverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt: quò postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperatâ salute, in quodam colle consistunt: atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit: namque milites veterani irâ & dolore incensi, non modò ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerârunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius; qui pilo transjectus consulto à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures Romani senatorésque perterriti, ex prœlio se receperunt; ne à militibus, qui ex tantâ victoriâ licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi,

di, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent; inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante, eis utì parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXIV. Cæsar trinis castris potitus, occisísque hostium x millibus, fugatísque compluribus; se recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit: elephantósque LXIV ornatos armatósque cum turribus ornamentísque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio; si posset Virgilius, quíque cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipse Virgilium appellavit, invitavitque ad deditionem; suámque lenitatem & clementiam commemoravit: quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divinâ re factâ, concione advocatâ; in conspectu oppidanorum, milites collaudat: totúmque exercitum veteranum donavit; præmia fortissimo cuique ac benè merenti, pro suggestu tribuit. Ac statim indè digressus: C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis; M. Messalâ Uticam antè præmisso, cum equitatu; ipse eódem iter facere contendit.

LXXV. Equites interim Scipiónis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versùs iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoriâ Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibúsque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætátisque, vivos, constrictósque, in flammam conjiciunt; atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato: quòd Uticensibus, propter beneficium legis Juliæ, parum in suis partibus præsidii esse existimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam Bellicam castris fossâque parvulâ duntaxat munierat, ibíque, custodiis circum-

circumdatis, habitare coëgerat; ſenatum autem oppidi, cuſtodiâ tenebat. Eorum caſtra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæſaris faviſſe ſciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Uticenſes, animo addito ex Cæſaris victoriâ, lapidibus fuſtibúſque equites repulerunt. Itaque, poſtquam caſtra non potuerant potiri, Uticam ſe in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenſes interfecerunt, domóſque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato perſuadere nullâ ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, & cæde rapiniſque deſiſterent; &, quid ſibi vellent, ſciret; ſedandæ eorum importunitatis gratiâ, ſingulis H S C diviſit. Idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſuâ pecuniâ largitus eſt: unáque cum iis ab Uticâ proficiſcitur, atque in regnum ire contendit.

LXXVI. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, unà cum CCC qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut ſervitia manumitterent, oppidúmque defenderent. Quorum quum partem aſſentire, partem animum mentémque perterritam atque in fugâ deſtinatam habere intellexiſſet, amplius de eâ re agere deſtitit; navéſque iis attribuit, ut, in quas quiſque partes vellet, proficiſceretur. Ipſe, omnibus rebus diligentiſſimè conſtitutis; liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ei pro quæſtore fuerat, commendatis; & ſinè ſuſpicione, vultu atque ſermone quo ſuperiore tempore uſus fuerat, quum dormitum iſſet, ferrum intrò clàm in cubiculum tulit, atque ita ſe transjecit: qui dum animâ nondum exſpiratâ concidiſſet; &, impetu facto in cubiculum ex ſuſpicione, medicus familiaréſque continere atque vulnus obligare cœpiſſent; ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſimè divellit, atque animo præſenti ſe interemit. Quem Uticenſes, quamquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus ſingularem integritatem, & quòd diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quódque Uticam miris operibus munierat, turréſque auxerat; ſepulturâ afficiunt. Quo interfecto; L. Cæſar, ut aliquid ſibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, concione ha-

bitâ, cohortatur omnes, *ut portæ aperirentur; se in Cæsaris clementiâ magnam spem habere.* Itaque portis patefactis, Uticâ egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibúsque portis custodias ponit.

LXXVII. Cæsar interim à Thapso progressus, Uscetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, cæterarúmque rerum, cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quò quum sinè morâ introîsset; armis, frumento pecuniâque considerâtâ; Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum religione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitóque se ad genua projicit; vitámque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur; cui Cæsar facilè, pro suâ naturâ & instituto, concessit: item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, & L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippíque liberis, ex suâ consuetudine, tribuit: circitérque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte mansit.

LXXVIII. Postero die manè oppidum introiit: concionéque advocatâ, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, ut *sinè metu prodirent*, edicit: *se eis duntaxat vitam concessurum: bona quidem eorum se venditurum; ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent.* Quibus metu exsanguibus, de vitâque ex suo promerito desperantibus, subitò oblati salute, libentes cupidíque conditionem acceperunt; petierúntque à Cæsare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies HS his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent; nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

LXXIX.

LXXIX. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, unà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit: atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberósque habebat; quò ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimáſque res, comportaverat; quódque, inito bello, operibus maximis munierat; accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæſaris victoriâ audito, ob has cauſas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum ſuſcepto, in oppido Zamæ lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; ut, ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodémque projectis, igne ſubjecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret; atque unà cum liberis, conjugibus, civibus, cunctâque gazâ regiâ, cremaretur. Poſtquam Juba ante portas diu multúmque, primò minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, quum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque orâſſet, utì ſe ad ſuos Deos penates admitterent; ubi eos in ſententiâ perſtare animadvertit, nec minis nec precibus ſuis moveri, quò magis ſe reciperent, tertiò petit ab eis, ut ſibi conjuges liberósque redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zamâ diſcedit; atque ad villam ſuam, cum M. Petreio paucíſque equitibus, ſe confert.

LXXX. Zamenſes interim legatos de iis rebus ad Cæſarem Uticam mittunt; petúntque ab eo, utì *antè quàm vex manum colligeret, ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita ſuppeteret, oppidum ſeque ei reſervare.* Legatos collaudatos Cæſar domum jubet antecedere, ac ſuum adventum prænunciare. Ipſe poſtero die Uticâ egreſſus cum equitatu, ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæſarem veniunt, orántque, ut ſibi ignoſcat: quibus ſupplicibus veniâ data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæſarem, ab eóque ſunt metu periculóque liberati.

LXXXI. Dum hæc utrobique geruntur; Conſidius, qui Tiſdræ cum familiâ ſuâ, gladiatoriâ manu, Gætuliſque præerat; cognitâ cæde ſuorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, deſperatâ ſalute, oppidum deſerit; ſéque clàm cum paucis barbaris pecuniâ onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit: quem Gætuli ſui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; ſéque, in quaſcumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, poſtquam terrâ marique clauſus ſe nihil proficere intellexit; ſuóſque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ ſibi ipſum manus attuliſſe; regem vagum, à ſuis deſertum, ab omnibus aſpernari; Saburam, ejúſque copias, ab Sitio eſſe deletas; Uticæ Cæſarem ſinè morâ receptum; de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, qui ſibi ſuiſque liberis prodeſſent: à Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide acceptâ: ſéque & ſua omnia & oppidum proconſuli tranſdit.

LXXXII. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus excluſus, deſperatâ ſalute; quum jam cœnatus eſſet cum Petreio; ut per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant: atque firmior imbeciliorem, Juba Petreium facilè ferro conſumpſit: deinde ipſe ſibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec poſſet; precibus à ſervo ſuo impetravit, ut ſe interficeret; ídque obtinuit.

LXXXIII. P. interim Sitius, pulſo exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipſóque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſarem faceret, fortè incidit in Fauſtum Afraniúmque; qui eam manum habebant, quâ Uticam diripuerant, itérque in Hiſpaniam tendebant, & erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore inſidiis diſpoſitis, eos primâ luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Fauſtum vivos capit, cum conjuge & liberis. Paucis pòſt diebus diſſenſione in exercitu ortâ, Fauſtus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fauſti liberis, Cæſar incolumitatem ſuáque omnia conceſſit.

LXXXIV. Scipio interim, cum Damaſippo & Torquato & Plætorio Ruſtiano, navibus longis diu multúmque

que jactati, quum Hiſpaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi claſſis P. Sitii per id tempus erat: à quâ pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibíque Scipio cum iis, quos paullò antè nominavi, interiit.

LXXXV. Cæſar interim, Zamæ auctione regiâ factâ boníſque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmiíſque Zamenſibus, qui de rege excludendo conſilium ceperant, tributis; vectigalibúſque regiis abrogatis; ex regnóque provinciâ factâ, atque ibi Criſpo Saluſtio proconſule cum imperio relicto; ipſe Zamâ egreſſus, Uticam ſe recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui ſub Juba Petreióque ordines duxerant; item Thapſitanis H S xx millia, conventui eorum H S xxx millia, Adrumetanis H S xxx, conventui eorum H S L millia, multæ nomine, imponit: civitates, bonáque eorum, ab omni injuriâ rapiníſque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Juba bona diripuerat: & ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris à ſenatu datis, ſua receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos ſingulos, multat; ideo quòd initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Juba inierant, eúmque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tiſdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

LXXXVI. His rebus geſtis; Idibus Jun. Uticæ claſſem conſcendit, & poſt diem III Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quòd Naſidium ejúſque claſſem receperant, copiíſque juverant, H S c millibus multat; & pro decumis octavas pendere jubet: bonáque paucorum vendit; & ante diem III Kal. Quinct. naves conſcendit; & à Caralibus ſecundùm terram profectus, duodetrigeſimo die, eò quòd tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

De Bello Hispaniensi

LIBER UNUS.

I. Pharnace ſuperato, Africâ receptâ; qui ex iis prœliis cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent; quum & ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet; dum Cæſar muneribus dandis in Italiâ detinetur; quò faciliùs præſidia contrà compararet Pompeius, in fidem unius cujuſque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vaſtare cœpit. Quibus in rebus, nonnullæ civitates ſuâ ſponte auxilia mittebant; item nonnullæ portas contra cludebant: ex quibus ſi qua oppida vi ceperat; quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritus civis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſa, ut, eo de medio ſublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoſte hortato, majores augebantur copiæ: ideóque crebris nunciis in Italiam miſſis, civitates contrariæ Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant.

II. C. Cæſar dictator III, deſignatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri feſtinatione ad bellum

lum conficiendum in Hiſpaniam veniſſet; legati cordubenſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obviàm veniunt: à quibus nunciabatur, *nocturno tempore oppidum Cordubæ capi poſſe; quòd, nec opinantibus adverſariis ejus, provinciâ potitus eſſet; ſimúlque quòd tabellarii capti eſſent; qui à Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis erant, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſaris adventu facerent.* Multa præterea veriſimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pedium & Q. Fabium Maximum, de ſuo adventu facit certiores; ut, quem ſibi equitatum ex provinciâ feciſſent, præſidio mitterent. Ad quos celeriùs, quàm ipſi opinati ſunt, appropinquavit: atque, ut ipſe voluit, equitatum ſibi præſidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præſidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput eſſe exiſtimabatur: ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcens Uliam oppidum oppugnabat; & ferè jam aliquot menſibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæſaris adventu, legati clàm præſidia Cn. Pompeii Cæſarem quum adîſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoque tempore ſubſidium mitteret. Cæſar eam civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam eſſe ſciens, XI cohortes ſecundâ vigiliâ jubet proficiſci, parîque equites numero; quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum ſcientem, L. Julium Paciecum; qui quum ad Cn. Pompeii præſidia veniſſet, incidit idem temporis, ut tempeſtate adversâ vehementîque vento afflictaretur: quâ vi tempeſtatis ita obſcurabatur, ut vix proximum cognoſcere poſſet. Cujus incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & rectà per adverſariorum præſidia ad oppidum contendere: mediiſque ex præſidiis quum quæreretur, *qui eſſent*, unus ex noſtris reſpondit ut *ſileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere ut oppidum capiant:* & partim tempeſtate impediti vigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur. Quum ad portam appropinquâſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti; & pe-

dites equitésque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remanserè, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset; existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se propè captos esse.

IV. Hôc misso ad Uliam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu antè præmisit; qui simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exîsset; loricati, ut suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prœlium fecerunt; sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hôc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut *celeriter filii subsidio veniret*; *ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò venisset*. Ita Cn. Pompeius. Uliâ propè captâ, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos dimisit: ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. Tenebant adversùs oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartitò. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatûque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit: pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter priùs pontem occuparet: ex quâ conditione quotidiana minuta prœlia fiebant; ut modò hi, modò illi, superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua: dum cupidiùs locum studeant tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes, coangustati præcipitabantur. Hìc alteri alteris non solùm mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si quâ

quâ conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minimè velle, quos ideo à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret: copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescîsset; eâ die, per viarum difficultatem & angustias, carra complura multásque balistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causâ, Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestris copia in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hîc in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: itaque in illâ obscuratione, cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in eâ cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterísque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineásque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & naturâ edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salso flumine; proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex eâ regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorúmque oppidorum; neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit & signa XIII legionum: sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant; & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana, ex Africâ, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armaturâ & equitatu, longè & virtute & numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quòd loca ſunt edita, & ad caſtrorum munitiones non parum idonea; nam ferè totius ulterioris Hiſpaniæ regio, propter terræ fecunditatem inopem difficilémque habet oppugnationem, & non minùs copioſam aquationem. Hìc etiam, propter barbarorum crebras excurſiones, omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur; & ſicut in Africâ, rudere, non tegulis, teguntur; ſimúlque in his habent ſpeculas, &, propter altitudinem, longè latéque proſpiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ, montibus ferè munita, & naturâ excellentibus locis eſt conſtituta; ut ſimul aditus adſcenſúſque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci diſtinentur, ut civitates Hiſpaniæ non facilè ab hoſtibus capiantur. Id quod in hôc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam & Ucubim, quæ oppida ſuprà ſunt ſcripta, Pompeius habuit caſtra conſtituta, in conſpectu duorum oppidorum; ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum IV, grumus eſt excellens naturâ, qui appellatur Caſtra Poſthumiana; ibi, præſidii causâ, caſtellum Cæſar habuit conſtitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, & quòd remotum erat à caſtris Cæſaris: animadvertebat loci difficultatem; &, quòd flumine Salſo intercludebatur, non eſſe commiſſurum Cæſarem, ut in tantâ loci difficultate ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Iſtâ fretus opinione tertiâ vigiliâ profectus, caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. Noſtri, quum appropinquâſſent, clamore repentino, telorúmque multitudine, jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & majoribus caſtris Cæſari nuncius eſſet allatus; cum III legionibus eſt profectus: & quum ad eos appropinquâſſet, fugâ perterriti multi ſunt interfecti, complures capti: multi præterea armis exuti fugerunt; quorum ſcuta ſunt relata LXXX.

X. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit: is ſigna Saguntinorum retulit V, quæ ab oppida-

nis

nis cepit. Suo loco prætéritus est, quòd equites ex Italiâ cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Eâ nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versùs iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat; dum cupidiùs agmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est & interfectus. Postero die equites nostri longiùs ad Cordubam versùs persecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit: &, noctis tertiâ vigiliâ, in oppido acerrimè pugnatum est; ignémque multum miserunt; sicut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hôc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XI. Postero die ex legione vernaculâ milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse; quum venirent cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas; & à militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis, capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium missi erant, perperámque ad castra nostra pervenerant; præcisis manibus, missi sunt facti. Pari consuetudine, vigiliâ secundâ ex oppido ignem multum telorúmque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; complurésque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent; acritérque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, sena-

ſenatoris filius, cujus frater in caſtris Pompeii fuiſſet; omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecundâ Pompeianâ captus à militibus, & interfectus eſt. Idem temporis glans miſſa eſt inſcripta; *quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum.* Quâ ſpe nonnulli, dum ſinè periculo murum aſcendere & oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta eſt. Quo facto, ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent, conſervati, *miſſos facere loricatos, quique præſidii causâ præpoſiti oppido à Pompeio eſſent*, orabant. Quibus reſpondit Cæſar, *ſe conditiones dare non accipere, conſueviſſe.* Qui quum in oppidum revertiſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod ferè magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitârunt, quin eruptionem eo die eſſent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum eſt aliquamdiu vehementiſſimè; ſimúlque baliſta miſſa à noſtris turrem dejecit: quâ adverſariorum, qui in eâ turre fuerant, v dejecti ſunt; & puer, qui baliſtam ſolitus erat obſervare.

XIII. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit; neque à noſtris prohibitus; falsâque illa opinione gloriatus eſt, quod propè in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eâdem conſuetudine dum longiùs proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant; aliquot turmæ cum levi armaturâ, impetu facto, loco ſunt dejectæ; & propter paucitatem noſtrorum equitum, ſimul cum levi armaturâ inter turmas adverſariorum protritæ. Hoc in conſpectu utrorúmque caſtrorum gerebatur: & majore Pompeiani exſultabant gloriâ, longiùs quòd noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. Qui quum aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut conſuêſſent, ex ſimili virtute clamore facto; averſati ſunt prœlium facere.

XIV. Ferè apud exercitus hæc eſt equeſtris prœlii conſuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimiſſo equo,

equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti, ad pugnam, equitibus noſtris nec opinantibus, veniſſent; ídque in prœlio animadverſum eſſet; complures equites deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre prœlium facere cœpit; uſque eò, ut cædem proximè à vallo fecerint: in quo prœlio, adverſariorum ceciderunt CXXIII; compluréſque armis exuti, multi vulneribus affecti, in caſtra ſunt redacti: noſtri ceciderunt III; ſaucii XII pedites, & equites V.

XV. Ejus diei inſequenti tempore, priſtinâ conſuetudine, pro muro pugnari cœptum eſt. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignémque noſtris defendentibus injeciſſent; nefandum crudeliſſimúmque facinus ſunt aggreſſi; in conſpectûque noſtro hoſpites, qui in oppido erant jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros: quod poſt hominum memoriam numquam eſt factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore, à Pompeianis clam noſtros tabellarius eſt miſſus, ut eâ nocte turres aggerémque incenderent, & III vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne telorúmque multitudine jactâ, quum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam, quæ è regione & in conſpectu Pompeii caſtrorum fuerat, aperuerunt; copiæque totæ eruptionem fecerunt; ſecúmque extulerunt calcatas ad foſſas complendas, & harpagones ad caſas (quæ ſtramentitiæ ab noſtris hybernorum causâ ædificatæ erant) diruendas & incendendas: præterea argentum, & veſtimenta; ut, dum noſtri in prædâ detinerentur, illi, cæde factâ, ad præſidia Pompeii ſe reciperent: nam, quòd exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum; tamen virtute freti, repulſos, multíſque vulneribus affectos, oppido repreſſerunt; prædâque & armis eorum ſunt potiti; vivóſque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodémque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuiſſet, jugulatione oppidanorum factâ, cla-

clamâſſe; *facinus ſe nefandum, & ſcelus feciſſe: nam ea nihil meruiſſe, quare tali pœnâ afficerentur, qui eos ad aras & focos ſuos recepiſſent; eóſque hoſpitium ſcelere contaminâſſe:* multa præterea dixiſſe: quâ oratione deterritos, ampliùs jugulationem non feciſſe.

XVII. Ita poſtero die Tullius legatus cum C. Antonio Luſitano venit, & apud Cæſarem verba fecit. *Utinam quidem Dii immortales feciſſent, ut tuus potiùs miles, quàm Cn. Pompeii, factus eſſem; & hanc virtutis conſtantiam in tuâ victoriâ, non in illius calamitate præſtarem: cujus funeſtæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Rom. indigentes præſidii, & propter patriæ luctuoſam perniciem, dedamur hoſtium numero: qui neque in illius proſperâ acie primam fortunam, neque in adverſâ ſecundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis diurníſque operibus gladiorum ictus telorúmque miſſus exſpectantes, victi & deſerti à Pompeio, tuâ virtute ſuperati, ſalutem à tuâ clementiâ depoſcimus, petimúſque ut, qualem te gentibus præſtitiſti, ſimilem in civium deditione præſtes.* Et *qualem*, ait, *gentibus me præſtiti, ſimilem in civium deditione præſtabo.*

XVIII. Remiſſis legatis, quum ad portam veniſſent; Tiberius Tullius quum introëuntem C. Antonium inſecutus non eſſet, revertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, ſinu pugionem eduxit, & manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæſarem. Eodémque tempore ſignifer de legione primâ trasfugit; & nunciavit, *quo die equeſtre prœlium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines xxxv; neque licere caſtris Cn. Pompeii nunciari, neque dici periſſe quemquam.* Servus, cujus dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet; uxorémque & filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: & ita clàm à Cæſaris præſidiis in Pompeii caſtra diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertiſſent, qui mittere glandem inſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nunciârunt, quam Pompeius concionem habuiſſet; *quoniam oppido ſubſidio non poſſet venire, noctu ex adver-*

adversariorum conspectu se deducerent ad mare versùm: Unum respondisse: ut, *potiùs ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent:* tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Cæsar oppidanis objecit: &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis sine periculo incenderet. Ita ** facturus de ligno, quum propiùs accessisset, ab oppidanis est occisus. Eâdem nocte transfuga nunciavit, Pompeium & Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigiliâ secundâ, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum & tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum acerrimè; & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce mater-familias de muro se dejecit, & ad nos transiliit; dixitque, *se cum familiâ constitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam.* Hôc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: *L. Minutius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus; qualem me illi præstiti, tali virtute & constantiâ futurum me in te esse præstabo.* Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt; *si sibi vitam concederet, se insequenti die oppidum esse dedituros.* Quibus respondit; *se Cæsarem esse, fidémque præstaturum.* Ita ante diem XI Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus.

XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scîsset, castra movit Ucubim versùs; & circùm ea loca castella dispositi, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propiùs castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, & nunciavit. *Pompeium oppidanos Ucubenses convocâsse, iisque imperavisse, ut, diligentiâ adhibitâ, perquirerent, qui essent suarum par-*

partium, itémque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem suprà demonstravimus dominum jugulâsse: is vivus est combustus. Idémque temporis centuriones loricati VIII ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernaculâ; & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armaturâ. Ea nocte speculatores prehensi servi III, & unus ex legione vernaculâ; servi sunt in crucem sublati; militi, cervices abscissæ.

XXI. Postero die equites cum levi armaturâ ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum jussit deduci; ex equitibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hôc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, utì rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari; præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causâ ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum veniissent; nostri, qui fuissent equites Rom. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citróque acceptis & redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugulârunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt. Et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt: qui quum certum comperîssent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulâsset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; *illius operâ se perîsse.* Ita vir periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci; illi se satisfacturum. Potestate datâ: quum inde esset profectus; præsidio comparato;

parato; quum bene magnam manum feciſſet; & nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum eſſet receptus; jugulationem magnam facit: principibus, qui ſibi contrarii fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hôc præterito tempore, ſervi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, niſi diſcinctum; iccircóque, ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque ſibi ullam ſpem victoriæ propoſitam habere; ut ſi quis ex noſtris transfugerit, in levem armaturam conjici, eúmque non amplius XVI accipere.

XXIII. Inſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra contulit, & brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hìc dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco adverſariorum decucurrerunt: nec detinentibus *** noſtris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hìc tamen, ut ait Ennius, *noſtri ceſſere parumper.* Itaque, præter conſuetudinem, quum à noſtris animadverſum eſſet cedere; centuriones ex legione V flumen tranſgreſſi duo, reſtituerunt aciem; acritérque eximia virtute plures quum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpiſſet, & quum undique ſe circumveniri animadvertiſſet, parumper ingreſſus pedem offendit. Hujus concidentis viri caſu paſſim audito, quum complures adverſariorum concurſum facerent, equites noſtri tranſgreſſi interiore loco adverſarios ad vallum egere cœperunt. Ita dum cupidiùs intrà præſidia illorum ſtudent cædem facere, & turmis & levi armaturâ ſunt intercluſi. Quorum niſi ſumma virtus fuiſſet, vivi capti eſſent; nam & munitione præſidii ita coanguſtabantur, ut eques ſpatio intercluſo vix ſe defendere poſſet. Ex his, utroque genere pugnæ, complures ſunt vulneribus affecti; in quîs etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus eſt pugnatum, ut ex noſtris, præter II centuriones, ſit nemo deſideratus, gloriâ ſe efferentes.

XXIV. Poſtero die ab Soricariâ utræque convenere copiæ. Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum

quum animadverteret caſtello ſe excludi Aſpaviâ, quod ab Ucubi millia paſſuum v diſtat; hæc res neceſſariò vocabat ut ad dimicandum deſcenderet: neque tamen æquo loco ſui poteſtatem faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, uſque eò, ut neceſſariò cogeretur iniquum locum ſubire. Quo facto, quum utrorúmque copiæ tumulum excellentem petiſſent, prohibiti à noſtris ſunt, dejectíque planitie: quæ res ſecundum noſtris efficiebat prœlium. Undique autem cedentibus adverſariis, noſtri magnâ in cæde verſabantur. Quibus mons, non virtus, ſaluti fuit. Quo ſubſidio tunc, niſi adveſperâſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio privati eſſent: nam ceciderunt ex levi armaturâ, CCCXXIV; ex legionariis, CXXXVIII; præterquam quorum arma & ſpolia ſunt allata. Ita pridie II centurionum interitio hâc adverſariorum pœnâ eſt litata.

XXV. Inſequenti die, pari conſuetudine, quum ad eundem locum ejus præſidium veniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto: nam præter equites, nullo loco æquo ſe committere audebant. Quum noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt: ſimúlque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili convalle bene longè ſunt egreſſi, & planitie in æquo loco conſtiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adverſariis ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. Hìc, ut fertur, Achillis Memnoníſque congreſſus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicenſis, ex acie noſtrâ ad congrediendum progreſſus eſt. Quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes converterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ: nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, ut propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidíque ſuarum quiſque partium, [*** expertorum virorum fautorúmque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem ſe contuliſſent, ſcutorúmque laudis inſignis præfulgens

opus

opus cælatum; quorum *** pugna eſſet propè profectò dirempta, niſi propter equitum conceſſum, ut ſuprà demonſtravimus, levis armatura præſidii causâ non longè ab opere caſtrorum conſtitiſſet.] Ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt, adverſarii cupidiùs ſunt inſecuti; univerſi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fugâ eſſent, multis amiſſis, in caſtra ſe recipiunt.

XXVI. Cæſar, ob virtutem, turmæ Caſſianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X. Hôc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Romani Aſtenſes, argento propè tecti equos, ad Cæſarem transfugerunt: qui nunciaverunt, *equites Romanos conjurâſſe omnes, qui in caſtris Pompeii eſſent, ut tranſitionem facerent; ſervi indicio omnes in cuſtodiam eſſe conjectos; è quibus, occaſione captâ, ſe tranſfugiſſe.* Item hôc die litteræ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Urſaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. *Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententiâ adverſarios adhuc propulſos habemus; tamen, ſi equo loco ſui poteſtatem facerent, celeriùs quàm veſtra opinio fert, bellum confeciſſem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere; noſtríſque adhuc freti præſidiis, bellum ducunt: nam ſingulas civitates circumſident; indè ſibi commeatus capiunt. Quare & civitates noſtrarum partium conſervabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profectò noſtro commeatu privati, neceſſariò ad dimicandum deſcendent.*

XXVII. Inſequenti tempore, quum noſtri temere in opere diſtenti eſſent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii, prœlio, ad Soritiam quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum; & Attium Varum circùm caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra movit, & contra Hiſpalim in oliveto conſtitit. Cæſar priuſquam eódem eſt profectus, luna horâ circiter VI viſa eſt. Ita caſtris motis Ucubim, præſidium, quod Pompeius reliquit, juſſit ut incenderent; &, deuſto oppido, in caſtra majora ſe reciperent. Inſequenti tempore Ventiſponte oppidum

quum

quum oppugnare cœpiſſet, deditione factâ, iter fecit in Carrucam; contráque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: miléſque, qui fratrem ſuum in caſtris jugulâſſet, interceptus eſt à noſtris & fuſti percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem quum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæſar cum copiis vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompeium de III vigiliâ in acie ſtetiſſe. Hôc nuncio allato, vexillum propoſuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Urſaonenſium civitati, qui erant fautores, antea litteras miſerat; *Cæſarem nolle in convallem deſcendere, quòd majorem partem exercitum tironum haberet.* Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hâc opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & naturâ loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta: namque, ut ſuperiùs demonſtravimus, loca excellentia tumulis contineri ***: [Interim nulla planities dividit:]

XXIX. Sed ratione nullâ placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum v; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi & loci naturâ. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decurſum antecedebat rivus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem; nam paluſtri & voraginoſo ſolo currens erat ad dextrum. Et Cæſar, quum aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adverſarii procederent. Hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat, ut locus illâ planitie equitatum ornaret, & diei Soliſque ſerenitas; ut mirificum & optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum eſſet ad prœlium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere; quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut quidquid poſt horam caſus tribuiſſet, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt; id quod adverſarios exiſtimabamus eſſe facturos; qui tamen à munitione oppidi mille paſſibus longiùs

longiùs non audebant procedere; in quo ſibi prope murum adverſarii prœliandum conſtituebant. Itaque noſtri procedunt. Interdum æquitas loci adverſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à ſuâ conſuetudine decedebant, ut aut ab excelſo loco aut ab oppido diſcederent. Noſtri pede preſſo propiùs rivum quum appropinquâſſent, adverſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis conſtituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, propè alterum tantum. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, & VIII millibus equitum. Ita, in extremâ planitie iniquum in locum noſtri quum appropinquâſſent, paratus hoſtis erat ſuperior; ut tranſeundi ſuperius iter vehementer eſſet periculoſum. Quod quum à Cæſare eſſet animadverſum; ne quid temere culpâ ſuâ ſequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus eſſet objectum; moleſtè & acerbè accipiebant ſe impediri, quò minùs prœlium conficere poſſent. Hæc mora adverſarios alacriores efficiebat; *Cæſaris copias timore impediri ad committendum prœlium.* Ita ſe efferentes, iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno cum periculo acceſſus eorum haberetur. Hic Decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum III & V legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Prœlium clamore facto committitur.

XXXI. Hìc etſi virtute noſtri antecedebant, adverſarii loco ſuperiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utriſque clamor, telorúmque miſſu concurſus; ſic, ut propè noſtri diffiderent victoriæ: congreſſus enim & clamor, quibus rebus maximè hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ quum parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit adverſariorum multitudo. Dextrum demonſtravimus Decumanos cornu tenuiſſe: qui, etſi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adverſarios timore eorum operâ afficiebant; quòd à ſuo loco hoſtes vehementer premere cœperunt; ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparent, legio adverſa-

riorum

riorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ab subsidium veniendi non daretur Ita, quum clamori esset intermistus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Hìc, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis uruntur arma:* adversariósque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatíque non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; saucii, ad D. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumvallare. [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta & pila pro vallo: *** insuper occisi; & gladii, & mucrones, & capita hominum, ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutísque insignia *** proposita viderent; & vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculísque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hoc prœlio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum, eis distribuit; & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secundâ vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullísque peditibus, ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abest à Cordubâ millia passuum CLXX. Quò quum ad octavum milliarium veniisset; P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus

verbis

verbis nuncium mittit; *quum minùs bellè haberet, ut mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri posset.* Litteris missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quò erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar ex prœlio, Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò esset ventum, convitiari cœperunt, *nos ex prœlio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quàm opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam & argentum in presentiâ familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; **** resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eò, ut clamor in castra nostra perveniret ferè, inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hìc legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hìc detinetur; ex prœlio quos circummunitos superiùs demonstravimus, eruptionem fecerunt; &, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæsaris præsidium receptum indignabatur; clàm quòd, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is totâ Lusitaniâ notissimus erat) hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reversus, in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præsidium vigilésque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent; quòd ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum malificium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consultò non existimabant fieri. Ita erumpendo, naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex quâ civitate legati ad deditionem venerunt. Mundensésque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi cædem in castris administrarent. Hâc re cognita, insequenti nocte, vigiliâ tertâ, tesserâ datâ extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: cædes fit magna;

ſaucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet; *** ad quem ſimul nuncius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit; partim peditatibus & equitatibus ad perſequendum celeriter iter faciens. Item IV die, navigatione confectâ, conſequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti ſine aquâ fuiſſent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes quæ ad perſequendum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus antè miſſis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & ſiniſtro crure vehementer erat ſaucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorſiſſet: quæ res maximè impediebat. Ita lecticâ à turre quâ eſſet allatus, in eâ ferebatur. Luſitanus more militari, quum à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu cohortibúſque circumcluditur. Erat acceſsûs loci difficultas: nam iccirco quòd propter ſuos à nóſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat ſibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine *** deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent. Subeuntes in adventu noſtri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidiùs inſequebantur adverſarii, & confeſtim tardabant ab acceſſu. Hôc ſæpius facto, animadvertebatur noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit; pari autem & celeri feſtinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adverſariis congredi poſſent. A quibus cum animadverſum eſſet, fugâ ſibi præſidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut ſuprà demonſtravimus, ſaucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: ítémque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo ſaluti ſuæ præſidium parare poterat. Cædes à noſtris undique adminiſtrabatur, excluſâ munitione, amiſsíſque auxiliis. Ad convallem autem atque exeſum locum, ut in ſpeluncam, Pompeius ſe occultare cœpit; ut à noſtris non facilè inveniretur, niſi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæſar Gadibus eſſet;

Hiſpalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum eſt in conſpectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adoleſcente: Didius, quem ſuprà demonſtravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo ſe recepit caſtello, nonnullàſque naves ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, qui ex pugnâ ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt; &, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones ejiciebatur; & ſic propè quotidianis pugnis inſidias ponunt, & tripartitò ſigna diſtribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incenſíſque qui ſubſidium repeterent: ii ſic diſpoſiti erant, ut, à nullo conſpecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copiis, ſignum à Luſitanis tollitur, naves incenduntur; ſimúlque qui è caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, à tergo inſidiæ clamore ſublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ ſcaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando ad naves quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt: anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt; quæ res eorum vitæ ſubſidio fuit. Luſitani prædâ potiuntur. Cæſar à Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus quem ipſe ad Mundæ præſidium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis *** hoſtéſque circùm ſeſe intercluſi, inter ſe decernere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittunt; & reliquos vivos capiunt; ac deinde Urſaonem proficiſcuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, ſic, ut ipſe locus non ſolum opere, ſed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hoſtem abverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat: nam circumcirca rivus nuſquam reperiebatur, propiùs millia paſſuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiéſque, unde ſolitæ ſunt turres agi, propiùs millia paſſuum

paſſuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circùm oppidum ſucciſam intrò congeſſit. Ita neceſſariò deducebantur noſtri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur & Urſaonem; Cæſar, quum à Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione advocatâ, commemorat; *Initio quæſturæ ſuæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem ſibi conſtituiſſe; &, quæ potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe: inſequenti præturâ, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, à Senatu petiſſe, & eis pecuniis provinciam liberâſſe; ſimúlque, patrocinio ſuſcepto, multis legibus ab ſe in Senatum inductis, ſimul publicas privatáſque cauſas, multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet, commoda provinciæ tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe & immemores & ingratos eos in ſe & in populum Romanum, hôc bello, & in præterito tempore, cognóſſe. Vos, jure gentium,* inquit, *& civium Romanorum inſtitutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magiſtratibus ſacroſanctis manus ſæpe & ſæpius attuliſtis: luce clarâ Caſſium in medio foro nefariè interficere voluiſtis: vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi Romani in hâc provinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuiſtis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adoleſcens à vobis receptus, faſces imperiúmque ſibi arripuit: mûltis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit; agros veſtrámque provinciam veſtro impulſu depopulavit. In quos vos victores exiſtimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ non ſolùm vobis obſiſtere, ſed etiam cœlum ãiruere poſſent? Quorum laudibus & virtute* ***. Deſunt reliqua.

C. JULII CÆSARIS

EPISTOLÆ.

Ex Ciceronis Epiſtolarum libris collectæ.

P. 347. Edit. Car. Steph. Ciceron.

Cæſar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium noſtrum tantùm vidiſſem; neque loqui, neque audire meo commodo potuiſſem; properarem, atque eſſem in itinere, præmiſſis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & ſcriberem ad te, & illum mitterem, gratiáſque agerem. Etſi hoc officium & feci ſæpe, & ſæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo conſilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti poſſim. Ad propoſitum revertar: feſtinationi meæ, brevitatíque litterarum ignoſces; reliqua ex Furnio cognoſces. Vale.

Pag. 357. *Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S. D.*

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitus ſum) nihil à me abeſſe longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me movet, quòd ii, qui à me dimiſſi ſunt, diſceſſiſſe dicuntur, ut mihi rurſus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei ſimilem eſſe, & illos ſui. Tu velim mihi ad Urbem præſtò ſis, ut tuis conſiliis atque opibus, ut conſuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil ſcito mihi eſſe jucundius: hanc adeò habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is ſenſus, ea in me eſt benevolentia. Vale.

Pag.

Pag. 364. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.*

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, scribendum ad te existimavi, et pro nostrâ benevolentiâ petendum, ne quo progredereris proclinatâ jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimâsses; namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minùs commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbare; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicâsti) sed meum aliquod factum condemnavisse; quo mihi gravius abs te nil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremò, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quàm abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causâ sequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. XV. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Pag. 349. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter; & hôc libentiùs, quòd meâ sponte facere constitueram, ut quàm leniissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hôc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent

grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret.

Pag 356. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

A. d. VII Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace: quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere; statim vos certiores faciam. Valete.

Epistolarum Fragmenta.

Pag. 75. *Cicero C. Cæsari Imp. S.*

—*literæ mihi dantur à te quibus in extremis scriptum erat,* M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.

Pag. 337. *Cicero Attico S.*

Quod quæris, quin Cæsar ad me scripserit: Quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quidem: orátque in eo ut perseverem.

Pag. 365.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse.

Pag. 397.

Sestius apud me fuit; & Theopompus pridie: venisse à Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; *causámque eam adscribere, quæ erat in epistolâ nostrâ,* ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

Pag. 232. *Marcus Quinto Fratri.*

—Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse, scripsit ad me ante; & prima sic, ut negat se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ἐαθυμῶλεξα; hôc enim utitur verbo, &c.

Pag.

Pag 236. *Marcus Quinto Fratri S.*

Ex Britanniâ Cæsar ad me Kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV *Kal. Octob. satìs commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quòd à te nullas acceperim, scribit* se sine te fuisse, cùm ad mare accesserit.

Pag. 230.

—*Ex Balbi epistolâ pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis:* De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ consequebar, id erat hujusmodi, ut magìs optandum quàm sperandum putarem.

Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.

Pag. 356. *Cicero Attico S.*

——*Litteras accepi ab Q. Pedio, Cæsarem ad se prid. Id. Mart. misisse litteras hôc exemplo.* Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus; conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portûs cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.

Pag. 373.

Ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palàm: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: deque eo vehementiùs erat scriptum.

Ex Charis. Grammat. Edit. Putsch. col. 101.

Cæsar ad Ciceronem, Neque, *inquit,* pro cauto ac diligente se castris continuit. Et col. 60.

Cæsar ad Pisonem, Locellum tibi signatum remisi.

Oratio de Conjuratis. Ex Sallust. Bell. Catilin.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c.

ORATIONUM FRAGMENTA.

Pro Bithynis. Ex A. Gell. l. 5. c. 13.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis; vel pro horum necessitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes sine summâ infamiâ deseri possunt: quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus.

Ex Jul. Rufinian. de Figur. p. 25. Edit. Pithoe.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est.

Pro lege Plautiâ. Ex A. Gell. l. 13. c. 3. & Nonio.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, quâ Plautiam rogationem suasit; necessitatem *dictam pro* necessitudine, *id est, jure adfinitatis. Verba hæc sunt:* Equidem mihi videor pro nostrâ necessitate, non labore, non operâ, non industriâ defuisse.

In Cn. Dolabellam. Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

Cæsar in Dolabellam, Actionis III. Ibi isti, quorum in ædibus fanisque posita, & honori erant & ornatu.

Ad milites. Ex Diomed. col. 395. Edit. Putsch.

Frustro, *ait C. Cæsar apud milites de commodis eorum.* Non frustrabo vos, milites.

In Anticatone priore. Ex Prisc. Edit. Putsch. col. 694 & 717 & 740 & 960. Uno enim excepto, quem aliusmodi, atque omnes, natura finxit, suos quisque habet charos.

Ex A Gell. l. 4. c. 16.

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Unius, *inquit*, arrogantiæ, superbiæque, dominatûque.

Ad M. T. Ciceronem de Analogiâ. Ex Cicer. Brut. p. 242. Edit. Car. Steph.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (inquit, in me intuens,) *de ratione Latinè loquendi accuratissimè*

ratiſſimè ſcripſerit; primóque in libro dixerit, verborum delectum originem eſſe eloquentiæ; tribuerítque, mi Brute, huic noſtro, qui me de illo maluit quàm ſe dicere, laudem ſingularem; (*nam ſcripſit his verbis, cùm hunc nomine eſſet affatus;* Ac, ſi cogitata præclarè loqui poſſent, nonnulli ſtudio & uſu laboraverunt; cujus te penè principem copiæ atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum eſſe exiſtimare debemus;) *hunc facilem & cotidianum noviſſe ſermonem, nunc pro relicto eſt habendum.*

Ex A. Gell. l. 19. *c.* 8.

In libris, quos ad M. Ciceronem de Analogiâ ſcripſit, harenas *vitioſè dici exiſtimabat, quòd* harena *numquam multitudinis numero appellanda ſit, ſicuti neque* cœlum, *neque* triticum; *contrà autem* quadrigas, *etiamſi currus unus equorum quatuor junctorum unum ſit, plurativo ſemper numero dicendas putat, ſicut* arma, & mœnia, & comitia, & inimicitias, *&c.* Paullò poſt: *Tunc prolato libro de Analogiâ primo, verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: nam quum prædixiſſet, neque* cœlum, triticùmve, *neque* arenam *multitudinis ſignificationem pati.* Num tu, *inquit,* harum rerum naturâ accidere arbitraris, quòd unam Terram, & plures Terras, & Urbem, & Urbes; & Imperium, & Imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere poſſimus?

Ex A. Gell. l. 1. *c.* 10. *& Macrob. Saturnal. lib.* 1. *c.* 5.

Atque id quod à C. Cæſare, in primo de Analogiâ libro ſcriptum eſt, habe ſemper in memoriâ atque in pectore, ut tanquam ſcopulum ſic fugias inauditum atque inſolens verbum.

In libro de Analogiâ ſecundo dicendum putat.

Hujus die & hujus ſpecie [A. Gell. *l.* 9. *c.* 14.] horum panium, harum partum; fagos, populos, ulmos; turbonem, non turbinem etiam in tempeſtate; lacer an laceris, ut tener, puer; idem ſingulariter, pluraliter iidem [ex Charif. *col.* 114. 104. 117. 109. 86.]

In libris Analogicis omnia istiusmodi (senatu, victu, anu, adspectu, concubitu, dominatu) in dandi casu sine i litera dicenda censet. [A. Gell. *l.* 4. *c.* 16.] Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis [Priscian. *col.* 707.]

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem:* quamquam secutus antiquos C. Cæsar, utitur hâc ratione declinandi, [Quinctilianus *l.* v. *c.* v.]

M. Tullius & C. Cæsar *mordeo memordi*; *pungo pepugi*; *spondeo spepondi*, dixerunt. [A. Gell. *l.* 7. *c.* 9.]

C. Cæsar ait *L.* litterâ nominativo singulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant *E* litterâ terminata. *Huic animali, & ab hôc animali*; *huic puteali, & ab hôc puteali.* [Charis. *col.* 95.]

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem sciisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. *A R* litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quòd dativo & ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius scribit. [Charis. *col.* 98.]

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dediisse præceptum, quòd neutra nomina, *A R* nominativo clausa, per *I* dativum ablativúmque singulares ostendant: *Jubar* tamen & *Far* ab hâc regulâ dissidere: nam *huic jubari* dicimus, *ab hôc jubare, & huic farri, ab hôc farre.* [Charis. *col.* 108.]

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut *puppim, vestim, pelvim:* hôc enim modo & *ab hôc cani, & ab hôc cane.* [Charis. *col.* 98.]

—Ut si dicas *Pompeii*; nam tribus *I I I* junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum *I* pro vocali est accipiendum; [Priscian. *col.* 545.]

Pro quo (digamma F) Cæsar hanc figuram ⅎ scribere voluit. [Priscian. *col.* 545.]

Cæsar declinat pubis puberis, hoc pollen pollinis; hoc lutum, hæc luta; enunciat & scribit per *i* ejusmodi verba, lacrimæ, maximus; mancipium, aucipium, manibiæ [*Priscian. col.* 707, 708. *Vel. Long. col.* 2244. *Cassiodor. col.* 2284. *Vel. Long. col.* 2228.]

Protulit

Protulit non incongruè *ens* à verbo *ſum es eſt*, quomodo à verbo *poſſum potes potens*. [Priſcian. *col.* 1140.]

In Auguralibus.

Si ſincera pecus erat. [Priſcian. *col.* 719.

Donatus, vel potius Suetonius, in vitâ Terentii, hos C. Julii Cæſaris nomine verſus profert.

Tu quoque, tu in ſummis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & meritò, puri ſermonis amator;
Lenibus atque utinam ſcriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hâc deſpectus parte jaceres.
Unum hoc maceror & doleo tibi deeſſe, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæſari quidam adſcribunt, alii Germanico.

Thrax puer aſtricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dúmque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abſcidit tenerum lubrica teſta caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urnâ,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Ex Iſidor. de Orig. lib. 4. *c.* 12.

Corpus ſuavi Telino unguimur.

Ex Nonio in voce cinis.

Quum jam fulva cinis fueris.

Ex Diomede. col. 366.

Poſſeſſiones redemi, eas poſtea pluris venditas.

Ex Jun. Philargyr. in Virgil. Georg. ver. 204.

Cæſar libro ad Ciceron. 111. Multa millia equitum atque eſſedariorum habet.

Ex Quintilian. lib. 1. *cap.* 6.

Auguſtus quoque in Epiſtolis ad C. Cæſarem ſcriptis emendat, quòd is *calidum* dicere quàm *caldum* malit.

Ex Plin. Hiſtor. l 3. *c.* 3.

Caſtulonenſes Cæſari *venales* appellantur.

C.

C. Julii Cæsaris dicta.

Ex Cicer. lib. 14. ad Attic. Epist. 1. & 2.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere: in his, de Sexto, satísne certum; maximè autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere; *Magni refert, hic quid velit; sed quidquid volt, valde volt.* Idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & liberè dicere.

Proximè quum, Sestii rogatu, apud eum fuissem; exspectarémque sedens, quoad vocarer; dixisse eum; *Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit! Atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me malè oderit.*

Aiebat Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tam diu sedens meum commodum exspectet.*

Lib. 12. ad Famliares Epist. 36.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem à Cæsare impetravit; quâ in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quúmque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in quâ nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset; eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, *Nihil esse, quod de Megâ vereretur; beneficium suum in eo manere.*

Ex Sueton. in Vit. Cæsar.

Cap. 67. Jactare solitus, *Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse:* nec *Milites* eos pro concione, sed blandiori nomine *Commilitones* appellabat.

Cap. 72. Quosdam infimi generis ad ampliſſimos honores provexit. Quum ob id culparetur; professus est palam, *si grassatorum & sicariorum ope in tuendâ suâ dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.*

Cap. 74. Interrogatus, cur repudiâsset uxorem, *Quoniam,* inquit, *meos tam suspicione, quàm crimine, judico carere oportere.*

Ex

Ex Quintilian.

l. 1. *c.* 8. De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, *Si cantas, malè cantas: si legis, cantas.*

l. 6. *c.* 3. Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpicianâ, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens respexeris*, inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, *&c.*

lib. 6. *c.* 3. Est & illa ex ironiâ fictio, quâ usus est C. Cæsar. Nam quum tellis diceret, à reo femina sua ferro petita; & esset facilis reprehensio, cur illam potissimùm partem corporis vulnerare voluisset: *quid enim faceret*, inquit, *quum tu galeam & loricam haberes?*

Ex Frontin. Strateg.

l. 1. *c.* 12. C. Cæsar, cùm fortè conscendens navem lapsus esset, *Teneo te, terra mater*, inquit; quâ interpretatione effecit, ut repetiturus illas, à quibus proficiscebatur, terras videretur.

l. 4. *c.* 7. Cæsar dicebat, *idem esse sibi consilium adversùs hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potiùs quàm ferro superandi.*

Ex Plutarch. Edit. Paris. 1624. in Vit. Cæsar.

P. 712. Τὸν δὲ Καίσαρα σωθάσαι πρὸς αὐτὸς εἰπεῖν, " Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ " παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερος.

P. 716. " Ἥρκει γαρ" ἔφη Καῖσαρ " τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς " ἀπαρέσκουσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγχων, αὐτός " ἐστιν ἄγροικος.

' Ὡς ἵππος αὐτῷ προσήχθη, " Τούτῳ μὲν," ἔφη, " νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δὲ ἵωμεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους." καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλεν. *Ibid.*

" Οὐκ," ἔφη, " τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι σὺ " δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, νῦν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· " παῤῥησίας γὰρ ὁ δεῖται πόλεμος. ὅταν δὲ καλαθῶμαι τὰ " ὅπλα συμβάσεων γενωμένων, τότε παριὼν δημαγωγήσεις, " &c.

P.

P. 726. "Ἴθι, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδέν· Καίσαρα "φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέουσαν.

P. 727. "Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ "τὸν νικῶντα εἶχον.

P. 733. "Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου· καὶ γὰρ σὺ "μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας.

P. 737. Λέγεται ὁ Καῖσαρ εἰπεῖν, "Ὡς δικαιότερα λέγοι "μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μέντοι Βροῦτον ἂν παρέλθοι.

"Ἀναμένει τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτον.

"Τί φαίνεται βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ ὀ "λίγα ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Οὐ πάνυ τοῦτους δέδοικα τοὺς "παχεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον δὲ τοὺς ὠχροὺς καὶ λεπτοὺς ἐκεί- "νους." Κάσσιον λέγων καὶ Βροῦτον.

Ἐμπεσόντος λόγου, ποίου ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος; ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν, "Ὁ ἀπροσδόκητος.

Ex Appian. Edit. H. Steph. 1592.

P. 443. Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους, "Ἥδε μοὶ δώσει.

P. 482. Ἀθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδου, καὶ ἐπεῖπε, "Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δοξα τῶν "προγόνων περισώσει;

P. 484, & 485. Μέχρι προσπελάσας τῷ χάρακι τοῦ Φαρνάκου, καὶ τοσόνδε εἰπών, "Οὐ γὰρ αὐτίκα δώσει δίκην ὁ πα- "τροκτόνος;

"Ὦ μακάριε Πομπήϊε, τοιούτοις ἄρα, κατὰ Μιθριδάτην "τὸν τοῦδε πατέρα πολεμῶν ἀνδράσι, μέγας τε ἐνομίσθης, καὶ "Μέγας ἐπικλήθης.

P. 493. "Ἔσαι τοῦτο τέλος ἐμοί τε τοῦ βίου, καὶ ὑμιν τῶν "στρατειῶν." Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπειν, "Ὅτι πολ- "λάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, ἑνὸς δὲ περὶ ψυχῆς.

P. 496. "Οὐδὲν ἀτυχέστερον," ἔφη, "δορυφορικῆς φυλακῆς "ἐστὶ γὰρ αἰεὶ δεδιότος.

BRITISH MUSEUM 24 53 NOV 7

INDEX

INDEX

Nominum Propriorum & Rerum maximè Memorabilium.

ABies in Britanniâ non creſcit. *pag.* 79.
Acarnania à Cæſare recipitur 274.
Acco Senonum conjurationis princeps 100, ſupplicio plectitur 119.
Achillas Ptolemæi præfectus ad interficiendum Pompeium miſſus 298. ab Arſinoë interficitur 306.
Achillis & Memnonis congreſſus 402.
Acilius legatus Cæſaris 267.
Acilla libera civitas legatos ad Cæſarem mittit 358.
actuariis navibus roſtra impoſita 326.
Adbucillus Allobrogum princeps 275.
Adiatomus eruptionem facere conatus repellitur 53.
Adrumetum ſe recipiunt naves Cæſaris 237. occupat Cæſar 386.
Ἄδυτα templorum 299.
Ædui legatos ad Cæſarem mittunt rogatum auxilium contra Helvetios 6. de magiſtratibus creandis inter ſe tumultuantes à Cæſare pacantur 134. interfici ob defectionem meriti Cæſaris beneficio conſervantur 138.
Ægimurus 363.
Æginium Theſſaliæ oppoſitum oppidum 286.
Ægus Abducilli filius à Cæſare ad Pompeium transfugit 275.
Ægypto potitur Cæſar 320.
æquinoctialis navigatio infirmis navibus periculoſa 71.
æris exigua apud Britannos copia; ære pro nummo utuntur 79.
ærariæ ſecturæ apud Aquitanos 53.
æſtus mars biis incitatus horarum 12 ſpatio 48.
Ætoliâ omni potitur Calviſius Cæſarianus dux 264.
Afranius Pompeii legatus 204. obſidis loco Cæſari filium dat 223. interficitur 388.
Africæ natio inſidioſa 347. ſub terrâ ſpecus, condendi frumenti gratiâ, habent 374.
Agar oppidum à Gætulis ſæpe oppugnatum, & per oppidanos defenſum 374.
Agendicum [*Sens*] in Senonum finibus, 119.
Alba oppidum 193.
Albici, barbari homines, montium ſupra Maſſiliam incolæ 202.
alces ſimiles capreis figurâ & varietate pellium 111.
Aleſiam oppidum circumvallat Cæſar 150. & recipit 160.
Alexandria incendio tuta 304. ab Achillâ occupatur 301. à Cæſare capitur 320.
Allienus Siciliæ prætor 344. proconſul commeatum in Africam ad Cæſarem mittit 359.
Allobroges [*Sabaudii*] trans Rhodanum vicos poſſeſſionéſque habentes fugâ ſe ad Cæſarem recipiunt

recipiunt 6.
Alpium iter difficillimum 43.
Amagetobriæ factum prœlium 16.
Amantiani 254.
Amanum circa montem detrimenta accipit Scipio 263.
ambactos plurimos clientéſque circùm ſe habet eques quiſque Gallorum ampliſſimus 107.
Ambarri Æduorum conſanguinei & neceſſarii 6.
Ambiani ſe dedunt Cæſari 35. [Ambianum *Amiens*]
Ambiorix Eburonum princeps 84. fugâ & latebris Cæſari ſe eripit 119.
Ambivareti [*le Vivarais*] 153.
Ambivariti 60.
Ambraciam versùs iter facit Caſſius 265.
Amphilochi 274.
Amphipoli propoſitum edictum Pompeii 297.
Anam circa legati Pompeii officia inter ſe partiuntur 204.
Anartium & Dacorum ad fines pertinet Hercynia ſylva 110.
Ancalytes [*the hundred of Henly*] 82.
Ancona 191.
Andes [*le Duche d' Anjou*] 43.
Androſthenes prætor Theſſaliæ 286.
animas non interire, ſed ab aliis ad alios tranſire perſuadent Druides 106.
Annius Scapula 331.
annotinæ naves 77.
anſerem guſtare fas non putant Britanni 79.
Antiochia. Antiochenſes 297.
Antiochus Comagenus 250.
Antiſtius Turpio cum Qu. Pompeio Nigro equite Romano congreditur 402.
Antonius Libonem cogit omittere Brundiſii obſidionem 260.
Apollinem morbos depellere credunt Galli 107.
Apolloniam occupat Cæſar 254.
Apſus flumen in finibus Apolloniatium 254.
Apuliæ autumnus gravis 249.
aquæ dulcis venas naturaliter habent omnia littora 307.
Aquilaria à Clupeâ diſtans paſſuum XXII millia 237.
Aquileia 5.
Aquitania [*Guienne*] ex tertiâ parte Galliæ æſtimanda 52. Aquitani cuniculorum agendorum peritiſſimi 53.
Arar [*la Saone*] per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate 6.
Arduenna ſylva per medios Trevirorum fines à Rheno ad initium Rhemorum pertinet 74.
Arecomici Volcæ 122. *Vide* Volcæ
Arelate [*Arles*] 203.
Arguetius Saguntinorum ſigna V retulit 394.
Ariarates Ariobarzanis frater 335.
Ariminum proficiſcitur Cæſar 190.
Ariobarzanes ex Cappadociâ D milites ad Pompeium adducit 250.
Arioviſtus rex Germanorum 16. à Cæſare victus naviculâ profugit 28.
armorum officinæ Alexandriæ inſtitutæ 305. armatum Gallorum concilium 98.
Armenia minor Deiotari regnum 321.
Armoricæ civitates [*la Bretagne*] 96.
Arretium mittitur M. Antonius 191.
Arſinoë regis Ptolemæi minor filia per Ganymedem Eunuchum præoccupat nutricium ſuum, atque Achillan interficit 306. eam ex regno deducere ſtatuit Cæſar

Cæſar 320.
Arverni [*le pays d' Auvergne*] alterius factionis Galliæ principatum tenent 15. bello ſuperati à Q. Fabio Maximo 24. à Cæſare 122.
arundinum teneris radicibus contuſis equos alunt Pompeiani 275.
Aſculum Picenum, quod Lentulus Spinther X cohortibus tenebat, occupat Cæſar 193.
Aſcurum oppidum accedens Pompeiue filius rem malè geſſit 353.
Aſiam verſùs proficiſcitur Cæſar 341.
Aſparagium Dyrrhachinorum oppidum pervenit Pompeius 263.
Aſparia oppidum, quod ab Ucubi millia paſſuum V diſtat 402.
Aſprenas proconſul 381.
Aſta 408.
Aſtenſes 403.
Ateguam Cæſar oppugnat 393. & capit 399.
Athenis claſſem cogit Pompeius 249.
Atrebates [*le pays de Artois*] 30.
Attius Pelignus incolumis à Cæſare dimittitur 194. Attius Rufus apud Pompeium poſtulat L. Afranium proditionis exercitûs 287. Attius Varus cum Curione pugnam conſerit 242.
Atuatuca caſtellum in mediis Eburorum finibus 113.
Atuatici [*Leodienſes*. Al. *le comte de Namur*. Al. *Boſſeduc*] 30. ex Cimbris Teutoníſque prognati 41. legatos ad Cæſarem de pace mittunt 41. poſtea eruptionem faciunt in Cæſaris copias; tandem vincuntur, & partim occiduntur, partim venduntur 42.
Avaricum [*Bourges*] oppidum maximum munitiſſimúmque in finibus Biturigum 125. expugnatur à Cæſare 130.
Avienum tribunum militum, ignominiæ causâ, ab exercitu removet Cæſar 368.
Aulerci in ditionem populi Romani redacti 43. rebellant ſéque cum Viridovice conjungunt 52.
aurigæ Britanni mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in prœlium præſtant 71.
Auſci [*Aux en Gaſcogne*] Craſſo ſe dedunt 55.
Auſetani mittunt legatos ad Cæſarem 213.
Auximum, Attio Varo profugiente, ab Auximatibus deditur Cæſari 192.
Axona [*Aiſne*] flumen in extremis Rhemorum finibus 31.

B.

BAcenis ſylva infinitæ magnitudinis 104.
Baculus æger hoſtes imminentes ſuſtinet 117.
Bæbius 403.
Bætis flumen 333.
Bagrada flumen prope Uticam 237.
Baleares funditores 31.
Baleares [*Majorca & Minorca*] inſulæ 353.
Baſilica 330.
Batavorum inſulam [*Betuwe*] efficit pars Rheni, quæ appellatur Uhalis 60
Belgæ [*les pays bas*] fortiſſimi 1. plerique orti à Germanis 29. à Cæſare vertuntur in fugam 33.
Bellica porta Uticæ 238.
Bellocaſſi [*le Pays de Bayeax en Normandie*] 154.
Bellonæ templum in Cappadociâ vetuſtiſſimum 337.
Bellovaci [*le Beauvaiſis*] virtute, auctoritate & hominum numero valent 30. pacem á Romanis petunt 34. ſupplices ad Cæſarem mittunt legatos 171.
berones 330.

Beſſi inter Pompeii copias 250.
Bethuria 401.
Bibracte [*Bevray d' Autun*] Æduorum oppidum maximum & copioſiſſimum 12. incenditur 144.
Bibrax [*Braine*] Rhemorum oppidum oppugnatur à Belgis, defenditur à Cæſare 31.
Bibroci [*the hundred of Bray*] ſeſe dedunt Cæſari 82.
Bibulus xxx naves Cæſaris incendit 251. morbo gravi implicitus moritur 257.
Bigerriones ſe Craſſo dedunt 55.
Bithynia ac Pontus plus oneris Cæſari afferunt 336.
Bituriges [*le duche de Berri*] ſubſidium adversùs Cæſarem Æduos rogant 121. vincuntur 163.
Bivius Curius 197.
Boduognatus Nerviorum dux 38. Bogud Mauritaniæ rex in ſubſidium contra Cæſarem à Caſſio accerſitur 333. conjungit copias cum P. Sitio, Jubæque regnum invadit 254.
Boia 125. Boii [*les Bourbonnois*] trans Rhenum incoluerant, Helvetiorum ſocii 3.
bos, cervi figurâ 111.
Boſpori regem Mithridatem Pergamenum Cæſar conſtituit 342.
brachium ad flumen Salſum facit Pompeius 305.
Brannovii, Brannovices Aulerci [*la Morienne*] 153.
Brantuſpantium [*Beauvais*] 34.
Britanniam petit Cæſar 65. Britanniæ deſcriptio, & Britannorum mores 78.
Brundiſium proficiſcitur Pompeius 197. recipit Cæſar 199. obſidet Libo Pompeianus: ab Antonio liberatur 259.
Brutus adoleſcens claſſi præficitur à Cæſare 48. prœlio navali ſuperat Maſſilienſes 211.
Brutii 200.
Bullidenſes 254.
Burſavolenſes 400.
Buthrotum oppidum oppoſitum Corcyræ 256.

C.

CAbilonum [*Chalons ſur Saone*] 161.
Caburus 149.
Cadurci [*le pays de Quercy*] 121.
Cæcilius Niger, nomine Barbarus 408.
Cæcinæ Cæſar vitam tribuit 386.
Cæræſi 30.
Cæſar Helvetios fundit 6. Germanos, Arioviſto in fugam pulſo 27. Belgas 33. accipit in deditionem Sueſſiones, Bellovacos 34. Ambianos 35. Nerviorum reſiſtentium gentem propè ad internecionem redigit 40. Atuaticos Nerviis auxiliatos ad pacem admittit 41. & rebellantes vendit 42. Venetorum bellum conficit 50. Morinorum Menapiorúmque agros vaſtat 56. Germanos primò ſuperiores tandem caſtris exuit 61, 62. Sigambrorum vicos incendit; Ubios obſidione Suevorum liberat 64. in Britanniam contendit 65. cogit Britannos terga vertere 71. reverſus Morinos reprimit 72. Piruſtarum incurſiones coërcet 73. & adversùs Treviros profectus 74. Indutiomarum cum filio & propinquis obſides recipit 75. Dumnorigem interfici jubet 76. In Britanniam trajicit 77. cum Britannis confligit 80. Trinobantibus in deditionem receptis, Cingetorige capto 82. obſidibus à Caſſivellauno acceptis, revertitur in Galliam 83. Gallos dat in fugam 95. Indutiomaro occiso Galliam habet quietiorem 99. Nervios cogit in deditionem venire

venire, Senones, Carnutes 100. & Menapios 101. Rhenum transit 103. inopiam frumenti veritus, exercitu trans Rhenum reducto, contendit adversùs Ambiorigem 112. eóque in turpem fugam acto, hostiúmque vicis incensis 118. in Italiam proficiscitur 119. castra movet in Arvernos 122. capit Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum 124. & Avaricum 130. componit Æduorum controversias 134. Æduos deficientes ad deditionem reducit 137. Gallos Vercingetorige duce rebellantes 148. fugat 150. Alesiâ & Vercingetorige potitur; recipit Æduorum civitatem & Arvernos 160. opprimit Bituriges 162. & Carnutes 163. recipit legatos obsidésque à Bellovacis reliquísque civitatibus 171. expugnat Uxellodunum 178. in Italiam profectus 183. incredibili honore excipitur. Ad exercitum redit 184. deinde quum in Italiam venisset, intelligit arma contra se parari 185. Iguvio & Auximo occupatis, inimicis suis Capuam profugientibus 192. Pompeium Brundisii obsidet 198. Pompeióque sub noctem naves solvente oppidum capit 199. Afranio & Petreio re frumentariâ intercluſis 218. milites ad deditionem redigit 225. in Italiam revocatus omnium civitatum magistratus & principes sibi præstò esse Cordubæ jubet 234. pedibus Narbonem atque indè Massiliam pervenit, ubi cognoscit se à M. Lepido Dictatorem dictum 236. consul cum P. Servilio creatur 248. se abdicat Dictaturâ, & ab Urbe Brundisium proficiscitur 249. receptis Orico & Apolloniâ 254. Pompeium Dyrrhachio intercluſum 268. & summâ pabuli inopiâ laborantem 275. post eruptionem in Cæsarianos satis feliciter factam 277. tandem omittere statuit 282. &, insequente Pompeio, recedit ad Asparagium, indè ad Apolloniam 284. Gomphos Thessaliæ oppidum expugnat 286. omnem, præter Lariſsæos, recipit Thessaliam 287. Pompeium fundit ingenti clade 292. fugientem persequitur 296. compellit Pharitas terga vertere 312. ab Alexandrinis repulsus natando evadit 314. Alexandrinis Ptolemæum regem remittit, ex amico simulato hostem mox apertum 315. Mithridate Pergameno in subsidium veniente, Pelusio in potestatem redacto 317. Ptolemæum expellit castris 319. Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges ibi constituit 320. venit in Syriam 336. & Ciliciam; rebúsque ibi constitutis accedit propiùs Pontum 337. ibi Pharnace rege debellato 341. & Mithridate Pergameno Bospori rege designato in Italiam venit 342. exin in Lilybæum 343. & Adrumetum 344. indè castra ponit ad Ruspinam 345. recipit Leptin 346. redit Ruspinam 347. ubi Labienum, cui M. Petreius & Cn. Piso subsidio occurrerant, repellit 350. Scipione copias suas cum Labieno & Petreio conjungente, gravi annonâ conflictatur 353. Scipionem & Jubam ejus auxiliarium 365. cum Labieno eorúmque copiis profligat 367. oppidum Zeta redigit in potestatem, Labienum Scipionémque magnâ clade afficit

cit 376. præſidio Scipionis interfecto, Sarſurâ potitus, ab oppugnatione Tiſdræ deterretur 379. Thapſum circummunit 381. Thapſitanis auxilium ferentem Scipionem proſternit 383. Uticam iter facit 384. poſt Catonis mortem Uticenſibus ſeſe dedentibus agit gratias 386. Zamenſes clementer recipit 387. claſſem conſcendens ad urbem Romam venit 389. miſſo ad Uliam, quam Cn. Pompeius adoleſcens oppugnabat 391. præſidio, ad Cordubam, quam Sex. Pompeius tenebat, contendit 392. Ateguam oppidum oppugnat 393. eóque potitur 399. in campo Mundenſi conſtituit caſtra contra Pompeium 404. hoſtiles copias concidit 406. Mundâ, in quam ex fugâ ſe receperant, munitione circumdatâ, Cordubam oppugnat 407. in Hiſpalim recipitur; Mundenſes poſt deditionem perfidos ulciſcitur 408. Carteiâ Pompeium expellit 409.

Calagurritani 213.
Caletes [*Caulx en Normandie*] 30.
Calpurnius Salvianus 330.
Calviſius Sabinus 164.
Calydon 264.
Camerinum 193.
Camulogenus Aulercus 145.
Candavia 285.
Caninius legatus Cæſaris 173.
Canopus 316.
Cantabri [*Biſcay*] 204.
Cantium [*Kent*] 79.
Canuſium 197.
Cappadocia regnum Ariobarzanis 321.
Capua 191.
Carales in Sardiniâ 389.
Caralitani 200.
Carcaſo 52.
Carmona 332.
Carmonenſes 235.
Carnibus 82.
Carnutes [*le pays du Chartrain*] 43 legatos obſidéſque mittunt ad Cæſarem 101.
Carruca 404.
Carſulenus 319.
Carteia; Carteienſes 409.
Caſilinum 259.
Caſſi [*the hundred of Caiſhow*] 82.
Caſſivellauno ſumma imperii belliſque adminiſtrandi permittitur 78.
Caſſius Pompeianus 295.
Caſſius Longinus in Hiſpaniâ prætor 328. vulneratur 330.
caſtellani caſtellorum domini 325.
Caſticus Catamantaledis filius 2.
caſtra Lunata 381. Poſthumiana 394.
Caſtulonenſis ſaltus 204.
Catamantaledes Sequanorum princeps 2.
cataſcopus 355.
Cativulcus 84. rex dimidiæ partis Eburonum taxo ſe exanimat 113.
Cato, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium ad bellum incitat 353. ferro ſe traſicit 385.
Caturiges [*le pays d' Embrun*] 6.
Cavarillus 150.
Cavarinus Senonum Rex à Cæſare conſtitutus 97.
Cebenna mons Arvernos ab Helviis diſcludit 122.
Celtæ ipſorum linguâ, noſtra Galli appellantur 1.
Celtiber 204. Celtiberia 213.
Celtilli filius Vercingetorix 120.
Cenimagni [*Suffolk, Norfolk and Cambridgeſhire*] ſeſe Cæſari dedunt 82.
Cenomani Aulerci [*le pays du Maine*] 153.
Centrones [*le pays de Tarantaiſe*] 6. [*ceux de Courtray*] 90.
Cerauniorum terra 251.
Cercinna inſula 346. Cercinnacervi tes 359.

cervi grandes, inter opera militaria 152.
cetratæ cohortes 204. cetratorum cohortes 217.
chara, genus radicis 271.
Cherronesus 308.
Cherusci [*Lunenburgenses*] 104.
Ciceronis (Q.) castra ab Ambiorige obsidentur 90. à Sigambris 115.
Ciliciæ res constituit Cæsar 337.
Cimberius & Nasua fratres Suevorum præfecti 19.
Cimbri Teutonique Italiam vastaverant 17. à C. Mario pulsi 20.
Cinga flumen 208.
Cingetorix cum Indutiomaro de Trevirorum principatu contendit 74. ab Indutiomaro in armato concilio hostis judicatur 47.
Cingulum oppidum, quod Labienus suâ pecuniâ exædificaverat, recipit Cæsar 193.
Cirtam oppidum Jubæ opulentissimum P. Sitius & Bogud capiunt 354.
Cispius 374.
Cleopatra Ptolemæi soror 297.
Clodius Aquitius 401.
Clodius Cæsaris & Scipionis familiaris 274.
Clodii (P.) cædes 119. Clodii interfecti nomine damnatus Milo 258.
Clupea 237.
Cocosates 55.
Cœlius (M.) Rufus prætor 258.
Cœlius Vincianus 341.
Comana 321.
Comana Cappadociæ, vetustissimum Bellonæ templum 337.
Comius Atrebas 154. sollicitat civitates contra Cæsarem 172. commeatus Romanorum intercipit 182.
Condrusi 30. Condrusones Trevirorum clientes 59. Condrusi ex gente & numero Germanorum inter Eburones Treviróque mittunt legatos ad Cæsarem 113.
Conetodunus dux Carnutum 120.
confluens Mosæ & Rheni 62.
Considius captivum à Cæsare literas porrigentem interfici jubet 345.
Convictolitanes Æduus 133. Cæsare arbitro, magistratum obtinet 134.
Corcyra [*Corfu*] 249.
Corduba 235. occupatur à Cæsare 407.
Corfinium 193. capitur 197.
Cornelius Balbus vulneratur 258. Corneliana castra 237.
Cornificius (Q.) Cæsaris quæstor 324.
Correus Bellovacus dux 164. interficitur 171.
Corus ventus 76.
Cosam in agro Turino oppugnat Milo 259.
Cosanum 202.
Cothon 373.
Cotta 84.
Cotuatus Carnutensium dux 120.
Cotus Æduus magistratum deponere à Cæsare cogitur 134.
Cotus ex Thraciâ milites & Sadalem filium mittit ad Pompeium 250.
Crassus (P.) Aquitaniæ maxima pars se dedit 55.
Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, vir singulari virtute 291.
Cremona 197.
Creta [*Candie*] 250.
Crispus (C. Sallustius) 359.
Critognati Arverni singularis ac nefaria crudelitas 154.
Curio 201. prœlians interficitur 247.
Curiosolitæ [*Cornouaille en Bretagne*] in populi Romani ditionem redacti 43.
Cyclades insulæ 249.
Cyprus 297.
Cyrenæ 250.

D.

DAci [*Tansylvani, Moldavi & Valachi*] 110.
Damasippi liberis vitam tribuit Cæsar 386. Damasippus unà cum Scipione interit 388.
Danubius 110.
Dardanos mercenarios Pompeius comparat 250.
Decetia 134.
decumana porta 280.
Deiotarus DC Gallos ad Pompeium adducit 250. rex Armeniæ minoris 321. & tetrarches penè totius Gallogræciæ supplex ad Cæsarem venit 337.
Delphos recipit Kalenus 274.
Delta non longe ab Alexandriâ, locus regionum illarum nobilissimus 317.
devoti, quos Soldurios appellant 53.
Diablintes [*le Perche*] 47.
Dianæ fanum Ephesi, ubi antiquitus depositæ erant pecuniæ 264. ne à T. Ampio spoliaretur, adventus Cæsaris impedimento fuit 298.
Didius Gadis classi præfuit 409. magnâ cum virtute interficitur 410.
Dii Gallorum, Mercurius maximè, Apollo, Mars, Jupiter, Minerva 107. Germanorum, Sol, Vulcanus, Luna 109.
Dioscorides & Serapion legati Ptolemæi ad Achillam 300.
Dite patre prognatos se omnes Galli prædicant 108.
Divico Helvetiorum ad Cæsarem legationis princeps, & eorum dux bello Cassiano 7.
Divitiacus Dumnorigis frater erat summo in populum Romanum studio 10. auxilii petendi causâ Romam profectus infectâ re redit 105.
Domitius Ahenobarbus 193. Massiliæ præficitur 203. cognitâ Massilienſium voluntate sese dedendi, nave conscensâ elabitur 236.
Domitio Calvino Cæsar Asiam finitimásque provincias administrandas tradit 321.
Donilaus ex Gallogræciâ milites Pompeio mittit 250.
Drapes Gallus à Caninio captus sese cibo abstinuit, atque interiit 180.
Druidum apud Gallos officium, authoritas, & vivendi ratio 105.
Dubis [*le Doux*] flumen 19.
Dumnacus à Fabio vertitur in fugam 173.
Dumnorix Æduus apud Sequanos plurimùm potens 5. Divitiaci frater, Cæsari perfidiæ suspectus 9. fugiens à castris, interficitur 76.
Duracius Romanorum amicus à Dumnaco Andium duce obsessus à Fabio liberatur 173.
Durocortorum Rhemorum [*Reims*] 119.
Dyrrachio intercluſus Pompeius 268. erumpens, Cæsarem duobus prœliis debilitavit 281.

E.

EBurones [*Tongres*] 30. Trevirorum clientes 59. inter Mosam & Rhenum, sub imperio Ambiorigis & Cativulci 83.
Eburovices [*le pays d'Evreux*] 51.
Egesaretus Pompeianarum rerum studiosus 265.
Elaver flumen [*Allier*] 134.
elephantos condocefacit Scipio 355. transportari ex Italiâ jubet Cæsar 377. elephanti & militis congressus 382.
Eleutheri Cadurci; Eleutheri Suessiones 153.
Elide, in templo Minervæ, simulachrum ad valvas liménque templi se convertit 298.
Elusates [*le pays d'Euse en Gascogne*] 55.
Ennii poëtæ locus citatus 406.
Epasnactus Arvernus 181.
Ephesi pecunias tolli jubet Scipio 264.

264. ſervat Cæſar 298.
Ephippiis uti turpe & iners habetur apud Suevos 57.
Epibatæ remiges 352.
Epidaurum oppugnantem Octavium diſcedere cogit Vatinius 326.
Epirus tota Cæſari ſe dedit 254.
Eporedorix 144. quo duce Ædui cum Sequanis contenderant, capitur 150.
equeſtre genus pugnæ apud Germanos 26. equeſtris prœlii conſuetudo inter Cæſarianos & Pompeianos 396.
Eratoſtheni & quibuſdam Græcis famâ nota Hercynia ſylva 110.
ericius objectus portis 280.
eſſedorum pugna 70.
Eteſiæ venti Alexandriâ navigantibus adverſiſſimi 299.
Euphranor Rhodiæ claſſis præfectus 311. bene rem gerens, cum ſuâ quadriremi victrice perit 316.
Euſubii 46.

F.

FAbius Pelignus Varum gladio petens interficitur 243.
Fabius (C.) legatus in Hiſpaniam à Cæſare mittitur 203.
fagum & abietem Britannia non habet 79.
falcatæ Pharnacis quadrigæ milites Cæſaris permiſtos perturbant 341.
famæ de victoriâ Cæſaris incredibilis celeritas 96.
Fanum oppidum 191.
Favonius Scipionem caſtigat 275.
Fauſtus & Afranius à P. Sitio vivi capti interficiuntur 388.
ferrariæ magnæ apud Bituriges 129. ferrariæ officinæ 352.
ferrum in maritimis Britanniæ regionibus; ferrei anuli pro nummo 79.
Fonteium (A.) tribunum militum ſeditioſum ab exercitu Cæſar dimittit 368.
fortitudo P. Sextii Baculi 39. & 141. T. Pulfionis & L. Vareni 92. M. Petreii 142. centurionis cujuſdam 364. militis cujuſdam veterani 382. fortitudo & fraterna pietas Piſonis Aquitani 61.
fortuna multum poteſt in re militari 112. & 115. & 280.
Frentanî 197.
frumenti condendi gratiâ ſub terrâ ſpecus habent Afri 374.
Fulvius Poſthumus 277.
funera Gallorum magnifica & ſumptuoſa 108.
Fuſius Kalenus 151. *Vide* Kalenus.
Fuſius (C.) Cotta eques Romanus à Carnutibus interficitur 120.

G.

GAbali [*le pays de Givaudan*] 122.
Gabinii infœlicitas & ſubita mors 325.
Gades oppidum 234.
Gætuli 355. complures à Scipione ad Cæſarem confugiunt 359.
Galba (Ser.) in Nantuates à Cæſare mittitur 43.
Galba Sueſſionum rex juſtiſſimus 30.
Galliæ diviſio 1. mores 104. *uſque ad* 109.
gallinam guſtare fas non putant Britanni 79.
Gallogræcia 337.
Ganymedes eunuchus Arſinoës 306.
Garites [*le pays de Gavre*] 55.
Garumna [*la Garonne*] flumen Gallos ab Aquitanis dividit 1.
Garumni 55.
gemella veterana legio ex duabus facta 250.
Gebenna [*montagnes de Cevennes*] *vide* Cebenna.
Genabum [*Orleans*] concurrunt Carnutes 120. diripit Cæſar 124.
Geneva oppidum extremum Allobrogum proximúmque Helvetiorum

vetiorum finibus 4.
Genuſum flumen exercitus Cæſaris tranſductus 283.
Gergoviâ oppido Vercingetorix Arvernus expellitur 121. diſcedit Cæſar 139.
Gergoviam Boiorum oppidum oppugnat Vercingetorix 123.
Germanorum mores 109. *uſque ad* 112.
gladiatoria familia 259.
glans inſcripta 396.
Gobanitio patruus Vercingetorigis 121.
Gomphos oppidum Theſſaliæ Cæſar eodem, quo venerat, die expugnat 286.
Gorduni 90.
Graioceli [*ceux de Mont Cenis*] 6.
grandine ſaxorum permiſtus nimbus 365.
Græci ſe contra imperatorem Romanorum pugnaturos negant 254.
Grudii 90.
grumus excellens naturâ, qui appellatur caſtra Poſthumianâ 394.

H.

HAliacmon flumen Macedoniam à Theſſaliâ dividit 265.
harpagones ad caſas diruendas & incendendas 397.
Harudum millia hominum XXIV ad Arioviſtum veniunt 16.
Helvetii [*les Suiſſes*] reliquos Gallos virtute præcedunt 1. fugantur à Cæſare 6.
Helvios [*le pays de Vivarez*] ab Arvernis diſcludit Cebenna 122.
Heraclea Sentica ſubjecta Candaviæ 289.
Herculis fanum 234.
Hercyniæ ſylvæ latitudo IX dierum iter expedito 110. ferarum genera in aliis locis non viſa 111.
Herminium montem in Luſitaniâ expugnat Caſſius Longinus 328.
Hibernia dimidio minor, quàm Britannia 79.
hibridæ libertini ſervique conſcripti 351.
Hiempſal rex 369.
Hippo regius 389.
hippotoxotæ 250.
Hiſpalis [*Seville*] 234. recipit Cæſarem 408.
Hiſpaniæ ulterioris regio oppugnatu difficilis 394. potitur Cn. Pompeius adoleſcens 390.
Hiſpaniæ duæ à Cæſarianis ducibus pacatæ 282.

I.

JAcetani 213.
Jadertinorum ſingulare in Rempublicam officium 325.
Iberum flumen attingunt Illurgavonenſes 213.
Iccius Rhemorum legatus 29.
Igilium [*l'iſle du lys*] 202.
Iguvium [*Gubio*] recipit Curio 92.
Ilerda [*Lerida*] 204.
Illurgavonenſes 213.
Illyricum [*Sclavonia*] 324.
Ilurgis oppidum 332.
Imanuentius rex Trinobantium 83.
Indo rex à vernaculis legionariis interficitur 395.
Indutiomarus cum Cingetorige de Trevirorum principatu contendit 74. interficitur 99.
Iſſam [*Liſſa*] à Cæſaris amicitiâ avertit Octavius 252.
Iſthmum præmunit Rutilius Lupus 274.
Italia ſine aliquo vulnere à Cæſarianis capta 282.
Italica [*Sevila la Veja*] 235. Italicenſes 330.
Itius, quo ex portu commodiſſimus eſt in Britanniam trajectus 74.
Iturei 352.
Juba rex Numidas Uticam mittit, cui & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebant 238. cum auxiliis ad Scipionem proficiſcitur 365. penè in Cæſaris poteſtatem venit 367. homo [illegible] perbiſſus

perbissimus & inertissimus 370. desperatâ salute, precibus à servo impetrat, ut se interficeret 388.
Junio hortante à jugulatione oppidanorum desistitur 397.
Jupiter à Gallis colitur 107.
Jura mons altissimus inter Sequanos & Helvetios 2.

K.

KAlenus (Fusius) legatus Cæsaris 251.

L.

LAbienus (T.) Cæsaris legatus pro prætore 11. fugâ simulatâ, Treviros vertit in fugam 102. Lutetiam profectus, Meloduno potitur 145. Pompeio fidem suam ac totius exercitûs jurejurando obligat 154. in prœlio cadit 406.
Lacedæmon 250.
Lælius (D.) 295.
Larinates 197.
Larissa 286.
L. Lateranensis interficitur 331.
Latobrigi Helvetiorum finitimi è finibus suis exeunt 3. in fines revertuntur 14.
legio gemella 258. veterana 261. vernacula 393. septima frumentatum missa 70. decima, cui indulgebat Cæsar præcipuè, & propter virtutem maximè confidebat 21. septima, octava & nona veterrima, undecima delectæ juventutis 165. vigesima septima tyronum 164. trigesima sexta 323. trigesima septima 308.
legionarii milites 22.
Lemanus lacus [*le lac de Geneve*] 2.
Lemovices [*le Limosin*] 121. Lemovices inter Armoricas civitates [*ceux de St. Paul de Leon*] 154.
Lenium oppidum 408.
Lentulus (L.) consul 186. Spinther (P.) 197. L. Lentulus in custodiâ necatur 298. Lentulus Marcellus Cæsaris quæstor 277.
lenunculi 248.
Lepidus, ut Cassi Marcellíque contentiones componat, venit 335.
Lepontii, qui Alpes incolunt 60.
leporem gustare fas non putant Britanni 79.
Leptin civitatem liberam & immunem recipit Cæsar 346. oppugnare conatur Labienus 356.
Leptitani 245.
Levaci 90.
Leuci [*Le Toulois*] 21.
lex Æduorum de magistratibus 134. Julia 193. Pompeia de ambitu 249. Cœlii 259.
Lexobii [*Lisieux en Normandie*] 47.
libertate in eâ, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum servitutem perferre malunt Galli 46.
Libo insulam contra Brundusinum portum occupat 259. cum Cæsare colloquitur 256.
Liburnæ 252.
Liburnica classis 250.
Licinius (L.) Squillus sauciat Longinum Cassium 330.
Licinius Damasippus 248.
Ligarius (P.) Afranianus ob perjurium perfidiámque à Cæsare jussus necari 373.
Ligario (Q.) vitam concedit Cæsar 386.
Ligeris [*la Loire*] flumen, quod influit Oceanum 47. Bituriges ab Æduis dividit 121.
lilium, munitio bellica, ex similitudine floris sic appellata 153.
Lilybæum, 343.
Limonem [*Poictiers*] obsidet Dumnacus 173.
Lingones [*ceux de Langres*] 13.

Liſcus, qui ſummo Æduorum magiſtratui præerat 9.
Liſſum oppidum muniendum Cæſar curaverat 262. expugnare conatur Cn. Pompeius filius 267.
Litavicus princeps adoleſcens inter Æduos 136.
Livineius Regulus Adrumeti præfectus 386.
Lucani 200.
L. Lucceius 257.
Luceria 197.
Lucretius Veſpillo 251.
luna plena maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit 69. ante novam lunam prælio non contendere Germanis conſuetudo eſt 27.
lunata caſtra *vide* caſtra.
Luſitania [*Portugal*] 204.
Luſitani oppugnant Hiſpalim 408.
Luterius Cadurcus 122.
Lutetia [*Paris*] oppidum Pariſiorum, poſitum in inſulâ fluminis Sequanæ, incenditur 145.

M.

MAcedonia 265.
Magius (Cn.) præfectus fabrûm Cn. Pompeii 197.
Malaca 336.
malacia ac tranquillitas maris 50.
Malchus Nabatæorum rex equites mittit ad Cæſarem 304.
Mandubii [*l'Auxois en Bourgogne*] 156.
Mandubratius adoleſcens ex civitate Trinobantium, Imanuentii filius, Cæſaris fidem ſecutus 82.
Manilius Tuſculus 330.
Manilius (L.) proconſul, impedimentis amiſſis, Aquitaniâ profugit 52.
Manlius (L.) prætor Pompeii 197.
Marcellus impugnat Cæſaris dignitatem 184.
Marcellus (M.) ſe Cæſaris cauſam defenſurum profitetur 333.
Marcomani 27.
Marii (C.) affinis Cæſar 358.
Marrucini 197.
Mars unus ex Diis Gallorum 107.
Marſi 193.
Maſſilia [*Marſeille*] oppugnatur 202. Maſſilienſes, omnibus malis defeſſi, Cæſari ſe dedunt 236.
mataras ac tragulas inter carros rotáſque ſubjiciebant Galli 13.
Matiſco [*Maſcon*] 161.
Matrona flumen [*la Marne*] Gallos à Belgis dividit 1.
Mauri equites 382.
Mazaca 337.
Mediomatrici [*ceux de Mets en Lorraine*] 153.
Medobregâ Luſitaniæ oppido [*Armenna*] expugnato, Medobregenſes ad montem Herminium confugiunt 328.
Melodunum [*Melun*] oppidum Senonum in inſula Sequanæ poſitum 145.
Menapii 30. à Cæſare in ſylvas repelluntur 56. propinqui Eburonum finibus, legatos ad Cæſarem pacis petendæ cauſâ mittunt 101.
Menedemus Macedoniæ princeps 164.
Mercurium deum maximè colunt Galli 107.
Mergilio (L.) cruciatibus afficitur 331.
M. Meſſala & M. Piſo conſules 18.
Meſſanæ M. Meſſala legatus obſidetur 356.
Metellus (L.) Tribunus pl. inter Cæſaris inimicos 202.
Metioſedum [*Corbeil*] 147.
Metropolim venienti Cæſari Metropolitæ portas aperiunt 286.
Milo Clodianæ cædis reus 258. Coſam oppugnat 259.

Minervam colunt Galli 103. Minervæ templum Elide 298.
Minutius (L.) Basilus 112. ejus epistola ad Cæsarem 399.
Minutius Rufus 251.
Minutius Silo, cliens L. Racilii 330. index conjurationis adversùs Cassium, libertis transditur excruciandus 331.
Mithridates Pergamenus Pelusio in suam potestatem redacto 316. Alexandriam ad Cæsarem contendit 317. rex Bospori ab eo constituitur 342.
Mytilenæ 297.
Mona [*Man*] insula in medio cursu inter Galliam & Britanniam 79.
monomachia Antistii Turpionis & Q. Pompeii Nigri 402.
Morini [*ceux de Terouanne en Artois*] 30. à Cæsare fugantur in sylvas 56. ad eum legatos mittunt 66. ab iis brevissimus in Britanniam transjectus 65.
Moritasgus Cavarini regis frater 97.
Mosa [*la Meuse*] profluit ex monte Vogeso 60.
mulierum crinibus præfectis efficiuntur tormenta 352.
Munatius (L.) Plancus legatus 83. lictorem Cassii gladio transfigit 330.
Munda oppidum 406. in Mundensi campo castra contra Pompeium constituit Cæsar 404. Mundam capiunt Cæsariani 411.
munitionis genera varia instituit Cæsar 152.
murorum Gallicorum forma 129.
musculi forma 230.
myoparo 327.

N.

NAbatæorum rex Malchus 304.
Nannetes [*ceux de Nantes*] 47.
Nantuates 43. à Galbâ fusi 44.
Narbo [*Narbonne*] 122.
Nasidius (L.) à Cn. Pompeio cum classe Massilienfibus subsidio missus 226. Nasidianæ naves celeriter pugnâ excedunt 228.
Nasua & Cimberius fratres Suevorum imperatores 19.
navium Gallicarum forma 48. navalis pugna Massilienfium cum D. Bruto 211.
Naupactus [*Lepanto*] 264.
Neapolis [*Naples*] Italiæ oppidum 259. Africæ, prope Clupeam 344.
Nemetes [*ceux de Spire*] 27.
Nemetocennæ hybernat Cæsar 181.
Nervii [*le Haynault*] maximè feri habentur 30. sed magnæ virtutis 35. valent pedestribus copiis 36. fugantur à Cæsare 95.
Nicomedi Bithynio, Regio Cappadocum genere orto, sacerdotium Bellonæ adjudicat Cæsar 337.
Nicopolis Armeniæ minoris oppidum 322.
Niger (Q. Pompeius) eques Romanus Italicensis ad congrediendum cum Antistio Turpione progreditur 402.
Nili aqua limosa & turbida multos varióque morbos efficit 306.
Nitiobriges [*l' Agenois*] 122.
nix VI in altitudinem pedum discussa 122.
Noreia [*Nuremberg*], Noricus ager 3.
Noricus rex 194.
Noviodunum oppidum Suessionum [*Soissons*] 34. Biturigum [*Neuvy*] occupatur à Cæsare 124. Æduorum [*la ville de Nevers*] ab oppidanis incenditur 144.
nox sub brumâ est dies XXX continuos in compluribus minoribus

moribus insulis Britannicis; noctes breviores quàm in continente 79.
Numeius & Verodoctius Helvetiorum legati 4.
Numidæ quo genere pugnæ utuntur 349. & 376. in exercitu Cæsaris 32. ex Scipionis castris ad Cæsarem perfugiunt 358. equites sinè frœnis 351. mirabili velocitate præditi 376. à Jubâ in cruce suffixi, qui, loco amisso, fugâ se in castra receperant 374.
Nymphæum, portus ultra Lissum millia passuum 111. 261.

O.

OBucula 332.
Ocelum, quod est citerioris provinciæ extremum 6.
Octavius (M.) Issam à Cæsaris amicitiâ avertit 252. aciem instruit contra Vatinium, & vulneratus, in myoparone profugit 327.
Octodurus [*St. Maurice*] Veragrorum vicus 43.
Octogesa, oppidum positum ad Iberum 213.
Ollovico Theutomati pater 133.
Oppius Cæsaris legatus 375.
oratio legatorum Gallorum ad Cæsarem 15.
Cæsaris ad milites, incusatoria 20. & 143. ejusdem ad eosdem 189. ad Pompeii legatos, postulatoria 190. ad Senatum, contra suos inimicos 201. ad Afranium 223. ad Cn. Pompeium, per L. Vibullum Rufum 253. apud milites hortatoria 282. & 307. ad Pharnacis legatos 338. ad milites, castigatoria 368. ad suos 411.
Arioviſti ad Cæsarem 23.
Divitiaci ad Cæsarem 34.
Atuaticorum legatorum ad Cæsarem 41.
Germanorum legatorum ad Cæsarem 59.
Ambiorigis ad legatos Cæsaris 85.
Vercingetorigis ad suos 125. ejusdem ad eosdem, excusatoria 128. consolatoria 132. ad præfectos equitum 149.
Æduorum legatorum ad Cæsarem 133.
Critognati, plena nefariæ crudelitatis, ad eos, qui Alesiæ obsidebantur 154.
Bellovacorum legatorum ad Cæsarem 171.
L. Cæsaris adolescentis ad Cæsarem 190.
Lentuli Spintheris ad Cæsarem 196.
legatorum, centurionum & tribunorum ad Cæsarem 217.
Curionis ad concilium 240. & ad milites 241.
Pompeii ad suos, & Labieni ad Pompeium 289.
Deiotari supplicis ad Cæsarem 337.
Catonis ad Cn. Pompeium filium, objurgatoria 353.
Gætulorum duorum perfugarum ad Cæsarem 359.
Scipionis ad captivos Cæsarianos, & centurionis Cæsariani ad Scipionem 364.
Tullii legati apud Cæsarem 398.
Orchomenum recipit Kalenus 274.
Orgetorix apud Helvetios nobilissimus & ditissimus 2. obit, non sinè suspicione quin sibi ipse mortem consciverit 3. capiuntur ejus filius & filia 13.
Oricum Cæsar recipit 254. Orici naves Cæsaris incendit Cn. Pompeius filius 267.
Oscenses 213.

Oſiſmii 43.
Otacilius Liſſo fugit, & ad Pompeium pervenit 262.

P.

PAcidius pilo per caſſidem caput ictus 380.
Pæmani [*ceux de Pemont*] Germani 30.
Parada oppidum 384.
Paretonium 307.
Pariſii [*L' Iſle de France*] 121.
Parthi M. Craſſum interfecerant. Parthicum bellum 263.
Parthini 254.
Paullus (L.) conſul 183.
Peligni 173.
Peluſium pervenit Pompeius 297. in Mithridatis poteſtatem redigitur 317.
Pergamus 263.
Petra, locus editus 268.
Petreius legatus Pompeii 204. à Jubâ ferro conſumitur 388.
Petrocorii [*le Perigord*] 153.
Petroſidius (L.) aquilifer, aquilâ intrâ vallum projectâ, fortiſſimè pugnans occiditur 89.
Pharnaces Armeniam minorem, & Cappadociam invadit 321. Romanis cæſis elatus Pontum occupat 324. à Cæſare tandem copiis totis profligatis in fugam pellitur 341.
Pharſalus [*Farſa*] 251. ubi Cæſar Pompeium fudit 294.
Pharus inſula, & turris Alexandriæ objecta, à Cæſare apprehenditur 302. Pharitæ terga vertunt 312.
Philippus tribunus plebis 189.
Philo Pompeianarum partium defenſor acerrimus 408.
Picenum [*la Marca d' Ancona*] 192. Picenum agrum Cæſar percurrit 193.
Pictones [*le pays de Poictou*] 48.
pilorum cacumina ſuâ ſponte ardent 365.
Piruſtæ finitimam partem provinciæ incurſionibus vaſtant 73.
Piſaurum [*Peſaro*] occupat Cæſar 191.
Piſo Aquitanus, vir fortiſſimus, cujus avus in civitate ſuâ regnum obtinuerat, in prœlio contra Germanos interficitur 61.
Piſo (L.) cenſor 187.
Piſonis (L.) Cæſaris ſoceri avum L. Piſonem legatum Tigurini interfecerant 7.
Piſo (Cn.) 344.
Plætorius Ruſtianus cum Scipione interit 388.
Plancus (L.) 205.
Pleumoſii ſub imperio Nerviorum 90.
Pompeius Pharſali à Cæſare profligatus 293. Peluſium fugiens ab Achillâ & Septimio interficitur 297. & 298. Pompeius (Cn.) filius, Cæſaris naves incendit 267. à Catone ad bellum incitatur 353. in Mundenſi prœlio victus 406. ſaucius, in ſpeluncâ, ubi ſe occultaverat, interficitur 410.
Pompeia lex de ambitu 249.
Pompeiæ cum Fauſti liberis incolumitatem ſuáque concedit Cæſar 388.
Pompeius Rufus, brachium gladio percuſſus, penè occiditur 383.
Pomponius (M.) 296.
pontis ſuper Rheno faciendi ratio 63.
pontones, genus navium Gallicarum 262.
Pontum occupat Pharnaces 324. recipit Cæſar 341.
portenta, quo die prœlium ſecundum fecit Cæſar 298.
Poſtumiana caſtra *vide* Caſtra.
Pothinus Eunuchus, nutritius Ptolemæi, regni procurator 299. à Cæſare interficitur 303.
Prætorius (C. Virgilius) 355.
Preciani 55.

Procillus (C. Valerius) C. Valerii Caburi filius, ſummâ virtute & humanitate adoleſcens 25. ex hoſtium manibus ereptus, Cæſari reſtituitur 28.
Provinciæ [*la Provence*] pars finitima Piruſtarum incurſionibus vaſtatur 73.
Ptolemaïde [*St. Jean d' Acre*] ſignorum ſonitus exauditus 298.
Ptolemæus Rex, puer ætate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatrâ gerens bellum 297. à Cæſare fugatus, nave, in quam ſe receperat, demersâ perit 320.
Pulfionis (T.) & L. Varęni centurionum nobilis de virtute controverſia 92.
Pupius (L.) primipili centurio à Cæſare captus dimittitur 192.
Pyrenæi montes 2.

Q.

QUadrigæ falcatæ Pharnacis 341.

R.

RAbirius Poſthumus 346.
Racilius (L.) in conjuratione contra Caſſium, interficitur 331.
Raſcipolis ex Macedoniâ auxiliarios ad Pompeium adducit 250.
Ravenna 188.
Rauraci [*ceux de Bale*] Helvetiorum finitimi 3. eorum cenſus 14.
Rebilus legatus Cæſaris 243.
Rhedones [*ceux de Rennes en Bretagne*] 43.
Rhemi [*les Remois*] qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt 29. in locum Sequanorum ſuccedunt 105.
Rhenus [*le Rhein*] oritur ex Lepontiis, longo ſpatio fertur, & multis capitibus in Oceanum influit 60. latiſſimus atque altiſſimus, qui agrum Helvetium à Germanis dividit 2.
Rhodanum [*le Rhone*] flumen influit lacum Lemanum 5. Rhodanus fluit inter fines Helvetiorum & Allobrogum 4.
Rhodus 297. Rhodiis navibus præeſt C. Marcellus cum C. Coponio 250. Rhodii in rebus maritimis & ſcientiâ & virtute præſtant 309.
Romanorum brevitas Gallis præ ſuorum corporum magnitudine contemptui eſt 41. Romanæ legiones etiam cœlum poſſent diruere 412.
Roſcillus & Ægus, Adbucilli filii, ſingulare virtute homines, ad Pompeium à Cæſare tranſeunt 275. & 276.
Roſcius (L.) legionem ducit in Æduos 83. legatus, legionis XIII præfectus 96. prætor 287.
roſtra navibus actuariis imponit Vatinius 326.
Rubrius (L.) 197.
Ruſpina oppidum 346.
Ruteni [*La Rouergne*] à Q. Fabio Maximo ſuperati 24.
Rutilius Lupus prætor 197.

S.

SAbinus (Q. Titurius) 51.
Sabis flumen [*Sambre*] 35.
Sabura Jubæ præfectus 245. interficitur 388.
ſacrificia Gallorum 107.
Sadales Coti filius 250.
Saguntini [*Morvedre*] 394.
Salienus (T.) centurio 356.
ſalinarum ſtagnum 381.
Salluſtius (C.) Criſpus 359.
Salonæ 251. oppidani Octavium in fugam compellunt 252.
Salſum flumen [*Rio Salado*] 393.
Salvianus (Calpurnius) 30.
Samarobriva [*Amiens*] 83.
Santones [*la Saintong*] non longè abſunt à Toloſatium finibus 5.

Sardiniâ

Sardiniâ Cottam Calaritani ejiciunt 200.
Sarſurâ oppido Cæſar potitur 379.
Saſerna (P.) & Saſerna fratres 347.
Saturnini atque Gracchorum caſus 190.
ſaxorum grando 365.
Scævæ centurionis ſcutum ccxxx foraminibus confoſſum 273.
Scaldis flumen [*Scheld*] influit in Moſam 114.
Scapula (Annius) maximæ dignitatis & gratiæ provincialis homo 330.
Scapula, poſt cœnam opimam, ſervorum id agere juſſorum altero ipſum jugulante, altero pyram, quam ſibi extruxerat, incendente, obit 407.
Scipio de litteris Cæſaris in ſenatu habet orationem 186. ſeſe imperatorem appellat 263. condocefactis elephantis duas acies inſtruit 355. milites Cæſaris veteranos & unum centurionem captivos cruciabiliter interfici jubet 364. copiis profligatis 383. ad Hipponem regium delatus, navibus ſuis á P. Sitii claſſe depreſſis interit 389.
ſcorpio, inſtrumentum bellicum 131.
Scribonius Libo 199.
ſcutatæ legiones 204.
ſecundani, ſecundæ legionis milites 330. & 331.
Sedulius Lemovicum dux occiditur 160.
Seduni [*le haut Valais*] 43.
Seduſii 27.
Segni ex gente & numero Germanorum 113.
Segonax rex 82.
Segontiaci 82.
Segovia 332.
Seguſiani [*le Lyonnois*] 6.
ſenatus omnis Venetorum necatus 50.
Senones [*le Senonois*] 29. legatos ad Cæſarem deprecandi causâ mittunt 100.
Septimius (L.) tribun. milit. ad interficiendum Pompeium mittitur 298.
Sequana [*la Seyne*] flumen dividit Gallos à Belgis 1.
Sequanus ager optimus totius Galliæ 16.
Sequani [*la Franche conte*] 2. principes alterius factionis inter Gallos 104.
Ser. Galbæ ereptus conſulatus 189.
Sertorius (L.) 213.
Servilis tumultus in Italiâ 204.
Seſuvii 43.
Sex. Cæſar 235. amicus & neceſſarius Jul. Cæſaris 337.
Sex. Pompeius Cn. Pompeii frater 391.
Sex. Quintilius Varus quæſtor 197.
Siburzates 55.
Siciliâ ejicitur Cato 200.
Sicoris flumen [*Segre*] 214.
Sigambri 63. Cæſare adveniente fugam comparant 64. proximi Rheno; tranſeunt Rhenum, & Eburonum fines adeuntes, prædâ magnâ potiuntur 115.
Silicenſe flumen 332.
Silo (Minucius) 330.
Sitius (P.) Numidiæ fines ingreſſus, caſtellum Jubæ vi expugnat 360. Afranium & Fauſtum capit 388.
ſolduriorum ſive devotorum conditio 53.
Soricaria 402.
Soritia 403.
Sotiates [*le pays alentour d' Aire*] poſt diuturnam acrémque pugnam vincuntur 53.
ſpeculator captus & interfectus 396. ſpeculatores prehenſi ſervi tres, & unus ex legione vernaculâ: ſervi ſunt in crucem ſublati,

ſublati, militi cervices abſciſſæ 400.
ſpeculatoria navigia 68.
Squillus index conjurationis contra caſſium 331.
ſtagnum Salinarum 381.
Statius Murcus 255.
Straberius (L.) obſides ab Apolloniatibus exigit 254.
Sueſſiones [*le Soiſſonois*] Rhemorum fratres & conſanguinei 29. legatos ad Cæſarem de deditione mittunt 34.
Suevi [*Schwaben*] 19. maximi & bellicoſiſſimi Germanorum omnium 57. bellum parant contra Romanos 104.
Sulcitani in Sardiniâ 389.
Sulla (P.) 272.
Sulla Fauſtus 385.
Sulmonenſes portas aperiunt Cæſari: Sulmo oppidum à Corfinio VII millium intervallo abeſt 194.
Sulpitius (P.) Rufus legatus 66.
Surus Æduus ſummâ nobilitate virtutis & generis 181.
Sylla (L.) 188.
Syriam petit Cæſar ex Ægypto reverſus 336.

T.

TAbellæ ternæ datæ ad judicandum 287. tabellæ in caſtris Helvetiorum repertæ literis Græcis confectæ 14.
Tameſis [*Thames*] flumen à mari circiter millia paſſuum LXXX. dividit fines Caſſivellauni à maritimis civitatibus 78.
Tarbelli [*ceux d' Ays & de Bayone au pays de Labourd*] 55.
Tarcundarius Caſtor 250.
Tarracina 197.
Tarraco [*Tarragone*] 236. Tarraconenſes 213.
Tarſus oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimum & fortiſſimum 337.
Taruſates 53. & 55.
Taſgetius operâ Carnutium interfectus 84.
Tauris inſula 327.
Tauroënta Maſſilienſium caſtellum Maſſilienſes perveniunt 227.
Taximagulus rex 82.
taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia eſt, ſe exanimat Cativulcus 113.
Tectoſages Volcæ [*le haut Languedoc*] gens ſummæ juſtitiæ & bellicæ laudis 110.
Tegea oppidum 379.
Tenchtheri 56.
Terraſidius (T.) 46.
Tergeſtini [*ceux de Trieſte*] decurſione Barbarorum oppreſſi 173.
teſtudo pedum LX, æquandi loci causâ facta 226.
tetrarchiam Gallogræcorum Deiotaro ademtam Mithridati adjudicat Cæſar 342.
Teutoni [*Teutſch*] 17. à C. Mario pulſi 20. Teutones 30.
Thabenenſes ſub Jubæ poteſtate locati legatos mittunt ad Cæſarem, qui Thabenam M. Criſpum præſidio mittit 379.
Thapſus oppidum maritimum 355. Thapſitani oppugnantur à Cæſare 381. Thapſitanis HS XX millia, & conventui eorum HS L millia multæ nomine imponit Cæſar 389.
Thebas recipit Kalenus 374.
Theopbanes 257.
Thermus (Iguvius) prætor 192.
Theſſaliam à Macedoniâ dividit flumen Haliacmon 265. ex Theſſaliâ veniunt legati ad Cæſarem 264. Theſſalia tota, præter Lariſſæos, Cæſari paret 286.
Theſſali in copiis Pompeii 250.
Theutomatus Olloviconis filius rex Vitiobrigum 133.
Thorius (T.) Italicenſis 332.

Thurii [*Torre Brodogneto*] Turinus ager 259.
Tiburtius (L.) centurio vulneratur 258.
Ticida (L.) eques Romanus 363.
Tib. Neronem claſſi præficit Cæſar 316.
Tigurinus pagus [*Canton de Zuricb*] 6.
Tiſdræ oppidum [*Cairoan*] 360. deſerit Conſidius 388.
Titi duo Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis V, interfecti; 358. eorum major natu, ut prior quàm frater occidatur, rogat 356.
Titius (L.) tribun. mil. 332.
Titurius (Q.) Sabinus 46.
togata Gallia 172.
Toloſa [*Thoulouſe*] 52. Toloſates 8.
Torquatus (L.) ſe & Oricum Cæſari dedit, & incolumis ab eo conſervatur 254.
Trallibus templum Victoriæ 299.
Trebellius (A.) eques 403.
Trebius (M.) Gallus 46.
Trebonius (C.) legatus Maſſiliam oppugnat 225. prætor urbanus 258. proconſul 336.
Treviri [*ceux de Triers*] legatos ad Cæſarem mittunt 19. equites ſingularis virtutis inter Gallos 39. plurimùm totius Galliæ, equitatu valent, Rhenúmque tangunt 74. à Labieno fugantur 102.
Tribocci [*Alſace*] 27.
Trinobantes [*Middleſex,*] firmiſſima earum regionum civitas, mittunt legatos ad Cæſarem 82.
Tubero 201.
Tulingi 3. & 13. & 14.
Turones [*la Touraine*] 43.
Tuticanus Gallus 281.
tympana ſponte ſonant Pergami 299.

V.

VAcca oppidum finitimum Zetæ, à Cæſare præſidium petit 378.
Valerius legatus mittitur in Sardiniam 200.
Valerius adoleſcens ex Mundenſi prœlio Cordubam ad Sex. Pompeium fugit 406.
Valerius (L.) Præconius legatus 52.
Valgius (A.) ſenatoris filius 396.
Vangiones [*Wormes*] 27.
Vareni (L.) & T. Pulfionis nobilis contentio 92.
Varro (A.) 257.
Varro (M.) 233.
Varus fluvius [*le Var*] 225.
Varus (Attius) 192. capitur à Cæſare 373.
Varus (Sext. Quintilius) 239.
Vatinius 295. Octavium perſequitur, & fugat 326. & 327.
Ubii [*ceux de Cologne*] proximè Rhenum incolunt 28. quorum civitas ampla & florens 58.
Ucubis [*Lucubi*] oppidum 393. Ucubenſes oppidanos Pompeius convocat 399. oppidum incenditur 403.
Vedeliacus frater Coti, inter Æduos annuo magiſtratu functus 133.
Velanius (Q.) 46.
Vellauni [*le Velai*] ſub imperio Arvernorum 153.
Vellaunodunum [*Auxerre*] oppidum Senonum biduo circumvallat Cæſar 123.
Velocaſſes 30.
Veneti [*Vannes en Bretagne*] 43. naves habent plurimas, quibus in Britanniam navigant; ſcientiâ & uſu nauticarum rerum cæteros antecedunt 46. navali prœlio à Cæſare ſuperantur 49.
Ventiſponte oppidum deditur Cæſari 404.

Veragri [*le pays de Gavot*] 43.
Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, ſummæ potentiæ adoleſcens 120. Cæſari deditur 160.
Vergaſillaunus Arvernus, conſobrinus Vercingetorigis 154.
Vergobretus apud Æduos appellatur magiſtratus annuus, qui vitæ neciſque habet poteſtatem 9.
Veromandui [*le Vermandois*] 30.
Vertico Nervius 93.
Vertiſcus Rhemorum princeps, præfectus equitum 167.
Veſontio [*Bezancon*] oppidum Sequanorum maximum 19.
Veſtrius (P.) eques Romanus 373.
Vettones [*Extremadura*] 204.
Vhalis pars Rheni 60.
Vibo ad fretum 296.
Vibullius (L.) Rufus à Pompeio in agrum Picenum miſſus 193. à Cæſare captus & dimiſſus 197. & 202.
Victoriæ templum Trallibus 299. ſimulacrum Elide ante ipſam Minervam in templo collocatum ſe ad valvas templi liménque convertit 298.
Viennam pervenit Cæſar 123.
Virdumarus Æduus 143.
Virgilius (C.) Prætorius Thapſi præfectus 355.
Viridovix civitatum, quæ defecerant, præfectus 51.
vitro, quod cæruleum efficit colorem, ſe inficiunt Britanni 79.
Ulcilles Hirus 193.
Ulia oppidum obſidetur à Marcello 334. oppugnatur à Cn. Pompeio adoleſcente 391. propè capta, liberatur à Cæſare 392.
Unelli 43. à Q. Titurio Sabino callidè ſuperantur 51.
Vocates 53. & 55.
Vocionis regis Norici ſoror, uxor Arioviſti 28.
Vocontii [*ceux de Die en Dauphine, & de Vaiſon au Comtat de Veniſſe*] 6.
Vogeſus [*le mont de Vauge en Lorraine*] mons in finibus Lingonum 60.
Volcatius Tullus 273.
Volcæ Arecomici 122. & Tectoſages 110. *le bas & haut Languedoc.*
Urbigenus pagus 14.
Uri, ferarum genus in ſylvâ Hercyniâ 111.
Urſao [*Oſſuna*] 403. oppugnatur 411. Urſaonenſes 404.
Uſcetâ potitur Cæſar 386.
Uſipetes Germani 56.
Utica [*Biſerte*] 237. obſidetur à Curione 244. deditur Cæſari 385. Uticenſes Cæſari amiciſſimi 244.
Uxellodunum naturâ egregiè munitum occupatur à Luterio 176. obſidetur à Caninio 177. capitur à Cæſare 178.
Uzita oppidum tenetur à Scipione 362. & 370.

X.

XAntones 153. *vide* Santones.

Z.

ZAma [*Zamora*] Jubæ regia. Zamenſes oppido Jubam prohibent, & legatos ad Cæſarem mittunt 387.
Zetâ [*Zerbi*] potitur Cæſar 379.
Ziela oppidum in Ponto, poſitu ipſo munitum 339.

FINIS.

Lately Publiſhed,

For the Uſe of SCHOOLS.

TITI LIVII Hiſtoriarum ab urbe conditâ Libri qui extant, cum ſupplementis, tam librorum qui a X. ad XXI. deſiderantur quàm Lacunarum quæ in Libris qui extant reperiuntur, Sumptis è *Freinſhemio*, *Crevierio*, *Sigonio* & aliis, in 7. vol. Price 12*s*. Bound in Calf.

NOVUM TESTAMENTUM Græcè, 12mo.

HOMERI ILIAS Græcè & Latinè, 2 vol. 12mo.

SOPHOCLIS TRAGŒDIÆ Septem, cum verſione Latina, & Selectis quibuſdam variis Lectionibus, in duo Volumina congeſtæ.

CONCIONES ET ORATIONES ex Hiſtoricis Latinis excerptæ. Argumenta ſingulis præfixa ſunt, quæ cauſam cujuſque & ſummam ex rei geſtæ Occaſione explicant in uſum Scholæ Weſtmonaſterienſis. Editio Tertia.

MUSARUM ANGLICANARUM ANALECTA: ſive Poëmata quædam melioris notæ ſeu hactenus inedita ſeu ſparſim Edita, in duo Volumina congeſta. Editio Quarta Prioribus auctior.

Printed for J. *and* R. TONSON, *in the* Strand.

Where may be had, with large and uſeful Indexes, by Mr. Maittaire.

P. VIRGILII MARONIS Opera.

Q. HORATII FLACCI Opera.

P. OVIDII NASONIS Opera, tribus tomis comprehenſa.

PUBLII TERENTII Carthaginienſis Afri Comœdiæ ſex.

TITI LUCRETII CARI de Rerum Naturâ, libri ſex.

M. ANNÆI LUCANI Pharſalia: ſive de Bello Civili inter Cæſarem & Pompeium, libri decem.

PHÆDRI Aug. Liberti Fabularum Æſopicarum Libri quinque: item Fabulæ quædam ex M. S. veteri à Marquardo Gudio deſcriptæ; cum Indice Vocum & Locutionum. Appendicis loco adjiciuntur Fabulæ Græcæ quædam & Latinæ ex variis Authoribus collectæ; quas claudit Avieni Æſopicarum Fabularum, liber unicus.

D. JUNII JUVENALIS & AULI PERSII FLACCI Satyræ.

M. VALERII MARTIALIS Epigrammata.

C. PLINII CÆCILII Secundi Epiſtolæ & Panegyricus.

CORNELII NEPOTIS excellentium Imperatorum Vitæ.

LUCIUS ANNÆUS FLORUS. Cui ſubjungitur Lucii Ampelii liber memorialis.

CAII SALLUSTII CRISPI quæ extant.

VELLEII PATERCULI Hiſtoriæ Romanæ quæ ſuperſunt.

JUSTINI Hiſtoriarum ex Trogo Pompeio libri XLIV.

Q. CURTIUS RUFUS de rebus geſtis Alexandri Magni.

C. JULII CÆSARIS & A. HIRTII de rebus à C. Julio Cæſare geſtis Commentarii: Cum C. Jul. Cæſaris fragmentis.

BRITISH MUSEUM 24 53 NOV